

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 2 (78)

**Сєвєродонецьк
2017**

Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уклучений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 *

2
2017

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДПП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорельський** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Притика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України (ІСПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **О. Г. Яновська** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 14 від 15 червня 2017 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Берназюк Я. О. Механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід.....	11
Дідич Т. О. Перспективи розвитку правоутворення в Україні: комунікативно-інституційний підхід до аналізу.....	20
Мозолюк-Боднар Л. М. Правова активність громадян як соціально-правове явище.....	29
Нестерович В. Ф. Французька модель функціонування консультативно-дорадчих органів.....	36
Сердюк І. А. Поняття та особливості нормативно-правового акта.....	44
Федоренко В. Л. Державотворення та конституційні реформи у незалежній Україні: досвід, проблеми, перспективи.....	52

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Андрєєв Д. В. Поняття та види незаконного обігу зброї.....	62
Бочковий О. В. Блокчейн відкритого суспільства або реальні здобутки віртуального середовища.....	69
Дрозд А. В. Окремі питання правозастосування тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні.....	77
Дудоров О. О. Про розмежування злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, і проступку, передбаченого статтею 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення.....	84
Карчевський М. В. Правове регулювання соціалізації штучного інтелекту.....	99
Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є. Визначення тяжких наслідків та істотної шкоди у розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України.....	108
Кузубова Т. О. Розвиток законодавчих положень, що регламентують тимчасовий доступ до речей і документів в Україні.....	117
Москвич Л. М. Правове положення адвоката іноземної держави в Україні.....	123

Петренко Ю. І. Особливості кримінально-правової характеристики незаконної порубки лісу.....	127
Політова А. С. Зловживання владою або службовим становищем: корупційний злочин чи злочин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	136
Розовский Б. Г., Комиссаров С. А. Право на безпеку от преступных посягательств – равное с другими правами и свободами человека	145
Севідов О. А. Щодо встановлення охороноздатності твору на початковому етапі досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 176 КК України.....	157
Сімонович Д. В. Теоретико-прикладні аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.....	163
Фоміна Т. Г. Процесуальний порядок обрання запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.....	169
Храпінський П. В. Інституціональний аспект заохочувальних норм кримінального права.....	177
Шведова Г. Л. Міжнародна практика у протидії корупції: кримінологічна характеристика.....	186

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Корнієнко П. С. Кабінет Міністрів України і Міністерство юстиції України як суб'єкти конституційної правозахисної діяльності	192
Крупнова Л. В. Правовий статус управління державної виконавчої служби головних територіальних управлінь Міністерства юстиції України	201
Недоступ М. Ф. Поінформованість з проблем ВП/СНІДу та формування безпечної поведінки працівників Національної поліції	207
Чистоколяний Я. В. Основні напрями впливу громадянського суспільства та його інститутів на реформування публічної служби в Україні	215

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Загоруй Л. М. Принцип цивільного права – форма вираження ідеї свободи фізичної особи.....	222
Новіков Д. О. Проблема ефективності національного трудового права в умовах глобалізації	230

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Абламський С. Є. Особливості здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку	239
Бурбело Б. В. Особливості слідової картини місця події, пов'язаного з застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин як джерело інформації встановлення особи злочинця.....	245
Галагура Є. Л. Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	252
Коваленко В. В., Кудінов А. С. Особливості тактики допиту підозрюваних під час розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів.....	260
Коновалов В. В. Окремі питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні	268
Лисенко В. В., Лисенко О. В. Встановлення місця перебування осіб, оголошених в розшук, як самостійний напрям діяльності правоохоронних органів	274
Патрелюк Д. А. Протидія кримінальному переслідуванню в структурі злочинного механізму	282
Рось Г. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.....	290
Тігуніна К. В., Кіріленко Ф. О. Аналіз злочинів, скоєних у громадських місцях.....	300
Щербаковський М. Г. Особливості одночасного допиту декількох експертів.....	309
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	315

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS 9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Bernaziuk I. Mechanisms for Preventing and Resolving Conflicts of Interests: Domestic Realities and Experience.....	11
Didych T. Prospects for Development of Law Formation in Ukraine: Communicative and Institutional Approach to Analysis.....	20
Mozolyuk-Bodnar L. Legal Activity of Citizens as Social and Legal Phenomenon.....	29
Nesterovych V. French Model of Functioning of Advisory Bodies.....	36
Serdiuk I. Notion and Features of Normative and Legal Act.....	44
Fedorenko V. State Building and Constitutional Reforms in Independent Ukraine: Experience, Problems, Prospects.....	52

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Andreyev D. Concept and Types of Illegal Circulation of Weapons.....	62
Bochkovy O. Blockchain of Open Society or Real Achievements of Virtual Environment.....	69
Drozd A. Certain Aspects of Law Enforcement of Temporary Confiscation of Property in Criminal Proceedings.....	77
Dudorov O. Differentiation of Offence under Article 368 of Criminal Code of Ukraine and Misdemeanour under Article 172-5 of Code of Ukraine on Administrative Offenses.....	84
Karchevsky M. Legal Regulation of Artificial Intellect Socialization.....	99
Kraynyk G., Dunayeva T. Definitions of Serious Consequences and Substantial Damage in Chapter XVII of Special Part of Criminal Code of Ukraine.....	108
Kuzubova T. Development of Legislative Provisions Regulating Temporary Access to Items and Documents in Ukraine.....	117
Moskvykh L. Legal Status of Foreign Lawyer in Ukraine.....	123
Petrenko Y. Aspects of Criminal and Legal Features of Illegal Forests Cutting.....	127
Politova A. Misuse of Authority or Official Position: Corruption or Crime in Sphere of Official and Professional Activities Related to Provision of Public Services.....	136

Rozovsky B., Komissarov S. Right to Security from Criminal Encroachments Is Equal to Other Human Rights and Freedoms.....	145
Sevidov A. On Establishment of Protection of Work at Initial Stage of Pre-Trial Investigation of Crimes Provided for in Article 176 of Criminal Code of Ukraine	157
Simonovych D. Some Aspects of Criminal Proceedings in Form of Private Prosecution.....	163
Fomina T. Procedure for Choosing Preventive Measure against Person under Application of Compulsory Measures of Medical Nature.....	169
Khrypinsky P. Institutional Incentive Aspect of Criminal Law	177
Shvedova G. International Practice of Corruption Counteraction: Criminological Features	186

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Kornienko P. Cabinet of Ministers of Ukraine and Ministry of Justice of Ukraine as Subjects of Constitutional Human Rights Protection.....	192
Krupnova L. Legal Status of State Executive Service Department of Main Regional Offices of Ministry of Justice of Ukraine	201
Nedostup M. Awareness on HIV/AIDS Issues and Formation of Safe Conduct of National Police Officers.....	207
Chystokolyany Y. Main Directions of Influence of Civil Society and its Institutions on Reform of Public Service in Ukraine.....	215

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Zagoruy L. Principle of Civil Law as Form of Expression of Individual Freedom Idea	222
Novikov D. Problem of Effectiveness of National Labour Law in Globalized World	230

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Ablamsky S. Aspects of Temporary Access to Electronic Information Systems or Their Parts and Mobile Terminals of Communication Systems.....	239
Burbelo B. Features of Criminal's Track on Crime Scene Connected with Explosive Devices and Explosives as Source of Information to Offender's Identification	245

Galagurya Ye. Features of Tactics of Investigative (Search) Actions in Investigation of Intentional Murders Caused by Racial, National or Religious Intolerance Motives.....	252
Kovalenko V., Kudinov A. Features of Tactics of Interrogation of Suspects at Investigation of Oil and Oil Products Thefts from Main Pipelines	260
Konovalov V. Some Aspects of Specialist's Participation in Criminal Proceedings.....	268
Lysenko V., Lysenko O. Localization of Individuals Wanted by Police as Independent Direction of Law Enforcement Bodies Activities.....	274
Patrel'yuk D. Counteraction to Criminal Prosecution in Criminal Mechanism Structure	282
Ros H. Exemption from Criminal Responsibility Due to Limitation Period Expiration	290
Titunina K., Kirilenko F. Crime Analysis in Public Places.....	300
Shcherbakovsky M. Features of Simultaneous Interrogation of Several Experts.....	309
INFORMATION ABOUT AUTHORS	315

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см із усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву

статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oogr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (0512) 59-26-87.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.951:351

Я. О. Берназюк

МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено дослідженню механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Україні та в зарубіжних країнах. Проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід щодо запобігання виникнення конфлікту інтересів, а також існуючих механізмів його врегулювання; порівнено стару та нову нормативні бази стосовно механізмів виявлення конфлікту інтересів; розроблено рекомендації щодо удосконалення існуючих механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Україні.

Ключові слова: *конфлікт інтересів, корупція, службове правопорушення, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Відповідно до рекомендацій, які ставить європейське співтовариство, а також деяких положень укладених міжнародних договорів наша держава зобов'язана реформувати різні сфери суспільного життя. Однією з найбільш пріоритетних умов євроінтеграції вектору України є протидія корупції, оскільки це негативне явище значною мірою стримує розвиток та наближення України до світових стандартів. У цьому напрямі важливе превентивне значення має своєчасне виявлення та врегулювання конфлікту інтересів, який виступає основною причиною та джерелом учинення корупційних та інших службових правопорушень.

Тому актуальним напрямом дослідження сучасної правової науки є визначення шляхів удосконалення механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, зокрема й на підставі аналізу зарубіжного досвіду в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми визначення механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів досліджувати такі науковці, як А.В. Гайдук, І.Н. Грабець, В.А. Липа, О.М. Олешко та ін. Однак на сьогодні відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Україні та в зарубіжних державах, що підтверджує актуальність теми цієї статті.

Формування цілей. Мета статті полягає у визначенні механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Україні та в зарубіжних країнах, а також розробці пропозицій щодо його удосконалення. Для цього потрібно: провести аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо запобігання виникнення конфлікту інтересів, а також існуючих механізмів його врегулювання; здійснити порівняльний аналіз старої та нової нормативної бази стосовно механізмів виявлення конфлікту інтересів та визначити ефективність останньої; розробити рекомендації щодо удосконалення механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в нашій державі відбуваються докорінні реформи, одним з основних завдань яких є запобігання проявам корупційних правопорушень, зокрема через упередження виникнення конфлікту інтересів.

Так, ратифікація у 2006 р. Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [1] зобов'язала Україну забезпечити виконання завдань, які визначені цією Конвенцією [2], зокрема: створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, що сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів (ст. 7); запроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, *inter alia*, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції тощо (ст. 8); розробляти механізми запобігання виникненню конфлікту інтересів способом установаження обмежень (ст. 12) тощо.

На виконання своїх зобов'язань, що виникли з міжнародних угод, а також для очищення влади, відновлення довіри до неї, зниження рівня корупції, була прийнята Антикорупційна стратегія на 2014-2017 роки [3].

Одним з ефективних превентивних заходів щодо попередження вчинення корупційних та інших службових правопорушень, визначених у цій Стратегії, є запобігання виникненню та врегулювання конфлікту інтересів. Для забезпечення функціонування відповідних механізмів сьогодні створено достатню нормативно-правову базу та належне інституційне середовище.

Так, окрім традиційних інститутів, таких як суди та прокуратура, створено й спеціалізовані органи, серед яких потрібно виділити Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Кожен з цих органів відповідає за певну ділянку роботи.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» (ст.ст.11 та 12) [4] до повноваження Національного агентства відноситься: здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб; надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань застосування актів законодавства з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів тощо.

При цьому Закон наділяє певними повноваженнями в досліджуваній сфері і громадськість (ст. 21): громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право повідомляти про реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, у яких були вчинені ці правопорушення або працівників, у яких наявний конфлікт інтересів.

Зазначимо, що важлива роль у сфері запобігання корупції інститутам громадянського суспільства відведена в зарубіжних державах, які задіяні

передусім у контролі за діями влади. Активна антикорупційна позиція більшості громадян, їхніх громадських об'єднань, неприйняття ними корупції є певною рисою ментальності [5, с. 34]. Тому визначення правових засад участі громадськості у здійсненні заходів щодо запобігання конфлікту інтересів певним чином гармонізує законодавство України з європейськими стандартами.

Серед кроків, які поступово наближають Україну до подолання корупції, потрібно назвати прийняття законів України «Про запобігання корупції» [4], «Про Національне антикорупційне бюро України» [6] та інших нормативних документів.

При цьому слід указати на значну прогресивність нового Закону України «Про запобігання корупції» у порівнянні з тим, що втратив чинність. У таблиці 1 наведено порівняльну характеристику механізмів щодо попередження конфлікту інтересів у старому законі й у новому.

Таблиця 1
Порівняння заходів попередження конфлікту інтересів, передбачених старим та новим законодавством*

Старий закон [7]	Новий закон [4]
Уживати заходів щодо недопущення будь-якої можливості виникнення конфлікту інтересів	Усунення особи від виконання завдання, учинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів
Невідкладно в письмовій формі повідомляти безпосереднього керівника про наявність конфлікту інтересів	Застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, учиненням нею певних дій чи прийняття рішень
	Обмеження доступу особи до певної інформації
	Перегляду обсягу службових повноважень особи
	Переведення особи на іншу посаду
	Звільнення особи

Отже, нове законодавство створює більш якісне правове поле щодо попередження виникнення конфлікту інтересів, що свідчить про ефективність зусиль, які здійснює Україна на шляху до євроінтеграції.

Крім оновленого законодавства у сфері запобігання корупції та врегулювання конфлікту інтересів, за період 2009-2016 рр. було розроблено низку законопроектів, які з тих чи інших причин наразі не прийняті Верховною Радою України. Серед них протрібно виділити такі, як: «Про конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців» (ресстр. № 4420 від

29 квітня 2009 року) [8] та альтернативний до нього проект Закону України «Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів» (реєстр. № 4420-1 від 14 травня 2009 року) [9]; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення здійснення фінансового контролю та урегулювання конфлікту інтересів» (реєстр № 2608 від 21.03.2013) [10]; «Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів» (реєстр. № 4325 від 28.02.2014) [11] тощо.

Деякі з цих законопроектів не було прийнято через окремі недоліки, які потребують усунення. Наприклад, А. В. Гайдук, провівши аналіз проекту Закону від 29 квітня 2009 року реєстр. № 4420 [8] та альтернативний до нього проекту від 14 травня 2009 року реєстр. № 4420-1 [9], зазначив, що попри певні розбіжності в змісті останніх двох законопроектів їх об'єднавав один концептуальний недолік – намагання встановити універсальні правила розв'язання конфлікту інтересів для різних категорій публічних службовців (для виборних посадових осіб, суддів, посадових осіб місцевого самоврядування, вищих посадових осіб, які призначаються президентом і парламентом тощо) [12, с.105]. Науковець вважає такий підхід малоефективним через особливість кожної з означених посад. Безперечно, з такою думкою потрібно погодитися, оскільки універсальні правила не можуть показати достатню ефективність при застосуванні до різних категорій посад.

Активну нормотворчу діяльність провадить Національне агентство з питань запобігання корупції. До актів цього органу в досліджуваній сфері слід віднести: Порядок проведення контролю та повної перевірки декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (рішення від 10.02.2017 № 56) [13], Типову антикорупційну програму юридичної особи (рішення від 02.03.2017 № 75) [14] тощо.

Отже, Україна протягом останніх років провела значну роботу з питань боротьби з корупцією, свідченням чого є створення спеціальних інститутів, які володіють усіма потрібними важелями в цій боротьбі, а також належної нормативної основи. На підтвердження цього факту можна також навести деякі статистичні дані.

Так, згідно з інформацією, що міститься в Звіті про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2016 рік, протягом цього року (фактично Агентство розпочало свою роботу 14.08.2016) надано 508 роз'яснень про наявність/відсутність реального конфлікту інтересів, порядку дій щодо його врегулювання; завершено 55 перевірок щодо можливих порушень Закону України «Про запобігання корупції» у зв'язку з самостійним урегулюванням конфлікту інтересів або відсутністю складу адміністративного правопорушення; направлено 23 вимоги про усунення порушення вимог законодавства щодо етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, 12 з яких врегульовано; складено 2 приписи про порушення вимог законодавства, які вже виконані тощо [15].

Діяльність Агентства в цьому напрямі має тенденцію до суттєвого зростання. Так, станом на 28 лютого 2017 року тривало 254 перевірки інформації в рамках здійснення заходів моніторингу та контролю за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів та інших обмежень; 127 перевірок інформації про конфлікт інтересів та інших обмежень було завершено внаслідок того, що на підставі наданих роз'яснень, конфлікт інтересів було врегульовано самостійно посадовими особами, без застосування додаткових заходів реагування тощо [16].

Також спостерігається тенденція до активізації судового розгляду справ щодо конфлікту інтересів. З кожним роком кількість судових рішень у цій сфері збільшується. Це значить, що новий Закон працює й приносить свої результати. У період дії старого Закон (сам інститут конфлікту інтересів було запроваджено ще з 2011 року) ситуація була набагато гіршою: у 2011 році з 125 справ щодо конфлікту інтересів 63 були з позитивним рішенням, тобто винних притягнуто до відповідальності, у 2012 – з 166 справ 92 вирішено позитивно, у 2013 з 313 – 197. Проте у 2014 році дана динаміка продемонструвала значний скачок і з 1013 справ позитивно вирішилися 678, у 2015 році з 1046 з позитивним вирішенням були 763, а за 9 місяців 2016 року з 1161 позитивне рішення отримали 658 справ (див. рис. 1).

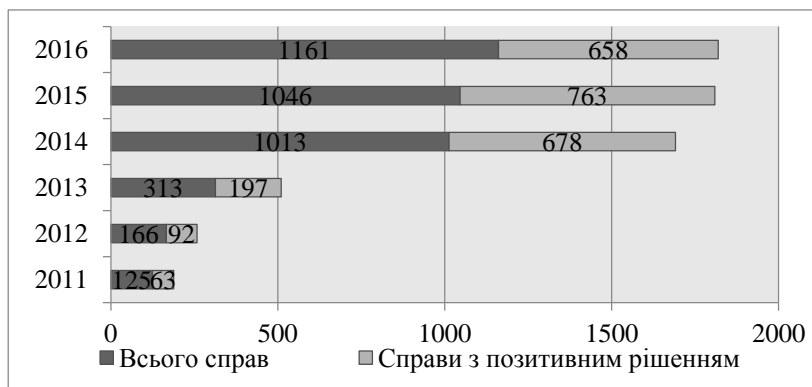

Рис. 1. Динаміка судових рішень щодо конфлікту інтересів¹

Зазначимо, що більшість цих справ стосуються адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного проступку у формі невиконання вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Таким чином, в Україні показали свою ефективність як судові, так і позасудові механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Однак, зважаючи на те, що антикорупційне законодавство України перебуває в стані апробації, а активна діяльність у цьому напрямі ведеться

¹ Складено на основі [17]

лише останні кілька років, нашу державу поки не можна визнати лідером боротьби з корупцією, хоча з кожним роком Україна зміцнює свої позиції.

Так, за поширенням корупції та хабарництва Україна у 2010 році посідала передостаннє 24 місце серед 25 європейських держав [18]. Проте станом на 2016 рік відбулися хоч і незначні, проте позитивні кроки в її подоланні: згідно з дослідженнями міжнародної організації Transparency International Україна зайняла 130 місце зі 168 позицій у світовому рейтингу сприйняття корупції [19]. У європейських країнах, зокрема й у тих, які відносно нещодавно набули статус членів Європейського Союзу, ці показники є значно вищими. На цій підставі потрібно звернутися до аналізу досвіду деяких зарубіжних країн щодо функціонування механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів.

В одному з досліджень, що було проведено в рамках проекту «Просування реформ у регіони» за сприяння Європейського Союзу, міститься інформація про те, що в багатьох країнах світу на рівні конституції або спеціальних законів закріплено механізми, спрямовані на запобігання виникненню конфлікту інтересів. Наприклад, у деяких європейських державах ухвалено спеціальні закони про конфлікт інтересів. Серед таких країн – Сербія (Закон про конфлікт інтересів), Латвія (Закон про запобігання конфлікту інтересів у діяльності посадових осіб), Литва (Закон про публічні та приватні інтереси в публічній службі). У деяких країнах проблема конфлікту інтересів урегулюється законом про державну службу, зокрема в Польщі (Закон про публічну службу), Австрії та Греції (Кодекс публічної служби), Ісландії (Закон про публічну адміністрацію) [20].

Одним з дієвих механізмів запобігання виникнення конфлікту інтересів є декларування. Поширеним явищем у Європі є декларування приватних інтересів, пов'язаних з контрактними зобов'язаннями. Такий вид декларування, зокрема, передбачений у Португалії (декларування за 3 роки, що передують призначенню на політичну посаду), Іспанії (декларування за 2 роки, що передують призначенню на політичну посаду або місцеву виборну посаду) [21, с. 266].

Показовим для нашої країни також є доволі успішний досвід запобігання та врегулювання конфлікту інтересів Грузії. За задумом керівника групи реформаторів Д. Егіашвілі, важливим кроком на шляху до усунення конфлікту інтересів стала реорганізація ролей та функцій різних установ, відповідальних за функціонування державного реєстру. За старої системи, наприклад, реєстратори відповідали не лише за реєстрацію майна, але й за моніторинг використання земель та, перш за все, за продаж земель, які належать державі, – і це провокувало очевидний конфлікт інтересів. Новий закон заборонив реєстраторам бути членами комісії, які здійснювали продаж земель [22, с. 70, 78]. Тобто мала місце оптимізація розподілу сфер впливу між різними владними інститутами.

Висновки. Проведений у цій статті науково-правовий аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. В Україні за останні декілька років спостерігається позитивна тенденція у сфері запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, яка виражається в такому: 1) було сформовано інституційну основу цієї діяльності (утворено спеціальні органи, розподілено функції та повноваження між ними); 2) оновлено нормативну базу, яка містить більш прогресивні положення та визначає широку систему заходів попередження виникнення конфлікту інтересів; 3) зростає активність спеціальних органів у сфері протидії корупції щодо здійснення контрольної та іншої превентивної діяльності тощо.

2. Законодавством України передбачено такі механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: проведення спеціальних перевірок; декларування доходів службовців та інших осіб, на яких поширюється дія Закону “Про запобігання корупції”; установлення обмежень та заборон (щодо прямого підпорядкування близьких родичів, суміщення окремих посад тощо); усунення від прийняття рішень у стані конфлікту інтересів; контрольна та превентивна діяльність спеціальних органів у сфері запобігання корупції (надання роз’яснень, проведення перевірок тощо); юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері запобігання та врегулювання конфлікту інтересів тощо.

3. Для удосконалення механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на основі застосування зарубіжного досвіду можна запропонувати: 1) закріпити на конституційному рівні деякі механізми, спрямовані на запобігання виникненню конфлікту інтересів на вищому державному рівні (наприклад, декларування тощо); 2) запровадити практику публічного висвітлення та обговорення фактів виявлення конфлікту інтересів та вжитих для їх урегулювання заходів; 3) оптимізувати розподіл сфер впливу між різними владними інститутами; 4) розвивати форми участі інститутів громадянського суспільства в здійсненні заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів.

Використані джерела:

1. Про ратифікацію Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18.10.2006 № 251-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/251-16>.

2. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1476126372091567.

3. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

5. Запобігання й протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. – Івано-Франківськ: 2012. – 237 с.

6. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

7. Про засади запобігання й протидії корупції Закон України від 07 квітня 2011 року № 3206-VI (утратив чинність). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.

8. Про конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців: проект Закону України від 29 квітня 2009 року реєстр. № 4420. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35136.

9. Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів: проект Закону України від 4 травня 2009 року реєстр. № 4420-1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35203.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення здійснення фінансового контролю та урегулювання конфлікту інтересів: проект Закону від 21.03.2013 реєстр. № 2608. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46253.

11. Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів: проект Закону від 28.02.2014 реєстр. № 4325. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50029.

12. Гайдук А.В. Запобігання конфлікту інтересів на публічній службі: проблеми законодавчого врегулювання / А.В. Гайдук // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – №1(26). – С. 101-107.

13. Про затвердження Порядку проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.02.2017 № 56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0201-17>.

14. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.03.2017 № 75. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0326-17>.

15. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2016 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nazk.gov.ua/zvity>.

16. НАЗК проводить 254 перевірки інформації щодо конфлікту інтересів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nazk.gov.ua/news/nazk-provodyt-254-perevirky-informaciyi-shchodo-konfliktu-interesiv>.

17. Офіційний сайт Судової влади України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/>.

18. Рейтинг корумпованості: Україна посіла передостаннє місце в Європі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/1219308-rejting-korumpovanosti-ukrayina-posila-peredostanne-misce-v-evropi>.

19. Transparency International: Україна зайняла 130 місце у рейтингу сприйняття корупції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/transparency-international-ukrajina-zajnjala-130-mistse-u-rejtingu-spriynjattja-koruptsiji-93576.html>.

20. Есаян Г. Конфлікт інтересів: поняття, урегулювання, відповідальність [Електронний ресурс]. / Г. Есаян // Новини та публікації. – Режим доступу: <http://www.veklegal.com/uk/blog/konflikt-interesiv>.

21. Олешко О.М. Зарубіжний досвід запобігання й урегулювання конфлікту інтересів на державній службі / О.М. Олешко // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 3. – С. 263-271.

22. Боротьба з корупцією у сфері державних послуг: Хроніка реформ у Грузії. – Міжнародний банк реконструкції та розвитку. – Вашингтон : [б. в.], 2012. – 132 с.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2017

Берназюк Я.А. Механизмы предотвращения и урегулирования конфликта интересов: отечественные реалии и зарубежный опыт

Статья посвящена исследованию механизмов предотвращения и урегулирования конфликта интересов в Украине и в зарубежных странах. Проводится анализ отечественного и зарубежного опыта по предотвращению возникновения конфликта интересов, а также существующих механизмов его урегулирования; сравниваются старая и новая нормативные базы относительно механизмов выявления конфликта интересов; разрабатываются рекомендации по совершенствованию существующих механизмов предотвращения и урегулирования конфликта интересов в Украине.

Ключевые слова: *конфликт интересов, коррупция, служебное правонарушение, зарубежный опыт.*

Bernaziuk I. Mechanisms for Preventing and Resolving Conflicts of Interests: Domestic Realities and Experience

The article investigates the mechanisms of prevention and settlement of conflict of interest in Ukraine and in foreign countries. The analysis of national and international experience to prevent conflicts of interest and existing mechanisms of settlement; comparison the old and the new regulatory framework concerning mechanisms for identifying conflicts of interest; develop recommendations for improving existing mechanisms of prevention and settlement of conflict of interest in Ukraine.

Proved that in Ukraine over the past few years have seen a positive trend in the prevention and settlement of conflict of interest, which is expressed as follows: 1) was formed institutional basis of the activity (created special bodies, functions and powers between them); 2) update the regulatory framework, which contains a more advanced position and defines an extensive system of measures to prevent conflicts of interest; 3) increased activity of special anti-corruption to implement control and other preventive activities and others.

In order to improve mechanisms for prevention and settlement of conflict of interest on the basis of international experience suggested, mounted on the constitutional level, certain mechanisms aimed at preventing conflicts of interest at the highest state level; introduce the practice of public debate and coverage of the discovery of a conflict of interest and made for their settlement activities; optimize the distribution of spheres of influence between the various governmental institutions; develop forms of participation of civil society in the implementation of measures to prevent and resolve conflicts of interest.

Keywords: *conflict of interest, corruption, official offenses, foreign experience.*

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОУТВОРЕННЯ В
УКРАЇНІ: КОМУНІКАТИВНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ
ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ**

У статті встановлено актуальність наукового пізнання перспектив розвитку правоутворення в Україні. Наголошено на перевагах інституційно-комунікативного методологічного підходу до пізнання перспектив розвитку правоутворення в Україні. Проаналізовано та узагальнено стан наукового дослідження перспектив розвитку правоутворення в Україні. З'ясовано перспективи розвитку утворення права в Україні та проведено їх узагальнення в межах комплексу напрямів розвитку правоутворення, а також розкрито їх зміст.

Ключові слова: *правоутворення, формування права, перспективи розвитку правоутворення, методологія, методологічний підхід.*

Постановка проблеми. Перспективність розвитку правоутворення як його невід'ємна властивість, відображає відповідні якісні зміни в процесі та змісті утворення права, що відбуваються в темпоральних межах та характеризують утворення права як явище, що має динаміку свого розвитку. Актуальність наукового дослідження перспектив розвитку правоутворення неодноразово підкреслюється в літературних джерелах, де наголошується на тому, що проблема правоутворення виступає однією з найскладніших проблем правової теорії, а її продуктивне осмислення залежить багато в чому від неупередженості та безсторонності дослідників, оскільки раціональне зерно такого дослідження закладене в різних поглядах і способах вирішення цієї проблеми. Актуальність та практична значимість наукового пізнання правоутворення в сучасному суспільстві насамперед виявляється в можливості вивчення перспектив розвитку права, посилення його ефективності, забезпечення в подальшому якості правотворчості й правореалізації, тобто тих форм правової діяльності, які безпосередньо впливають на хід суспільного життя загалом [1, с. 441]. Актуальність наукового пізнання перспектив розвитку та шляхів удосконалення правоутворення в Україні зумовлюється також прикладним значенням утворення права. Насамперед слід звернути увагу на прикладну складову утворення права, що пов'язана зі змінами в практичній сфері життєдіяльності суспільства способом вияву об'єктивної необхідності зміни правового регулювання, здійснення творення права, надання йому відповідної форми та змісту, подальшого поширення на суспільні відносини тощо. У цьому плані проблематика перспектив розвитку правоутворення з точки зору поліпшення процесу утворення права, виявлення й урахування об'єктивних закономірностей його розвитку, підвищення рівня якості права, якості форм його виразу, результативності поширення на суспільні відносини має важливе значення, потребує свого наукового переосмислення для вироблення наукових знань про перспективи утворення права, шляхи удосконалення як процесу його утворення, так і підвищення якісного рівня права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи розвитку правоутворення в Україні безпосередньо зумовлені особливостями розвитку

українського суспільства, розбудовою державно-владних інституцій, функціонуванням правової системи. Проблематика перспектив розвитку правоутворення в юридичній літературі вченими розкривається переважно опосередковано, у контексті характеристики перспектив розвитку права та факторів, які впливають на дальшу розбудову системи права [2; 3; 4]; становлення особливостей реформування суб'єктів творення права [5; 6]; підвищення ефективності творення права та законодавчої бази [7; 8]; гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права [9; 10] тощо. Проте переважна більшість праць учених уникає аналізу перспектив розвитку саме правоутворення в Україні, невиправдано не розкриває закономірності розвитку права, правового регулювання, функціонування правової системи з точки зору перспектив розвитку правоутворення, способів його удосконалення. Саме правоутворення є основою дальшого розвитку правових явищ і процесів, оскільки стоїть у витоків їх зародження та подальшого становлення, тому й пізнання перспектив їх розвитку має відбуватися з огляду на перспективи розвитку утворення права.

Формування цілей. З огляду на вищезазначене, відзначаючи принципову роль утворення права в сучасних умовах розвитку суспільства, розбудови держави та правової системи логічним буде встановлення перспектив розвитку правоутворення в Україні. Досягнення вказаної цілі можливе завдяки виконанню таких завдань: на підставі аналізу поглядів учених на проблему правоутворення в сучасних умовах розвитку українського суспільства, а також практичних аспектів його функціонування з'ясувати перспективи розвитку утворення права в Україні, провести їх узагальнення в межах комплексу напрямів розвитку правоутворення, а також розкрити їх зміст. Як предметну основу наукового дослідження перспектив розвитку та способів удосконалення правоутворення вважаємо за доцільне взяти особливості утворення права, що є характерним для правоутворення, яке відбувається в Україні. Це пояснюється поточним станом реформування більшості сфер життєдіяльності суспільства, зокрема й правової сфери, що потребує належного наукового забезпечення, особливо потребують наукового переосмислення аспекти утворення права крізь призму його реформаторського впливу на розвиток суспільства, державності, правової системи, що має перспективний характер, потребує свого поліпшення та посилення ефективності.

Виклад основного матеріалу. Перспективи розвитку правоутворення в Україні як самостійний теоретико-правовий аспект пізнання утворення права потребує виокремлення та дальшого застосування методологічного підходу, який буде взято за основу такого пізнання. Уважаємо, що пізнавальний потенціал комунікативно-інституційного методологічного підходу є достатнім для вивчення перспектив розвитку утворення права в Україні. Комунікативно-інституційний методологічний підхід у частині його застосування до пізнання перспектив розвитку правоутворення в Україні забезпечить можливість: розкрити правоутворення крізь призму його розвитку, що має закономірності свого зародження, становлення, сучасного існування та потенціалу для існування й функціонування в

майбутньому, потенційно націлений на якісні зміни. Такий розвиток правоутворення відображатиме відповідні зміни в його властивостях, що найбільш усесторонньо розкриються крізь призму якісних змін взаємозв'язку між суб'єктами суспільства, що становить основу змісту утворення права та форм його інституційного прояву.

Традиційно в юридичній науці перспективи розвитку правових явищ і процесів розкривають з точки зору окремих положень, які відображають особливості зміни факторів, котрі впливають на розвиток досліджуваного явища, і, як наслідок, здійснюють передбачення перспектив його розвитку. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки характеризує закономірності розвитку дослідженого явища, котре об'єктивно змінюється в часовому проміжку під впливом факторів, що його зумовлюють. Однак складність, багатоаспектність та інтенсивність розвитку суспільства й суспільних відносин, а з ними й правоутворення свідчить про те, що неможливо охопити перспективи розвитку правоутворення в межах окремих положень. Доцільним убачається узагальнити перспективи розвитку правоутворення за допомогою напрямів такого розвитку, які здатні значно масштабніше розкрити розвиток правоутворення в Україні. Отже, досліджуючи проблематику перспектив розвитку правоутворення в Україні вважаємо за доцільне виокремити та розкрити зміст таких положень, які характеризуватимуть напрями розвитку правоутворення в Україні. До таких напрямів належать такі.

Оскільки правоутворення є передусім соціально зумовленим явищем, перспективність його розвитку залежатиме від особливостей розвитку суспільства. Сьогодні розвиток більшості сфер українського суспільства пов'язаний з проведенням широкомасштабних реформ, що мають сприяти побудові суспільства нового якісного рівня, що відповідатиме критеріям громадянського. З огляду на це, важливим перспективним напрямом розвитку правоутворення буде його націленість на забезпечення ефективності та результативності проведення реформ. Умовно вказаний напрям можливо назвати «реформаційно-орієнтаційним», що пов'язаний із посиленням ролі факторів, котрі визначають об'єктивну необхідність докорінного реформування більшості сфер життєдіяльності суспільства, активізацію творення права, орієнтованим на впровадження, посилення, прискорення продовження, забезпечення проведення реформ. Указаний напрям розвитку правоутворення має соціально обумовлений характер, заснований на закономірностях розвитку суспільства, що породжують об'єктивну необхідність утворення права. На підтвердження вказаного Р. Яценко наголошує, що вивчення процесів розвитку права, особливо в частині правоутворення й подальшого нормативно-правового регулювання, має бути засноване на розумінні того, що цей процес відбиває загальні тенденції суспільного розвитку й одночасно зазнають на собі істотного впливу тієї політико-правової ситуації, яка складається в суспільстві. Наявність подібного зв'язку стає очевидною вже навіть на рівні доктринальних дефініцій, коли правоутворення описується як перехід від

фактичних відносин і відповідних їм юридичних прав до офіційного загального визнання суб'єктивного права [11, с. 26]. У юридичній літературі проблематика реалізації реформ у вітчизняному суспільстві, особливо в межах правової, політичної, економічної та соціальної сфер, переважно пов'язуються у тому числі з поліпшенням правового забезпечення запланованих реформ або тих, що вже проводяться. Зупинимося на цьому детальніше. Принципове значення на сьогодні має економічна сфера життєдіяльності суспільства, що потребує ґрунтовного реформування з огляду на побудову ринкової моделі господарювання, посилення економічних зв'язків між суб'єктами, інтеграції економіки України до світової економічної системи тощо. Економічна сфера життєдіяльності суспільства дійсно займає центральне місце в системі факторів утворення права, а особливості динаміки її функціонування доводять, що утворення права сьогодні супроводжується та в подальшому його розвиток буде пов'язаний з:

– по-перше, посиленням впливу власників значних матеріальних активів, фінансових ресурсів, системних фінансових установ та великих підприємств і їх об'єднань (транснаціональних корпорацій, міжнародних фінансових установ, підприємств, які займають монополічне становище у сфері господарювання тощо), які лобіюватимуть власні економічні інтереси способом їх забезпечення за допомогою права. Сьогодні ми є свідками суттєвого впливу Міжнародного валютного фонду (МВФ) на утворення національного права в Україні, коли за результатами чергових переговорів представників МВФ та Кабінету Міністрів України розробляється та підписується меморандум про співпрацю, умовами якого є, зокрема й питання прийняття, зміни або скасування відповідних нормативно-правових актів законодавчого та підзаконного рівнів. Такими прикладами є скасування пільгового оподаткування суб'єктів господарювання у сфері сільського господарства з 2017 року (Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 № 1801-VIII); прийняття низки антикорупційних законів (Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII; Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14.10.2014 № 1699-VII; Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII; Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII тощо); законів у сфері пенсійного забезпечення щодо поступової зміни пенсійного віку, скорочення підстав для дочасного виходу на пенсію та посилення підстав для отримання мінімальної пенсії; установлення єдиного принципу пенсійного забезпечення без надання пільг для будь-яких професій (окрім військових) (Лист про наміри № 14168/0/2-16 від 01.09.2016) тощо. Так само, наприклад, можемо говорити про наявність потужного лобістського впливу на утворення права зі сторони власників та управлінців суб'єктів господарювання у сфері автовиробництва, що пов'язане з їх впливом на прийняття низки законодавчих актів щодо підтримки підприємств вітчизняного автопрому та введення низки додаткових обов'язкових

платежів, які сплачуються імпортерами та покупцями автотранспортних засобів іноземного виробництва (Закон України «Про стимулювання виробництва автомобілів в Україні» від 19.09.1997 № 535/97-ВР);

– по-друге, утворення права під впливом економічних факторів відбувається в так званому «антикризовому» порядку, оскільки на процес правоутворення суттєво впливають наявні кризові явища в економічній сфері або існуючий ризик їх виникнення, а завданням утворення права все частіше стає подолання наслідків кризових явищ в економічній сфері або недопущення їх появи в майбутньому. Посилення антикризового характеру утворення права, що спостерігається сьогодні в Україні, є наслідком поглиблення економічної кризи, недостатньої розбудови ринкової економіки, в окремих випадках збереження адміністративно-командних методів управління в економічній сфері. Поглиблює кризовий стан економіки вплив світової економічної кризи, руйнування економічних зв'язків унаслідок анексії території АР Крим, тимчасової окупації частин територій Донецької та Луганської областей тощо. Прикладами утворення права в антикризовому порядку є прийняття Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» від 25.12.2008 № 800-VI, прийняття якого було зумовлено поширенням світової фінансової кризи на будівельну галузь та житлове будівництво, що потребувало вжиття відповідних заходів для запобігання їй та мінімізації наслідків її впливу;

– по-третє, окремим напрямом розвитку правоутворення в Україні слід назвати націленість утворення права на здійснення реформ в економічній сфері, особливо це стосується реформування системи оподаткування; бюджетної сфери; проведення адміністративної реформи в Україні; реалізації пенсійної реформи тощо. Реформаторський характер утворення права визначатиме його націленість на результат, строковий характер дії утворених норм права, наявність чіткого критерію їх ефективності, що визначатиме доцільність збереження норми права в дії або її зміну, скасування, визначення конкретних правових засобів, використання яких забезпечить здійснення реформ.

Не менш важливе значення в сучасних умовах утворення права має політична сфера життєдіяльності суспільства. Політичні фактори утворення права сьогодні займають центральне місце в системі факторів правоутворення. Політична сфера життєдіяльності суспільства займає центральне місце в системі факторів утворення права, а особливості динаміки її функціонування доводять, що дальший розвиток утворення права буде пов'язаний з:

– по-перше, посиленням конкуренційної боротьби між представниками політичних еліт, яка відобразиться на процесі та результаті утворення права, де правоутворення виступатиме сферою боротьби політичних інтересів, результатом політичних домовленостей, сферою політичного шантажу, зловживань і політичного тиску, засобом боротьби з політичними конкурентами тощо. Сьогодні на прикладі роботи

Верховної Ради України, склад якої сформований представниками тих або інших політичних сил, можливо відзначити поширену практику кулуарних політичних домовленостей у сфері утворення права, особливо це стосується реалізації економічних інтересів, політичних амбіцій, посилення своєї ролі в політичному житті українського суспільства;

– по-друге, посиленням політичної кризи, що зумовлена поглибленням протистоянь між провладними політичними силами (коаліційними) та опозиційними політичними силами. Сьогодні ми постійно спостерігаємо неможливість Верховної Ради України повноцінно працювати у сфері творення права, поширеною є практика непослідовності розгляду й прийняття законодавчих актів, зловживання скороченою процедурою розгляду законопроектів, протистояннями між коаліційними та опозиційними політичними силами;

– по-третє, підвищенням ролі зовнішньополітичних факторів в утворенні права. Інтеграційний характер розвитку України, що націлений на активізацію участі України в міжнародних (міждержавних) об'єднаннях, передбачає утворення права в контексті гармонізації розвитку національного права з розвитком міжнародного права. Зважаючи на це, у подальшому посилюватиметься вплив на утворення права міжнародної активності України, що супроводжуватиметься відповідними змінами в національному праві.

2. З огляду на те, що правоутворення є зумовленим життєдіяльністю суспільства, відносини в якому все більше набувають протирічного змісту, відзначимо, що його існування та функціонування потенційно націлене на впорядкування суспільних відносин, на надання їм ознак стабільності, послідовного розвитку та передбачуваності. У цьому плані справедливою є думка вчених, що право є більш необхідним та бажаним у такому суспільстві, де відносини між суб'єктами мають вищий рівень соціальної неоднорідності, потенційно більш сприятливе для виникнення соціальних конфліктів, особливо це є характерним для тих суспільств, які засновані на державно-владній організації, а отже, знаходиться в стані ризику виникнення соціальних конфліктів та необхідності протидії їм, їх подолання за допомогою компромісу [12, с. 150], що відповідає засадам правової комунікації між людьми, які породжують як соціальний конфлікт, так і соціальний компроміс. Ураховуючи зазначене, важливим перспективним напрямом розвитку правоутворення буде його націленість забезпечення стабільності, внутрішньої непротиворічності, передбачуваності суспільних відносин, їх сталого неконфліктного розвитку. Умовно вказаний напрям розвитку правоутворення можливо назвати як «компромісно-орієнтаційний», що пов'язаний з винайденням соціального компромісу як основи стабільності й передбачуваності суспільних відносин, його закріплення, забезпечення та націленість на впровадження в життєдіяльність суспільства.

Цікавий приклад досягнення компромісу наводить у дисертаційному дослідженні С. В. Бобровник. Аналізуючи сферу надзвичайних ситуацій та проблем досягнення суспільного компромісу за надзвичайних ситуацій, указує, що з виникненням таких ситуацій змінюється характер правового

регулювання (тобто детермінується та здійснюється процес утворення права – прим. авт.). Цей процес пов'язаний із застосуванням надзвичайних способів, заходів регулювання суспільних відносин; зміною ціннісних пріоритетів; обмеженням деяких прав і свобод людини й громадянина та значним розширенням повноважень державних органів [13, с. 95]. Дійсно, уведення воєнного стану в Україні, що має сьогодні високу ступінь імовірності, залежатиме від правоутворюючого процесу та буде пов'язаний зі знаходженням компромісу між:

а) уведенням особливого правового режиму, тобто кола надзвичайних способів і заходів правового впливу, а саме: надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень обмеженням;

б) метою щодо протидії збройній агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Досить поширеним в Україні компромісно-орієнтаційний характер утворення права є в політичній сфері життєдіяльності суспільства. Практика діяльності Верховної Ради України доводить, що в історії її роботи досить часто траплялися випадки виникнення політичної кризи, виникнення конфліктів між депутатськими фракціями та окремими Народними депутатами України, Верховної Ради України з Президентом України, що призводило до блокування роботи парламенту, поглиблення політичної кризи в державі. Наслідком цього були компромісні домовленості, які породжували правові норми, які утворювалися та оформлювалися у вигляді відповідних актів творення права та сприяли розв'язанню політичної кризи та організації роботи Верховної Ради України (наприклад, Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади й місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 № 1к/95-ВР; Універсал Національної Єдності, підписаний Президентом України, в. о. Прем'єр-міністра України та Головою Верховної Ради України, а також керівниками всіх фракцій ВРУ від 03.08.2016; Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014) тощо.

3. Оскільки правоутворення має не лише соціально зумовлений характер, але й відповідний інституційний характер функціонування, виразу та впливу, зазначимо й на такому перспективному напрямі розвитку утворення права як дальше підвищення рівня якості, ефективності утворення права, забезпечення його оптимальності та збалансування з процесом утворення інших засобів соціального регулювання. Умовно вказаний напрям розвитку правоутворення можливо назвати «інституційно-орієнтаційним». Правоутворення – це не лише об'єктивно зумовлений процес формування права, але і явище, яке

наділене власними інституційними характеристиками, які є притаманні утворенню права, забезпечують його існування, функціонування та вплив на суспільство. Інституційно-орієнтаційний напрям розвитку утворення права включатиме в себе:

- дальшу оптимізацію процесу утворення права, а саме: забезпечення своєчасності та оперативності утворення права, відповідність до динаміки суспільних відносин, змінюваності факторів утворення права, об'єктивної необхідності правоутворення;

- збалансування повноважень суб'єктів правотворчості для протидії їх дублюванню та протирічності, недопущення конфлікту повноважень у сфері утворення права, забезпечення можливості своєчасного, усебічного та результативного утворення права;

- уніфікацію форм утворення, посилення їх взаємоузгодженості та послідовності реалізації, що передбачає органічне поєднання процесу та результату утворення права в межах звичасової, прецедентної, нормативно-правової, нормативної договірної та інших форм утворення права, забезпечивши при цьому поєднання історично зумовлених, суспільно визнаних, добровільно узгоджених, нормативно-визначених та конкретно застосованих способів утворення права, надання їх результатам загальнообов'язково нормативного характеру;

- дальше розширення та впровадження в практику утворення права юридико-технічних засобів творення права та його реалізації, що забезпечуватиме формалізацію права, його належне формулювання та сприятиме повноцінному й ефективному поширенню на суспільні відносини;

- трансформація ролі громадянського суспільства та держави в утворенні права, що включає в себе посилення їх впливу на утворення права, розвиток їх діяльності в напрямі зближення та синхронізації, що має знайти свій прояв в утворенні права у вигляді збалансування публічних і приватних інтересів, їх вираження та закріплення в праві, подальшої їх реалізації.

Висновки. Таким чином, перспективи розвитку правоутворення: по-перше, являють собою самостійний аспект утворення права, що відображає закономірності утворення права в частині його змінюваності в темпоральному вимірі; по-друге, відображають особливості його функціонування сьогодні та в майбутньому, що зумовлено впливом широкого кола факторів утворення права, потенційно дозволяє виокремити спільні та відмінні характеристики поточного правоутворення та утворення права, що відбуватиметься в майбутньому; по-третє, характеризуються як засіб пізнання закономірностей утворення права крізь призму зміни його характеристик у майбутньому; по-четверте, є комплексом критеріїв виміру рівня прогресу або регресу утворення права, а також права як результату утворення.

Використані джерела:

1. Трофимов В. В. Взаимодействие индивидов как правообразовательный процесс: общетеоретический аспект: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Трофимов. - Тамбов, 2001. - 232 с.

2. Якушев П. А. Правообразующие юридические акты и поступки в механизме правового регулирования :Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Якушев Павел Алексеевич; [Владимир.гос. пед. ун-т]. - М., 2004. -224 с.
3. Романов И. Б. Правообразование в России: детерминирующие факторы и методики результативной оценки [Текст]: монография / И. Б. Романов. - Рязань: Изд-во ГУП РО "Рязанская обл. тип.", 2015. - 349 с.
4. Придворов Н. А. Правообразование и правообразующие факторы в праве [Текст] / Н. А. Придворов, В. В. Трофимов - 399 с.
5. Шевченко Г. Проблеми нормотворчої діяльності суб'єктів нормотворення // Юридичний журнал. - К.: Юстініан. - 2008. - № 3 (69). - С. 62-66.
6. Левченков О. І. Правотворчість в Україні: проблеми й перспективи // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - Суми, 2014. - № 3/4 (68). - С. 13-21.
7. Нестерович В. Особливості лобювання у правотворчому процесі // Право України. - 2007. - № 11. - С. 138-141.
8. Осипов М. Ю. Эффективность правотворчества, реализации права и правоприменения: понятие и соотношение / М. Ю. Осипов // Правоведение. - Москва. - 2011. - № 1. - С. 83-92.
9. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.) : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Оксана Василівна Лаба - К., 2005. - 21с.
10. Бахин С. В. Сотрудничество государств по сближению национальных правовых систем: унификация и гармонизация права. - Дис. д-ра юрид. наук: 12.00.10. - СПб, 2003 - 360с. - Режим доступу. - <http://www.lib.uu.ru.net/diss/cont/95674.html>. - Назва з екрану.
11. Яценко Р. Правотворчість в умовах перехідних суспільств як предмет теоретико-правового дослідження/Роман Яценко//Юридична Україна. - К. - 2009. - № 6. - С. 24-31; Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 № 1801-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>. - Назва з екрану.
12. Рулан Н. Юридическая антропология: учеб. для вузов / Н. Рулан: отв. ред. В. С. Неросесянц. - М.: Норма, 1999. - 310 с.
13. Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С. В. Бобровник. - К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. - 433 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2017

Дидьч Т. О. Перспективи розвитку правообразования в Україні: комунікативно-інституціональний підхід к аналізу

В статті автором встановлено актуальність научного познання перспектив розвитку правообразования в Україні. Отмечены переваги інституціонально-комунікативного методологічного підходу к познанню перспектив розвитку правообразования в Україні. Осуществлен анализ и обобщено состояния научного исследования перспектив развития правообразования в Україні. Выяснены перспективы развития образования права в Україні, проведено их обобщение в пределах комплекса направлений развития правообразования, а также раскрыто их содержание.

Ключевые слова: *правообразование, формирование права, перспективы развития правообразования, методология, методологический подход.*

Didych T. Prospects for Development of Law Formation in Ukraine: Communicative and Institutional Approach to Analysis

In the article the author establishes the relevance of scientific knowledge of the prospects for the development of formation law in Ukraine. The advantages of an institutional-communicative methodological approach to understanding the prospects for the development of formation law in Ukraine are noted. The analysis and generalization of the state of the scientific study of the prospects for the development of formation law in Ukraine.

Law - a phenomenon which is closely linked with the humanas, his ability to think, the perception of legal norms, to interpret, manage their behavior, the ability to create law and ensure its implementation, etc., law-making is not possible without such a subject as a person. That person is the subject of separate law-making, ensures the formation of factors law-making, provides their expression and analysis initiates and defines the process making law through the prism of their own behavior determines the quality of law.

However, the state of scientific development regularities the phenomenon of humanas as the subject of law-making is sporadic, inconsistent coverage, demonstrates a lack of understanding of the concept of a single humanas, his status, role and value of interaction with other people, their associations and society in the law-making process. Therefore, the relevance of scientific knowledge of human subjects predetermined law-making. Potential human knowledge through the prism of its participation in the formation of law, its role and importance, impact on law-making; the state of scientific knowledge of law-making subjects, including the role, status of a person as an independent entity law-making; the place and role of human as subjects in the system law-making their variable nature, the tendency to strengthen the role of man in the life of society, including in the field of law-making.

Prospects for the development of law formation in Ukraine are elucidated, their generalization within the set of directions for the development of law formation has been made, and their content has been disclosed. Communicative institutional approach to knowledge of human law-making subjects will help identify prerequisites for communicative interaction between individuals, factors that affect them, including the law through the prism of their strengths, weaknesses, ways to improve, identify those aspects that determine benefits and disadvantages of the existing state of communication between the actors. In addition, a specified the methodological approach is able to set the features of these properties of human in close interaction among them.

Keywords: *law-making, law-formation, perspectives of development of law-formation, methodology, methodological approach.*

УДК 340.12

Л. М. Мозолюк-Боднар

ПРАВОВА АКТИВНІСТЬ ГРОМАДЯН ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

У статті досліджено поняття, види та функції правової активності громадян як соціально-правового явища. Закцентовано увагу на вивченні правової активності як юридично значущої поведінки громадян, що не просто спрямована на «сліпе» слідування правовим нормам, але й на прагнення до свідомого здійснення прав та свобод людини, утвердження їх ціннісного розуміння.

Ключові слова: *правова активність громадян, соціальна активність особи, позитивна поведінка, негативна поведінка, види правової активності, функції правової активності, правова культура, правове виховання, правосвідомість.*

Постановка проблеми. Правова активність особи розглядається як невід'ємний елемент державності та умова розвитку правової держави. Водночас багато питань, пов'язаних з формуванням правової держави, залишатимуться без відповіді, якщо не визначитися як активізується людський фактор під час переломних процесів державотворення. Найкраще підтвердження цьому – це правова активність громадян на Майдані 2014 року в Україні. Такі «сплески» правової активності – це шлях до громадянського суспільства та правової держави. Адже активна особистість потрібна сильній державі, як і будь-якому громадянину – сильна та успішна держава. Тому в сучасний період розвитку держави актуальним є соціально-правове становлення особистості, яка знає свої права та свободи, активно ними користується та відстоює їх законними способами.

Як відомо, одним з основоположних принципів правової держави є верховенство права та закону. Водночас утілення цього принципу в життя залежить також від правової активності особистості, яка є важливою гарантією реалізації прав і свобод людини. Пліуралізм думок та поглядів, багатопартійність та активна участь громадян в управлінні суспільними справами – це гарантії демократії в найширшому її розумінні.

Актуальність дослідження обумовлено передусім вивченням правової активності як юридично значущої поведінки громадян, яка не просто спрямована на «сліпе» слідування правовим нормам, але й на прагнення до свідомого здійснення прав та свобод людини, утвердження їх ціннісного розуміння. Відповідно суспільство, що складається з активних громадян, де закони та інші нормативно-правові акти приймаються в інтересах людей, які прагнуть використовувати й захищати свої права та свободи – це головна умова розвитку правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової активності почали досліджувати, починаючи із 70-х років ХХ ст. Однак у той період часу, на практиці, дуже складно було втілювати правову активність, оскільки держава цьому не лише абсолютно не сприяла, але й придушувала ще «в зародку» будь-які вияви правової активності особистості.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування поняття, видів та функцій правової активності в сучасній державі.

Виклад основного матеріалу. Правова активність особистості є надзвичайно важливою категорією для сучасної юридичної науки. Особа, будучи істотою суспільною, соціальною, залежить від суспільства, і на формування її правової активності впливає суспільне середовище [1, с. 323]. Крім цього, за рівнем правової активності громадян можна судити про «якість» самого суспільства [2, с. 23]. Тому, з огляду на політико-правові процеси в Україні, активність особистості значно зростає, що сприяє побудові громадянського суспільства.

Зазначимо, що правова активність – це один з видів соціальної активності, яку можна й слід розглядати як юридично значущу. Поведінка особи оцінюється відповідно до її наслідків, які можуть бути корисними, шкідливими або нейтральними – як для особи, так і для суспільства загалом.

Отже, соціальна значущість, з огляду на інтереси суспільства, є корисною, якщо її передумовою є конструктивна правова активність суб'єктів. А соціально шкідливою, якщо порушуються певні соціальні норми. Тож юридично значуща поведінка, як вважає переважна більшість теоретиків права, – це врегульована нормами й принципами права поведінка особи, що має певні юридичні наслідки. Така поведінка виступає юридичним фактом, що зумовлює виникнення, зміну й припинення правовідносин, прав та обов'язків їхніх учасників, заходів юридичної відповідальності [3, с. 242-243]. У такий спосіб юридично значущу поведінку можна розглядати як соціальну свідомо-вольову поведінку особи (дію чи бездіяльність), що передбачена нормами права й спричиняє або може спричинити певні юридичні наслідки. Будь-яка поведінка суб'єктів права у сфері, урегульованій правом, є юридично значущою. Вона є формою вияву свободи особи, найважливішою формою існування усіякої професійної діяльності, що здійснюється в державі. Без поведінки у сфері дії права не здійснюються правовідносини, не реалізуються права й свободи громадян: правомірна поведінка викликає появу регулятивних правовідносин, неправомірна – охоронних і превентивних. Поведінка за межами правового регулювання є юридично нейтральною й не має юридичного значення [4, с. 447].

З огляду на вищезазначене, слід акцентувати, що правова активність – це передусім поведінкова категорія, до визначення поняття якої юридична наука застосовує плюралізм підходів, які можна визначити таким чином:

1) правова активність у «широкому» сенсі визначається як цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів правовідносин, що здійснюється для реалізації прав і законних інтересів суб'єктів. Відповідно до такого поняття правової активності нею можуть володіти й такі суб'єкти правовідносин, як громадські інституції (наприклад, коли звертаються до суду за реалізацією своїх прав) і держава. Що стосується правової активності у «вузькому» розумінні, то йдеться насамперед про правову активність осіб та їх об'єднань, заснованому на усвідомленні індивідами позитивної значущості права загалом і прав людини зокрема. У цьому контексті правова активність індивідів є певною мірою соціальною метою, оскільки ґрунтується не тільки на ціннісному сприйнятті права та його окремих виявах, а й на співвіднесенні приватних інтересів між собою, а також із загальносуспільним інтересом [5, с. 253-254];

2) правова активність, що трактується лише як позитивна, правомірна, суспільно-корисна та санкціонована державою й суспільством діяльність суб'єктів у правовій сфері [6, с. 145]. На протигагу цьому розумінню, правова активність особистості також може бути й негативною, тобто такою, що не відповідає нормам закону [7, с. 26]. Тому правову активність потрібно розглядати як інтенсивну діяльність особистості у сфері права, що включає в себе як позитивну (схвалювальну державою та суспільством), так і негативну правову активність [8, с. 214];

3) правова активність як зовнішній вираз, індикатор правового виховання та правової культури [9];

4) правова активність як процес формування й прояву правових властивостей особи. Відповідно, правова активність – це головна складова, яка характеризує рівень правового життя в суспільстві та може виконувати роль критерію правового життя [10].

Таким чином, сукупність усіх цих підходів до визначення поняття «правова активність» безумовно свідчать про її складність та багатогранність, що обумовлюється рівнем розвитку суспільства та особистості зокрема.

З огляду на визначення поняття «правова активність», на нашу думку, можна виділити її характерні особливості, як: по-перше, правова активність - це завжди активна взаємодія суб'єкта з правом; по-друге, при реалізації правової активності має місце свобода, воля, добровільність та ініціативність особистості; по-третє, вона містить психологічну готовність до взаємодії з правом; по-четверте, її змістом можуть бути правомірні та протиправні діяння; по-п'яте, правова активність має орієнтуватися на зміни, зокрема ті, що стосуються побудови правової держави.

Отже, правова активність ґрунтується на безпосередній зацікавленості індивідів та організацій у здійсненні норм права, вона є антиподом правової відчуженості та пасивності, зневіри в силу та ефективність права [11]. На нашу думку, правова активність – це соціально-правові властивості особистості, які формуються в процесі взаємодії громадянина з державно-правовою сферою, що зовні можуть виражатися як в позитивній, так і негативній поведінці.

Правова активність особистості поділяється за різними критеріями на певні види. Зокрема, можна виділити такі підстави для класифікації правової активності:

1) залежно від способу реалізації права, правова активність може втілюватися в життя способом виконання, використання чи застосування норм права. «Соціально-правова активність» найбільш чітко виявляється в такій формі реалізації права, як застосування. Застосування права розглядається як особлива форма реалізації права, що передбачає владне втручання компетентних суб'єктів у процес реалізації права. Це суворо регламентована, процесуальна діяльність компетентних державних органів по вирішенню юридичної справи, через винесення правозастосовчого акта, у якому міститься індивідуально-правовий припис. Правозастосування дійсно займає особливе місце в системі правового регулювання, у механізмі дії права й виконує різноманітні функції. Воно може виступати не лише як форма реалізації права, а і як спосіб та засіб здійснення норм, як стадія реалізації, та як юридичний факт [12, с. 736];

2) залежно від сфери реалізації правової активності – у сфері економіки, політики, культури тощо. Щодо правової активності особистості в політичній сфері, то вищою формою такої активності, яка має особливе значення в умовах сучасних модернізаційних процесів, є політична діяльність та політичне лідерство;

3) за кількісним складом суб'єкта здійснення – індивідуальна, колективна та масова (в Україні Майдан – 2004, 2014 років). Тобто суб'єкти

правової активності – це індивіди, а також організації та інші суб'єкти права, яким властива заснована на повазі до права свідомо, правомірна діяльність, що виражається в ініціативному використанні наданих прав, виконання покладених обов'язків відповідно до суспільних потреб. Тим самим ними можуть бути визнані всі суб'єкти права, діяльність яких включає названі параметри: громадяни, трудові колективи, громадські та самодіяльні організації, державні органи, ініціатива яких відповідає вимогам.

4) за суб'єктами реалізації правових приписів – правова активність може бути звичайною, тобто пересічного громадянина та правова активність професійною, тобто серед професіоналізуючих властивостей особистості;

5) залежно від рівня правосвідомості та правової культури – позитивна та негативна правова активність. Так, В. А. Затонський визначає позитивну правову активність як свідому діяльність суб'єктів, потрібний елемент соціально-правового розвитку, участь особи в правовому житті. Негативна правова активність, на його думку, це свідомо діяльність, форма юридичного буття та діяльність індивідів та груп, котрі порушують встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки [10].

Безперечно, що цей перелік критеріїв класифікації правової активності не є вичерпним, оскільки в межах цих критеріїв можуть існувати інші види правової активності, які виникають у результаті появи нових суспільних відносин та наукового прогресу.

Значний вплив на розвиток та появу тієї чи іншої функції правової активності має сучасна держава. Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття ними не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей, урахування змін, що відбуваються у світі [13, с. 15]. Таким чином, сучасна держава активно впливає на правову активність особистостей.

На нашу думку, під функціями правової активності потрібно розуміти її основні напрями впливу на суспільні відносини. Кожна з функцій правової активності – це один з проявів сутності правової активності.

За сферою впливу на суспільні зв'язки правова активність може втілюватися в економічній, політичній, культурній та інших сферах. Крім цього, погоджуємося з думкою С. О. Кульбача з приводу того, що в правовій активності можна виділити внутрішні та зовнішні функції. Внутрішні – захисна, експресивна функція. Зовнішні – інформаційна, ціннісно-орієнтуюча, поведінкова функції [9].

Водночас правова активність може виконувати також низку інших функцій. Зокрема, функціями правової активності є відображальна (відображає правову дійсність) та регулятивна (за допомогою цієї функції можуть створюватися або ціннісно-нормативні орієнтації або навпаки правопорушення, зловживання, перевищення владних повноважень, негативне ставлення до права). Однак уважаємо, що головною та найбільш важливою функцією правової активності є зміцнення, збереження та безперервний розвиток суспільства, держави та особистості. Отже, саме правова активність захищає громадян від рішень, що нав'язуються публічною владою та водночас є механізмом самовдосконалення особистості.

Висновки. Правова активність особистості – це різновид соціальної активності, до визначення поняття якого сучасна юридична наука застосовує плюралізм підходів. Правова активність – це соціально-правові властивості особистості, які формуються в процесі взаємодії громадянина з державно-правовою сферою, що зовні може виражатися як в позитивній, так і негативній поведінці. Для ефективного розвитку та реалізації функцій правової активності необхідним є правове виховання, правова культура та високий рівень правової свідомості громадян.

Використані джерела:

1. Романова А. С. Позитивна правова активність людини в природно-правовому просторі / А. С. Романова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». - 2016. - № 837. - С. 321-325.
2. Тітомир-Зотова О. С. Правове виховання як передумова правової активності / О. С. Тітомир-Зотова // Порівняльне-аналітичне право. - 2014. - Випуск 6. [Електронний документ]. - Режим доступу: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/37> - назва з екрана.
3. Теорія держави й права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. - Х.: Право, 2014. - 368 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія права й держави: підручник / О. Ф. Скакун. - К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. - 520 с.
5. Разметаєва Ю. С. Правова активність особи як складова правової культури / Ю. С. Разметаєва // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». - 2013. - Випуск №3 (17). - С. 253-255.
6. Покровский И. Ф. О правовой активности личности и формировании ее правосознания / И. Ф. Покровский // Вестник. - 1971. - Випуск №17. - С. 143-147.
7. Орзих М. Ф. Личность и право / М. Ф. Орзих. - М.: «Юридическая литература», 1975. - 112 с.
8. Товт М. М. Правовая активность и ее значение для построения правового государства / М. М. Товт // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2011. - Випуск №3. - С.214-218.
9. Кульбач С. О. Правова активність працівників міліції: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. О. Кульбач; Київ. нац. ун-т внутр. справ. - К., 2008. - 20 с.
10. Затонский В. А. Правовая активность как способ правовой жизни и объект правовой политики: позитив и негатив / В. А. Затонский // Правовая политика и правовая жизнь. - 2005. - Випуск №2. - С. 8-10.
11. Цвіка М. В. Загальна теорія держави й права / Цвіка М. В., Ткаченко В. Д., Петришина О. В. - Харків «Право», 2002. - С. 572
12. Куціпак О. В. Правове життя та правова активність: співвідношення понять / О. В. Куціпак // Держава й право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. - 2010. - Випуск 47. - С. 734-738
13. Актуальні проблеми теорії держави та права: навчальний посібник / Білозоров Є. В., Гіда Є. О., Завальний А. М. та ін. - К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. - 260 с.

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2017

Мозолюк-Боднар Л. М. Правовая активность граждан как социально-правовое явление

Целью данной статьи является изучение правовой активности граждан в контексте происходящих изменений в Украине в современный период. Автор исследует понятие, виды и функции правовой активности граждан как социально-правового явления. Акцентируется внимание на изучении правовой активности как юридически значимого поведения граждан, не просто направленного на «слепое» следование правовым нормам, но и на стремление к сознательному осуществлению прав и свобод человека, утверждения их ценностного понимания.

Ключевые слова: правовая активность граждан, социальная активность личности, позитивное поведение, негативное поведение, виды правовой активности, функции правовой активности, правовая культура, правовое воспитание, правосознание.

Mozolyuk-Bodnar L. Legal Activity of Citizens as Social and Legal Phenomenon

The purpose of this article is to examine the legal activity of citizens in the context of changes taking place in Ukraine in modern times. The author explores the concept, types and functions of the legal activity of citizens as social and legal phenomenon. Attention is focused on the study of legal activity as legally significant behavior of citizens is not just directed at "blind" following legal norms, but also on the very desire for responsible exercise of rights and freedoms, strengthening their valuable insight.

It was determined that the legal activity - a socio-legal properties of the individual, which are formed during the interaction of the citizen with the state justice area that looks can be expressed in both positive and negative behavior.

Highlighted legal basis for the classification of activity: 1) depending on how the right - legal activity can be put into practice through the implementation, use or application of the law; 2) depending on the scope of implementation of legal activity - in economy, politics, culture, etc; 3) the subject of quantitative composition - individual, collective and mass; 4) subjects for the implementation of the laws - legal activity may be normal and legal professional activity; 5) depending on the level of legal awareness and legal culture - positive and negative legal activity. No doubt that this list of criteria for the classification of legal activity is not exhaustive, because within these criteria, there may be other legal activity arising from the emergence of new social relations and scientific progress.

Under the functions of legal activity it is necessary to understand the basic directions of influence on social relations. Each of the functions of legal activity - this is one of the manifestations of the legal nature of the activity. It is noted that the main and most important function is to strengthen the legal activity, conservation and sustainable development of society, the state and the individual. Thus, it is a legal activity protects citizens from decisions imposed public authorities and at the same time a mechanism for self-identity.

Keywords: legal activity of citizens, the social activity of the person, positive behavior, negative behavior, types of legal activity, the function of legal activity, legal culture, legal education, legal awareness.

У статті розкрито французьку модель функціонування консультативно-дорадчих органів. Указано, що Франція є однією з перших європейських країн, яка оцінила переваги функціонування консультативно-дорадчих органів. Модель консультативно-дорадчих органів у цій країні ґрунтується на діяльності загальнонаціональної громадської інституції – Економічної, соціальної та екологічної ради, статус якої чітко визначений Розділом XI Конституції Франції 1958 р. та відповідним органічним законом від 28 червня 2010 року. Схожі загальнонаціональні консультативно-дорадчі органи на кшталт Економічної, соціальної та екологічної ради Франції, передбачені конституційним законодавством більшості країн ЄС.

Ключові слова: *французька модель, функціонування, консультативно-дорадчі органи, громадськість, Економічна, соціальна та екологічна рада.*

Постановка проблеми. На сьогодні консультативно-дорадчі органи в тій чи іншій формі існують у всіх державах незалежно від форм державного правління, державного устрою та політичного режиму. Однак в одних державах консультативно-дорадчі органи є ефективними громадськими інституціями, які мають реальний вплив на прийняття органами публічної влади нормативно-правових актів. В інших же державах ця форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів має обмежений чи навіть номінальний характер, за якого консультативно-дорадчі органи є формально-атрибутивними структурами, які не мають жодного впливу на діяльність органів публічної влади. Тому розглянемо найбільш прогресивний зарубіжний конституційно-правовий досвід впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів через консультативно-дорадчі органи для його врахування щодо оптимізації відповідної вітчизняної моделі, яка наразі є на стадії становлення та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення французької моделі функціонування консультативно-дорадчих органів знайшло своє відображення в працях таких зарубіжних та вітчизняних учених, як Ф. Ардан [3], А. Георгіца [7], Т. Джига [10], А. Любимов [8], Ю. Новоселецька [2], М. Пелтер [6], Н. Прихода [9], С. Спурга [12] та інших. Водночас аналіз праць вітчизняних учених щодо дослідження французької моделі функціонування консультативно-дорадчих органів дозволяє стверджувати, що в розкритті цієї проблеми наразі залишається багато питань, які так і не отримали свого наукового вивчення та аналізу. Тож досить нагально постало питання щодо дослідження французької моделі функціонування консультативно-дорадчих органів.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття французької моделі функціонування консультативно-дорадчих органів.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших європейських країн, яка оцінила переваги консультативно-дорадчих органів як форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів є Франція. Модель

консультативно-дорадчих органів у цій країні ґрунтується на діяльності загальнонаціональної громадської інституції – Економічної, соціальної та екологічної ради (Le Conseil économique, social et environnemental), конституційний статус якої визначений Розділом XI Конституції Франції 1958 р. [1, с. 113-115] та відповідним органічним законом від 28 червня 2010 року. Перш ніж стати впливовою громадською інституцією загальнонаціонального масштабу, Економічна, соціальна та екологічна рада Франції пройшла доволі великий шлях свого конституційно-правового становлення та розвитку.

Прообраз цієї ради, зазначає російський учений Ю. Новоселецька, можна побачити ще у XVIII столітті, коли було створено в 1789 р. Генріхом IV Торгову раду або Раду з торгівлі. Трохи пізніше було створено Головну торгову раду, яка повинна була консультувати Уряд в економічній сфері. У структурі ради створюються профільні комітети, комісії, відділи, Головна рада з промислового виробництва, Головна рада із сільського господарства та Верховна рада. У 1848 р. указані громадські інституції було реорганізовано в Люксембурзьку комісію, яка мала форму консультативної асамблеї та включала до свого складу 242 делегати від робітників і 231 представника службовців. Комісія повинна була висловлювати думки з питань соціального характеру, адресуючи обов'язкові для виконання прийняті нею рішення уряду, який і враховував їх при прийнятті нормативно-правових актів [2].

У 1925 р. було створено Національну економічну раду, до складу якої входило 47 членів – представників організацій, що функціонують в економічній сфері, розділених на три групи, які представляють в рівній мірі фінансово-економічні групи, трудову сферу та населення. До 1938 р. число членів Національної економічної ради досягло 260 осіб, термін їхніх повноважень збільшився до трьох років, а кількість профільних груп перевищила 25. До того ж компетенція Ради значно розширилася – вона отримала право на консультування законодавчої влади, розгляд спорів в економічній сфері та співпрацю з міністром праці для розробки спільних угод. Діяльність цього органу було припинено декретом від 16 жовтня 1939 року у зв'язку з початком Другої світової війни [2]. Після її закінчення громадськість знову порушила питання про необхідність створення в системі публічної влади консультативно-дорадчого органу, подібного Національній економічній раді. Тому Конституцією IV Республіки від 27 жовтня 1946 року було передбачено діяльність Економічної ради, яка повинна була стати продовжувачем традицій і діяльності Національної економічної ради [3, с. 158].

Економічна рада, згідно зі статтею 25 Конституції Франції 1946 р., була наділена повноваженням надавати свою думку щодо проектів законів, переданих їй Національними зборами, з питань, що відносилися до сфери її компетенції. Закон від 27 жовтня 1946 року визначив склад і порядок функціонування ради, підкресливши необхідність її співпраці з Національним збором. Відповідно до цього закону, Рада мала право розглядати проекти та пропозиції до законів, які було внесено до Національних зборів і з власної ініціативи. Консультування Економічною

радою було обов'язковим з питань національної економіки, розвитку економічної кон'юнктури, офіційної оцінки національних доходів. Щоб розглядати економічні, соціальні, фінансові питання, вона мала право провести потрібні перевірки для збору інформації та отримання офіційних документів, висловлювати свої позиції та пропозиції. Склад Економічної ради налічував 164 члени, серед яких були представники різних категорій. Раду очолював голова, вона мала Бюро та профільні групи. Якщо говорити про ефективність і продуктивність роботи ради, то з 1947 по 1958 рр. з питань економічного відродження, націоналізації й трудового права нею було підготовлено понад 399 експертних висновків, повідомлень, 26 з яких адресовані уряду, 45 за фактами звернень Національних зборів і 328 за власною ініціативою [2].

У 1958 р. з прийняттям нової Конституції Франції цей консультативно-дорадчий орган трансформувався в Економічну та соціальну раду. Загалом Рада нового зразка суттєво не відрізнялася від своєї попередниці, але її роль у вирішенні багатьох соціально-економічних проблем помітно зростає. Так, Конституцією та Законом, який регламентував діяльність Ради, вона обов'язково здійснювала експертизу всіх законопроектів та урядових рішень, що стосувалися економічної та соціальної сфер. Більше того, Економічна та соціальна рада могла за власною ініціативою розглянути той чи інший законопроект. Тому головним завданням цього органу стало консультування Уряду та участь у виробленні соціально-економічної політики держави способом залучення до цього процесу громадських та професійних об'єднань, сприяння налагодженню між ними діалогу [1, с. 113-115].

Під час проведення в липні 2008 року конституційної реформи роль та місце Ради в системі прийняття нормативно-правових актів ще більше посилилась. Зокрема, відповідно до статті 33 Конституційного закону від 23 липня 2008 року № 2008-724, через розширення кола питань щодо яких Рада здійснює експертизу урядових законопроектів та урядових рішень, її назву було змінено на Економічну, соціальну та екологічну раду (ЕСЕР). Крім того, вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів було посилено через закріплення вищезазначеним конституційним законом права громадян звертатися з петиціями до ЕСЕР згідно з умовами, які встановлені органічним законом. Після розгляду петиції Рада повинна повідомити Уряд і Парламент про заходи, які вона пропонує прийняти щодо неї [1, с. 113-115].

На сьогодні Економічна, соціальна та екологічна рада займає важливе місце в системі прийняття нормативно-правових актів та сприяє активній участі громадськості в реалізації урядової політики. Рада не є органом державної влади та не відноситься до жодної з гілок влади, але за своїми повноваженнями вона все ж таки тяжіє до органів виконавчої влади. Економічна, соціальна та екологічна рада може виступати як консультативно-дорадчий орган, а може й володіти правом вирішального голосу в законодавчому процесі при розгляді урядових законодавчих ініціатив із соціально-економічних питань. Хоча за своїм статусом рада і є консультативно-дорадчим органом, але ігнорувати урядовими установами її

рішення, експертні висновки та пропозиції не прийнято. Сприяє більш активному врахуванню позиції під час прийняття нормативно-правових актів запровадження щорічних доповідей Прем'єр-міністра Франції про стан реалізації рішень та експертних висновків Ради.

Склад Економічної, соціальної та екологічної ради, відповідно до статті 71 Конституції Франції, яка була змінена статтею 35 Конституційного закону від 23 липня 2008 року № 2008-724, не може перевищувати 233 членів [1, с. 113-115]. Окрім цього, у ній працюють 72 члени секцій, які призначаються Урядом на дворічний термін експертами при відповідних секціях. Керує роботою Ради Бюро, персональний склад якого формують її члени. До складу Бюро входить Голова Ради та 18 радників. Для забезпечення постійного оновлення складу Ради, строк повноважень її члена складає п'ять років. Французьке законодавство забороняє суміщати членство в Раді з мандатом члена Парламенту Франції чи Європейського парламенту. Загалом порядок формування та склад Економічної, соціальної та екологічної ради дозволяють забезпечити представництво інтересів усіх соціальних та корпоративних груп громадськості, тим самим включаючи зацікавлених осіб до процесу прийняття нормативно-правових актів органів публічної влади [4, с. 32].

Формується Рада за квотним принципом декількома колективними суб'єктами, які відносяться до 18 представницьких груп:

а) 140 членів Ради призначаються соціально-професійними організаціями: 69 членів Ради від профспілкових організацій, що представляють працівників державного й приватного сектора; 27 членів Ради від професійних організацій, що представляють приватну промисловість, торгівлю та послуги; 20 членів Ради від організацій фермерів та сільськогосподарських підприємств; 10 членів Ради від організацій ремісничого виробництва; чотири члени Ради від організацій вільних професій; 10 членів Ради призначаються від авторитетних спеціалістів з економічних, соціальних, наукових та культурних питань, зокрема два від державних корпорацій та один представник французьких економічних інтересів за кордоном;

б) 60 членів Ради призначаються від соціальної та територіальної згуртованості й суспільного життя, зокрема: вісім членів Ради призначаються від несіельськогосподарських галузей економіки на основі взаємності, співробітництва та солідарності; чотири члени Ради призначаються від кооперативних організацій та організацій взаємодопомоги; 10 членів Ради призначаються від об'єднань сімей; вісім членів Ради призначаються від інших об'єднань і фондів; 11 членів Ради призначаються за узгодженням з найбільшими представницькими професійними організаціями заморських департаментів і територій, у тому числі зарубіжними громадами та Нової Каледонії; чотири члени Ради призначаються від молодіжних та студентських організацій; 15 членів Ради призначаються від компетентних осіб, обраних за їх досвід у соціальній, культурній, спортивній та науковій сферах, соціального життя, або за просування інтересів інвалідів і пенсіонерів;

в) 33 члени Ради призначаються від екологічних організацій та організацій охорони природи: 18 членів Ради призначаються від асоціацій і

фондів, що діють в галузі охорони навколишнього середовища та охорони природних ресурсів; 15 членів Ради призначаються від компетентних осіб, обраних за їх досвід у галузі сталого розвитку та навколишнього середовища, у тому числі не менше трьох бізнес-лідерів від компаній з високою активністю в цих галузях [5].

При здійсненні своїх функцій ЕСЕР розділена на дев'ять секторів: 1) секція зі сталого управління територій; 2) секція з економіки та фінансів; 3) секція з питань освіти, культури та комунікації; 4) секція з питань навколишнього середовища; 5) секція з питань сільського господарства, рибальства й продовольства; 6) секція з питань економічної діяльності; 7) секція з європейських і міжнародних справ; 8) секція із соціальних справ та охорони здоров'я; 9) секція з праці та зайнятості. Наведені напрями секторів наочно засвідчують, що діяльність Ради охоплює доволі велике коло питань. Число та спеціалізація секторів визначаються спеціальним декретом. У вказаних секторах проводиться основна робота з обговорення проєктів розробок, повідомлень, пропозицій, доповідей тощо. Тому головним завданням цих структурних підрозділів є збір та узагальнення потрібної інформації, яка потім використовується під час обговорення на загальному зібранні ЕСЕР. За потреби в їх складі створюються більш дрібні структури – комітети й комісії, визначаються доповідачі на пленарних асамблеях Ради. Законом не виключаються взаємодія між відділами й можливість створення тимчасових планових комісій з подібною компетенцією [4, с. 32].

Свої пропозиції та зауваження до законопроєктів, відповідно до статті 69 Конституції Франції 1958 р., Економічна, соціальна та екологічна рада надає Уряду у формі експертних висновків. Рада може призначити одного зі своїх членів для викладу в палатах Парламенту висновку Ради, який був підготовлений нею щодо поданого проєкту або пропозиції [1, с. 113-115].

Таким чином, запровадження загальнонаціонального консультативно-дорадчого органу у вигляді Економічної, соціальної та екологічної ради здійснювалося у Франції протягом багатьох десятиліть, перш ніж прийти до оптимальної конституційної моделі її діяльності. Це є цілком закономірним процесом, оскільки формування демократичних інститутів, їх становлення та функціонування – це питання не одного місяця чи навіть року. Для цього повинні бути сприятливі політичні, історичні, соціально-економічні умови, за яких органи публічної влади та громадськість будуть потенційно готові до створення громадських інституцій на кшталт Економічної, соціальної та екологічної ради Франції. Компетенція цього консультативно-дорадчого органу охоплює найбільш важливі й значимі сфери, а порядок функціонування, установлений регламентом, визначає процедурні особливості її роботи.

У Франції, окрім Економічної, соціальної та екологічної ради, діють також інші консультативно-дорадчі органи. Основна маса з них функціонує при органах виконавчої влади загальнонаціонального рівня [6, с. 176]. До їх складу входять різноманітні громадські об'єднання, які об'єднані переважно за корпоративною або соціальною ознаками. Здійснення громадськістю

впливу на прийняття нормативно-правових актів в органах виконавчої влади має неабияке значення через доволі сильні позиції Уряду Франції в законодавчому процесі, який є найбільш активним серед суб'єктів права законодавчої ініціативи [7, с. 388]. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів через консультативно-дорадчі органи здійснюється й на парламентському рівні. Так, при Парламенті Франції діє близько двохсот консультативно-дорадчих органів, які офіційно створюються з метою надання інформаційно-аналітичної допомоги [8, с. 69].

Особливим видом консультативно-дорадчих органів, які створено при парламенті є так звані «групи дружби», через які вплив здійснює іноземна громадськість на прийняття нормативно-правових актів. Однак відразу слід звернути увагу, що діяльність такого роду консультативно-дорадчих органів немає чітко визначеної регламентом форми. «Групи дружби» здійснюють свою діяльність в обох палатах законодавчого органу на регламентній основі та формуються депутатами та сенаторами незалежно від їх партійної приналежності. Кількість цих груп у Національному Зібранні та Сенаті в основному відповідає числу країн, з якими Франція підтримує дипломатичні відносини. Головним завданням «груп дружби» на офіційному рівні декларується сприяння розвитку міжпарламентських зв'язків з іншими державами. Однак більшість з них функціонує для просування іноземних інтересів здебільшого в господарсько-економічній галузі. Особливою активністю вирізняються франко-арабська, франко-ізраїльська, франко-в'єтнамська групи [9, с. 39-41].

Схожі загальнонаціональні консультативно-дорадчі органи на кшталт Економічної, соціальної та екологічної ради Франції, передбачені конституційним законодавством більшості країн ЄС. Зокрема, у Нідерландах співробітництво держави, профспілкових об'єднань та асоціацій підприємців здійснюється в рамках Соціально-економічної ради – консультативно-дорадчого органу Парламенту та Уряду Нідерландів. Рада складається з представників об'єднань профспілок, організацій підприємців та представників Корони, які спільно призначаються Парламентом і Урядом країни. Основною компетенцією Ради є представництво інтересів профспілок та промисловості, а також надання Уряду й Парламенту за вимогою або на власний розсуд експертних висновків із широкого спектра соціально-економічних питань [10, с. 623].

В Італії, згідно зі статтею 99 Конституції Італійської Республіки від 27 грудня 1947 року, функціонує Національна рада економіки та праці, яка формується з фахівців, експертів та представників виробників у співвідношенні, що ґрунтується на кількісних та якісних показниках категорії виробників. Національна рада є консультативно-дорадчим органом Палат та Уряду Італії щодо кола питань, які чітко визначені законодавством. Національна рада економіки та праці наділена правом законодавчої ініціативи й може брати участь у розробці законодавства з економічних та соціальних питань відповідно до принципів та в межах, визначених конституційним законодавством Італії [11, с. 440].

Не відстають від загальноєвропейської тенденції й нові держави-члени Європейського Союзу. Так, у Литві в рамках утвердження конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів створено Тристоронню Раду, до складу якої входять члени Уряду, роботодавці та керівники профспілок. Діяльність ради регламентується окремим урядовим нормативно-правовим актом. Згідно з цим актом Уряд з питань соціально-економічного характеру повинен провести консультації з роботодавцями та профспілками. За даними литовських джерел, коефіцієнт корисної дії функціонування Тристоронньої Ради є поки що низьким, а її діяльність переважно має формальний характер [12, с. 140].

В Естонії загальнонаціональним консультативно-переговорним майданчиком для громадськості на національному рівні слугує Соціально-економічна рада, до складу якої входять представників Уряду, об'єднань профспілок та роботодавців. У Польщі було запроваджено Тристоронню комісію із соціально-економічних питань, до предметів відання якої належить ведення соціального діалогу між Урядом, об'єднаннями профспілок та роботодавцями з широкого кола питань соціально-економічної політики. В Угорщині взагалі в рамках інституційного оформлення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів було створено два загальнонаціональні консультативно-дорадчі органи. Першим органом є Рада з питань співставлення інтересів, яка побудована на принципах трипартизму, та до складу якої входять профспілки, організації роботодавців та представники Уряду. Інший орган представлений Двосторонньою радою, що складається з представників профспілок та урядовців. Рішення, ухвалені цими радами, є підставою для прийняття в Угорщині парламентських та урядових актів [10, с. 623-624].

Отже, прогресивний французький досвід було перейнято більшістю країн Європейського Союзу, у яких було запроваджено схожі загальнонаціональні консультативно-дорадчі органи. Зокрема, у Нідерландах та Естонії створено Соціально-економічні ради, в Італії – Національну раду економіки та праці, у Польщі – Тристоронню комісію із соціально-економічних питань, у Литві – Тристоронню Раду, в Угорщині – Раду з питань співставлення інтересів та Двосторонню раду. З огляду на позитивний французький досвід було засновано й наднаціональний консультативно-дорадчий орган ЄС – Європейський економічний та соціальний комітет.

Висновки. Утвердження конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів через консультативно-дорадчі органи в європейських країнах привело до суттєвого трансформування соціально-економічних рад та комісій з консультативно-дорадчих органів вузької спеціалізації до потужних загальнонаціональних громадських інституцій, які мають чіткий конституційно-правовий статус та взаємодіють з владою з доволі великого кола питань. Створені з самого свого початку як традиційні тристоронні органи в рамках соціального партнерства, європейські консультативно-

дорадчі органи згодом змістовно розширили сферу свого функціонування, підтвердивши таким чином неабияку затребуваність з боку громадськості. Суттєво було змінено склад консультативно-дорадчих органів за рахунок надання в них членства основним групам громадськості, які представлені в них за квотним принципом.

Використані джерела:

1. Конституция Франции 1958 года // Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки, Япония, Бразилия: Учебное пособие / Сост. проф. В.В. Маклаков. – 7-е изд. – М.: Wolters Kluwer Russia, 2010. – С. 79-136.
2. Новоселецкая Ю.В. Экономический и социальный совет во Франции: история создания, опыт функционирования и значение для Российской Федерации // Евразийская сеть политических исследований. [Электронный ресурс]. – Ресурс доступа: <http://espi.ru/index.php?id=116>.
3. Ардан Ф. Франция: государственная система. Пер. с франц. – М.: Юрид. лит., 1994. – 176 с.
4. Нестерович В.Ф. Конституционно-правовое регулирование консультативно-совещательных органов в европейских государствах / В.Ф. Нестерович // Юрист-Правоведь. – 2013. – № 3. – С. 31-35.
5. ESEC overview // Website of the Economic, Social and Environmental Council. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.lecese.fr/en/esec-overview>.
6. Palter M. Comparative politics: Political Economy, political culture and political Interdependence / M. Palter. – Itasca, Illinois: F.E. Peacock Publishers, 1997. – 648 p.
7. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики / А.З. Георгіца. – Чернівці: «Рута», 1998. – 484 с.
8. Любимов А.П. История лоббизма в России / А.П. Любимов. – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2005. – 208 с.
9. Прихода Н. Лоббизм: как это делается во Франции / Н. Прихода // Бизнес и политика. – 1995. – № 8. – С. 36-41.
10. Джига Т. В. Розвиток соціального партнерства в країнах ЄС та Україні: порівняльний аналіз / Т. В. Джига // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 50 (№ 8). – С. 621-628.
11. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года / Пер. с итал. Л.П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 423-450.
12. Spurga S. Lithuanian interest intermediation and communication of interest groups at the European Union level / S. Spurga // Informacijos Mokslai. – 2005. – № 35. – P. 136-148.

Стаття надійшла до редколегії 13.05.2017

Нестерович В. Ф. Французская модель функционирования консультативно-совещательных органов

В статье раскрыто французскую модель функционирования консультативно-совещательных органов. Указано, что Франция является одной из первых европейских стран, которая оценила преимущества функционирования консультативно-совещательных органов. Модель консультативно-совещательных

органов в этой стране основывается на деятельности общенациональной общественной институции – Экономического, социального и экологической совета, статус которого четко определен разделом XI Конституции Франции 1958 года и соответствующим органическим законом от 28 июня 2010 года. Подобного рода общенациональные консультативно-совещательные органы как Экономический, социальный и экологический совет Франции, предусмотренные конституционным законодательством большинства стран ЕС.

Ключевые слова: *французская модель, функционирование, консультативно-совещательные органы, общественность, Экономический, социальный и экологический совет.*

Nesterovych V. French Model of Functioning of Advisory Bodies

The article describes the French model of the functioning of advisory bodies. It is indicated that France is one of the first European countries to assess the benefits of the functioning of advisory bodies. The model of advisory bodies in this country is based on the activities of a national public institution – the Economic, Social and Environmental Council, whose status is clearly defined by Section XI of the French Constitution of 1958 and the relevant organic law of 2010. Such kind of national advisory bodies as the Economic, Social and Environmental Council of France, provided for by the constitutional legislation of most EU countries.

It was concluded that the introduction of national advisory body in the form of economic, social and environmental council was carried out in France for many decades before coming to the optimum constitutional model of its operations. It is quite natural process, since the formation of democratic institutions, their formation and operation - this question is not one month or even year. For these have to be a favorable political, historical, social and economic conditions under which public authorities and the public are potentially willing to establish public institutions such as the Economic, Social and Environmental Council of France. The competence of the advisory body includes the most important and significant scope and operating procedures set by the regulations governing procedural features of its work.

Indicated that progressive French experience was replicated by most European Union countries that have introduced similar national advisory bodies. In particular, the Netherlands and Estonia established Social and Economic Council in Italy - the National Council of Economy and Labor, Poland – Tripartite Commission for Social and Economic Affairs, in Lithuania – Tripartite Council, Hungary – Council on matching interests and Bilateral council. Given the positive experience of the French founded and supranational advisory body of the EU – European Economic and Social Committee.

Keywords: *French model, functioning, advisory bodies, public, Economic, social and environmental council.*

УДК 340

I. А. Сердюк

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до розуміння поняття «нормативно-правовий акт». На основі їх аналізу запропоновано авторську дефініцію досліджуваної загальнотеоретичної категорії, а також визначено особливості цього різновиду правового акта.

Ключові слова: *акт, правовий акт, правовий акт публічної влади, нормативний юридичний акт, нормативно-правовий акт.*

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарата, однією зі складових якого є категорія «нормативно-правовий акт», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен, а також його особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття нормативно-правового акта, його класифікація, характеристика суттєвих ознак є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави й права.

Формування цілей. Метою цієї статті є уточнення змісту категорії «нормативно-правовий акт» і з'ясування особливостей цього різновиду правового акта.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової й навчальної юридичної літератури, присвяченої проблемі нормативно-правового акта, свідчить про єдність у підході вчених до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії. Принаймні це стосується способу об'єктивації досліджуваного явища правової дійсності як одного з важливих аспектів його пізнання. Підтвердженням істинності такого судження, на нашу думку, має стати методологічний аналіз сучасних інтерпретацій категорії, що складає предмет розгляду.

Зокрема, С. Бобровник і В. Нагребельний під нормативно-правовим актом розуміють офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави й установлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права [16, с. 192].

Аналіз вищенаведеної дефініції свідчить про обмеження вченими кола суб'єктів правотворчості, а також змістовної наповненості цього джерела права лише однією нормою права.

Невиправдано обмежують коло суб'єктів, від яких походять нормативно-правові акти, О. Пучков і Л. Морозова. Нормативний акт, уважає О. Пучков, являє собою офіційний документ, створений компетентними органами держави, що містить загальнообов'язкові юридичні норми (правила поведінки) [12, с. 289].

Л. Морозова досліджуване поняття інтерпретує як акт правотворчих органів держави, що містять норми права, приймається в особливому порядку, у конкретній письмовій формі й перебуває у відношеннях підлеглості з іншими актами [5, с. 224].

Формально обов'язковим правилом поведінки загального характеру не виправдано обмежує зміст нормативно-правового акта й П. Рабінович. Про це свідчить запропонована ним дефініція категорії, що складає предмет розгляду. Нормативно-юридичний акт, стверджує вчений, являє собою письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування чи громадського об'єднання), у якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру [8, с. 127].

Доволі лаконічну інтерпретацію досліджуваної категорії пропонує С. Алексєєв. Учений поняття «нормативні юридичні акти» визначає як офіційні документи, що містять юридичні норми (а також положення, що відмінюють або змінюють юридичні норми) [1, с. 192]. Зі змісту запропонованої дефініції залишається незрозумілим, від яких суб'єктів походять ці акти, а також який вплив вони здійснюють на поведінку суб'єктів права.

Не менш лаконічним є судження про предмет дослідження В. Хропанюка. Учений, зокрема, вважає, що нормативно-правовий акт – це офіційний акт правотворчості, у якому містяться норми права [15, с. 241]. Запропонована дефініція цієї загальнотеоретичної категорії враховує її діалектичний зв'язок як з нормами права, що закріплені в досліджуваному джерелі права, так і юридичною діяльністю, результатом якої є нормативно-правовий акт. Водночас указані риси досліджуваного нами явища правової дійсності не дають достатньо повного уявлення про цей феномен.

Крім того, сформульоване правником визначення поняття, що складає предмет розгляду, характеризується очевидною тавтологією (нормативно-правовий акт – це офіційний акт...).

Схожий недолік має інтерпретація категорії нормативно-правовий акт, обґрунтована М. Козюброю. Учений дійшов такого умовиводу щодо змісту досліджуваного поняття: «нормативно-правовий акт як джерело права – це акт правотворчості, який: а) приймається як способом безпосереднього волевиявлення народу, так і уповноваженим на це органом за встановленою процедурою; б) містить загальнообов'язкові правила поведінки, легітимовані людьми; в) розрахований на невизначене коло осіб та багаторазове застосування» [3, с. 155].

Уважаємо не зовсім коректним погляд М. Козюбри й О. Пучкова й на зміст нормативно-правового акта, тобто загальнообов'язкові правила поведінки. Уживане в запропонованих ученими дефініціях словосполучення «загальнообов'язкові правила поведінки» фактично вказує на використання в правовому регулюванні лише таких способів і кореспондуючих їм різновидів норм права за характером правових приписів, як зобов'язання (зобов'язуючі норми) та заборони (забороняючі норми), що не відповідає реальній дійсності, адже правовій активності учасників правовідносин значною мірою сприяють саме дозволи (уповноважуючі норми), відмова від добровільної реалізації яких до того ж не породжує негативних для суб'єктів права юридичних наслідків.

Зважаючи на конституційний принцип, закріплений у ч. 1 ст. 24 Конституції України, за яким громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом, убачається методологічно коректним при формулюванні визначення поняття «норми права» послуговуватися словосполученням «правила поведінки загального характеру» на протидію іншому – «загальнообов'язкові правила поведінки» [10, с. 133-134]. Ця суттєва ознака загальнотеоретичної категорії норм права має враховуватися правниками при характеристиці інших, пов'язаних з нею понять.

Принагідно зазначимо, що в юридичній науці існує й альтернативна думка щодо змісту нормативно-правового акта, що знайшла своє відображення в судженні В. Карташова про досліджуване явище правової дійсності. Учений, зокрема, уважає, що «нормативно-правовий акт – це офіційний акт документ, який закріплює рішення компетентного правотворчого суб'єкта й містить нормативно-правові приписи» [4, с. 276]. Як слушно зауважує з цього приводу В. Карташов, на думку більшості вчених-правників, зміст нормативного акта складають юридичні норми або норми права та інші нестандартні нормативно-правові приписи. Другий з наведених поглядів щодо розуміння змісту нормативно-правового акта, як стверджує вчений, є ближчим до істини, якщо мати на увазі юридичний зміст нормативних актів [4, с. 277].

У сучасній юридичній науці існує погляд на нормативно-правові акти як приписи суб'єктів правотворчості, що містять юридичні норми [11, с. 325] або як владний припис державних органів, який устанавлює, змінює або відмінює норми права [2, с. 368]. Ми не ставимо під сумнів джерело їх походження (правотворчу діяльність уповноважених суб'єктів), а також їх необхідний зв'язок з нормами права. Водночас уважаємо методологічно некоректним отождошення нормативно-правових актів з приписами (владними, нормативно-правовими), адже останні є самостійним явищем правової дійсності. Ці правові феномени співвідносяться як філософські категорії «ціле» і «частина», де цілим є нормативно-правовий акт, а його частиною – нормативно-правовий припис. Наведений умовивід підтверджується судженням про нормативно-правовий припис як уміщене в статті нормативно-правового акта логічно й граматично завершене деонтичне судження загального характеру [7, с. 125].

Н. Пархоменко поняття нормативно-правовий акт визначає як письмовий документ, прийнятий компетентним органом держави або уповноваженим суб'єктом, що встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує норми права, містить розпорядження загального характеру й постійної дії, розрахований на багаторазове застосування [6, с. 161].

Як позитивний можна відзначити той факт, що запропонований підхід до розуміння досліджуваного поняття дає уявлення як про зміст нормативно-правового акта, так і його зовнішню форму вираження. Водночас наведена дефініція цієї загальнотеоретичної категорії, на нашу думку, має й певні недоліки. Так, зокрема, нормативно-правовий акт, як стверджує вчений, приймається компетентним органом держави або уповноваженим суб'єктом. Уживане правником слово «але» свідчить про наявну альтернативу суб'єктів правотворчості, які приймають досліджуване джерело права. У зв'язку з цим виникає питання про обсяг поняття «уповноважений суб'єкт» в аспекті правотворчості, а також його співвідношення з іншим – «компетентний орган держави». Відповідь на це питання очевидна: категорія «уповноважений суб'єкт правотворчості» охоплює собою в тому числі й компетентні органи держави.

Певною мірою суперечливим є судження Н. Пархоменко про постійну дію вміщених у нормативно-правовому акті розпоряджень, адже існуючий у

сучасній теорії права підхід до класифікації як цього поняття, так і категорії норми права за часом дії передбачає їх видову диференціацію щонайменше на два різновиди: 1) нормативно-правові акти (норми права) постійної дії; 2) нормативно-правові акти (норми права) тимчасової дії.

На думку А. Колодія, нормативно-правові акти – це офіційні письмові документи, прийняті компетентними суб'єктами, у яких в односторонньому вольовому порядку встановлюються, змінюються чи скасовуються загальнообов'язкові правила поведінки [13, с. 193].

З приводу наведеного судження вченого про досліджуване правове явище зауважимо, що правила поведінки загального характеру можуть встановлюватися й за волевиявленням двох сторін, підтвердженням чого є існуюча практика спільної правотворчості принаймні двох центральних органів виконавчої влади.

Л. Богачова нормативно-правовий акт визначає як офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості у визначеній формі та за встановленою процедурою, спрямований на встановлення, зміну або скасування норм права [14, с. 195].

Аналіз запропонованої вченим дефініції досліджуваної загальнотеоретичної категорії у взаємозв'язку з такою суттєвою ознакою, як ухвалення у формі, визначеній Конституцією й законами України, свідчить про необхідність її (форми) конкретизації. Ідеться не про зовнішній спосіб виразу цього різновиду правового акта, а саме про юридичну форму.

Заслуговує на увагу й той факт, що при розкритті змісту поняття «нормативно-правовий акт» автор не зовсім коректно живляє словосполучення «суб'єктами нормотворчості». Зважаючи на обсяг категорії нормотворчості, що охоплює собою діяльність суб'єктів із прийняття не лише норм права, але й інших різновидів соціальних норм, правникові, на нашу думку, необхідно було послуговуватися іншим терміно-поняттям – «суб'єктами правотворчості», що є складовою понятійного апарата теорії правотворчості.

Аналіз наведених вище дефініцій категорії «нормативно-правовий акт» дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення:

по-перше, нормативно-правовий акт за своєю зовнішньою формою виразу (способом об'єктивації в зовнішньому світі) може бути лише письмовим документом. Саме ця особливість, на чому обґрунтовано наголошують учені, відрізняє його від інших різновидів правового акта;

по-друге, основне джерело вітчизняного права не можна зводити до волевиявлення лише державних органів, адже в такий спосіб штучно звужується обсяг цього поняття. Уважаємо, що досліджуваній категорії притаманна така суттєва ознака, як прийняття нормативно-правового акта уповноваженими суб'єктами правотворчості;

по-третє, зміст нормативного акта складають не лише норми права, але й нормативно-правові приписи нетипового, нестандартного характеру;

по-четверте, інтерпретація досліджуваного нами поняття має узгоджуватись із запропонованим автором підходом до розуміння загальнотеоретичної категорії правовий акт публічної влади.

Нагадаємо, що правовий акт публічної влади являє собою забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права й породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності [9, с. 35].

Поняття «нормативно-правовий акт» з-поміж інших різновидів правового акта публічної влади вирізняють такі особливості, що стосуються його змісту, форм вираження (зовнішньої та юридичної), суб'єктів права, уповноважених на його прийняття, внутрішньої структури, а також ролі в механізмі правового регулювання суспільних відносин:

1) уміщення в ньому правил поведінки загального характеру, а також приписів нетипового характеру (нетипових правових розпоряджень: дефініцій, принципів, строків, умовних припущень тощо);

2) єдино можлива зовнішня форма вираження (офіційний письмовий документ з усіма потрібними реквізитами);

3) специфічність його юридичної форми, що, як правило, не повторює назви акта застосування норм права й може збігатися з юридичною формою інтерпретаційно-правового акта;

4) обмежене коло праводієдатних суб'єктів, уповноважених здійснювати таке волевиявлення. До них конституційне законодавство відносить народ як носій суверенітету і єдине джерело влади, органи публічної влади, наділені правотворчими повноваженнями, окремих посадових осіб цих органів, а також керівників інших державних організацій, які приймають нормативно-правові акти локальної дії;

5) специфічність його внутрішньої структури, що значною мірою залежить від обсягу нормативно-правового регулювання. Зважаючи на способи викладення норм права, що їх використовують суб'єкти правотворчості, уважаємо обґрунтованим судження про те, що для всіх нормативно-правових актів найбільш характерними є такі структурні елементи, як статті, частини статей, пункти, підпункти та абзаци. Для нормативно-правових актів, що мають значний за обсягом предмет правового регулювання, характерні такі структурні елементи, як частини, глави та розділи;

6) його провідна роль у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Він є юридично первинним як щодо акта застосування норм права, так і стосовно акта тлумачення норм права; останній до того ж не має свого самостійного значення, оскільки здійснює свій вплив на поведінку суб'єктів права лише в єдності з нормативно-правовим актом.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, під *нормативно-правовим актом* пропонуємо розуміти забезпечене з боку держави волевиявлення уповноважених суб'єктів правотворчості (народу, органів публічної влади й окремих посадових осіб

цих органів, а також керівників інших державних організацій, наділених правотворчими повноваженнями), об'єктивоване в офіційному юридичному документі, що здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на поведінку праводієдатних суб'єктів права через установа, зміни, скасування чи конкретизації правових норм, спричиняє юридичні наслідки та сприяє утвердженню правопорядку.

Використані джерела:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: «Статут», 1999. – 712 с.
2. Барахин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь / А.Б. Барахин. – М.: Книжный мир, 2002. – 720 с.
3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2016. – 392 с.
4. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие. В 2 т. Т. 1 / В.Н. Карташов ; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль : ЯрГУ, 2005. – 547 с.
5. Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник / Л.А. Морозова. – М.: «Юристь», 2002. – 414 с.
6. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія / Н.М. Пархоменко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2008. – 336 с.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами : навчальний посібник / П. М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
9. Сердюк І.А. «Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт»» / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2016. – № 1 (80). – С. 76-83.
10. Сердюк І.А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1 (58). – С. 129-135.
11. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юристь, 2002. – 592 с.
12. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова – М.: Издательская группа ИНФРА · М – НОРМА, 1997. – 570 с.
13. Теорія держави й права: Навч. Посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с. – Бібліогр.: С. – 358-364.
14. Теорія держави й права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смороданський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – 368 с.
15. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. Профессора В. Г. Стрекозова. – М. – 2001. – 377 с.
16. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – т. 4: Н – П. – 2002. – 720 с.)

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Сердюк И. А. Понятие и особенности нормативно-правового акта

Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к пониманию понятия «нормативно-правовой акт». На основе их анализа обоснована авторская дефиниция категории, составляющей предмет исследования, а также определены особенности указанной разновидности правового акта публичной власти.

По мнению автора, нормативно-правовой акт представляет собой обеспеченное со стороны государства волеизъявление уполномоченных субъектов правотворчества (народа, органов публичной власти и отдельных должностных лиц этих органов, а также руководителей других государственных организаций, наделённых правотворческими полномочиями) объективированное в официальном юридическом документе, осуществляющее регулятивное и/или охранительное влияние на поведение право-дееспособных субъектов права путём установления, изменения, отмены или конкретизации правовых норм, которое порождает юридические последствия и содействует утверждению правопорядка.

Ключевые слова: *акт, правовой акт, акт применения норм права, правоприменительный акт, применение норм права.*

Serdiuk I. Notion and Features of Normative and Legal Act

While working on the article the author put an aim to refine the content of the category "legal act" and to find out the features of the same phenomenon of legal reality.

The analysis of the existing in modern legal science approaches concerning understanding of the concept "legal act" allowed to set forth the following intermediate conclusions having the methodological value :

firstly, a legal act by its external form of expression (by the method of objectivation in the outer world) can be only the official written document. The very feature, as the scientists lay the stress on, differentiates it from the other variety of a legal act.

secondly, it is methodologically incorrect to reduce the main source of the domestic law to the will of the only state bodies as in such a way the scope of the notion is artificially constricted. We believe that the studied category possess such an inherent feature as the adoption of a legal act by the authorized subjects of law making activities;

thirdly, the content of a legal act make not only norms of law but also legal breves of non-typical and non-standard character;

fourthly, our interpretation of the notion should agree with the suggested by the author approach to understanding of general and theoretical category a legal act of the public authority.

Taking into account these theoretical provisions it is suggested to understand a legal act as provided by the state will of the authorized subjects of law making activities (the people, bodies of the state power and discrete officials of these bodies and also top management of the other state organizations possessing law making powers) objectivated within an official legal document performing regulatory and/or protecting influence upon legally capable subjects to law by way of that provides informational influence on the minds of the legally capable subjects to law by the way of fixing, changing, cancellation or concrete definition of legal norms, causes legal consequences and contributes to consolidation of law order..

Keywords: *act, legal act, legal act of the public authority, normative legal act, normative and legal act.*

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено актуальним проблемам державотворення та конституційної реформи в незалежній Україні. Обґрунтовано зміст і сучасні інтерпретації категорії «державотворення». Доведено, що державотворення отримує свій легітимний результат і вияв у конституціях, а будь-які реформи державотворення будуть ефективними за умови синхронного проведення відповідних конституційних реформ. Запропоновано періодизацію конституційних процесів і реформ у незалежній Україні в 1991-2017 рр., а також визначено подальші перспективи національного державотворення та конституційних реформ.

Ключові слова: *держава, державотворення, конституційні основи державотворення, Конституція України, конституційні реформи, конституційні основи державотворення.*

Постановка проблеми. Напередодні важливого національного свята – Дня Конституції України, – традиційним стало підводити підсумки національного державотворення та правотворення за роки незалежності нашої держави. Приєднуючись до цієї доброї традиції, хотілося б зупинитися на здобутках державотворення та правотворення в незалежній Україні в контексті конституційних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційної реформи залишаються традиційними для української конституційно-правової науки й активно досліджуються в роботах Ю.Г. Барабаша, О.В. Батанова, А.М. Колодія, А.Р. Крусян, О.В. Марцеляка, С.Г. Серьогіної, О.В. Скрипнюка, О.В. Совгірі, В.Ф. Погрілка, Ю.М. Тодики, Ю.С. Шемшученка та ін. Натомість проблеми конституційних засад державотворення залишаються поза увагою вчених-конституціоналістів, незважаючи на популярність цього терміна в назвах різноманітних круглих столів, конференцій і монографій, зокрема й доволі значущих [3].

Формування цілей. Основною ціллю цього дослідження є обґрунтування сутності та змісту категорії «державотворення», а також виявлення особливостей національного державотворення України в 1991-2017 рр. у контексті становлення, розвитку та реформування Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Що ж являє собою державотворення? Виходячи зі змісту цього слова, державотворення є процесом і водночас результатом формування держави. Ця категорія є відносно новою, але має безліч сенсів і інтерпретацій. Як, власне, і категорія «держава». Нині надзвичайно складно уявити життєдіяльність людини, реалізацію її основоположних прав і свобод, а також буття громадянського суспільства народу поза межами держави. Доля бездержавних народів, зокрема, курдів, ромів та інших навіть у ХХІ ст. залишається доволі складною, а іноді й драматичною. Побудова сильної демократичної держави є важливою метою для більшості народів, а втрата державності нерідко супроводжується війнами, геноцидом та іншими негараздами.

Держава є однією з найдавніших організаційних форм буття людства. Водночас держава, у її сучасному розумінні, є насамперед однією з визначальних цінностей конституціоналізму. Саме конституції, починаючи з XVIII ст. і донині визначають сутність і зміст сучасних держав та їх цінність для людини й загалом суспільства.

За Стародавніх часів і часів Античності, незважаючи на їх багату теорію та практику публічного управління, держави в її сучасному правовому розумінні не існувало. А вже до раннього Середньовіччя публічна влада поширювалася передусім на суспільство й ґрунтувалася на авторитеті монарха (царя, короля, шейха тощо), примноженому авторитетом церкви. Існував суверенітет монарха (ця категорія теж уперше була обґрунтована лише в Середньовіччі Ж. Боденом у його «Шести книгах про владу» у 1576 р.), але не існувало суверенних держав. При наявності армії, фіскальної системи, торгівлі тощо, усталені державні інституції, які б формувалися й функціонували відповідно до закону, були відсутні чи лише зароджувались.

Твердження про стародавні та античні «держави», на нашу думку, є здебільшого ретроспективною оцінкою мислителів, які починаючи з XIV ст., називали «державою» будь-яку організацію (систему) публічного врядування в ті часи. Власне, до Середньовіччя відсутнім був і термін «держава». Теорії про деспотичні й античні держави, поширені на сьогодні в Україні, є відтворенням положень марксистської діалектики й історичного матеріалізму про «класові держави». Західна наука традиція апелює переважно до «теорій цивілізації» (Дж. Віко, А. Фергюсон, А. фон Гумбольдт, М. Данілевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі та ін.) і виникнення держав, як результату рецепції римського права в політико-правову думку та державотворчі практики Західної Європи й Північної Америки.

Давні греки використовували для позначення публічної влади термін «*polis*» і «*politeia*», а римляни – терміни «*res publica*» і «*civitates*», а вислови «*status rei publicae*» і «*status rei romanae*» лише через тривалий час трансформувалися в категорію держава [2, с. 76-77]. Це пов'язано з неподільністю публічної влади з впливом на суспільство й тривалим процесом рецепції римського права в Західній Європі.

Після відродження римського права в Європі, уважає К. Скіннер, термін «*status civitatum*» починає застосовуватися в XIII у містах-державках Італії, а в XIV у Франції та Англії звичним стало обговорення «справ (*state*) королівства» або «*estat du roilme*». Теоретичне ж обґрунтування держави в її сучасному розумінні вперше трапляється в «Сумі теології» і коментарях до «Політії» Аристотеля, написаних Томою Аквінським, а також у роботі Дж. Віллані «Історія Флоренції» [6, с. 16-23]. Відтоді латинське слово «*stato*» - «стан» почало застосовуватися для позначення порядку здійснення влади в країні. Спочатку «*stato*» поєднувалося з абсолютним суверенітетом монарха, а після появи відомої доктрини народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо – із суверенітетом народу та репрезентативними урядами, які реалізують волю народу.

Але лише з появою перших конституцій і конституційних актів у Європі та Америці в XVIII-XIX ст. держави отримали свою конституційну правосуб'єктність, утілену в засадах державності, принципах взаємодії

держави з людиною та громадянським суспільством. І саме в конституціях держави отримали легітимізацію дискреції свого суверенітету. Одночасно з цим утвердилося міжнародне право, яке визначило статус держави як одного з найважливіших суб'єктів міжнародних правовідносин.

З того часу утвердження та розвиток держав, тобто державотворення, відбувалося в площині як міжнародного права, так і національного права. Конституції легітимізували найважливіші здобутки державотворення. Зокрема, конституційні засади державного ладу, порядок формування та функціонування органів держави, взаємозв'язок держави, людини й суспільства тощо. Держава стала привабливою організаційною формою розвитку націй. Це твердження засвідчують і факти, які визначають емпіричне підґрунтя державотворення.

Якщо XV-XX ст. можна назвати часом панування імперій, то після І світової війни з карти зникло відразу чотири потужні імперії Австро-Угорська, Німецька, Османська та Російська. Натомість на їх теренах утворилися нові молоді держави – Болгарія, Литва, Польща, Сербія, Угорщина та інші. Надалі тенденція щодо утворення (відновлення) усе більшої кількості держав збереглася. Це зумовилось активізацією процесів самоідентифікації народів, трансформацією їх у нації політичні та боротьбою за національну державність – визначальні легітимно-просторові умови успіху й процвітання націй і людей, об'єднаних у ці нації. Починаючи з XX ст., найчастіше без огляду на етнічне походження останніх.

Якщо в 1945 році нараховувалося близько 70 держав, то в 2017 р. – біля 200, не беручи до уваги феномен т.з. «самопроголошених республік». Бурхливому державотворенню сприяли процеси демонтажу нацистського режиму в Німеччині, фашистського в Італії та милітаристського в Японії; деколонізація держав Африки й Південної Азії; створення Держави Ізраїль та утворення арабських монархій Перської затоки; «холодна війна» та підтримка національно-визвольних рухів колишнім СРСР і США в усьому світі; краї колишнього СРСР і приязних до нього держав-сателітів тощо.

Хоча навіть нині, у XXI ст. у світі існують т.з. «бездержавні народи» – рома, курди та ін., основоположною метою розвитку яких залишається державотворення – формування та легалізація національної державності. Включаючи різні види боротьби за незалежність: від революцій і війн за незалежність – до глобального терору ІДІЛ та ін. подібних квазі-державних утворень з радикальною антигуманною ідеологією.

З огляду на зазначене, можна виокремити такі значення категорії «державотворення»: процес утвердження та розвитку держав, включаючи боротьбу за національну державність; процедура легітимації міжнародної правосуб'єктності країн у встановлений спосіб; історія становлення та розвитку національних держав; складова державно-правової ідеології багатьох держав світу; перспективний напрям політико-правових та інших досліджень *etc.* Слід зважити на те, що в російській мові не існує категорії «державотворення» у тому сенсі, як вона є в Україні. Маємо лише аналогічні, але не тотожні словосполучення «образование государства» і т.д.

Незважаючи на таке розмаїття сенсів та інтерпритацій категорії «державотворення», ця проблема, на наше переконання, ще очікує свого серйозного дослідника.

Отже, можна стверджувати, що державотворення це – загальноцивілізаційний, історичний політико-правовий процес і, одночасно, результат утвердження (відновлення) та розвитку націями власних суверенних і незалежних держав, наділених міжнародною правосуб'єктністю, розвиток яких відбувається на основі й у межах конституцій, а його динаміка отримує своє легітимне відтворення в конституційних реформах.

Тобто конституції є правовою основою національного державотворення. Говорячи про конституційні основи національного державотворення слід мати на увазі ті цілі, цінності та принципи, які стали визначальними для державотворення й унормовані та гарантовані в конституції.

Державотворення в незалежній Україні отримало своє всебічне відображення в Конституції та конституційних реформах в Україні. Такий стан речей зумовлений прагненням українців розбудувати свою державу та проводити реформи тільки легітимними методами й у правовій площині. Узагальнюючи історію державотворення в Україні в 1991-2017 рр. та її конституційно-правовий вимір, можна стверджувати, що це ще й історія Конституції та конституційних реформ.

Чинна Конституція України пройшла складний шлях становлення й розвитку, еволюціонуючи в контексті генези вітчизняного та зарубіжного, насамперед європейського конституційного права. Вона уособила в собі найкращі здобутки української теорії та практики конституціоналізму та стала першою загальновизначальною в усьому світі вітчизняною Конституцією незалежної Української держави. На відміну від Конституції Пилипа Орлика 1710 р., Конституції УНР 1918 р., інших конституційних актів доби національно визвольних змагань 1917-1921 рр, Акта поновлення Української Держави, виголошеного в 1941 р. у м. Львові, та низки українських радянських конституцій, Конституція України ефективно діяла впродовж тривалого часу самостійного й незалежного існування нашої держави (1996-2017 рр.). Більш тривалого періоду національної державності, освяченого Конституцією, в Україні не було за всю її тисячолітню історію. А героїчна боротьба України за свою незалежність у 2014-2017 рр. в умовах проведення АТО лише підтверджує цінність результатів державотворення для українців.

Водночас Конституція України 1996 року стала «живою конституцією», яка регулює реальні, а не вдавані правовідносини в державі. Помітним є й прагнення українських політиків і державних діячів реформувати Основний Закон відповідно до вимог і викликів часу та із огляду на його державотворчий і правотворчий потенціал [7, с. 7-8]. Про це свідчить і генезис Конституції України.

Історію розроблення, прийняття, реалізації та модернізації Конституції України, а також конституційних реформ в Україні нами умовно було поділено на п'ять основних періодів [8, с. 92-93]:

- *перший період* (1990 – 1996 рр.) ознаменувався здобуттям незалежності України, утвердженням основ конституційного законодавства (перші закони про вибори й референдуми, про об'єднання громадян тощо) та складним процесом підготовки й прийняттям Конституції України 1996 року, яка стала визначальним правовим актом для розбудови громадянського суспільства та правової держави в Україні;

- *другий період* (1996–2004 рр.) став періодом реалізації Конституції України 1996 року, коли більшість її положень було втілено в системі чинного конституційного законодавства та в конституційній правозастосовній практиці (запровадження інституту омбудсмана, утвердження конституційної юстиції та створення Конституційного Суду України, розвиток місцевого самоврядування тощо);

- *третій період* (2004–2010 рр.) позначився «Помаранчевою революцією» та процесом конституційної реформи в Україні щодо утвердження парламентсько-президентської республіки й пропорційної виборчої системи при обранні парламентаріїв, масштабною конституційною кризою 2007-2010 років і пошуком легітимних шляхів удосконалення розбалансованого Основного Закону. Зокрема, створенням Національної конституційної ради (2007-2010 рр.) і підготовкою проекту «Конституції В. Ющенка», яка через низьку популярність останнього в 2009-2010 рр. залишилася поза увагою парламентаріїв;

- *четвертий період* (2010-2013 рр.), період т. з. «конституційної контрреформи», позначився визнанням 30 вересня 2010 року рішенням Конституційного Суду України № 20-рп неконституційності Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року та поверненням чинності Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, приведенням системи конституційного законодавства у відповідність до цієї редакції Конституції та внесенням до неї змін у 2011 р., розбудовою «суперпрезидентської» республіки за часів В.Ф. Януковича, а також масштабною, хоча й безрезультатною роботою Конституційної Асамблеї в 2012-2013 року щодо модернізації Основного Закону;

- *п'ятий період* (2013 р. – донині) ознаменувався формуванням українців як політичної нації під час Євромайдану 2013 р. та Революції гідності 2014 р., поновленням окремих положень Конституції України в редакції 2004 року, анексією РФ АР Крим та загостренням військово-політичної ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей, започаткуванням роботи тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України VII скликання щодо напрацювання пропозицій про внесення змін до Основного Закону, прийняттям низки важливих законів («Про очищення влади», «Про об'єднання територіальних громад» тощо), позачерговими виборами Президента України та народних депутатів України у 2014 р., формуванням проєвропейської парламентської коаліції та нового Уряду України, що анонсував проведення в Україні масштабних реформ, а також започаткуванням у 2015 р. роботи Конституційної комісії, проведенням місцевих виборів у 2015 р. та започаткування внесення змін до Основного

Закону щодо децентралізації влади (2015 р.) та ухваленням Верховною Радою України 2 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо судочинства)» [4].

Кожен з визначених періодів утвердження, розвитку та реформування Конституції України має свій сенс та особливості. Охарактеризуємо останній, сучасний етап конституційної реформи в Україні, який передає весь героїзм боротьби за національну державність та проведення системних реформ в Україні.

Як уже зазначалося, п'ятий період (2013 р. – донині) ознаменувався Євромайданом і Революцією Гідності, відновленням дії положень Конституції України в редакції 2004 р. та започаткуванням роботи Конституційної Комісії й конституційною реформою 2015-2017 рр.

Як відомо, загострення політико-правових процесів, пов'язане з відмовою тодішнього Президента В. Януковича від підписання Договору про асоціацію між Україною та Європейським Союзом напередодні Вільнюського саміту в листопаді 2013 року та започаткування масових протестних виступів громадян у м. Києві, на Заході й на Сході України, що переросли в Революцію Гідності 2014 р., де-факто зупинили роботу Конституційної Асамблеї. До того ж, з початком Революції Гідності частина членів Конституційної Асамблеї написали заяви про складення своїх повноважень [8, с. 100].

Революція Гідності, яка вже в січні 2014 року, після прийняття Верховною Радою України VII скликання т.з. «законів України 16 січня», що суттєво обмежували конституційні права та свободи людей, отримала нове змістовне наповнення, стала боротьбою громадян проти тиранії, за свої основоположні права й свободи. Кульмінацією Революції Гідності стали події 18-20 лютого 2014 року в м. Києві та багатьох інших містах і селищах України, трагічні та героїчні водночас.

Вони, зокрема, ознаменувалися застосуванням спецпідрозділами міліції «Беркут» та ін. бойової зброї проти мітингуючих на майдані Незалежності в м. Києві й загибеллю понад 100 протестуючих, яких нарекли «Небесною сотнею». Повстання громадян проти авторитарного режиму, часто з людськими жертвами з боку протестуючих, відбулися в багатьох інших містах і селищах України – у Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Луганську, Харкові, Черкасах, Чернігові та ін. Це призвело до повалення авторитарного режиму та втечі з України тогочасного політичного керівництва держави на чолі з В. Януковичем.

Водночас Революція Гідності стала й висхідною крапкою для початку новітніх конституційних процесів і реформ в Україні, нового етапу вітчизняного державотворення. Так, 21 лютого 2014 року Верховна Рада України, реагуючи на заклики протестуючих щодо обмеження президентської влади, прийняла 386 голосами народних депутатів України за процедурою *ad hoc* рішення про поновлення основних положень Конституції України 2004 р. У зв'язку з відсутністю Президента України В. Януковича в Україні через його втечу, закон про конституційну реформу було затверджено Постановою Верховної Ради України від 21 лютого

2014 року № 750-VII «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, зі змінами й доповненнями, унесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № № 586-VII» [8, с. 101].

Звичайно, можна погодитися з В. Шаповалом, який пише, що вищезгаданим Законом «нібито оживлено закон від 8 грудня 2004 року. Цим актом зміни до Конституції України було фактично внесено невістановленим законом способом» [9, с. 4]. Але революції зумовлюють інші алгоритми й логіку конституційної реформи, коли легітимність Основного Закону визначається не лише бездоганністю конституційних процедур, а й політичною волею переможців революції.

Утім відновлення Парламентом після Революції гідності дії окремих положень Основного Закону в редакції 2004 року не зняло потреби в проведенні повноцінної конституційної реформи в Україні. Для її забезпечення 4 березня 2014 року парламент своєю постановою № 849-VII створив Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України на чолі з народним депутатом України Р. Князевичем.

Водночас з різних причин, Тимчасова комісія не встигла винести на розгляд Верховної Ради України VII скликання проект закону про внесення змін до Конституції України до часу проведення позачергових виборів Президента України, які відбулися 25 травня 2014 року. Переможцем президентських виборів у першому ж турі з результатом 54,7% голосів виборців став П. Порошенко. Його програмні цілі полягали в припиненні військових дій на Сході України, перезавантаженні парламенту, підписанні й реалізації Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу, запровадженні безвізового режиму з ЄС та в проведенні системних реформ в Україні. Насамперед реформ, спрямованих на реформування державного управління та місцевого самоврядування.

У жовтні 2014 року було обрано Верховну Раду України VIII скликання та сформовано новий Уряд України. Того ж року було підписано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Але успіхи реформ в Україні ускладнилися загостренням військово-політичної ситуації через безпосереднє втручання в політичний конфлікт усередині України Російської Федерації. Анексія Автономної Республіки Крим, Ізваринський та Іловайський «котли» 2014 р., а також Дебальцевський «котел» 2015 р., що призвели до численних людських утрат на Сході України, а також підписання Мінських угод про врегулювання конфлікту у вересні 2014 року та лютому 2015 року, сформувавши новітню повістку державотворення в умовах фактичної війни із сусідньою державою та повістку конституційної реформи в Україні.

Для проведення системної конституційної реформи Президент України 3 березня 2015 року своїм Указом № 119/2015 сформував Конституційну Комісію на чолі з Головою Верховної Ради України В. Гройсманом. Її завданням стала підготовка за результатами широкого

громадського та професійного обговорення законопроекту (законопроектів) щодо внесення змін до Конституції України тощо [5].

Основними пріоритетами в роботі Конституційної Комісії було визначено проведення системної конституційної реформи за такими напрямками: а) реформування механізмів забезпечення конституційних прав і свобод людини, б) унормування конституційних засад справедливого судочинства та оптимізація засад організації та діяльності системи судів загальної юрисдикції в Україні, а також в) реформа місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою на засадах децентралізації.

За відносно короткий час Конституційна Комісія розробила законопроекти про внесення змін до Основного Закону щодо децентралізації влади та удосконалення системи правосуддя. Законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» (реєстр. № 2217а) став предметом попереднього розгляду Венеціанської комісії, а після її схвального висновку Президент України вніс до парламенту як невідкладний і проголосований у першому читанні 31 серпня 2015 року. Але для остаточного затвердження Законопроекту № 2217а у Верховній Раді України VIII скликання до сьогодні бракує голосів. Натомість реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади успішно проводиться в Україні «знизу». Верховна Рада України попередньо прийняла кілька важливих законів України, які сприяли посиленню владоспроможності територіальних громад і створили організаційну основу для конституційної реформи в частині децентралізації. Це - закони України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року, «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року тощо.

За відносно короткий час в Україні отримав успіх процес об'єднання територіальних громад. Так, на початок 2017 р. в Україні сформовано біля 170 об'єднаних територіальних громад, а 30 квітня цього ж року в 42 таких громадах успішно проведено перші вибори голів, депутатів місцевих рад і старост.

Важливим напрямом сучасної конституційної реформи в Україні є удосконалення системи правосуддя. У кінці грудня 2015 року парламент розглянув і направив на розгляд Конституційного Суду України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524), що передбачає системну реформу судової влади. Зокрема, виведення суддів і судочинства з-під політичного впливу з боку парламенту та глави держави, посилення незалежності й професіоналізму суддівського корпусу. А уже 2 червня 2016 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закон України «Про судоустрій і статус суддів», реалізація якого нині забезпечує проведення судової реформи.

Відповідні зміни до Конституції України започаткували трансформацію Конституційного Суду України, системи судів загальної юрисдикції й Вищої ради юстиції та прокуратури. Зокрема, Вищу раду юстиції трансформовано у

Вищу раду правосуддя й наділено значними повноваженнями щодо формування суддівського корпусу та притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; станом на червень 2017 року завершується добір суддів Верховного Суду України; розроблено, хоча ще не схвалено Верховною Радою України новий Закон «Про Конституційний Суд України»; посилюється інституційна спроможність інституту адвокатури України.

Висновки. На часі в Україні реформування системи конституційних прав і свобод людини й посилення їх гарантії. Адаже останні 10 років Україна входить у першу 5-ку держав за кількістю позовів громадян до Української держави в Європейський Суд з прав людини. До того ж, військово-політична ситуація в АР Крим і на Сході України в 2014-2017 рр. зумовлює пошук дієвих інструментів захисту прав і свобод людини в Україні, без чого національне державотворення не зможе реалізувати правозахисний потенціал.

Використані джерела:

1. Акт проголошення Української держави // Самостійна Україна. – Станіслав, 10 липня 1941 року. – Ч. 3.
2. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку / К.С. Гаджиев : учебн. ; изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Издат. корпорат. «Логос», 1997. –
3. Державотворення й правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю. С. Шемшученка: Монографія. – К.: Ін-т держави й права ім. В. М. Корещького, 2001. – 656.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року // Голос України. – 2016. - № 118 (від 29.06.2016).
5. Про Конституційну Комісію : Указ Президента України від 3 березня 2015 року № 119 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. - № 7. – Ст. 464.
6. Скиннер К. The State / Квентин Скиннер // Поняття государства в четырех языках : Сб. статей / Под ред. О. Хархордина. - СПб : Европейск. Ун-т в Сн.-Петербурге; Летн. сад, 2002. - С. 16-47.
7. Федоренко В.Л. Конституція України: генезис, проблеми, шляхи і перспективи удосконалення / В.Л. Федоренко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. - № 6. – С. 6-11.
8. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник ; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В.Л. Федоренко. – К. : Вид-во «Ліра», 2016. – 616 с.
9. Шаповал В. Конституція України: життя «важкого підлітка» / В. Шаповал // Дзеркало тижня. – 2016. - № 23 (269) - С. 4.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2017

Федоренко В. Л. Образование государства и конституционные реформы в независимой Украине: опыт, проблемы, перспективы

Публикация посвящена проблемам образования государства и конституционной реформы в независимой Украине. Обосновывается содержание и современные интерпретации категории «образование государства». Обосновывается, что образование государства получает свое логическое завершение и проявление в конституциях, а любые реформы в сфере государственного строительства при условии синхронного проведения

соответствующих конституционных реформ. Предложена авторская периодизация конституционных процессов и реформ в Украине в 1991-2017 гг., а также определены дальнейшие перспективы развития национальной государственности и конституционных реформ.

Ключевые слова: *государство, формирование государства, Конституция Украины, конституционные реформы, конституционные основы формирования государства.*

Fedorenko V. State Building and Constitutional Reforms in Independent Ukraine: Experience, Problems, Prospects

Publication devoted to actual problems of state-building and constitutional reform in independent Ukraine. Indicated that state-building is a process and at the same time the result of state formation. State is a relatively new category, but has many meanings and interpretations, as precisely as, in fact, the category of "state." Today is extremely difficult to imagine human activity, realization of fundamental rights and freedoms and civil society being people outside the state. The fate of stateless peoples, including the Kurds, Roma and others even in the XXI century is quite complicated and sometimes dramatic. Building a strong democracy is an important goal for most people, and the loss of the state is often accompanied by wars, genocide and other troubles. The state is one of the oldest forms of organizational existence of mankind. At the same time, the state in its modern sense, is the first one of the defining values of constitutionalism. That constitution, from the XVIII century and still define the nature and content of modern states and their value to human society in general.

Indicated that Ukraine is high time to reform the system of constitutional rights and freedoms and the strengthening of their guarantees. Indeed, the last 10 years Ukraine is in the first top 5 states for the number of complaints of citizens in the Ukrainian state in the European Court of Human Rights. In addition, the military-political situation in Crimea and eastern Ukraine in 2014-2017 years. Search makes effective tools to protect rights and freedoms in Ukraine, without which the national state cannot implement remedial potential.

Keywords: *state-building, state, state constitutional foundations, the Constitution of Ukraine, constitutional reform, constitutional foundations of the state.*

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.344

Д. В. Андрєєв

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ

Автор доводить, що незаконний обіг зброї - це процес, який включає різні етапи її виготовлення, експлуатації, знищення. Використання зброї за цільовим призначенням не є елементом її обігу. Незаконний обіг зброї поділяється на два види. Незаконний обіг включає кримінальний рух зброї, що передбачає кримінальну відповідальність, та істотні порушення правил законного обігу зброї, які тягнуть адміністративну відповідальність.

Ключові слова: *зброя, незаконний обіг, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Серед суспільно-небезпечних явищ, які становлять загрозу нормальному розвитку держави, суттєво обмежують права та свободи людини, значна їх кількість припадає на правопорушення, скоєні з використанням зброї. Незаконний обіг зброї є одним з чинників, які негативно впливають на стан безпеки в країні. Незаконний обіг вогнепальної зброї, вибухових речовин і пристроїв завжди ніс серйозну загрозу суспільній безпеці. Збройні напади завдають непоправної шкоди життю і здоров'ю громадян, мають резонансний характер, посилюють страх і відчуття незахищеності в населення, нівелюють у суспільній свідомості зусилля держави, спрямовані на стабільний розвиток суспільства, забезпечення прав і свобод людини, створення гідних умов життя. Міжнародне співтовариство також усе більше визнає загрозу незаконного обігу зброї як внутрішню проблему держави, а також як суттєвий чинник впливу на транснаціональну організовану злочинність [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розв'язання проблеми запобігання незаконному обігу зброї важливе значення мають наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених. Окремі її аспекти було висвітлено в роботах кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. Цьому присвятили свої праці Ю. М. Антонян, І. М. Баранник, Ю. В. Баулін, П. Д. Біленчук, Ю. Д. Блувштейн, С. В. Бобровник, В. В. Василевич, П. А. Воробей, А. М. Глінкін, В. Я. Горбачевський, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, Г. А. Зорін, Б. І. Калачов, Л. Л. Каневський, Е. М. Кісілюк, Я. Ю. Кондратьєв, А. В. Кофанов, О. О. Кваша, О. М. Костенко, І. П. Лановенко, С. В. Максимов, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, П. . Михайленко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. І. Осадчий, Н. Ю. Осипова, М. А. Погорецький, Ю. Г. Пономаренко, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Л. Д. Удалова, В. І. Шакун, П. Л. Фріс та ін. Проте сучасна криміногенна ситуація в Україні,

поширення використання зброї у вчиненні злочинів, недосконалість законодавчого регулювання поведінки зі зброєю та вимоги правозастосовної практики вимагають подальшого розгляду проблем незаконного обігу зброї.

Формування цілей. Метою статті є розгляд поняття «незаконний обіг зброї», його змісту та видів.

Виклад основного матеріалу. В Україні відсутній загальний закон щодо зброї, у якому було б надано законодавче визначення понять «зброя», «обіг зброї» та іншим кримінально значущим термінам. Процес виготовлення, придбання, володіння, експлуатації (застосування), знищення та інші дії зі зброєю регулюються численними нормативними актами. Так, порядок полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї регламентований Законом України «Про мисливське господарство та полювання» [2, п. 12]. Відносини, пов'язані з поведінкою з вибуховими матеріалами промислового призначення, регулюються Законом України «Про поведінку з вибуховими матеріалами промислового призначення» [3]. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначає виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж; виробництво вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України [4].

Порядок поведінки з певними видами зброї затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Положення про дозвільну систему»: До предметів, матеріалів і речовин, на які поширюються вимоги дозвільної системи відноситься вогнепальна зброя, холодна зброя, пневматична зброя калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду, пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначені патрони, вибухові матеріали і речовини [5, п. 2]. Відповідно до постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» встановлений перелік видів майна, що не можуть перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України, до яких відносяться зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї) [6, Додаток 1]. Основним відомчим нормативно-правовим актом, який регулює обіг зброї, є «Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи

аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» МВС України [7].

Наведені нормативні акти не визначають поняття незаконного обігу зброї чи вибухових речовин. Певною мірою зміст деяких складових незаконного обігу зброї розкривається в міжнародних та вітчизняних нормативах, направлених на боротьбу із цим негативним явищем.

У ст. 3 «Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» незаконний обіг означає ввіз (вивіз), придбання, продаж, доставку, переміщення або передачу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї з території або територією однієї Держави-учасниці на територію іншої Держави-учасниці, якщо будь-яка із зацікавлених Держав-учасниць не надає дозволу на це відповідно до положень цього Протоколу або якщо вогнепальна зброя не має маркування [8].

У Постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» сформульовано поняття незаконного зберігання, носіння, придбання, виготовлення, передачі, збуту [9]. Проте у вказаних актах повністю не охоплюється складне поняття незаконного обігу зброї.

У літературі багатьма дослідниками (в основному вченими-кримінологами) запропоновано різні варіанти визначення незаконного обігу зброї. Е. В. Солоніцька під незаконним обігом розуміє як чисто кримінальний рух зброї, так і суттєві порушення правил законного обігу, які призводять до виходу його з-під контролю і залучення до кримінальної сфери [10, с. 4]. С. А. Григорянц ототожнює незаконний обіг зброї із нелегальним і визначає його як кримінальний рух предметів незаконного обігу зброї в сукупності з відхиленнями у сфері законного обігу зброї [11, с. 7]. В. П. Власов пише, що незаконний обіг зброї являє собою відносно масове соціально-правове явище, утворене сукупністю злочинів та інших правопорушень, пов'язаних як з протиправним володінням (заволодінням), так і з протиправним використанням (застосуванням) зброї [12, с. 6]. Зазначимо, що застосування зброї, тобто використання її за призначенням, на нашу думку, не відноситься до обігу зброї. Вітчизняні науковці термін «незаконний обіг зброї» часто замінюють терміном «незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами згідно із ст. 263 КК України [13]. На наш погляд, використання як синонімів термінів «обіг» і «поводження» є не зовсім правильним: поняття «поводження» є більш вузьким і охоплює дії власника зброї з нею, тобто зберігання, носіння, перевезення, ремонт тощо.

Для встановлення змісту поняття «незаконний обіг зброї» потрібно окремо розглянути його складові.

Не заглиблюючись в аналіз терміна «зброя», що виходить за межі нашого дослідження, зазначимо, що під зброєю у загальному вигляді слід розглядати заводські чи саморобні предмети, пристрої, створені спеціально для ураження живих цілей, знищення чи пошкодження навколишнього середовища. До зброї відноситься будь-яка вогнепальна зброя – артилерійська та стрілкова, а також гранатомети; інші звичайні засоби ураження, зокрема мінна та запалювальна зброя; холодна зброя; газова зброя нервово-паралітичної дії; пневматична зброя калібру понад 4,5 мм зі швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; спеціальна зброя для стрільби гумовими кулями; електрошокова зброя; вибухові речовини або бойові припаси, зброя масового знищення.

Під «обігом» розуміється «використання», «ужиток» чогонебудь [14, с. 502]. Однак, використання зброї, тобто застосування її за призначенням – для ураження живої цілі тощо не є, на нашу думку, складовою поняття «обіг». Обіг розглядається нами як процес виробництва зброї, її подальшого руху від державного або кримінального виробника (виготовлювача) до законного чи незаконного (злочинці, громадяни, які незаконно купують зброю для самозахисту, колекціонування тощо) споживача, а також підтримка її в справному стані, перехід від одного власника до іншого тощо, до її знищення. Фізичний вплив на зброю (виготовлення, переробка), її просторове (носіння, перевезення), тимчасове (зберігання), соціальне (зміна власника) переміщення мають правові позначення, що визначають кваліфікацію відповідних дій. Кожний такий вплив є структурним елементом обігу зброї.

Дії зі зброєю, здійснювані з порушенням законів, правил та інструкцій, утворюють незаконний обіг зброї, який з правових позицій є не однорідним, з виділенням двох видів. Перший вид пов'язаний з вчиненням адміністративних правопорушень або іншими порушеннями адміністративних приписів.

Адміністративна відповідальність настає за вчинення дій, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУАП): порушення правил поводження із зброєю, а також боеприпасами, вибуховими речовинами (ст. 172-19 КУАП); необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів (ст. 172-12 КУАП); стрільбу з вогнепальної чи холодної металеві зброї, пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії або пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду в певних умовах (ст. 174 КУАП); придбання, зберігання, передачу іншим особам або продаж вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду без відповідного документа дозвільного характеру (ст. 190 КУАП); порушення правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів (ст. 191 КУАП);

порушення встановлених строків реєстрації (перереєстрації) нагородної, вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду або правил взяття їх на облік в уповноваженому органі Міністерства внутрішніх справ України в разі зміни місця проживання (ст. 192 КУАП); ухилення від реалізації вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів (ст. 193 КУАП); продаж без відповідного дозволу вогнепальної мисливської чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів (ст. 194 КУАП); порушення правил зберігання або перевезення вогнепальної чи холодної зброї, а також пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду і бойових припасів не за призначенням (ст. 195 КУАП).

Другий вид незаконного обігу – кримінальний обіг зброї – включає дії, що порушують кримінально-правові заборони та тягнуть кримінальну відповідальність. Кримінально-правова кваліфікація незаконного обігу зброї знаходить відображення в Кримінальному кодексі України (далі – КК). При цьому в кримінально-правовому відношенні значущими елементами незаконного обігу є: переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї) (ст. 201 КК); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК); носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ст. 263 КК); виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263¹ КК); недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК), незаконне виготовлення будь-якого ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК); порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин або інших правил поводження з ними, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем (ст. 267 КК); перевезення на повітряному судні вибухових речовин (ст. 269 КК); вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій, які можуть бути використані для створення ракетної, ядерної, хімічної, інших видів зброї (ст. 333 КК); викрадення, привласнення, вимагання зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин (ст. 410 КК); умисне або необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів (ст. ст. 411, 412 КК); втрата або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів (ст. 413 КК); порушення правил поводження зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими речовинами (ст. 414 КК); розроблення,

виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК).

Таким чином, незаконний обіг зброї можна розділити на два види: перший пов'язаний з учиненням адміністративних правопорушень або іншими порушеннями адміністративних заборон, другий вид обігу включає дії, що порушують кримінально-правові заборони й тягнуть кримінальну відповідальність. Адміністративні та кримінально карані діяння є елементами незаконного обігу, які в сукупності й утворюють незаконний обіг зброї.

Виходячи з проведеного аналізу, можна надати загальне визначення незаконному обігу зброї. Незаконний обіг зброї – будь-які дії зі зброєю, крім її використання за цільовим призначенням, котрі вчиняються без передбаченого законом дозволу й тягнуть адміністративну або кримінальну відповідальність.

Висновки. Проведений аналіз показує необхідність уточнення поняття незаконного обігу зброї. Незаконні дії зі зброєю поділяються на ті, які передбачені адміністративним законодавством, і ті, які передбачені кримінальним законодавством.

Використані джерела:

1. Щодо правових аспектів організації протидії незаконному обігу вогнепальної зброї / Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/969>.

2. Про мисливське господарство та полювання: закон України від 22.02.2000 № 1478-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 18. – Ст.132; із змінами станом на 07.02.2017.

3. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: закон України від 23.12.2004 № 2288-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2005. – № 6. – Ст.138. ; із змінами станом на 01.01.2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T247100.html.

4. Про ліцензування видів господарської діяльності: закон України від 02.09.2015 № 222-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 23. – Ст. 158; із змінами станом на 01.03.2017.

5. Положення про дозвільну систему: постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/576-92-p>.

6. Про право власності на окремі види майна // Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 № 2471-XII ; із змінами і доповненнями, унесеними Постановами Верховної Ради України від 22 .04. 1993 № 3131-XII, від 15.07.1994 № 121/94-ВР, від 24.01.1995 № 19/95-ВР – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T247100.html.

7. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС України від 21.08.1998 № 622 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>.

8. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності / Затверджено Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї ООН від 31.05.2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_792.

9. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.04. 2002 № 3. – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>.

10. Солоницкая Э. В. Криминологическая характеристика незаконного оборота оружия и меры борьбы с ним : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. В. Солоницкая : Ростовский юрид. ин.-т МВД РФ. – Ростов н/Д, 2004. – 16 с.

11. Григорянц С. А. Незаконный оборот оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств как объект криминологического исследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. А. Григорянц; Ростовский гос. эконом. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2011. – 20 с.

12. Власов В. П. Криминологическая характеристика и предупреждение незаконного оборота оружия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Власов; Юрид. ин-т МВД России. – Москва, 2001. – 20 с.

13. Тихий В. П. Коментар до статей 262, 263, 264 розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Кримінального кодексу України / В. П. Тихий // Законодавство України: наук.-практ. коментар. – 2004. – № 8. – С. 51–60.

14. Словник української мови. В 11 томах. Т. 5. – К.: Наукова думка, 1974. – 840 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2017

Андреев Д. В. Понятие и виды незаконного оборота оружия

Автор доказывает, что незаконный оборот оружия – это процесс, который включает различные этапы его изготовления, эксплуатации, уничтожения. Использование оружия по целевому назначению не является элементом его оборота. Незаконный оборот оружия делится на два вида. Незаконный оборот включает уголовное движение оружия, предусматривающее уголовную ответственность, и существенные нарушения правил законного оборота оружия, которые влекут административную ответственность.

Ключевые слова: *оружие, незаконный оборот, административная ответственность, уголовная ответственность.*

Andreyev D. Concept and Types of Illegal Circulation of Weapons

The illegal traffic of weapons is one of the factors that negatively affects the security situation in the country. The illegal traffic of weapons, explosives and devices is a serious threat to public safety. The international community recognizes the illegal traffic of weapons as an internal problem of the state and as a significant factor in influencing transnational organized crime. The process of manufacturing, purchasing, possession, exploitation (use), destruction and other actions with weapons are regulated by numerous domestic regulations. In Ukraine, there is no general law on weapons, which would provide a legislative definition of the concepts of «weapons», «weapons traffic». To some extent, the content of some components of the illegal traffic

of weapons is disclosed in international and domestic regulations, which aimed at combating this negative phenomenon. However, these acts do not fully cover the complex notion of illegal traffic of weapons.

According to standards weapons are factory or homemade objects, devices designed specifically to defeat living targets, destruction or damage to the environment. The weapon includes any firearm (artillery, arrowhead, and also grenade launchers); other common means of destruction, including mines and incendiary weapons; cold weapons; gas weapon of neuroparalytic action; pneumatic weapon with a caliber greater than 4.5 mm with a balloon speed of more than 100 meters per second; special weapon for firing rubber bullets; electric bullet weapon; explosives or weapons, weapons of mass destruction. The traffic of weapons is considered as a process of production of weapons, its further movement from the state or the criminal producer to the legal or illegal consumer, as well as its maintenance in a good condition, the transition from one owner to another, etc., before its destruction.

The acts of the weapon, carried out in violation of laws, rules and instructions, constitute an illegal movement of weapons, which from the legal positions is not homogeneous, but is divided into two types. The first type traffic of weapons is related to the commission of administrative offenses or other violations of administrative regulations. The second type of traffic of weapons - the criminal movement of arms - includes actions that violate criminal law and criminalize. According to the author, the illicit traffic of weapons is any actions with arms, except for its use on purpose, committed without the permission provided by law and impose administrative or criminal liability.

Key words: *weapons, illegal traffic, administrative liability, criminal liability.*

УДК 343.1:351.74/76:304.9

О. В. Бочковий

БЛОКЧЕЙН ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА АБО РЕАЛЬНІ ЗДОБУТКИ ВІРТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто технологію блокчейну та можливості її використання для регулювання суспільних відносин. Застосування такої технології дозволить зробити суспільство більш відкритим і водночас більш захищеним. Горизонтальна та самоконтрольована система за принципом блокчейн забезпечує захист прав та свобод громадян, адже, з одного боку, унеможливується зайвий бюрократичний вплив через несумлінних державних службовців, а з іншого – забезпечується захист від злочинних посягань третіх осіб на суспільні відносини. Наведено історичні приклади успішного застосування таких систем управління суспільством.

Ключові слова: *блокчейн, біткойн, відкрите суспільство, держава, віртуальне середовище, права та свободи громадян, пряма демократія.*

Постановка проблеми. Ми живемо в час стрімкого розвитку технологій, що провокує перегляд існуючого відношення до навколишнього світу, зокрема й суспільства. Активно з'являються нові форми організації суспільних відносин (соціальні мережі, віртуальна реальність, блокчейн тощо) й інтенсивність їх появи ускладнюють пристосування до них уже наявних суспільних інститутів, не кажучи про форми державного контролю.

Ураховуючи те, що виникнення чогось нового є природним процесом розвитку суспільства, то напрошується висновок про застарілість і неспроможність сучасних державних інституцій пристосовуватися та враховувати такі зміни. Ймовірно, настав час докорінного переосмислення принципів та способів організації суспільства, зокрема й на рівні держави. А може нове – це давно забуте старе? Спробуємо розібратись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість наукових досліджень технології блокчейн зводяться до двох її складових: технологічної та економічної. Водночас мало приділено уваги важливості такої технології та можливостям її застосування в організації суспільних відносин. Що ж до правоохоронної діяльності, то в цій сфері блокчейн згадується лише як один із способів отримання злочинного прибутку у формі біткоїна для приховування особи злочинця та подальшого уникнення відповідальності. Утім, деякі науковці (Розовський Б.Г. [1, С. 280-292], Карчевський М.В. [2, С. 17], Конашевич О.І. [3] та інші) уже сьогодні звертають увагу на потребу відповідного реагування державними органами на новітні загрози, на недопущення ігнорування суспільних процесів та інформаційно-технічного прогресу, що ми спостерігаємо на сьогодні.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення важливості та потреби застосування технології блокчейн у регулюванні суспільних відносин, а також акцентувати увагу на позитивних рисах такої технології, зокрема на забезпеченні інформаційної безпеки та захисті прав і свобод громадян.

Виклад основного матеріалу. Кожен громадянин сьогодні знаходиться у віртуальній мережі. Це відбувається незалежно від того, хочемо ми цього чи ні. Залишитися сьогодні поза віртуальною мережею практично неможливо; навіть перебуваючи ще в лоні матері, інформація про майбутню людину вже вноситься до різноманітних інформаційних обліків та комп'ютерних систем, переважно медичної спрямованості. З'являючись на світ, немовля автоматично стає суб'єктом віртуальної мережі у формі даних. З часом, у реальному світі, людина росте, дорослішає, змінюється. Так само вона змінюється й у віртуальному середовищі, адже до системи вносяться нові дані про особу: медичне обслуговування, отримання різноманітних виплат, оформлення до дитячого садочка, школи, вступ до інституту, банківський рахунок, посвідчення водія тощо. Більше того, сучасний середньостатистичний громадянин самостійно вносить свої дані до соціальних мереж та комп'ютерних систем, надаючи віртуальному об'єкту окрім сухих даних, особистісних якостей.

Таким чином, можемо з упевненістю твердити, що в сучасному цивілізованому світі практично в кожній реальній особі є свій віртуальний двійник.

Водночас, у реальному світі для задоволення своїх потреб є величезна кількість обмежень та заборон, які відсутні у світі віртуальному. Зокрема, у віртуальній мережі відсутні кордони, нівельовані відстані, мережа позбавлена надмірного правового регулювання тощо.

Чого мережа не позбавлена, так це контролю, який здійснюється відповідним адміністратором, а рівень контрольованості залежить від самого адміністратора, адже він встановлює правила, які будуть діяти в мережі. Таким чином, кожен мережу можна, умовно, порівняти з формою організації суспільства (спілка, громада, держава тощо), як і керівництво нею.

Отже, з розвитком мережі, її поширеністю ускладнюються і форми її регулювання, що з часом може призводити до наслідків, з якими стикаються деякі держави. Уже сьогодні ми є свідками розширення штату юридичних консультантів законодавців, адже постійно множаться правові норми, які потребують свого узгодження з уже наявними. І чим далі, тим цей процес більше ускладнюється. Надмірна зарегульованість веде до неузгодженості законодавства, що, своєю чергою, призводить до порушення прав фізичних та юридичних осіб та до певного хаосу. Надалі спроби кожного з суб'єктів суспільства захистити лише свої права та свободи, міра для яких у кожного своя, провокують запровадження репресивних заходів з боку держави для врегулювання ситуації. Результати таких дій можуть бути різними – від зміни влади чи запровадження авторитарного правління до розпаду держави як такої.

Вдалою історичною ілюстрацією вищенаведеного процесу є Римська імперія. Зароджуючись в II-I ст. до н.е. як місто-держава, Рим став вдалим прикладом успішної реалізації прямої демократії як форми державного правління, що до цього мала місце в Афінійській республіці ще з 5-го століття до н.е. і вважається найбільш ранньою відомою прямою демократією [4].

Усі державні посади були виборні, а сам державний апарат зведений до мінімуму. У Римі не було ні поліції, ні прокуратури, ні спецслужб. З усіх інструментів державного впливу в них була лише армія [5].

Така система управління була надзвичайно ефективною для забезпечення добробуту громадян, і незабаром це оцінили й жителі інших територій навколо Риму. У I–II ст. н.е. Римська імперія стала стрімко зростати за рахунок того, що на всіх завойованих територіях місцеве населення організовувалося за принципом римських муніципій¹. По суті, імперія віддавала управління державою на аутсорсинг², тобто управлялася через самокеровані міста, організовані за римським зразком.

По суті, на початковому етапі Римська імперія була мережею саморегульованих міст, які на низовому рівні були класичним прикладом горизонтальної системи. І саме за такої системи Римська імперія стало розвивалась.

Не заглиблюючись в історичні дискусії щодо причин розпаду Римської імперії зауважимо, що навряд чи хтось заперечить, що одним з

---

¹**Муніципій** (лат. *municipium* от *munus* – «дар, обов'язок, служба» і *capio* – «беру») у римській державі – місто, вільне населення якого отримувало в повному чи обмеженому обсязі права римського громадянства й самоуправління.

²**Аутсорсинг** (англ. *outsourcing*) – передача частини завдань або процесів стороннім виконавцям на умовах субідряду. На сьогодні використовується компаніями як угода, за якою робота виконується людьми із зовнішньої компанії, які зазвичай є також експертами з цього виду робіт. Аутсорсинг часто використовується для скорочення витрат.

найважливіших чинників, який прискорив її занепад, було перевантаження системи управління факторами, на які вона на той момент не була спроможна реагувати. Більше того, людський фактор у вигляді зростаючих апетитів місцевої знаті спровокував відмову від однорівневої саморегульованої міської мережі [6]. Наслідки загальновідомі.

Чим далі розвивається суспільство, тим більш складних і сучасних форм організації воно потребує.

Сучасне ж інформаційне суспільство, представниками якого ми є, вочевидь потребує такої форми його організації, яка змогла б поєднати як реальну, так і віртуальну його сторони. Саме для таких цілей може слугувати технологія блокчейн.

Блокчейн – це нова технологія, однорівнева мережа, у якій немає одного виділеного центру і в якій валідність транзакцій гарантується криптоалгоритмом і, відповідно, усіма учасниками мережі.

На сьогодні найбільш відомим прикладом технології блокчейн є заснована на цьому принципі криптовалюта біткойн – мережева валюта, яка повністю анонімна, проте її неможливо вкрати, адже увесь ланцюг транзакцій з кожним біткойном зберігається в кожного з учасників мережі, а нова транзакція підтверджується історією попередніх транзакцій.

Для ілюстрації принципу роботи технології блокчейн наведемо наочний приклад. Уявимо, що у великій залі (відповідній мережі) присутні багато людей, які одночасно спостерігають за тим, як дві особи обговорюють умови договору між собою і укладають контракт. Усі бачать, як учасники переговорів досягають згоди й ховають підписаний контракт до скляного блоку, який закривається та опломбовується підписами усіх присутніх. Після закриття блок неможливо відчинити, проте можна з нього читати. Будь-які дії у кімнаті відразу видні усім учасникам, а невиконання умов відразу стає відомим усім учасникам мережі. При цьому, будь-які дії із запакованим контрактом фіксуються в автоматичному режимі й так само поміщуються у блок зверху того, який уже є і так само підтверджується всіма учасниками, у жодного з яких немає адмініструючих прав.

А тепер цей примітивний приклад помножте на можливості комп'ютерних систем та програм з обробки даних і отримаєте приблизне уявлення про принцип роботи технології блокчейн.

Сучасні пропозиції щодо застосування технології блокчейн в основному зосереджені на захисті інформаційної ідентифікації, адже поміщений до мережі числовий блок (можна помістити будь-яку оцифровану інформацію) неможливо жодним чином змінити або знищити. Наприклад, автор картини, оцифрована копія якої поміщена до системи блокчейн, завжди зможе підтвердити своє авторство.

Проте сам принцип цієї технології є надзвичайно важливим для розвитку відкритого інформаційного суспільства.

Сьогодні ми є свідками монополізації та локалізації певних інформаційних ресурсів. Більшість баз даних належить державі, яка

встановила монополію на їх використання, аргументуючи це потребою їх захисту та надаючи, нібито, гарантії такого захисту.

Проте будь-яку базу даних можна зламати та отримати конфіденційну інформацію або спотворити її. Системи захисту створюються людьми, а тому й люди можуть їх зламати. Так, нещодавно інформаційні системи всього світу стали об'єктом нападу вірусу Petya.A, найбільше від якого постраждали інформаційні системи України. Паралізувалася робота багатьох державних органів та установ, як і більшості державних банків. На цьому фоні курс біткойна тільки виріс, а сама технологія, за час існування з 2009 року, жодного разу не стала жертвою взлому чи іншого несанкціонованого впливу [16].

Якщо ж зберігати інформацію у блокчейн, то інформація стає невразливою до зовнішнього втручання. Крім того, відпадає потреба в посередництві, яка є основою державного впливу. Адже, у випадку покупки транспортного засобу договір потребує нотаріального посвідчення, а факт підтвердження володіння вимагає реєстрації в сервісному центрі МВС. У разі ж фіксування інформації за допомогою блокчейн у формі токена (цифрового вираження будь-якого матеріального чи нематеріального об'єкта) посередники не потрібні.

Припустимо, що державні бази даних були об'єднані за допомогою технології блокчейн. Одна особа придбала автомобіль і зафіксувала інформацію у блокчейн. Така інформація автоматично стала відома всім учасникам мережі, тобто всьому суспільству й ніхто не зможе її скасувати чи спотворити. У такому випадку кому потрібно щось доводити? Нікому! Усі члени суспільства знають, що громадянин А. володіє автомобілем Б і все.

У невеликих суспільних групах така система діє постійно й не викликає ніяких запитань. У сім'ї діти не вимагають від батьків щоразу показувати їм документи, щоб підтвердити своє батьківство, або учні в класі не змушені щотижня підтверджувати, що вони саме з цього класу.

Якщо ж група збільшується, наприклад, до величини міста чи області, то навіть такі елементарні питання, як підтвердження статусу породжують труднощі. Для зарахування на роботу потрібно надати документи про освіту, підтвердити родинні зв'язки, судимість чи її відсутність тощо.

Технологія блокчейн водночас з всеохопною інформатизацією та автоматизацією суспільства робить його з одного боку максимально відкритим, а з іншого – надзвичайно захищеним.

У разі, коли все відкрите, то його надзвичайно складно вкрасти. Як непомітно взяти щось зі столу, коли цей стіл посеред кімнати й усі навкруги на нього дивляться? Це неможливо.

Основна перевага блокчейна в тому, що це система однорівнева без будь-якого адміністрування. В усіх учасників мережі рівний доступ до бази даних. Якщо я вважаю, що інформація є для мене надзвичайно важливою, то я можу її захистити паролем і доступ до неї буде лише в того, хто його знає. А будь-які спроби дібрати код фіксуються. Це як намагатись оперному співакові непомітно покашляти на сцені під час арії.

Безумовно, запровадження принципу технології блокчейн на загальнодержавному рівні має беззаперечні переваги. Але чи готове суспільство до таких змін ментально? Гадаю, що ні.

Сучасний рівень корумпованості та олігархізації державного апарату не дозволить запровадити подібну технологію. Адже, навіть заповнення елементарних електронних декларації державними службовцями не можуть забезпечити вже протягом року. В Україні не існує єдиного інформаційного центру, який би дав змогу відстежувати фінансові потоки громадян, щоб контролювати рівень незаконного збагачення чиновників. Навіть елементарні бази даних правоохоронних органів не мають єдиного скоординованого центру. Що вже говорити про зміну технології накопичення та обробки інформації.

Але існує надія на більш розвинені держави. Успішне запровадження технології блокчейн на державному рівні хоча б деякими країнами буде мотивувати інших.

Зокрема, шлях, яким розвивається Швейцарія, дуже надихає. Так, сучасна Швейцарія – це рідкісний приклад країни з інструментами прямої демократії. Безпосередньо громадяни можуть пропонувати зміни до будь-якого закону чи навіть Конституції. З 521 референдума в 216 випадках предметом голосування була ревізія Конституції і в 148 - предметом були закони. Народ теж не пасе задніх, адже дві сотні референдумів ініціював саме пересічний швейцарець. Для народної ініціативи, за швейцарською Конституцією, потрібно 100 000 підписів громадян. Предметом може бути, зокрема, перегляд Основного закону. Додатково швейцарці можуть використовувати право на факультативний референдум. Він стосується міжнародних угод, рішень федерального рівня, вступу до союзів та міжнародних організацій. Для цього треба підтримка ініціативи з боку 50000 чоловік або 8 кантонів [7].

Більше того, саме Швейцарія є країною, яка намагається йти в ногу з часом і свої інструменти прямої демократії перевести в цифровий формат, що має назву електронної прямої демократії (ЕПД) або прямої цифрової демократії (ПЦД)[8]. Електронну пряму демократія іноді називають такими термінами як управління відкритого коду чи спільне управління [9].

Поки що це експериментальна система й повністю ще не реалізована, у більшості випадків застосовується як інноваційні грантові проекти [10], але цей процес набирає обертів, а технологія блокчейн значно розширює горизонти для застосування такої системи.

Крім Швейцарії й інші країни стали на шлях цифрової демократії: Австралія, Швеція, Великобританія. Зокрема, першою основною партією прямої демократії, яка була зареєстрована у виборчій комісії якоїсь країни є британська партія Народна Адміністрація Прямої Демократії (*People's Administration Direct Democracy Party*) [11]. Ця партія розробила й опублікувала повну схему законодавчого впровадження реформи ЕПД. Заснована музикантами й політичними активістами Народна Адміністрація виступає за використання Інтернету та телефонії для забезпечення більшості виборців

можливостями створювати, пропонувати й голосувати з усіх політичних питань. Проект Народної Адміністрації публікувався в різних формах, починаючи з 1998 року. Народна Адміністрація - перша у світі партія прямої демократії, зареєстрована у форматі, що дозволяє голосувати.

Є перші невеликі кроки й в Україні. Першим напрямом використання технології блокчейн є електронні аукціони eAuction 3.0, які сьогодні тестуються у Білій Церкві, Одесі та Херсоні [12]. Зокрема, мер Білої Церкви Геннадій Дикий зареєстрував проект рішення щодо запровадження eAuction [13].

Більше того, розпочались обговорення застосування технології на платформі блокчейн (**e-Vox**) для організації та проведення виборів [14].

Висновки. Основна проблема, яка на сьогодні не дозволяє застосувати технологію блокчейн та розроблені на її основі програми в державному управлінні – це відсутність нормативно-правової бази [15].

І знову ж таки ми повернулися до того, з чого розпочали – надмірна правова регламентація суспільного життя не дозволяє врегулювати суспільне явище, яке вже існує.

Надія тільки на те, що стрімкий розвиток інших держав не дозволить в Україні ігнорувати новітні технології й ми будемо розвиватися, хоч із певним запізненням.

Використані джерела:

1. Розовский Б.Г. Право как клетка в зверинце / Б.Г. Розовский // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2017. – № 1. – С. 280-292.

2. Карчевський М.В. «Класичні» та новітні проблеми кримінально-правового регулювання у сфері інформатизації / М.В. Карчевський // Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності судової і правоохоронної систем : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Северодонецьк, 19 травн. 2017 р.). – Северодонецьк : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2017. – С. 11- 19.

3. Конашевич О.І. Правові підстави для реалізації послуг та товарів за біткоїни [Електронний ресурс] / О.І. Конашевич – Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/725.htm

4. Kurt R. Origins of Democracy in Ancient Greece. / Raaflaub, Kurt A.; Ober, Josiah; Wallace, Robert W. – 2007. Berkeley. University of California Press. p. 5.

5. Cary M. A History Of Rome: Down To The Reign Of Constantine (2d.ed). / M. Cary; H.H. Scullard. London : Macmillan ; New York : St. Martin's Press, 1967. – 820 p.

6. Латынина Ю. Блокчейн электронный аналог свободы. Изобретен способ избавиться от излишней опеки государства [Електронний ресурс] / Юлия Латынина – Режим доступу: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/06/06/68894-blokcheyn-elektronnyu-analog-svobody>

7. Иванов В. У Швейцарії за 150 років проведено більше 500 референдумів: Блог Владимира Иванова [Електронний ресурс] / Володимир Иванов – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/vladimir_ivanov/159889_shveysarii_150_rokiv_shveysarii.html

8. Jan A.G.M. van Dijk. Digital Democracy: Vision and Reality. / Jan A.G.M. van Dijk, // I. Snellen & W. van de Donk 'Public Administration in the Information Age: Revisited', IOS- Press, 2013. – P. 49-63.

9. "Open Governance and the Definition of e-Democracy" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.gov2u.org/index.php/blog/128-open-governance-and-the-definition-of-edemocracy>

10. Electronic Voting in Switzerland [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20070212194901/www.swissworld.org/dvd_rom/eng/direct_democracy_2004/content/votes/e_voting.html

11. Direct Democracy [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.paparty.co.uk>

12. В Киеве подписан исторический Меморандум о запуске блокчейн-платформы e-Auction 3.0 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forklog.com/v-kieve-podpisan-istoricheskij-memorandum-o-zapuske-blokchejn-platformy-e-auction-3-0/>

13. В Белой Церкви состоялись торги на e-Auction 3.0 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bitcoinconf.com.ua/ru/news/v-beloy-tserkvi-sostoyalis-torgi-na-eauction-3-0-52509>

14. Блокчейн-сервис электронных петиций e-Vox отобран для участия в инкубаторе EGAP [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forklog.com/blokchejn-servis-elektronnyh-petitsij-e-vox-otobran-dlya-uchastiya-v-inkubatore-egap/>

15. Bitcoin против бюрократии: как Украина переходит на блокчейн [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ain.ua/2016/09/14/bitcoin-protiv-byurokratii-kak-ukraina-perexodit-na-blokchejn>

16. Подобрый О. В биткойнах есть один негативный момент – ученый из Италии [Електронний ресурс] / О. Подобрый – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/finance/business-and-finance/19048-bitkoinyi.htm>

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2017

Бочковой А. В. Блокчейн открытого общества или реальные достижения виртуальной среды

В статье рассматривается технология блокчейн и возможности ее использования для регулирования общественных отношений. Применение такой технологии позволит сделать общество более открытым и, в то же время, более защищенным. Горизонтальная и самоконтролируемая система по принципу блокчейн обеспечивает защиту прав и свобод граждан, ведь с одной стороны, исключается излишнее бюрократическое влияние путем недобросовестных государственных служащих, а с другой - обеспечивается защита от преступных посягательств третьих лиц на общественные отношения. Приведены исторические примеры успешного применения таких систем управления обществом.

Ключевые слова: блокчейн, биткойн, открытое общество, государство, виртуальная среда, права и свободы граждан, прямая демократия.

Bochkovy O. Blockchain of Open Society or Real Achievements of Virtual Environment

The article deals with the technology of blockchaine and possibilities of its use for the regulation of social relations. The use of such technology will make society more open and, at the same time, more secure. The horizontal and self-controlled system on the basis of the blockchaine system ensures the protection of the rights and freedoms of

citizens, because on the one hand, excessive bureaucratic influence is ruled out by unscrupulous civil servants, and on the other - protection from criminal encroachments of third persons on social relations is provided.

In today's civilized world, virtually every real person has its own virtual counterpart. At the same time, in the real world, in order to meet their needs, there are a huge number of restrictions and prohibitions that are not virtual in the world. In particular, in the virtual network there are no boundaries, marginal distances, the network is deprived of excessive legal regulation, etc.

What the network is not deprived is the control that is carried out by the appropriate administrator, and the level of controllability depends on the administrator himself, since he sets the rules that will operate on the network. Thus, each network can, conditionally, be compared with the form of organization of society (union, community, state, etc.), as well as its leadership.

At the same time, with the development of the network, its prevalence, the forms of its regulation become more complicated, which may eventually lead to the consequences encountered by some states. Already today we are witnessing the expansion of the state of legal advisers to legislators. Excessive regulation leads to inconsistencies in legislation and leads to violations of the rights of individuals and legal entities.

The history is known for successful examples of the application of a horizontal system of governance by society, which is essentially similar to the blockchaine technology. There is a hope that further implementation of the blockchaine technology will help overcome the crisis in society and promote its development and security.

Keywords: blockchaine, bitcoin, open society, state, virtual environment, rights and freedoms of citizens, direct democracy.

УДК 343.1 (477)

А. В. Дрозд

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено актуальним питанням правозастосування тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні. На підставі системного аналізу положень КПК України 2012 року акцентовано увагу на трьох випадках, коли можливо тимчасово вилучити майно, а також надано їх процесуальну характеристику.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасове вилучення майна, затримання особи, огляд, обшук.

Постановка проблеми. У наш час майнові права кожної особи захищаються як на національному, так і міжнародному рівнях. Так, відповідно до ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, адже воно є непорушним [1]. Наведені вимоги цілком узгоджуються з нормами міжнародних правових актів та практикою Європейського суду з прав людини. Зокрема, у рішенні в справі «Жушман проти України» зазначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності [2]. Особливого значення вказані вимоги набувають у

кримінальному провадженні, оскільки саме в цій сфері в більшості випадках відбувається обмеження права на власність, зокрема під час тимчасового вилучення майна. Більше того, зважаючи на те, що досліджуваний інститут є новим для практичного правозастосування, актуальність порушеного питання не викликає жодних сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.Проблематиці тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження присвячені наукові праці таких учених, як І. В. Гловюк, С. М. Смокова, Ю. М. Мирошніченка, О. Ю. Татарова, О. Г. Шило та ін. Проте незважаючи на наявні наукові розробки на сьогодні проблемним аспектам застосування тимчасового вилучення майна приділяється досить незначна увага, що, безперечно, не сприяє напрацюванню практичних рекомендацій правозастосовного характеру.

Формування цілей. Метою статті є дослідження інституту тимчасового вилучення майна крізь призму оновленого кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вимог статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) пріоритетним завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Поряд із цим, насамперед з практичної точки зору, не менш важливим завданням є й забезпечення повного, швидкого й неупередженого досудового розслідування. Для досягнення окреслених завдань у ході досудового розслідування в порядку й випадках, передбачених законом, уповноважені службові особи наділені правом застосовувати заходи державного примусу, особливе місце серед яких займають заходи кримінального процесуального примусу. У чинному КПК України вони іменуються як заходи забезпечення кримінального провадження, хоча в сучасній науковій літературі непоодинокі висловлюються діаметрально протилежні погляди щодо їх співвідношення. Не вдаючись до наукової полеміки з цього питання, приєднаємося до точки зору Ю. М. Мирошніченка про те, що вони, з одного боку, є важливим елементом механізму забезпечення здійснення завдань кримінального провадження, а з іншого – фактором найбільш відчутного вторгнення до сфери прав і свобод людини, у зв'язку з чим постійно знаходяться в полі зору вчених-юристів і практиків [3, с. 310]. Відтак можна стверджувати, що на сьогодні заходи забезпечення кримінального провадження відіграють важливу роль в кримінальному провадженні, проте, як зауважив О. О. Юхно, недосконалість положень КПК України 2012 року призводить до недоліків у його застосуванні правоохоронними та судовими органами [4, с. 320-326]. З таким твердженням важко не погодитися, оскільки навіть після п'ятирічного застосування положень КПК України, виявлення теоретичних неузгодженостей та прогалин законодавець так і не усунув окремі з них. Звісно, це не може позитивно позначатися на ефективності процесуальної діяльності уповноважених службових осіб.

Беручи до уваги мету нашого дослідження, слід зауважити, що згідно з академічним тлумачним словником української мови слово «вилучати» означає видаляти що-небудь звідкись, забирати що-небудь у когось, конфіскувати [5, с. 436].

Відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК України тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене в частині другій цієї статті майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення. Тлумачення змісту цього положення дає змогу говорити про три взаємопов'язані аспекти: по-перше, це майно належить як підозрюваному, так і іншим особам; по-друге, таким може бути виключно майно, перелік якого передбачений у ч. 2 ст. 168 КПК України; по-третє, тимчасовість вилучення такого майна, що триває до вирішення питання про його арешт або повернення, оскільки воно відбувається без ухвали слідчого судді, тому його вилучення (подальше знаходження в сторони обвинуваченням, а в подальшому в розпорядженні суду до винесення остаточного рішення у кримінальному провадженні) має бути легалізовано.

Згідно з ч. 2 ст. 167 КПК України – це майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Звернемо увагу, що вказані частини діють зі змінами від 18.04.2013 і є більш практично значимими, адже до того часу законодавець передбачав можливість тимчасового вилучення майна лише підозрюваного, що на практиці не дозволяло в повній мірі досягти мети цього заходу, а саме запобігти протиправному відчуженню, знищенню, псування, приховуванню та іншому негативному впливу на майно. На сьогодні тимчасово вилучити можна майно не залежно від того, хто є його власником, чи в користуванні або розпорядженні кого воно перебуває. У першу чергу, таке майно повинно мати значення для кримінального провадження, по-друге, відповідати вимогам ч. 2 ст. 167 КПК України. На наш погляд, доцільність такого внесення пояснюється тим, що в іншому разі не можливо досягнути мети цього заходу забезпечення кримінального провадження, зокрема незаконного й протиправного впливу на майно.

Системний аналіз змісту положень чинного КПК України свідчить про те, що тимчасово вилучити майно можливо в трьох випадках: 1) у разі затримання особи (ч. 3 ст. 168, ст. 207, ч. 3, 5 ст. 208 КПК України); 2) при проведенні огляду (ч. 3 ст. 168, ч. 5, 7 ст. 237 КПК України); 3) при проведенні обшуку (ч. 3 ст. 168, ч. 7 ст. 234 КПК України).

Загальна схема застосування таких заходів прописана в КПК України, й з позиції Р. Герасимова виглядає переконливо, а саме: під час затримання підозрюваних предмети, так чи інакше пов'язані з кримінальним правопорушенням, вилучаються в них у порядку тимчасового вилучення майна, після чого слідчим суддею вирішується питання про їх арешт, або арешт накладається слідчим суддею чи судом незалежно від факту затримання, або відбувається виїмка речей чи документів у порядку тимчасового доступу до них, у разі її нездійснення – обшук, причому кожна з цих дій – за рішенням слідчого судді або суду [6, с. 186]. Водночас, практичні реалії застосування інституту тимчасового вилучення майна не дають змогу говорити про однозначність його реалізації. Тому доцільно більш детально розглянути кожний з наведених випадків, оскільки їх аналіз має не стільки теоретичне, скільки практичне значення. Через це вельми важливим стає питання зібрання й закріплення доказів при кожній із визначених процесуальних дій, а також визнання в подальшому їх допустимими.

Відповідно до положень КПК України затримання особи здійснюється в порядку статей 207, 208 КПК України. Аналіз ст. 207 КПК України дає можливість ствердити, що в ній безпосередньо не закріплено право особи, яка здійснила законне затримання, тимчасово вилучити майно. Така можливість тимчасового вилучення майна під час законного затримання передбачена в ч. 1 ст. 168 КПК України. Зокрема, у ній встановлено, що кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно з доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом, після чого вже слідчий за погодженням з прокурором або прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт вилученого майна.

Своєю чергою, відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 та ст. 236 КПК України. Проте й у положенні ч. 3 ст. 208 КПК України безпосередньо вказівки на можливість вилучення майна не має, а лише в ч. 5 ст. 208 КПК України міститься вимоги про зазначення в протоколі затримання результатів особистого обшуку. Тобто, вилучені під час особистого обшуку та безпосередньо описані в протоколі затримання речі і документи набувають статусу тимчасово вилученого майна. При цьому слід мати на увазі, що звернутися до суду з клопотанням про арешт майна уповноважені лише слідчий та прокурор.

Беручи до уваги викладене, вважаємо, що для одноманітного й правильного розуміння статусу вилучених під час затримання речей і документів доцільно в статтях 207, 208 КПК України закріпити положення про те, що вони є тимчасово вилученими. Подальший статус такого майна буде вирішуватися в порядку ст. 171 КПК України.

Що ж до проведення огляду, то незалежно від його виду в будь-якому разі майно вважається тимчасово вилученим (ч. 7. ст. 237 КПК України), а отже, у подальшому потрібно вирішити питання про його арешт або повернути. Утім, на наш погляд, не досить зрозумілою є логіка законодавця щодо потреби арешту речових доказів. Наприклад, може виникнути ситуація, коли під час проведення огляду місця події слідчий, прокурор вилучить закривавлену сокиру, але на той час ще не встановлено особу, яка нею володіла, користувалася чи розпоряджалась. Унаслідок цього ускладнюється накладення на неї арешту, оскільки згідно з п. 3 ч. 1 ст. 171 КПК України в клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна з-поміж інших відомостей повинні бути зазначені документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти й докази, які свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, третіми особами таким майном. Крім того, якщо буквально тлумачити положення КПК України в частині досліджуваного, то також постає питання: а що робити з відбитками пальців, які були вилучені з місця події, чи слід на них накладати арешт? Звісно, накладати на них арешт мабуть безглуздо. Отже, у разі відмови слідчого судді в наданні дозволу на арешт майна слідчому залишається лише в порядку ст. 110 КПК України прийняти рішення про визнання вилученого майна речовим доказом. Проте норма ст. 110 КПК України щодо ст. 237 КПК України є загальною, а як відомо, за наявності спеціальної норми загальна не може бути застосована або застосовується в тій частині, що не суперечить спеціальній нормі. В іншому випадку може виникнути питання про допустимість отриманих доказів. Таким чином, постає цілком логічне питання: а що робити з майном, власник якого не встановлений, але воно може бути визнано речовим доказом. Зазвичай на практиці в таких випадках слідчі звертаються до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту майна, обґрунтовуючи це потребою його збереження, проведенням експертизи тощо.

Останній випадок тимчасового вилучення майна стосується проведення обшуку, порядок здійснення якого передбачено статтями 234-236 КПК України. Згідно з вимогами закону слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У цьому разі прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, серед іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Слід звернути увагу на положення ч. 7 ст. 236 КПК України, згідно з яким при обшуку слідчий, прокурор з-поміж іншого має право оглядати й вилучати

документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Звідси можна дійти висновку, що речі в будь-якому разі є тимчасово вилученими, тому в подальшому слідчому, прокуророві потрібно звернутися з клопотанням про їх арешт. Стосовно документів, то вони є тимчасово вилученими лише у разі, якщо вони не були прямо вказані в ухвалі слідчого судді або не відносяться до предметів, вилучених законом з обігу. До речі, вимога щодо накладення арешту на речі, вилучені під час обшуку, незалежно від того, чи були вони зазначені в ухвалі суду, слідчого судді була введена в дію 10 листопада 2015 року.

У контексті дослідження слід погодитися з позицією О. Г. Шило, яка вказала, що до проблемних практичних аспектів належить питання щодо необхідності (відсутності такої необхідності) накладення арешту на майно, яке було вилучено під час обшуку за умови, що в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук було викладено чіткий перелік речей, документів та майна, що планували відшукати. У таких випадках слідчі не звертаються до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на вилучене майно, оскільки законність його вилучення була предметом попереднього судового контролю. Утім, як зауважила вчена, судова практика свідчить, що в багатьох випадках відсутність звернення до суду з клопотанням про арешт тимчасового вилученого майна в порядку ст. 171 КПК України судами розглядається як порушення закону, яке має наслідком визнання отриманих під час обшуку доказів недопустимими [7, с. 375-376]. Протилежну точку зору з цього питання висловлюють окремі судді, які вважають, що речі, документи, гроші, що були вилучені на підставі ухвали слідчого судді, не є тимчасово вилученими, навіть якщо вони відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України. Вилучивши таке майно, слідчий має виконати вимоги ст. 100 КПК України, а отже, ставити питання про його арешт зайве [3, с. 311]. Дійсно, на сьогодні, як показує власний досвід автора статті, непоодинокими є випадки, коли слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання про накладення арешту на майно, яке було вилучено під час обшуку. Пояснюють вони це тим, що попередньо вже надали ухвали на його вилучення, тому повторне звернення є зайвим. У повній мірі з подібною практикою не можна погодитись, оскільки: по-перше, кожна річ або документ має свої специфічні, індивідуальні ознаки, які здебільшого чітко можливо описати лише в протоколі обшуку; по-друге, апеляційну скаргу особа може подати на ухвалу слідчого судді саме про арешт майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України). В іншому разі особа позбавляється конституційного права на оскарження, гарантованого ст. 55 Конституції України та ст. 24 КПК України. З іншої боку, подвійний судовий контроль щодо речей, вилучених під час обшуку, затягує строки досудового розслідування. Безумовно, кожна річ індивідуальна, однак сторону обвинувачення цікавлять ті речі, що мають значення для кримінального

провадження. На наш погляд, це основний критерій їх вилучення, а індивідуальні ознаки речі описуються в протоколі для їх подальшої ідентифікації, наприклад при направленні їх на експертизу, поверненні тощо). Таким чином, подвійний судовий контроль над речами – це шкода для строків досудового розслідування, а також у певних випадках змога для адвоката заробити при їх поверненні через апеляційну скаргу, що в законний спосіб уповільнює проведення досудового розслідування.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, слід зауважити, що наразі практика застосування інституту тимчасового вилучення майна свідчить про потребу внесення відповідних змін і доповнень до чинного КПК України.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жушман проти України» від 28.05.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_488.

3. Мирошниченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом / Ю. М. Мирошниченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 310-312.

4. Юхно О. О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2, кн. 2. – С. 320-326.

5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) : в 11 томах. – Т. 1. – 1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/vyluchaty>.

6. Герасимов Р. Деякі питання застосування арешту майна за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Р. Герасимов // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 4 (5). – С. 186-194.

7. Шило О. Г. Актуальні питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні / О. Г. Шило // Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 року) / ред. кол. С. О. Гриненко (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – Вип. 7. – С. 375-378.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2017

Дрозд А.В. Отдельные вопросы правоприменения временного изъятия имущества в уголовном производстве

Статья посвящена актуальным вопросам правоприменения временного изъятия имущества в уголовном производстве. На основании системного анализа положений УПК Украины 2012 года акцентировано внимание на трех случаях, когда возможно временно изъять имущество, а также предоставлена их процессуальная характеристика.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, временное изъятие имущества, задержание лица, осмотр, обыск.

Drozd A. Certain Aspects of Law Enforcement of Temporary Confiscation of Property in Criminal Proceedings

The article is dedicated to the research of problematic issues of exercise of temporary seizure of property as means for ensuring criminal proceedings. Based on the systemic analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012, attention is focused on three cases where it is possible to temporarily withdraw property, as well as their procedural characteristics. It has been confirmed that measures to ensure criminal proceedings today play an important role in criminal proceedings, since they are, on the one hand, an important element of the mechanism for ensuring the implementation of the tasks of criminal justice, and on the other hand, the factor of the most tangible invasion of human rights and freedoms, in connection With which are constantly in the field of view of academic lawyers and practitioners.

A systematic analysis of the contents of the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine shows that it is possible to temporarily withdraw property in three cases: 1) in the case of a person being detained (Part 3, Article 168, Article 207, Part 3, Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); 2) during the inspection (part 3 of article 168, part 5, 7 of article 237 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine); 3) during the search (part 3 of article 168, part 7 of article 234 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine).

It was stated that for the uniform and correct understanding of the status of objects and documents confiscated during the apprehension, it is advisable in articles 207, 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to consolidate the provisions that they are considered temporarily withdrawn. The further status of such property will be decided in accordance with art. 171 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

As the author's own experience shows, cases where investigative judges refuse to satisfy an application for seizure of property that was seized during a search are not uncommon. They explain this by the fact that they have already been given a decision on its withdrawal, so the repeated appeal is superfluous. It is impossible to agree fully with this practice, because: firstly, everything or document has its own specific, individual characteristics, which basically clearly describe only in the search protocol; Secondly, the person can file an appeal against the decision of the investigating judge on the arrest of property. On the other hand, double judicial control over the things seized during the search, drags out the terms of the pre-trial investigation.

Key words: *measures to ensure criminal proceedings, temporary seizure of property, detention of a person, inspection, search.*

УДК 343.352:342.98 (477)

О. О. Дудоров

**ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 368
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ,
І ПРОСТУПКУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ
172-5 КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО
АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

З урахуванням здобутків кримінально-правової та адміністративно-правової доктрин розкрито співвідношення злочинного одержання неправомірної вигоди та адміністративно караного порушення обмежень щодо

подарунків, на підставі чого надано пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: *неправомірна вигода, подарунок, корупція, кваліфікація, злочин, адміністративний проступок, розмежування, підкуп, подяка, заборона, обмеження.*

Постановка проблеми. Є підстави критикувати антикорупційне законодавство України за його нестабільність, ускладненість, надмірну деталізацію описання певних деліктів тощо. Проте, зрозуміло, що навіть якісне законодавство не гарантує справедливого та виваженого правозастосування. Доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) главою 13-А, яка на сьогодні має назву «Адміністративні правопорушення, пов’язані з корупцією», зумовлює необхідність розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо розмежування злочинних та адміністративно караних порушень антикорупційного законодавства.

У п. 4 ст. 7 Конвенції ООН проти корупції йдеться про обов’язок держав-учасниць створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості та запобігають виникненню конфлікту інтересів у публічному секторі. Хоч конфлікт інтересів не слід ототожнювати з корупцією *ipso facto* (в силу власне факту), зростає розуміння того, що неадекватне врегулювання конфліктів між приватними інтересами і державними обов’язками службових осіб стає джерелом корупції [1]. Одним з інструментів, покликаних виключати виникнення конфлікту інтересів, є законодавче встановлення заборон та обмежень щодо подарунків. Поняття подарунка слід відрізнити від поняття неправомірної вигоди як предмета корупційних злочинів. При цьому, як зазначають міжнародні фахівці з висвітлюваної проблематики, нерідко державні посадові особи одержують подарунки, які можуть бути хабарами [2]. На корупційогенність поведінки, пов’язаної з подарунками, вказує і прислів’я: маленькі подарунки дозволяють обзавестися великими друзями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика відмежування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, від адміністративних проступків висвітлюється в роботах П.П. Андрушка, Л.П. Брич, О.З. Гладуна, З.А. Загинеї, К.П. Задой, В.М. Киричка, Р.Л. Максимовича, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка, Н.М. Ярмиш та ін. Утім, не всі висловлені цими дослідниками судження видаються безспірними, а окремі аспекти вказаного відмежування залишилися поза увагою науковців, через що обрана проблематика потребує подальшого опрацювання. Як це не дивно, але щодо зазначеного відмежування інколи можна доходити діаметрально протилежних висновків залежно від того, з якого правила виходити: або з ніким не скасованої ч. 2 ст. 9 КУпАП (пріоритет – за кримінально-правовими заборонами), або з колізійного правила «усі сумніви – на користь особи, діяння якої кваліфікується», основою якого вважається конституційний принцип презумпції невинуватості та який має своє підтвердження в практиці ЄСПЛ (пріоритет – за адміністративно-правовими нормами).

Одним з неоднозначно вирішуваних у юридичній літературі питань є розмежування злочину, караного за ст. 368 Кримінального кодексу України (далі – КК), і проступку, передбаченого ст. 172-5 КУпАП. Свого часу я спільно з Г.М. Зеленовим з'ясував це питання [3], однак за час, що минув, не лише зазнали змін вказані кримінально-правова та адміністративно-правова заборони, а й було ухвалено новий базовий законодавчий акт з розглядуваної тематики – Закон України від 14 жовтня 2014 року «Про запобігання корупції» (далі – Закон від 14 жовтня 2014 року), який, установлюючи відповідні заборони та обмеження, дещо інакше (жорсткіше) порівняно зі своїм попередником (Закон України від 07 квітня 2011 року «Про засади запобігання і протидії корупції») регламентує порядок одержання подарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняними до них особами. До речі, із дефініцій подарунка і неправомірної вигоди, наведених у ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 року, випливає, що певне благо може визнаватись і подарунком, і неправомірною вигодою.

Формування цілей. Метою пропонованої статті є розкриття (з урахуванням здобутків як кримінально-правової, так і адміністративно-правової доктрини) позначеного проблемного питання кваліфікації та висунення на цій основі пропозицій, спрямованих на вдосконалення ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП й практики їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи питання про розмежування деліктів, передбачених ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП, слід передусім мати на увазі, що з диспозиції ч. 1 ст. 368 КК випливає нерозривний зв'язок між одержанням неправомірної вигоди, прийняттям її пропозиції (обіцянки) і проханням надати неправомірну вигоду, з одного боку, і виконанням (невиконанням) службовою особою дій з використанням свого службового становища, з іншого. Відсутність такого зв'язку виключає наявність складу цього корупційного злочину. Разом з тим із погляду кваліфікації вчиненого за ст. 368 КК не має значення: по-перше, чи була неправомірною вигода запропонована, обіцяна, одержана або прохання про її надання висловлено до або після вчинення (невчинення) службовою особою обумовлених такою вигодою дій з використанням службового становища; по-друге, чи було заздалегідь обумовлено одержання неправомірної вигоди; по-третє, чи вчинила службова особа дії (бездіяльність) в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи й чи збиралася вона їх вчиняти.

Інакше кажучи, за чинною редакцією ст. 368 КК, яка в цьому аспекті не відрізняється від її попередніх редакцій, а так само від ст. 168 КК 1960 р. «Одержання хабара», правова оцінка одержання «неправомірної вигоди-підкупу» і «неправомірної вигоди-подяки» має бути однаковою. Ст. 368 КК не розрізняє вказані різновиди злочину, установлюючи за їх вчинення однаково відповідальність, що, зрозуміло, не означає їхньої однакової суспільної небезпеки: підкуп традиційно розглядається як більш суспільно небезпечне діяння ніж одержання неправомірної вигоди, якому

домовленість між сторонами корупційної угоди не передувала, але яке також посягає на публічно-правовий порядок оплати службової поведінки відповідних суб'єктів. Вказана обставина підлягає врахуванню при призначенні покарання в порядку звернення до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК.

Позначена проблема, як відомо, має давню історію в тому сенсі, що в юридичній літературі тривалий час велася дискусія щодо виокремлення таких різновидів караного наразі за ст. 368 КК злочину, як «хабар-підкуп» і «хабар-подяка», і взагалі доречності існування кримінальної відповідальності за останній. Криміналізація «хабара-подяки» зазвичай пояснюється тим, що необумовлені неправомірні вигоди нерідко надаються службовій особі з розрахунком користуватись її послугами в майбутньому; руйнують систему публічного управління; можуть мати своїм результатом прагнення службової особи одержувати їх від усіх тих, хто вимушений звертатися до неї [4, с. 22–26]. Ні під час ухвалення чинного КК, ні в ході подальших його змін в Україні не була сприйнята рекомендація Модельного кримінального кодексу для країн СНД 1996 р. не визнавати злочином через малозначність вчиненого одержання публічним службовцем майна, права на майно або іншої майнової вигоди як подарунка за відсутності попередньої домовленості за вже вчинену дію (бездіяльність), що не порушує службові обов'язки цього службовця, якщо вартість подарунка не перевищує одного мінімального розміру заробітної плати, встановленого законодавством.

Слід, щоправда, зауважити, що такий традиційний підхід вітчизняного законодавця, послідовно підтримуваний і судовою практикою, не повною мірою узгоджується зі статтями 2, 3 Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією і ст. 15 Конвенції ООН проти корупції, адже в цих нормах міжнародно-правових актів наголошується на потребі криміналізації лише підкупу національних державних посадових осіб. З цього приводу в п. 43 Пояснювальної записки до Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією можна прочитати, що одержання вигоди після вчинення публічною посадовою особою дії без попереднього пропонування, вимагання або згоди з нею злочином відповідно до Конвенції не є [5].

Ще більш гостро вказана проблема постає стосовно підкупу службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368-3 КК) і підкупу особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК). Адже використання в назвах цих статей терміна «підкуп» наводить на думку про те, що склад злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368-3 КК (сказане стосується й ч. 3 ст. 368-4 КК), буде наявним лише в тому разі, коли належний суб'єкт одержує неправомірну вигоду (приймає пропозицію чи обіцянку такої вигоди) за вчинення обумовлених дій або бездіяльності з використанням наданих їй повноважень. Тобто запропонована (обіцяна) або фактично надана неправомірною вигодою повинна не просто передувати в часі вчиненню дій (бездіяльності) службової особи юридичної особи приватного права з використанням наданих їй повноважень, а надавати відповідне спрямування поведінці одержувача неправомірної вигоди по службі, зумовлювати відповідне використання ним своїх службових повноважень.

Водночас із диспозиції ч. 3 ст. 368-3 КК такий висновок не впливає. Якщо тлумачити цю кримінально-правову норму буквально, то можна стверджувати, що ознаки передбаченого нею складу злочину (усупереч найменуванню останнього) вбачаються і в поведінці тієї службової особи юридичної особи приватного права, яка за вчинені в минулому дії (бездіяльність) з використанням наданих їй повноважень одержує заздальгідь неумовлену неправомірну вигоду. І в цьому випадку має констатуватися зв'язок між одержанням неправомірної вигоди (прийняттям пропозиції, обіцянки такої вигоди), з одного боку, і відповідною поведінкою службової особи юридичної особи приватного права по службі, з іншого.

З метою узгодження назви ст. 368-3 КК і розміщених у ній кримінально-правових норм, а також для більш послідовної реалізації втіленої в КК (починаючи з 2011 р.) ідеї диференціації кримінальної відповідальності за службові правопорушення в публічній і приватній сферах Я.В. Ризак запропонувала в ч. 1 і ч. 3 ст. 368-3 КК вказати на те, що неправомірна вигода пропонується, обіцяється, надається та одержується (пропозиція, обіцянка вигоди приймається) за вчинення обумовлених дій чи бездіяльності відповідного суб'єкта по службі [6, с. 4-5, 9, 15-16].

Зрозуміло, що якщо рухатися шляхом сприйняття згаданих вище міжнародно-правових стандартів, то мусимо визнати необхідність внесення аналогічних змін, зокрема, і до ст. 368 КК.

Цілком очевидно є і та обставина, що в разі визнання злочином одержання «неправомірної вигоди-подяки» (так, як це і передбачено чинною редакцією ст. 368 КК) існує ризик віднесення до числа кримінально каранних діянь, які позбавлені суспільної небезпеки та які з урахуванням конкретних обставин могли б на підставі ч. 2 ст. 11 КК розцінюватися як малозначні вчинки. У дореволюційній літературі щодо цього зазначалось, що кримінально-правові норми про відповідальність за хабарництво не мають на меті заглушити у громадян почуття вдячності до тих чи інших органів влади, які викликали це почуття чесним виконанням покладених на них обов'язків [7, с. 502]. У подібному ключі висловлювався відомий дослідник проблематики кримінальної відповідальності за службові злочини Б.В. Волженкін: якщо матеріальна цінність отриманого на знак подяки предмета є явно незначною (букет квітів, коробок цукерок тощо), і з боку особи, яка вручила такий предмет, це було винятково знаком вдячності, уваги, то треба говорити лише про службовий проступок, який не досяг суспільної небезпеки, притаманної злочину [8, с. 25].

У межах викладеного підходу можна розмірковувати приблизно таким чином: якщо поведінка службової особи на користь іншої особи була правомірним здійсненням службових повноважень і не супроводжувалася з боку цієї службової особи проханням чи вимогою надати неправомірну вигоду, то подальше одержання певного блага не повинно розцінюватися як злочин і, відповідно, кваліфікуватися за ст. 368 КК. Адже в подібних ситуаціях зв'язок між одержанням певного блага і поведінкою належного суб'єкта по службі не є визначальним, і на перший план виходять інші моменти (почуття людської вдячності, чемності, прихильності тощо).

Проте чинна редакція ст. 368 КК (усупереч, як уже зазначалось, ст. ст. 2, 3 Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією і ст. 15 Конвенції ООН проти корупції) цих нюансів, на жаль, не враховує, з огляду на що наведені вище міркування при бажанні можуть бути розцінені як прояв обмежувального тлумачення кримінального закону. Тому загалом має рацію Н.М. Ярмиш, яка вбачає підставу для інкримінування ст. 369 і ст. 368 КК у такій змодельованій нею ситуації: «Людина, відчуваючи вдячність за те, що службова особа, не висловлюючи до неї жодних прохань, навіть не натякаючи на якусь винагороду, чесно виконала свою роботу, тобто сумлінно задовольнила її законний інтерес, від щирого серця підносить за це службовій особі якийсь «подарунок» (принаймні так людина це називає)» [9, с. 51].

Повторю, однак, що не варто виключати можливість кримінально-правової оцінки скоєного в подібних ситуаціях за допомогою ч. 2 ст. 11 КК. За всіх зрозумілих ризиків (зокрема корупційних) такого алгоритму поведінки правозастосувача він видається більш прийнятним, ніж надання суду на підставі оновленої ч. 1 ст. 129 Конституції України фактичної можливості оцінювати кримінальний закон (у нашому випадку – ст. 368 КК) на предмет того, чи є він правовим у сенсі справедливим (адже конкретний суддя може й не бути юридичним позитивістом).

До слова, ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року з певними застереженнями дозволяє особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняним до них особам приймати подарунки, що відповідають загально визнаним уявленням про гостинність. Якщо така поведінка, будучи дозволеною, не визнається адміністративно караною, то чому тоді поведінка, що відповідає загально визнаним уявленням про гостинність, беззастережно має розцінюватись як злочинна?

Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків утворює склад передбаченого ст. 172-5 КУпАП проступку. Відмежовуючи останній від складу злочину, описаного в ст. 368 КК, слід, крім усього іншого, виходити з того, що: по-перше, у згаданій статті КУпАП говориться про порушення певних обмежень, але не заборон; по-друге, п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, хоч і має назву «Обмеження щодо одержання подарунків», забороняє особам, зазначеним у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону (це зокрема «публічні» службові особи, спроможні нести відповідальність за ст. 368 КК), безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб через здійснення такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Виходить, що, на відміну від того, хто вчиняє злочин (ст. 368 КК), особа, котра скоює адміністративний проступок (ст. 172-5 КУпАП), одержує подарунок не «у зв'язку», тобто не за виконання (невиконання) в інтересах певної особи дії з використанням службового становища, а, умовно кажучи, просто так, порушуючи при цьому приписи антикорупційного законодавства.

Коментуючи ст. 8 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції», Р.Л. Максимович пише, що для наявності корупційного правопорушення має бути встановлений зв'язок між одержанням подарунка і виконанням особою, яка його одержала, функцій держави або місцевого самоврядування. «Якщо такий зв'язок у конкретному випадку не доведено або встановлено, що таке одержання мало місце не у зв'язку з виконанням особою функцій держави або органів місцевого самоврядування, то особа не підлягає юридичній відповідальності» [10, с. 118-119]. Хотів би уточнити, що відсутність зазначеного зв'язку унеможливило інкримінування ст. 368 КК, але не ст. 172-5 КУпАП. Утім, Р.Л. Максимович має рацію в тому сенсі, що згідно з оновленим антикорупційним законодавством відмінне від злочину, передбаченого ст. 368 КК, адміністративно каране порушення встановлених законом обмежень щодо подарунків визнається не корупційним правопорушенням, а правопорушенням, пов'язаним із корупцією.

Тут доречно нагадати, що аналізуючи положення вітчизняного антикорупційного законодавства зразка 2009 р., Л.П. Брич вказувала на незрозумілість співвідношення понять «особистий подарунок» і «хабар», які відображали предмети, відповідно, проступку, передбаченого ст. 212-32 КУпАП «Незаконне одержання подарунка», і злочину, описаного в ст. 368 КК «Одержання хабара», що, на думку авторки, унеможливило визначення співвідношення між складами вказаних правопорушень. Благо, що приймається у зв'язку з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, якщо воно носить майновий характер, традиційно в кримінальному праві вважається хабаром. З огляду на це в Л.П. Брич виникло резонне запитання: чи будь-який хабар називатиметься подарунком, чи лише певні різновиди того, що за чинним КК визнається хабаром, згідно з антикорупційним законодавством ідентифікуватимуться як подарунок? Порівняльний аналіз ст. 368 КК, ст. 212-32 КУпАП і ст. 5 Закону «Про засади попередження та протидії корупції» дозволив вченій стверджувати, що згідно з чинним на той момент законодавством злочин «одержання хабара» міг мати місце, коли винагорода одержується не у зв'язку з абстрактним виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, а за вчинення чи утримання від вчинення конкретної дії в інтересах того, хто дає хабар, чи в інтересах третіх осіб. Утримання ж іншого стимулювання, зокрема, майнового характеру могло визнаватися одержанням подарунка й тягнути за собою адміністративну відповідальність [11].

Чинна редакція ст. 172-5 КУпАП, на відміну від попередньої редакції цієї статті, не передбачає відповідальності за порушення встановленої законом заборони щодо одержання подарунка (пожертви). Існування такої адміністративно-правової заборони дозволяло констатувати наявність колізії між положеннями КК і КУпАП, змушувало говорити про те, що відбулася (причому безпідставно) часткова декриміналізація діянь, які з погляду КК взагалі-то мають розцінюватися як злочинне одержання хабара (наразі – неправомірної вигоди). Невипадково ч. 2 попередньої редакції ст. 172-5 КУпАП характеризувалась в юридичній літературі як лазівка, яка дозволяє

уникати кримінальної відповідальності, як свідчення того, що ухвалення Закону від 18 квітня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» проблему розмежування злочинних та адміністративно караних порушень антикорупційного законодавства остаточно не розв'язало [12; 13]. Зрештою Законом від 14 жовтня 2014 року вказаний корупціогенний «люфт», який при бажанні дозволяв розцінювати як адміністративний проступок злочинну поведінку корупціонерів, був усунутий. «Добре, що сьогодні не передбачена адміністративна відповідальність за подарунок, заборонений у зв'язку з тим, що він одержаний за виконання чи невиконання певних дій, пов'язаних зі службовими функціями особи. Добре тому, що такий вид одержання нібито забороненого подарунка насправді є одержанням неправомірної вигоди, яке передбачено ст. 368 КК України» [9, с. 50].

З урахуванням викладеного вище та правила, закріпленого в ч. 2 ст. 9 КупАП, одержання «публічною» службовою особою подарунка, забороненого п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, має кваліфікуватися за ст. 368 КК – за наявності всіх ознак складу злочину, передбаченого цією статтею КК (зокрема, за відсутності малозначності діяння).

Такої ж позиції дотримується М.І. Хавронюк, який пише, що за наявності зв'язку «подарунка» з виконанням відповідним суб'єктом функцій держави або місцевого самоврядування ст. 172-5 КупАП не застосовується, а відповідальність повинна наставати за ст. 368 або ст. 368-4 КК. Оцінюючи матеріали судової практики, дослідник справедливо вбачає ознаки корупційного злочину у випадках: одержання уповноваженою особою винагороди (1 тис. грн. і пачки цигарок) за несприяттяння правопорушника до адміністративної відповідальності; одержання посадовою особою юридичної особи публічного права (психіатром-реабілітологом МСЕКу) 1 тис. грн. за сприяння в прискоренні та отриманні пацієнтом довідки про інвалідність [14, с. 381–401]. Тому навряд чи можна погодитись із розробниками Методичних рекомендацій з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняння до них осіб [1], які як приклад правильної юридичної оцінки наводять випадок з інкримінуванням ст. 172-5 КупАП (а не ст. 368 КК, як мало бути) інспекторові з охорони довкілля державної екологічної інспекції, який одержав талони на 200 л бензину марки А-95 за те, що не складатиме на фізичну особу-підприємця протокол про виявлені порушення природоохоронного законодавства.

Позицію М.І. Хавронюка поділяють В.В. Мозгова та І.В. Ольшанецький, які пишуть, що за своїм змістом «заборонений подарунок», одержаний особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у зв'язку з виконанням цих функцій, є неправомірною вигодою, за одержання якої повинна наставати кримінальна відповідальність (ст. 368 КК). Водночас дослідники констатують розповсюдженість хибної судової практики, у межах якої фактично

кримінально караного поведінка належних суб'єктів тягне за собою адміністративну відповідальність за ст. 172-5 КУпАП [15, с. 65–66; 16]. Сказане зайвий раз підтверджує правильність тези про те, що в сучасних умовах основна проблема протидії корупції лежить не стільки в законодавчій, скільки в правозастосовній площині. Як слушно зауважує В.М. Шаповал, ефективність законотворення вимірюється насамперед правозастосуванням, оскільки яким би не був закон, він може бути спотворений практикою його застосування [17].

Висловлюючи аналогічні міркування, Н.М. Ярмиш обґрунтовано твердить про те, що в п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року йдеться насправді не про подарунок (хай навіть і заборонений), а про неправомірну вигоду як предмет злочину, передбаченого, зокрема, ст. 368 КК. Оскільки в цьому разі слово «подарунок» перекидає справжній характер того, що відбувається, п. 1 із ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року пропонується виключити [9, с. 52–53].

З урахуванням викладеного вище складно погодитися з пропозицією К.В. Берднікової кваліфікувати не за ст. 368 КК, а за ст. 172-5 КУпАП одержання відповідним суб'єктом незаконної вигоди за належне виконання службових обов'язків на тій підставі, що в цьому разі немає порушення обмежень щодо використання службового становища [18, с. 113]. По-перше, зазначена поведінка «публічної» службової особи посягає на ті суспільні відносини, які становлять основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 368 КК. По-друге, фактичне виконання (невиконання) дій по службі в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи знаходиться поза межами об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368 КК. Тобто в поведінці суб'єкта, яка оцінюється К.В. Бердніковою, убачаються всі ознаки одержання «неправомірної вигоди-подяки», про проблеми кримінально-правової кваліфікації якого йшлося вище.

Із цих саме міркувань помилковою слід визнати висловлену в юридичній літературі думку вбачати одну з відмінностей між порівнюваними деліктами в тому, що злочин, передбачений ст. 368 КК, є закінченим за наявності двох обов'язкових умов – реалізації службових повноважень в інтересах іншої особи та одержання вигоди за це в той час, як для проступку, описаного в ст. 172-5 КУпАП, достатнім є факт одержання подарунка, а виконання (невиконання) дій в інтересах дарувальника значення не має [20, с. 31–32]. Викладена позиція ігнорує існуючу конструкцію складу злочину, передбаченого ст. 368 КК.

О.З. Гладун, як і згадані вище науковці, не сумнівається в тому, що порушення абсолютної заборони, закріпленої в п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, утворює об'єктивну сторону кримінально караного одержання неправомірної вигоди і має (залежно від категорії спеціального суб'єкта) кваліфікуватись як відповідний злочин, зокрема, за ст. 368 КК. З'ясувавши співвідношення між заборонаю одержувати подарунки та обмеженнями щодо їх прийняття, дослідник доходить висновку про те, що

адміністративна відповідальність за порушення заборони, закріпленої в п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, унеможливилося, оскільки в чинній редакції ст. 172-5 КУпАП про порушення встановленої законом заборони щодо одержання подарунка не йдеться. Виходячи з того, що п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року присвячена випадкам «задобрювання» керівництва з розрахунком на подальше лояльне ставлення чи певне сприяння в роботі, О.З. Гладун вважає, що одержання керівником такого подарунка у зв'язку зі здійсненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, повністю охоплюється положенням п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, порушення якого, як уже зазначалось, тягне за собою кримінальну відповідальність, а тому п. 2 як надмірну заборону з ч. 1 ст. 23 вказаного Закону слід виключити [21].

Нагадаю, що п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року забороняє відповідному суб'єктові вимагати, просити, одержувати подарунки від юридичних або фізичних осіб, якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такого суб'єкта. О.З. Гладун, звичайно, має рацію, коли пише, що існування заборони на певні дії виключає можливість розглядати їх з погляду наявних обмежень. Звідси впливає некоректність назви ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року «Обмеження щодо одержання подарунків», адже в цій статті говориться і про заборони (ч. 1), і про обмеження (ч. 2) стосовно подарунків. Щодо ситуації з юридичною оцінкою порушення заборони, встановленої в п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, то вона, на мою думку, позбавлена однозначності.

По-перше, сумніви (а їх висловлюють й інші автори [9, с. 50, 53; 15, с. 65]) в доречності звернення в цьому разі до ст. 172-5 КУпАП справді існують (бо порушення заборони – це не порушення обмеження, і про дотримання правил законодавчої техніки тут говорити, вочевидь, не доводиться) при тому, що формальних перешкод для застосування згаданої адміністративно-правової заборони, мабуть, немає (позаяк назва і зміст ст. 172-5 КУпАП узгоджені принаймні з назвою ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року). Показово, що в юридичній літературі (усупереч точці зору О.З. Гладуна) стверджується, що з об'єктивної сторони правопорушення, передбачене ст. 172-5 КУпАП, полягає в порушенні відповідним суб'єктом вимог закону стосовно заборони або обмежень щодо одержання подарунка [22, с. 215]. Подібну думку висловлює В.М. Киричко [23, с. 92].

По-друге, на відміну від О.З. Гладуна, я б не став беззастережно вбачати в порушенні заборони, закріпленої в п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року, порушення п. 1 ч. 1 цієї статті – підставу для настання кримінальної відповідальності. Адже з погляду кваліфікації за ст. 368 КК про злочинне одержання від підлеглих неправомірної вигоди за сприятливе ставлення (за збереження добрих стосунків, за певну лінію поведінки по службі, «про всяк випадок», «за встановленою хибною практикою», за протегування, заступництва тощо) можна говорити лише в тому разі, коли відповідне ставлення виражається в певних діях чи бездіяльності службової особи по службі. У зв'язку з цим у вирокі, на підставі якого суб'єкт засуджується за ст. 368 КК, має бути зазначено, за виконання (невиконання)

яких конкретних дій з використанням службового становища публічна службова особа одержала неправомірну вигоду. Так, покровительство може виражатися в захисті від неприємностей по роботі, просуванні по службі, наданні більш вигідної роботи, першочерговому забезпеченні сировиною і матеріалами, а потурання – у nereагуванні на правопорушення, не перешкоджанні їх вчиненню, не притягненні до встановленої законом відповідальності тощо. Такі міркування, засновані на здобутках кримінально-правової доктрини й підходах, вироблених судовою практикою, були висловлені мною в науково-практичному коментарі до ст. 368 КК [14, с. 223].

За таких обставин більш доречним (порівняно з вилученням п. 2 із ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року) вважаю шлях удосконалення ст. 172-5 КУпАП. Оцінюючи наукову позицію О.З. Гладуна, зверну увагу й на те, що якщо бути послідовним у частині неототожнення пов'язаних із подарунками заборон та обмежень, то потрібно ставити питання про вилучення з ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року не лише п. 2, а й п. 1 (як це пропонує зробити, наприклад, Н.М. Ярмиш).

Критикуючи обстоюваний М.І. Хавроноком, О.З. Гладуном, В.В. Мозговою, Н.М. Ярмиш і деякими іншими науковцями підхід щодо розмежування деліктів, передбачених ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП, В.М. Киричко характеризує його як такий, що не враховує суспільну небезпеку як базову категорію кримінального права. Посилаючись на легальне визначення поняття корупції (ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 року), у якій фігурує мета схилити спеціального суб'єкта до протиправного використання наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей, дослідник стверджує, що лише в тому разі, коли особа прагне в такий спосіб задовольнити свій незаконний інтерес, обидві сторони корупції підлягатимуть кримінальній відповідальності, зокрема за статтями 354, 368, 368-3, 368-4, 369 КК. Відповідно, відсутність зазначеної мети і незаконного інтересу вказує на відсутність суспільної небезпеки в діях обох сторін. Тому, наприклад, у випадку надання подарунка державному службовцеві за добросовісне виконання ним своїх службових обов'язків для цього суб'єкта має наставати не кримінальна, а адміністративна (ст. 172-5 КУпАП) відповідальність. Робиться висновок про те, що порушення встановлених ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року обмежень у вигляді заборон щодо одержання подарунків за жодних умов не може кваліфікуватися як одержання неправомірної вигоди за статтями КК, оскільки воно є правопорушенням, пов'язаним з корупцією, яке відповідно до ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 року не містить ознак корупції, та яке не є суспільно небезпечним діянням [23].

Вважаю позицію В.М. Киричка конструктивною, проте в основному в аспекті *de lege ferenda*. Вище мною висловлювались, вочевидь, співзвучні міркування цього вченого думки про можливість застосування ч. 2 ст. 11 КК щодо деяких позбавлених суспільної небезпеки випадків одержання «неправомірної вигоди-подяки». Однак загалом позиція В.М. Киричка *de lege lata* навряд чи може бути підтримана.

Річ у тім, що в ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 року зроблено застереження, згідно з якими визначення корупційного правопорушення і корупції вживаються у відповідному значенні «у цьому Законі». Водночас у ч. 3 ст. 3 КК недвозначно сказано, що злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Одним із проявів неузгодженості між переліком корупційних злочинів (примітка ст. 45 КК), їхнім законодавчим описанням і легальним визначенням поняття корупції є те, що останнім не охоплюється обіцянка, пропозиція або надання неправомірної вигоди з метою схилити відповідного суб'єкта до правомірного використання наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей у той час, як вказана і «дзеркальна» поведінка вважається складовою корупційних злочинів, караних за статтями 354, 368, 368-3, 368-4, 369 КК. Як слушно зазначено в літературі, жодна стаття КК із тих, де йдеться про надання-одержання неправомірної вигоди, не містить ознак, з яких би випливало, що за неправомірну вигоду очікується вчинення саме протиправного діяння [24, с. 161]. Законодавче визначення поняття корупції не дає, як на мене, однозначної відповіді на питання, чи охоплюється цим визначенням одержання «неправомірної вигоди-подяки», звідки, однак, висновок про незлочинність такої поведінки в жодному разі не випливає (про це йшлося вище).

Таким чином, оскільки регулювання відносин, пов'язаних із кримінальною відповідністю за корупційний злочин і звільненням від такої відповідальності, є, так би мовити, винятковою прерогативою КК, неузгодженості між цим Кодексом і Законом від 14 жовтня 2014 року не повинні братися до уваги при вирішенні питання про розмежування правопорушень, передбачених чинними редакціями ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків.

По-перше, кримінально-правовою доктриною вироблено більш-менш усталений і загалом прийнятний підхід до юридичної оцінки одержання «публічної» службовою особою «забороненого подарунка», згідно з яким така поведінка має кваліфікуватися за ст. 368 КК – за наявності всіх ознак передбаченого цією статтею складу корупційного злочину (включаючи відсутність малозначності діяння). Водночас для забезпечення однаковості й стабільності правозастосовної практики, яка нерідко ігнорує вказаний теоретичний підхід, безпідставно надаючи перевагу ст. 172-5 КУпАП, конче потрібні чіткі правозастосовні орієнтири, сформульовані Верховним судом України та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Таких орієнтирів на сьогодні явно бракує. Крім цього, для більш чіткого розмежування деліктів, передбачених ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП, уже на законодавчому рівні п. 1 із ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 року слід виключити.

По-друге, незважаючи на те, що ст. 368 КК є чи не найбільш «постраждалою» в ході перманентного реформування антикорупційного законодавства України, визнавати сьогоднішню модель цієї кримінально-правової заборони оптимальною не доводиться. Серед іншого, чинна редакція ст. 368 КК не враховує міжнародно-правові зобов'язання України в

частині оцінки одержання «неправомірної вигоди-подяки», у зв'язку з чим проблема декриміналізації такої поведінки потребує фахового обговорення і зрештою розв'язання, зокрема в контексті чіткого законодавчого (а не пов'язаного із дискреційним застосуванням ч. 2 ст. 11 КК, як це має місце наразі) невизнання злочинною поведінки, скерованої загальноновизнаними уявленнями про вдячність і гостинність. У випадку сприйняття законодавцем такої ідеї вдосконалена ст. 172-5 КУпАП має передбачати відпорушення не лише за порушення встановлених законодавством обмежень щодо подарунків і заборонене одержання подарунків від підлеглих, а й за декриміналізовану у вказаний спосіб поведінку.

Використані джерела:

1. Методичні рекомендації з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та притриманих до них осіб. Затв. рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 14 липня 2016 року № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nads.gov.ua/page/metodychni-rekomendaciyi>.

2. Коррупция: глоссарий международных стандартов в области уголовного права. – OECD, 2007 (п. 3.8) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/41194582.pdf>.

3. Дудоров О.О. Правова еквілібристика, або Про відмежування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, від адміністративних корупційних правопорушень / О.О. Дудоров, Г.М. Зеленов // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2012. – № 1 (частина 1). – С. 92–99.

4. Дудоров О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Дудоров Олександр Олександрович. – К., 1994. – 208 с.

5. Пояснювальна записка до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article?jsessionid=f3a149f998ca5d901366def8f6e8349e?art_id=49138&cat_id=46352.

6. Ризак Я.В. Кримінальна відповідальність за підкуп службової особи юридичної особи приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Я.В. Ризак. – К., 2014. – 20 с.

7. Ширяев В.Н. Взяточничество и лиходейство в связи с общим учением о должностных преступлениях. Уголовно-юридическое исследование / В.Н. Ширяев. – Ярославль, 2016. – 570 с.

8. Волженкин Б.В. «Обычный подарок» или взятка? / Б.В. Волженкин // Законность. – 1997. – № 4. – С. 24–26.

9. Ярмиш Н. Про співвідношення одержання неправомірної вигоди з одержанням забороненого подарунка / Н. Ярмиш // Вісник прокуратури. – 2016. – № 6. – С. 48–54.

10. Максимович Р.Л. Коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» / Р.Л. Максимович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 280 с.

11. Брич Л. Кримінально-правова кваліфікація корупційних діянь (з урахуванням диференціації юридичної відповідальності за новим антикорупційним законодавством України) / Л. Брич // Юридичний вісник України. – 8–14 травня 2010 р. – № 19.

12. Дудоров О. Відповідальність за корупційні злочини. Огляд основних новел кримінального законодавства / О. Дудоров, Г. Зеленев // Юридичний вісник України. – 28 вересня – 4 жовтня 2013 р. – № 39.

13. Загинеї З.А. Проблеми співвідношення статті 368 Кримінального кодексу України та частини 2 статті 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення / З.А. Загинеї // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 23 травня 2014 р., м. Харків. – Том I. – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 56–59.

14. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М.І. Хавронюка. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: ВД «Дакор», 2017. – 522 с.

15. Мозгова В. Порушення антикорупційних обмежень щодо одержання подарунків: питання кваліфікації / В. Мозгова, І. Ольшанецький // Вісник прокуратури. – 2016. – № 11. – С. 64–68.

16. Мозгова В.В. Окремі проблеми кваліфікації за статтею 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення / В.В. Мозгова // Корупція як загроза національній безпеці України: попереджаємо, протидіємо, переслідуюмо: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2016 р.). – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – С. 55–57.

17. Якість та ефективність законотворення: актуальні питання // Голос України. – 18 лютого 2017 р. – № 32.

18. Берднікова К.В. Особливості нового антикорупційного законодавства у сфері адміністративної відповідальності за порушення встановлених законодавством обмежень щодо одержання подарунків / К.В. Берднікова // Адміністративне право і процес. – 2015. – № 1. – С. 111–119.

20. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані із корупцією: практи. посібник / К.Л. Бугайчук, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, С.О. Шатрава. – Х.: ХНУВС, 2016. – 100 с.

21. Гладун О.З. Обмеження щодо одержання подарунків: міжнародні стандарти та вітчизняні положення / О.З. Гладун // Корупція як загроза національній безпеці України: попереджаємо, протидіємо, переслідуюмо: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2016 р.). – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – С. 17–21.

22. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / за ред. проф. Ю.В. Ковбасюка і проф. В.Л. Федоренка. – К.: Вид-во Ліра-К, НАДУ, 2016. – 524 с.

23. Киричко В.М. Про ключове значення категорії суспільної небезпечності для вирішення питань про співвідношення понять неправомірної вигоди і подарунка та відповідальність за порушення заборон щодо них / В.М. Киричко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практик. конф. (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. – Х.: ХНУВС, 2017. – С. 91–92.

24. Ярмиш Н.М. Щодо відповідності поняттю корупційного правопорушення злочинів, передбачених статтею 45 Кримінального кодексу України / Н.М. Ярмиш // Юридичний вісник. – 2015. – № 3. – С. 158–162.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2017

Дудоров А.А. О разграничении преступления, предусмотренного статьей 368 Уголовного кодекса Украины, и проступка, предусмотренного статьей 172-5 Кодекса Украины об административных правонарушениях

С учетом достижений уголовно-правовой и административно-правовой доктрин раскрывается соотношение преступного получения неправомерной выгоды и административно наказуемого нарушения ограничений относительно подарков, на основании чего выдвигаются предложения, направленные на совершенствование законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: *неправомерная выгода, подарок, коррупция, квалификация, преступление, административный проступок, разграничение, подкуп, благодарность, запрет, ограничение.*

Dudorov O. Differentiation of Offence under Article 368 of Criminal Code of Ukraine and Misdemeanour under Article 172-5 of Code of Ukraine on Administrative Offenses

Taking into account the achievements of criminal law and administrative law doctrines the correlation of criminal obtaining undue benefits and administratively punishable violations of restrictions on gifts.

It is shown that when solving the issues of differentiation of offenses under Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine and Art. 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses one should first be aware that the disposition of part 1 of Art. 368 of the Criminal Code exposes the inextricable link between obtaining illegitimate benefits, adoption of the proposal (promise), and request to provide undue advantage, on the one hand, and performance (failure) to take action by the official through abuse of the office, on the other. It is established that under the current version of Art. 368 of the Criminal Code, which in this context is not different from its previous versions, as well as from Art. 168 of the Criminal Code from 1960 "Obtaining a bribe" legal assessment of obtaining "unlawful benefit-bribery" and "undue advantage-gratitude" should be the same. It is proved that such traditional approach of the national legislator, which is consistently supported by judicial practice as well, is not fully consistent with Articles 2, 3 of the Criminal Convention of the Council of Europe Law on Corruption and Art. 15 of the UN Convention against Corruption, as in these norms of the international law acts the need to criminalize only bribery of national public officials is emphasized.

A position is substantiated that obtaining a gift by a "public" official, which is prohibited under part 1 of Art. 23 of the Law of Ukraine from October 14, 2014 "On prevention of corruption", has to be qualified under Art. 368 of the Criminal Code – if all elements of the offense under this article of the Criminal Code (including the absence of small danger act) are present.

Since the regulation of relations connected with the criminal liability for corruption offense and exemption from such liability, is the exclusive prerogative of the Criminal Code, inconsistencies between this Code and the Law "On prevention of corruption" should not be taken into account when deciding on the differentiation of

offenses under the current wordings of Articles 368 of the Criminal Code and Article 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

It has been suggested that in order to ensure uniformity and stability of law enforcement, which often ignores approach, produced by the criminal law doctrine, by preferring Art. 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, one needs clear enforcement guidelines, formulated by the Supreme Court of Ukraine and the High Court of Ukraine specialized in civil and criminal cases.

Since the current version of Art. 368 of the Criminal Code does not include the international legal obligations of Ukraine to obtain "undue benefits-gratitudes", the idea to decriminalize such behavior is put proposed.

Keywords: *undue benefit, gift, corruption, qualification, crime, administrative offense, separation, bribery, gratitude, prohibition, restriction.*

УДК 343.01+004.896

М. В. Карчевський

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Розвиток штучного інтелекту актуалізує проблематику правового регулювання розробки та використання сучасних технологій. Велика кількість та якісне розмаїття питань, що підлягають науковому аналізу, вимагають ефективної організації відповідного наукового дискурсу. У роботі здійснено спробу сформулювати ключові проблемні питання правового регулювання робототехніки та запропонувати можливі підходи до їх розв'язання.

Ключові слова: *штучний інтелект, робот, суб'єкт права, соціалізація штучного інтелекту, відповідальність штучного інтелекту.*

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес вимагає розв'язання задач ефективного включення у соціальне буття сучасних технологічних досягнень. Така проблематика не є новою для юристів. Чинне законодавство містить значну частину норм, що регулюють використання тієї або іншої технології. Розроблені певні підходи розв'язання типових задач правового забезпечення в даній сфері. Сучасний рівень розвитку робототехніки актуалізує проблематику відповідного юридичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представлені у світовій юридичній науці підходи до правового регулювання робототехніки¹ можна поділити на дві групи.

Частина дослідників пропонує розв'язання у класичній системі юридичних координат. Розглядаються права та обов'язки розробників роботів, їх власників, а також осіб, що здійснюють експлуатацію роботів. Наприклад, у доповіді Спеціального доповідача Ради ООН з прав людини Кристофа Хейнса відзначається: 1) необхідність формування узгодженої

¹ Зрозуміло, що будь який юридичний науковий текст повинен починатися з чіткого визначення предмета дослідження. Проте, з роботами (штучним інтелектом) дане питання не є простим та очевидним. Враховуючи актуальність проблеми організації наукового дискурсу щодо соціалізації штучного інтелекту (роботів) та «небезпеку» зав'язнути остаточно у підходах до визначення понять «робот» та «штучний інтелект», в даній роботі ці поняття будемо використовувати як тотожні.

позиції щодо розповсюдження традиційних правових механізмів захисту життя та здоров'я на сферу застосування дистанційно-пілотованих літальних апаратів та бойових безпілотників; 2) доцільність розгляду питання про автономні системи озброєння виключно в контексті роззброєння [16].

«Класичний» підхід представлено й в результатах європейського проекту RoboLaw. Мета проекту полягала у формулювання пропозицій для законодавчого відображення сучасних досягнень робототехніки. Були розглянуті питання правового регулювання в сфері застосування так званих автономних транспортних засобів (autonomous vehicles), хірургічних роботів, використання робототехніки в протезуванні, а також використання соціальних роботів, роботів, що забезпечують піклування (care robots) [4].

Інший підхід полягає у розгляді роботів як суб'єктів права. Наприклад, дослідник Массачусетського технологічного інституту Кейт Дарлінг вважає, що так звані соціальні роботи-компаньйони, які функціонують у тісному контакті з людьми (грають з дітьми, піклуються за хворими, прибирають приміщення тощо) та викликають емоційне ставлення до себе, можуть в майбутньому отримати обмежені права, схожі на чинні юридичні права кішок, собак та інших домашніх тварин [5]. Деякі дослідники пропонують розглядати роботів як можливих повноцінних суб'єктів права. Так, професор Вашингтонського університету Райан Келоу серед питань правового регулювання робототехніки виділяє дві групи: «роботи як об'єкти права» і «роботи як суб'єкти права» [3]. Пітер Асаро вивчає перспективи кримінальної відповідальності роботів [1].

Формування цілей. Багатовимірність проблеми штучного інтелекту актуалізує проблему ефективної організації відповідного наукового дискурсу. У роботі, що пропонується, ми спробуємо сформулювати ключові проблемні питання правового регулювання робототехніки та запропонувати можливі підходи до їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Уявіть, що ми у Давньому Римі. Там існує рабство. І ось під час засідання Сенату один з патриціїв каже: «Шановні! Я вважаю, що раби теж люди, тому в нас мають бути рівні права». Така ідея навряд чи була б сприйнята, а того хто її висловив скоріше за все б звинуватили у державному злочині та абсолютному нерозумінні суспільних процесів та потреб. Час розставив крапки над «і», а ми отримали багато даних для наукового аналізу тенденцій та закономірностей історії людства.

Сьогодні є схожа проблема. Стрімкий розвиток технологій перевів питання штучного інтелекту з фантастичної площини у повсякдення. Постає надзвичайно велика кількість не тільки суто технічних, але й соціальних проблем, які можна позначити поняттям «соціалізація штучного інтелекту» [10]. Чи можуть роботи отримати права та нести відповідальність? Якими будуть злочини штучних інтелектів та покарання за них? Як зміниться ринок праці? Які види робіт можна довіряти роботам, а які (якщо такі існують) залишаться тільки людськими. Що робити із зайнятістю в умовах зростання населення та прогнозованого скорочення

ринку людської праці? Якою буде освіта роботів? Нарешті головне питання: як забезпечити людство?

Передумовою ефективної наукової дискусії з правового регулювання соціалізації роботів є визначення структури досліджуваного проблемного поля, *формулювання ключових питань, які підлягають першочерговому аналізу*. Спробуємо запропонувати один з можливих підходів до розв'язання означеного завдання.

Перше питання правового регулювання розвитку штучного інтелекту стосується доцільності заборони (обмеження) наукових розробок у даній сфері. Розуміючи небезпеки некерованого розвитку штучного інтелекту деякі вчені наполягають на забороні відповідних досліджень та контролі за поширенням технологій настільки суворим як в атомній енергетиці [16,8,2]. Сьогодні активно обговорюється небезпека систем озброєнь із штучним інтелектом (автономна зброя). Елон Маск, Стівен Хокинг, Стів Возняк та провідні світові вчені в сфері розвитку штучного інтелекту (ШІ) вважають, що людство може зайти занадто далеко в гонці озброєнь та закликають зробити все можливе, щоб не настала катастрофа [8]. Волонтерська організація Future of Life Institute опублікувала відкритий лист, у якому закликає відмовитися від «гонки ШІ-озброєнь» (AI Arms Race) [2]. Елон Маск вважає штучний інтелект основною загрозою людства: "Роботи можуть розпочати війну, випускаючи фейкові новини та прес-релізи, підроблюючи облікові записи електронної пошти та маніпулюючи інформацією. Перо сильніше меча"[9]. Відносна дешевизна розробки систем штучного інтелекту (обумовлена успіхами технології) з невідворотністю забезпечить розвиток не тільки систем автономного озброєння. Вельми вірогідною є поява роботів (в тому числі складних апаратно-програмних комплексів для Інтернет) спеціально призначених для вчинення злочинів. При цьому інтелектуальні та фізичні здатності роботів на певному етапі перевищать людські. Наприклад, вже зараз існують роботи-пілоти, які перемагають людей. Розроблений компанією Psibernetix штучний інтелект взяв участь у повітряних військових боях на симуляторі. Під час цих боїв він переміг колишнього пілота ВПС США. Фахівець з бойової тактики Джині Лі визнав штучний інтелект «найбільш агресивною, динамічною, живою та реалістичною програмою з усіх, які він коли небудь зустрічав» [6].

Інші вчені кажуть про неможливість зупинити розвиток технологій. Як справедливо зазначає знаний український вчений В.І. Борисов, технології, які б небезпечні вони не були, обов'язково будуть винайдені та розповсюджені незалежно від нашого бажання та відношення до них. На нашу думку такий підхід є більш прагматичним та реалістичним. Заборона досліджень в сфері штучного інтелекту принципово не може стати дієвою. Доречним буде приклад із заборонаю розробки автономної зброї. На відміну від досліджень в сфері ядерної зброї, розробка систем автономного озброєння в рази дешевше, отже є більш доступною. З розвитком інформаційних технологій дана діяльність ставатиме ще доступнішою, а отримані зразки зброї – ще більш небезпечними. В таких умовах законодавча заборона розробки автономної зброї приведе до ситуації, коли органи

безпеки та правопорядку будуть оснащені на порядок гірше ніж злочинці, терористичні організації тощо.

Таким чином, відповідь на перше питання правового регулювання соціалізації штучного інтелекту наступна: попри ризик небезпек, абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою, правове регулювання в даній сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією.

Наприклад, наприкінці 80-х років минулого століття Columbus-America заявила права на майно, що знаходилося на затонулому човні S.S. Central America. Особливість позову полягала у тому, чи визнає суд, що човен та скарби, які були знайдені за допомогою дистанційно керованого пристрою, є такими, що знайдені людиною (позивачем). Суд не тільки визнав права, але й сформулював правила для подальшого розв'язання подібних позовів [3]. Таке рішення привело до вибухового розвитку технологій підводних автономних пристроїв як у комерційній, так й оборонній сфері. Вже у 2012 році американська компанія Liquid Robotics повідомила про те, що їх роботизований Wave Glider здійснив подорож через Тихий океан. Залишивши бухту Сан-Франциско 17 листопада 2011 року, 6 грудня 2012 він прибув в Австралію[14]. Зрозуміло, що фізичні розміри Wave Glider певною мірою корегують оптимістичні настрої щодо перспектив роботизації в сфері судноплавства, але...

Риторичне питання: якщо в Україні буде винайдено революційну технологію для автономних транспортних засобів або плавальних засобів, як швидко вона отримує законодавчі підстави для широкого використання?

В той же час людство має забезпечити контроль за розвитком технологій. *Наступне питання правового регулювання* в сфері соціалізації штучного інтелекту – яким чином здійснювати правове регулювання використання штучного інтелекту.

Як зазначалося раніше, у науковій літературі представлено два підходи. У класичній системі юридичних координат вже сьогодні маємо певні рішення: визначаються права та обов'язки розробників, власників та осіб, що експлуатують роботів. У такий спосіб розв'язуються питання використання автономних транспортних засобів (autonomous vehicles), так званих «соціальних» (care robots) та хірургічних роботів, інноваційних засобів протезування тощо [4].

Інший підхід повертає нас до прикладу з Давнім Римом та полягає у розгляді роботів як суб'єктів права. Сьогодні таке рішення може виглядати як фантастика з ознаками безпідставного юридичного романтизму. Найбільш вагомий аргумент у тому, що створений штучно робот слідує закладеній програмі та, відповідно, не має свободи вибору, свободи волі. Оскільки остання є атрибутом суб'єкта права, питання нібито закрите. Проте, не викликає сумнівів, що на певному етапі розвитку технологій та ускладнення відносин в сфері робототехніки, процес прийняття рішення роботом, нехай і на підставі програми, стане настільки складним, що його можна буде розглядати як акт

поведінки людини. Тут варто зазначити, що Європейський парламент у січні 2017 року взяв до розгляду проект резолюції про правовий статус роботів як "електронної особистості (електронної особи)"[11].

Отже, представлені підходи не є взаємовиключними, їх можна розглядати як різні етапи правового регулювання робототехніки. Зрозуміло, що розгляд досліджуваних питань за класичною схемою «розробник-власник-користувач» є актуальним та затребуваним для сучасного рівня технологій. Запропоновані в межах цього розуміння, рішення можуть забезпечити достатньо ефективне юридичне забезпечення сучасних військових, промислових, соціальних роботів тощо. Очевидно і те, що ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної схеми правового регулювання. Скоріше за все правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами та обов'язками.

В означеному контексті варто звернути увагу на один з висновків дослідження Райана Келоу «Роботи в американському праві»[3]. На його думку в праві існує тенденція розмивання межі між розуміння робота або як інструмента, або як особистості. Лінія аргументації ґрунтується на аналізі судових прецедентів. Наведемо основні приклади. Р. Келоу починає зі справи *White v. Samsung Elec. Am, Inc.* На початку 90-х ведуча телевізійного шоу «Колесо Фортуни» Вана Вайт подала позов на корпорацію Самсунг за порушення її права публічності. Корпорація випустила серію рекламних плакатів із зображенням робота на фоні, що нагадував шоу «Колесо фортуни». При цьому на роботі була перука та плаття, що нагадували Вану Вайт. Суд відхилив позов стверджуючи, що зображення робота не може вважатися порушенням права публічності позивача через очевидні будь-якому спостерігачеві зовнішні відмінності.

Далі автор наводить справу *Wendt v. Host International, Inc.* Актори телевізійного шоу *Cheers*, подали позов про порушення права публічності компанією, яка виготовила двох «роботів», що зовні нагадували акторів, та використовувала їх в барах аеропортів в обстановці, що нагадувала шоу. В даному випадку зовнішня схожість позивачів та «роботів» була зафіксована та розглянута як така, що відповідає вимогам законодавства про порушення права публічності.

Наступна категорія справ, розглянутих Р. Келоу, стосується здатності роботів до творчості. Наводиться справа *Comptroller of the Treasury v. Family Entertainment Centers*. Основне питання полягало у особливостях оподаткування кафе з встановленими манекенами, що виконували музикальні композиції. Якщо розглядати таке виконання композицій як «виставу» – змінювався розмір податків. Суд не визнав наявності «вистави» на підставі тлумачення даного поняття у словнику Вебстер. Зазначалося що в даному випадку відсутня «здатність до спонтанних проявів». В то й же час, Р. Келоу зазначає, що сучасні композитори активно використовують технології саме для нових, творчих ходів.

Нарешті, розмірковуючи про наявність у роботів волі, автор відзначає таку особливість сучасних технологій як емерджентність. Остання полягає у

тому, що властивості системи не зводяться до суми властивостей її компонентів. Наявність таких властивостей системи, які не властиві її елементам [12]. Цікавий приклад емерджентності наводять Г.Н. Андреев та Л.Л. Савелло: «Якщо будь-яка людина вперше в житті побачить окремі частини велосипеда (руль, колесо, сидло, передавальний ланцюг тощо), навряд чи по виду (властивості) кожної окремої деталі він виведе головну властивість цієї сукупності: здатність після об'єднання прискорювати пересування їх власника; ця здатність і є емерджентністю системи, яка називається велосипед»[7]. Тобто не дивлячись на те, що кожен елемент складної системи штучного інтелекту підпорядкований програмі та, відповідно, волі не має, з розвитком технологій, враховуючи емерджентність цих систем, з'являється підстави казати про наявність волі у штучного інтелекту.

Наведені прецеденти та міркування дозволяють Р. Келу стверджувати про наявність тенденції «розмивання межі» розуміння робота як інструменту або як особистості. «Розмивається межа» у частині зовнішніх ознак, здатності до творчості та, в решті решт, наявності волі.

Зрозуміло, що аргументи Р. Келу не можуть бути сприйняті в повному обсязі, є достатньо спірними та орієнтовані більшою мірою на прецеденті системи. Разом з цим вони чітко свідчать про те, що «класична» юридична схема, розуміння роботів як інструментів, не в змозі забезпечити правового відображення всього процесу соціалізації штучного інтелекту.

Отже, якщо перше питання правового регулювання соціалізації штучного інтелекту стосувалося стратегічної проблеми заборони або регулювання штучного інтелекту. Друге питання пов'язане з тим як забезпечити нормативно-правове відображення використання роботів. Третє, в свою чергу, пов'язане з організацією виконання норм, що регулюють використання штучного інтелекту. Збереження можливості контролювати суспільні процеси потребуватиме від людства створення ефективної системи юстиції для роботів.

З отриманням роботами статусу суб'єкта права виникнуть нові сфери юстиції. Крім традиційної юстиції можна буде казати про появу двох нових видів, умовно назовемо їх «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту». До змішаної юстиції будуть відноситися форми вирішення правових спорів між фізичними, юридичними особами, суспільством та роботами. До юстиції штучного інтелекту будуть відноситися форми вирішення правових спорів між роботами. Крім цього функціонування даної системи юстиції буде забезпечувати протидію роботам, що представляють загрозу для соціального розвитку та стабільності.

Цілком зрозуміло, що копіювати людську систему юстиції для штучного інтелекту немає сенсу. Принципово різні фізичні характеристики та потреби вимагають апріорі відмовитися від такого підходу. Разом з цим створення даної системи є необхідною умовою для того, щоб забезпечити людству можливість контролювати розвиток суспільних процесів. Скоріше за все юстиція штучного інтелекту буде створена на основі роботів. Фізичних та інтелектуальних даних людини очевидно буде недостатньо для ефективного

функціонування даної системи юстиції. Створення такої системи передбачає узагальнення в чіткі алгоритми досвіду, отриманого за час існування традиційної юстиції. Таке узагальнення має стати одним з основних напрямків сучасної юридичної науки. Повторимо, завдання створення копії сформованих практик в сфері традиційної юстиції для забезпечення юстиції роботів не стоїть, проте досвід, накопичений людством у сфері юстиції, є надзвичайно важливим джерелом інформації для забезпечення правового регулювання діяльності роботів.

Наприкінці варто зауважити, що сформульовані пропозиції ґрунтуються на гіпотезі про розвиток штучного інтелекту. Сьогодні у науці представлена й інша позиція. Девід Мінделл у роботі «Повстання машин скасовується! Міфи про роботизацію» на підставі емпіричного дослідження з питань застосування сучасних роботів формулює три «міфи», хибні уявлення про перспективи робототехніки [13]. Перший міф – про лінійний прогрес, припущення про те, що техніка пройде шлях від безпосереднього керування людиною до повністю автономних роботів. Другий міф – міф про заміщення, ідея про те, що машини поступово будуть виконувати всі людські завдання. Третій міф – міф про повну автономність, «утопічна ідея про те, що сьогодні або в майбутньому роботи зможуть діяти повністю самостійно». Звичайно можна критично ставитися до наведеної позиції, але вона актуалізує проблематику гіпотетичного бачення соціальних тенденцій як підґрунтя для формулювання пропозицій щодо розвитку правового регулювання. У роботі ми спробували сформулювати перспективні напрями правового регулювання беручи до уваги гіпотезу появи автономного штучного інтелекту. Можливе й інше бачення. Наприклад, технічний прогрес може піти шляхом фізичної інтеграції людини та технологій. Як у такому випадку зміниться правовий статус людини, що підсилює свої можливості численними технологічними імплантатами? Як бути у випадку використання імплантатів із штучним інтелектом? Чи всі аспекти такого бачення розвитку робототехніки отримують якісне юридичне відображення в «класичній» схемі (власник-розробник-користувач)? Отже, перспективним напрямом подальших досліджень в сфері правового регулювання соціалізації штучного інтелекту варто визнати також проблематику фізичної інтеграції людини й технологій. Частково це питання досліджувала Н.А. Савінова [15].

Висновки. Актуалізація проблематики правового регулювання соціалізації штучного інтелекту вимагає організації відповідного наукового дискурсу. Один з можливих шляхів розв'язання даного завдання полягає у формулюванні ключових питань, відповіді на які мають стратегічне значення для досліджуваної проблеми. Пропонується три ключових питання щодо правового забезпечення штучного інтелекту та наступні варіанти відповідей на них.

1. Розвиток штучного інтелекту необхідно заборонити чи регулювати? Попри ризик небезпек, абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою, правове регулювання в даній сфері має

забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією.

2. Яким буде правове регулювання в сфері робототехніки? Актуальною та затребуваною для сучасного рівня технологій є класична схема «розробник-власник-користувач». Ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної схеми правового регулювання. Скоріше за все правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами та обов'язками.

Якщо роботи отримають права та обов'язки, як зміниться система юстиції? Крім традиційної юстиції можна буде казати про появу двох нових видів, умовно назвемо їх «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту». Функціонування останньої буде забезпечувати протидію роботам, що представляють загрозу для соціального розвитку та стабільності. Скоріше за все юстиція штучного інтелекту буде створена на основі роботів. Створення такої системи передбачає узагальнення в чіткі алгоритми досвіду, отриманого за час існування традиційної юстиції.

Використані джерела:

1. Asaro P. Robots and Responsibility from a Legal Perspective [Electronic resource] / Peter Asaro // IEEE Conference on Robotics and Automation, Workshop on Robotethics, Rome, April 14, 2007. - Mode of Access: <http://www.peterasaro.org/>

2. Autonomous Weapons: An Open Letter from AI & Robotics Researchers [Electronic resource] // Future of Life Institute. - Mode of access: <http://futureoflife.org/open-letter-autonomous-weapons/>.

3. Calo R. Robots in American Law [Electronic resource] / Ryan Calo // Legal Studies Research Paper No. 2016-04. - Mode of access : <http://ssrn.com/abstract=2737598>

4. D6.2 Guidelines on Regulating Robotics [Electronic resource] - Mode of access : <http://www.robotlaw.eu>

5. Darling K. Extending Legal Protection to Social Robots [Electronic resource] / Kate Darling // IEEE SPECTRUM, Sept 10, 2012. - Mode of access : <http://spectrum.ieee.org/automaton/robotics/artificial-intelligence/extending-legal-protection-to-social-robots>

6. McDonald C.A.I. Downs Expert Human Fighter Pilot In Dogfight Simulation [Electronic resource] / Coby McDonald // Popular Science - 27.06.2016 - Mode of access : <http://www.popsci.com/ai-pilot-beats-air-combat-expert-in-dogfight>

7. Андреев Г.Н., Савелло Л.Л. О формализации категории система // Современные проблемы науки и образования. - 2009. - № 3.; URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=1139> (дата обращения: 02.07.2017).

8. Бондаренко А. Искусственный интеллект против человечества: Маск, Хокинг и Возняк предупреждают, что пора остановиться [Электронный ресурс] / А. Бондаренко // AIN.UA - 27.07.2015 - Режим доступа : <http://ain.ua/2015/07/27/593911>

9. Илон Маск назвал главную угрозу для человечества // [Электронный ресурс] // Корреспондент - Режим доступа : <http://korrespondent.net/tech/science/3869375-ylon-mask-nazval-hlavnuui-uhrozu-dlia-chelovechestva>.

10. Карчевский В. П. Человек и робот. Развитие процессов обучения // Искусственный интеллект. – 2012. - №4. - С. 43-52.
11. Коваль М. Електронна особистість: навіщо ЄС обговорює права роботів [Електронний ресурс] / Марія Коваль // Європейська правда – 24.01.2017 – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/01/24/7060539/>
12. Математика и кибернетика в экономике; Словарь-справочник. - Москва: Экономика, 1975.
13. Минделл Д. «Восстание машин отменяется! Мифы о роботизации [Електронний ресурс] / Дэвид Минделл» // Альпина нон фикшн - Москва. – 2016. Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=23172387
14. Морское судно-робот «Papa Mau» пересекло Тихий океан [Електронний ресурс] // Seafarersjournal.com – Режим доступа: <http://www.seafarersjournal.com/news/view/morskoe-sudno-robot-papa-mau-pereseblo-tihij-okean>
15. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Н. А. Савінова. – К. 2012. – 340 с.
16. Хейнс К. Доклад Специального докладчика по вопросу о внесудебных казнях, казнях без надлежащего судебного разбирательства или произвольных казнях [Електронний ресурс] / Кристоф Хейнс // Платформа стратегічного судового захисту. – Режим доступу: <http://precedent.in.ua/index.php?id=1405161984>

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2017

Карчевский Н. В. Правовое регулирование социализации искусственного интеллекта

Развитие искусственного интеллекта актуализирует проблематику правового регулирования разработки и использования современных технологий. Большое количество и качественное разнообразие вопросов, подлежащих научному анализу, требуют эффективной организации соответствующего научного дискурса. В работе предпринимается попытка сформулировать ключевые проблемные вопросы правового регулирования робототехники и предложить возможные подходы для их решения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, робот, субъект права, социализация искусственного интеллекта, ответственность искусственного интеллекта.

Karchevsky M. Legal Regulation of Artificial Intellect Socialization

The creation of artificial intellect actualizes the problem of legal regulation of modern technologies development and use. A great number and quality diversity of questions to be scientifically analyzed require an effective organization of the corresponding scientific discourse. The article presents an attempt to formulate the key problems of robot technology legal regulation and proposes the possible approaches to their solution. There are three key problems.

1. Is the artificial intellect development to be banned or regulated?

In spite of the risk of dangers, the absolute prohibition of artificial intellect systems development is impossible. The legal regulation in that sphere must provide for stimulation of socially effective use of technologies and minimization of technology misuse risk.

2. What will the legal regulation in the sphere of robot technology be like?

The classical scheme of developer - owner - user is actual and important for modern level of technologies. The complication of technologies will require the transition to a new, more complicated scheme of legal regulation. The legal regulation of artificial intellect socialization will most probably work its way up from considering a robot to be an object of relations to giving it the rights and duties.

3. How will the system of justice change if the robots get the rights and duties?

In addition to traditional justice there will appear two new kinds of justice that may be called mixed justice and artificial intellect justice. The latter will function as a counteract to the robots that may be a threat for social development and stability. The artificial intellect justice will most probably be created on the basis of robots. The creation of such system involves the generalization of experience algorithms gained by the traditional justice.

Key words: *artificial intellect, robot, subject of law, socialization of artificial intellect, responsibilities of artificial intellect.*

УДК 343.121

Г. С. Крайник,
Т. Є. Дунаєва

ВИЗНАЧЕННЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ТА ІСТОТНОЇ ШКОДИ В РОЗДІЛІ XVII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню тяжких наслідків та істотної шкоди в розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. Проаналізовано доцільність змін, передбачених Законом України від 13.05.2014 № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» щодо КК, а також формування пропозицій з удосконалення чинного законодавства. Зміна примітки до статті 364 КК України відбулася без зміни диспозиції статті 364 КК, незмінним залишився об'єкт кримінально-правової охорони (шкода може завдатися й тим правам і свободам, які не мають вартісного виміру). Також особи, які були раніше засуджені за заподіяння істотної шкоди або тяжких наслідків, що спричинило шкоду життю та здоров'ю інших людей, підлягали звільненню від покарання за ч. 1 та ч. 2 ст. 364, ч. 1 та ч. 2 ст. 364¹, ч. 1 та ч. 3 ст. 365, ч. 1 та ч. 3 ст. 365², ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367 КК України тощо після набрання чинності згаданим Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII. Зроблено висновок щодо повернення примітки до ст. 364 КК України в попередню редакцію, оскільки зазначені зміни не відповідають потребам сучасного українського суспільства та рекомендаціям експертів Європейської Комісії щодо вдосконалення положень антикорупційного законодавства, наданих у рамках переговорів щодо лібералізації ЄС візового режиму для України.

Ключові слова: *кримінальне законодавство, тяжкі наслідки, істотна шкода, розділ XVII Кримінального кодексу України.*

Постановка проблеми. Питання наслідків виникає, коли йдеться про матеріальний склад злочину. Це такі злочини, де наслідки передбачено в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). У зв'язку з набранням чинності Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [1] виклад пунктів 3 та 4 примітки до статті 364 КК України зазнав суттєвих змін. Постає питання про наукову обґрунтованість та практичну доцільність указаних змін. Уже не використовується в нормативних визначеннях істотної шкоди й тяжких наслідків сполучник «якщо» і тому чинна редакція цього положення охоплює лише матеріальну майнову шкоду. Сполучник «якщо» указував на можливість заподіяння істотної шкоди у вигляді, відмінному від матеріальної майнової шкоди (наприклад, раніше тяжкі наслідки – «якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують...»; тепер – «такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують ...»). Цікавим, на наш погляд, є те, що з вилученням законодавцем з тексту примітки застереження щодо іншого, окрім вартісного обчислення розміру істотної шкоди та тяжких наслідків, та набранням чинності вказаного закону відбулася *часткова декриміналізація* відповідних діянь через унесення змін не в диспозицію статті, а в примітку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реформування законодавства України про кримінальну відповідальність була предметом досліджень багатьох українських учених. Її висвітлюють у працях, зокрема, П. П. Андрушко, О. Ф. Бантишев, В. І. Борисов, Л. М. Демидова, О. Г. Кальман, О. В. Кришевич, В. М. Куц, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Ю. А. Пономаренко, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. І. Шакур та інші вчені. Аргументам проти змін до пунктів 3 та 4 примітки до статті 364 КК України, пов'язаних з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 року № 1261-VII, присвятили свої роботи М. І. Панов, В. Я. Тацій та інші вчені. Аргументів за зміни, передбачені вищезазначеним законом щодо КК України, поки що в наукових роботах не наводилось.

На сучасному етапі державотворення реалізується державна політика з гуманізації кримінальної відповідальності, що полягає в трансформації кримінального законодавства України в напрямі зменшення розмірів (строків) покарань. Водночас слід ретельно досліджувати можливі негативні наслідки як гуманізації кримінальної відповідальності, так і декриміналізації, тому що не завжди це сприяє реалізації завдань КК України та досягненню мети покарання (статті 1 та 50 КК України).

Формування цілей. Метою статті є дослідження доцільності змін, передбачених Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» щодо КК, а також формування пропозицій з удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні кримінальне законодавство України зіткнулося з реальною загрозою його неконтрольованого й безсистемного реформування, результатом чого цілком може стати не лише подальше його «захарашення» науково необґрунтованими й такими, що не викликані потребами сучасного суспільного життя положеннями, а й, зрештою, може призвести до порушення основоположних принципів, на яких воно побудоване, системних зв'язків і залежностей його приписів, що потягне за собою істотне зниження ефективності засобів кримінально-правового впливу на злочинність [2, с. 64]. Погоджуємося з В. В. Вапнярчуком, що на відміну від напрацьовань науки кримінального права, які ґрунтуються на кримінальному законодавстві, де наслідки є однією з факультативних ознак об'єктивної сторони матеріального складу злочину, у кримінальному процесі наслідки кримінального процесуального доказування є обов'язковим елементом об'єктивної сторони доказування у всіх без винятку провадженнях, для всіх без винятку суб'єктів доказування [3, с. 183, 184].

Зміна примітки до статті 364 КК України відбулася без зміни диспозиції статті 364 КК, тобто незмінним залишився об'єкт кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин – суспільні відносини, пов'язані із законним, у межах наданих повноважень, здійсненням відповідною особою своїх службових повноважень. Переконані, що примітка до статті не повинна змінювати зміст статті, тому що немає жодних підстав звужувати об'єкт кримінально-правової охорони (у злочинах, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України шкода може завдаватися й тим правам і свободам, які не мають вартісного виміру). Пункти 3 і 4 примітки до ст. 364 КК на сьогодні розкривають ознаки істотної шкоди та тяжких наслідків лише в грошовому виразі, однак ним не визначено обсягу прав, свобод чи законних інтересів, які можуть мати саме грошовий вираз (еквівалент).

У ціну злочинності входять майнова, моральна, фізична та інша шкода, завдана суспільним відносинам, а також усі витрати суспільства на боротьбу з цим негативним соціальним явищем. Якщо економічні наслідки можна виражати в певній вартості, то соціальні наслідки грошовій оцінці не підлягають [4, с. 44].

Соціальна сутність майнової шкоди проявляється в тому, що вона є вираженням протиправного повного або часткового, тривалого чи короткотривалого впливу на законні майнові права фізичної, юридичної особи та держави або/і об'єкти таких прав, що заподіює їх якісно-кількісну чи кілько-якісну зміну або/і позбавляє власника можливості оновити чи збільшити його майновий фонд. Економічна сутність майнової шкоди відображає природу такої шкоди – це порушення економічних відносин власності або інших, пов'язаних з ними відносин. У сучасний період такі відносини виникають не тільки з приводу речей як матеріальних об'єктів матеріального світу, а й нематеріальних об'єктів (інтелектуальної власності, іншої інформації) як речей безтілесних, які виступають предметами правовідносин (можуть виступати як товари), здатні до оцінювання та мають вартість (грошовий еквівалент) [5, с. 588-589].

З погляду Л. М. Демидової, майнова шкода як злочинний наслідок – це протиправні якісні та кількісні зміни (відсутність законних змін) в елементах структури відносин власності (тілесних речах та інформації як предметі таких відносин, а також майнових правах на них) або інших, пов'язаних з ними відносинах як об'єкті злочину, чи кількісно-якісну зміну або/і позбавляє власника можливості оновити чи збільшити його майновий фонд. Економічна сутність майнової шкоди відображає природу такої шкоди – це порушення економічних відносин власності або інших, пов'язаних з ними відносин. У сучасний період такі відносини виникають не тільки з приводу речей як матеріальних об'єктів матеріального світу, а й нематеріальних об'єктів (інтелектуальної власності, іншої інформації) як речей безтілесних, які виступають предметами правовідносин (можуть виступати як товари), здатні до оцінювання та мають вартість (грошовий еквівалент). Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди тим, що: а) є зовнішнім проявом змін або їх відсутності в елементах суспільних відносин як об'єкта злочину, які сприймаються як потерпілим, так й іншими суб'єктами; б) їй притаманна здатність до обчислювання, а також в) вона може бути представлена в грошовому еквіваленті не компенсаційної природи [5, с. 589].

Усі економічні наслідки Б. Холист класифікує так: шкода, безпосередньо або побічно спричинена злочинною діяльністю (особливо майновими злочинами); упущена матеріальна вигода; витрати, пов'язані з утриманням правоохоронних органів, включаючи витрати на боротьбу з криміногенними явищами та їх запобігання; витрати на ліквідацію наслідків уже вчинених злочинів. Під шкодою розуміють фінансову та облікову міру зменшення майнової субстанції. У кожному конкретному випадку шкоду підраховують по-різному [6, с. 83], прикладом чого можуть служити дані вивченої нами архівної кримінальної справи апеляційного суду Херсонської області № 11а 145/2007. Директор аптеки недбало поставився до своїх службових обов'язків (було проведено без проекту електрику), виникло замкнення електроструму, унаслідок чого загинула дитина. Розмір матеріального відшкодування на лікування матері загинлої дитини становив 3 047,9 грн. Спеціалісти – психіатри та психологи моральне відшкодування оцінили у 302 400 грн, а суд призначив 35 000 грн, посилаючись на ст. 23 ЦК України, згідно з якою розмір відшкодування визначається не лікарями, а судом з урахуванням усіх обставин справи та з дотриманням вимог розумності й справедливості [7]. Якби це суспільно небезпечне діяння було вчинене тепер, то у зв'язку зі змінами до примітки до ст. 364 КК України до кримінальної відповідальності нікого б не притягли.

З набранням чинності Закону України від 13 травня 2014 року істотною визнається шкода, яка досягла розміру, що у сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (вісімдесят тисяч грн у 2017 р.); «тяжкі наслідки» - матеріальна майнова шкода, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (двісті тисяч грн у 2017 р.).

У попередній редакції примітки до ст. 364 КК України істотна шкода та тяжкі наслідки виражалися не лише як відповідна матеріальна майнова

шкода, що сто разів (істотна шкода) або у двісті п'ятдесят і більше разів (тяжкі наслідки) перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [8]. Такі законодавчі зміни призвели до низки дискусій, що тривають у теорії кримінального права та проблем, що виникають при кваліфікації злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Судова практика до 2014 р. спрямовувалася відповідно до роз'яснення, даного в абзаці третьому пункту 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень»: «Якщо шкода полягає в заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Так, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини й громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підризу авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів» [9].

Розглянемо практику засудження за заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди та тяжких наслідків унаслідок службової недбалості на прикладі ст. 367 КК України. Так, Шишацький районний суд Полтавської області засудив Х., за ч. 1 ст. 367 КК України за те, що він не перевірів кількість та обсяг виконаних підрядних ремонтних робіт ТОВ «Є», здійснив підписання акта №1 приймання виконаних будівельних робіт у директора ТОВ «Є», який скріпив власним підписом та печаткою ПП «Д» з переліком, кількістю, обсягами робіт, які підрядною організацією було виконано не в повному обсязі, що призвело до спричинення державі, в особі Шишацької ЦРЛ матеріальних збитків на загальну суму 135478 грн [10]. Згідно з вироком Маневицького районного суду Волинської області особа Р., засуджена за ч. 2 ст. 367 КК України за те, що, видавши цю довідку, посприяла в позбавленні й позбавила декількох зареєстрованих у зазначеному житловому приміщенні осіб права вільно володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю – житлом вартістю 278 000 грн, яке є непорушним, що спричинило тяжкі наслідки охоронюваним законом їх інтересам [11]. Відповідно до іншого вироку, особами внесено завідомо неправдиві відомості про завищені обсяги фактично виконаних робіт, унаслідок чого державі та Бердянській спеціалізованій школі № 16 завдано збиток на загальну суму 4 227 670 грн 58 коп., що у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний податком мінімум доходів громадян і є тяжкими наслідками [12].

Відповідно до думки, викладеної в Постанові Судової палати в кримінальних справах Верховного суду України від 27 жовтня 2016 року № 5-99кс16 диспозиція частини першої статті 364 і частини першої статті

365 КК, якими передбачено відповідальність за заподіяння істотної шкоди та тяжких наслідків охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкоди, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру) [12].

Так, за конкретних обставин справи, наслідки нематеріального характеру, які піддаються грошовій оцінці (реальна шкода) та відповідно до такої оцінки досягли встановленого розміру («істотної шкоди» чи «тяжких наслідків») із заподіянням шкоди охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини й громадянина (соціального, політичного, морального, організаційного чи, іншого характеру), можуть бути із: спричинення фізичної шкоди – витрати на лікування чи протезування потерпілої особи; порушення законних прав та інтересів громадян – витрати на відновлення таких прав (виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення, компенсацію шкоди від поширення відомостей, які ганьблять особу тощо); політичної шкоди (витрати на проведення нових виборів та заходів антитерористичного характеру тощо); організаційної шкоди (витрати на відновлення роботи установи). При цьому Суд вважає, що у вирокі (ухвалі) має бути чітко встановлено й доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (у т.ч. цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву [13].

У пояснювальній записці до Закону України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» метою визначено виконання рекомендацій експертів Європейської Комісії щодо вдосконалення положень антикорупційного законодавства, наданих у рамках переговорів щодо лібералізації ЄС візового режиму для України [14]. Проте, розглядаючи приклади діянь, які декриміналізовано, можна дійти висновку, що внесені зміни до КК України не відповідають потребам сучасного українського суспільства та рекомендаціям експертів Європейської Комісії. На сьогодні відсутня кримінальна відповідальність за службову недбалість, якщо, наприклад, на людину впаде бурулька, що спричинить смерть потерпілого, оскільки вартість пошкодженого майна не становить вісімдесят тисяч гривень (до 2014 р. за таку бездіяльність службових осіб наставала кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 367 КК України, що підтримувалося науковцями [5; 15, с. 94]). Крім того, особи, які були раніше засуджені за заподіяння істотної шкоди або тяжких наслідків, що спричинило шкоду життю та здоров'ю інших людей, підлягали

звільненню від покарання за ч. 1 та ч. 2 ст. 364, ч. 1 та ч. 2 ст. 3641, ч. 1 та ч. 3 ст. 365, ч. 1 та ч. 3 ст. 365², ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367 КК України тощо після набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України». Відповідно до статті 3 КК законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3 КК). Виникає риторичне питання – невже смерть іншої людини внаслідок службової недбалості ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права й не повинна мати наслідком притягнення до кримінальної відповідальності?

Висновки. Таким чином, примітка до тієї чи іншої статті КК повинна розкрити відповідні ознаки диспозиції статті, якщо це з позиції юридичної техніки не доцільно формулювати в диспозиції відповідної статті, але не змінювати зміст диспозиції без нагальної потреби. Тому вбачаємо за потрібне якнайшвидше примітку до ст. 364 КК України повернути в попередню редакцію (що була чинною до набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 року № 1261-VII), оскільки зазначені зміни не є доцільними, не відповідають потребам українського суспільства та рекомендаціям експертів Європейської Комісії щодо удосконалення положень антикорупційного законодавства, наданих у рамках переговорів щодо лібералізації ЄС візового режиму для України.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : Закон України від 13.05.2014 № 1261-VII // Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>. – Заголовок з екрана.

2. Тацій, В. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі / В. Тацій, В. Тютюгін, Ю. Пономаренко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 54–66.

3. Вапнярчук, В. В. Теорія і практика процесуального доказування : монографія / В. В. Вапнярчук. – Харків : Юрайт, 2017. – 408 с.

4. Дунаєва, Т. Є. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Тетяна Євгенівна Дунаєва; Інститут вивчення проблем злочинності; наук. кер. – О. Г. Кальман. – Х., 2012. – 216 с.

5. Демидова, Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л. М. Демидова. – Харків : Право, 2013. – 752 с.

6. Холыст, Б. Криминология. Основные проблемы / Б. Холыст ; пер. с пол. В. М. Когана ; под ред. и с предисл. Н. А. Стручкова. – М. : Юрид. лит., 1980. – 263 с.

7. Архівна кримінальна справа апеляційного суду Херсонської області № Па-145/2007 [Електронний ресурс] // Державний реєстр судових рішень України : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=300:1:2233055881868748>. – Заголовок з екрана.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верхов. Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

9. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 // Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>. – Заголовок з екрана.

10. Архівна кримінальна справа Шишацького районного суду Полтавської області № 551/398/17 [Електронний ресурс] // Державний реєстр судових рішень України : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66895012>. – Заголовок з екрана.

11. Архівна кримінальна справа Маневицького районного суду Волинської області № 164/1479/15-к [Електронний ресурс] // Державний реєстр судових рішень України : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54829662>. – Заголовок з екрана.

12. Архівна кримінальна справа Бердянського міськрайонного суду Запорізької області № 310/1851/17 [Електронний ресурс] // Державний реєстр судових рішень України : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66253736>. – Заголовок з екрана.

13. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного суду України від 27 жовтня 2016 року № 5-99кС16 [Електронний ресурс] Верховний суд України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA). – Заголовок з екрана.

14. Пояснювальна записка від 25 березня 2014 року до Закону України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [Електронний ресурс] Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50403. – Заголовок з екрана.

15. Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / За заг. ред. д.ю.н., проф. В. І. Шакуна. – К. : Алерта, 2012. – 160 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2017

Крайник Г. С., Дунаева Т. Е. Определение тяжких последствий и существенного вреда в разделе XVII особенной части Уголовного кодекса Украины

Статья посвящена определению тяжких последствий и существенного вреда в разделе XVII Особенной части Уголовного кодекса Украины. Проанализирована целесообразность изменений, предусмотренных Законом Украины от 13.05.2014 г. № 1261-VII «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины в сфере государственной антикоррупционной политики в связи с выполнением Плана

действий по либерализации Европейским Союзом визового режима для Украины» относительно УК, а также формирование предложений по совершенствованию действующего законодательства. Изменение примечания к статье 364 УК Украины состоялась без изменения диспозиции самой статьи 364 УК, неизменным остался объект уголовно-правовой охраны (вред может наноситься и тем правам и свободам, которые сами по себе не имеют стоимостного измерения). Также лица, которые были ранее осуждены за причинение существенного вреда либо тяжких последствий, связанного с вредом жизни и здоровью других людей, подлежали освобождению от наказания по ч. 1 и ч. 2 ст. 364, ч. 1 и ч. 2 ст. 364¹, ч. 1 та ч. 3 ст. 365, ч. 1 та ч. 3 ст. 365², ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367 УК Украины и др. после вступления в силу упомянутого Закона Украины от 13 мая 2014 г. № 1261-VII. Делается вывод о необходимости возврата примечания к ст. 364 УК Украины в предыдущую редакцию, поскольку указанные изменения не отвечают потребностям современного украинского общества и рекомендациям экспертов Европейской Комиссии по совершенствованию положений антикоррупционного законодательства, предоставленных в рамках переговоров по либерализации ЕС визового режима для Украины.

Ключевые слова: *уголовное законодательство, тяжкие последствия, существенный вред, раздел XVII Уголовного кодекса Украины.*

Kraynyk G., Dunayeva T. Definitions of Serious Consequences and Substantial Damage in Chapter XVII of Special Part of Criminal Code of Ukraine

The article analyzes the decisions of the European Court of Human Rights, the practice of national courts, the current criminal procedural legislation of Ukraine with a view to guaranteeing the right to defense at the initial stage of the investigation, in the absence of obvious complicity in the commission of a criminal offense.

Investigated the consequences of non-compliance of the actual status of the individual in criminal proceedings of its legal position in the light procedural guarantee her right to protection, compliance with Article 6 of the European Convention on Human Rights.

It is proved that the change of the criminal procedural status of a witness on the status of the suspect, as a legal phenomenon has both positive and negative effects. The positive effect is that the person gets exactly the procedural status that corresponds to its actual position in a case of change of the legal position in the pre-trial proceedings. This change affects relationships and gives a person a possibility to use appropriate legal means to protect person's rights, freedoms and legal interests. The practical problems that arise in law enforcement during the investigation of car accidents in terms of non-obviousness that is, when the initial investigation is not clear, the actions of which the person is perceived violation of traffic rules, which caused a road accident are analyzed. Jurisprudence on these issues is investigated.

The criterion of admissibility of evidence in a criminal proceeding in Ukraine with taking into consideration the European Court of Human Rights practice are outlined.

The factors that must be taken into account to guarantee the right to defense, in particular at the initial stage of the criminal investigation, are singled out: the status of de facto persons in criminal proceedings and matches the status de jure; Ensuring the right person for protection in case of failure of its entry into the procedural status of suspect.

Keywords: *criminal law, serious consequences, substantial harm, Chapter XVII of the Criminal Code of Ukraine.*

УДК 343.132 (477)

Т. О. Кузубова

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено генезис законодавчих положень у частині регулювання тимчасового доступу до речей і документів на теренах незалежної України. Указано, що досліджуваний інститут об'єднує такі дві слідчі дії, як виїмка й огляд, а також копіювання документів. Проаналізовано положення КПК України 1960 року, що регламентували порядок застосування виїмки. Здійснено ретроспективний аналіз змін щодо регулювання виїмки за часи незалежності України, що дало змогу акцентувати увагу на позитивних аспектах її здійснення. Висловлено окремі пропозиції щодо вдосконалення положень чинного КПК України, що регламентують застосування тимчасового доступу до речей і документів.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, слідчі дії, огляд, виїмка, судовий контроль, процесуальна незалежність слідчого.

Постановка проблеми. Практика застосування правового інституту тимчасового доступу до речей і документів свідчить про наявність певного кола проблемних питань, які потребують удосконалення. Це насамперед з практичної точки зору викликано декількома взаємопов'язаними чинниками, зокрема: по-перше, недосконалістю закріпленої процесуальної форми тимчасового доступу до речей і документів; по-друге, наявністю законодавчих прогалин регулювання цього заходу; по-третє, складністю формулювання положень чинного КПК України, що безпосередньо регламентують процесуальний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів. Отже, вважаємо, що способи усунення окреслених недоліків потрібно відшукувати не тільки в міжнародному законодавстві та новітніх розробках науковців, але й в історії формування дослідженого інституту, адже це сприятиме вирішенню проблемних питань, виявлених практикою його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну проблематику тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження досліджували такі вчені, як: А. П. Бущенко, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, М. П. Климчук, О. І. Коровайко, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. О. Фінагеев, С. С. Чернявський, О. Г. Шило, В. М. Тертишник, М. М. Михесенко, А. В. Чуб та ін. Проте, незважаючи на значний інтерес до цієї законодавчої новели, прикладні проблеми його застосування свідчать про необхідність комплексного вивчення цього інституту для розробки пропозицій і рекомендацій щодо їх усунення.

Формування цілей. Метою статті є дослідження генезису тимчасового доступу до речей і документів за часи незалежності України, на підставі чого сформулювати й надати пропозиції щодо вдосконалення положень чинного КПК України.

Виклад основного матеріалу. Тимчасовий доступ до речей і документів є новим як за назвою, так і за змістом частини положень КПК України, що регламентують правову форму його застосування. Відповідно до ч. 2 ст. 131, ч.ч. 1, 3 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів є заходом забезпечення кримінального провадження, що здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду та полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, інакше кажучи оглянути, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Таким чином, у законодавчо закріпленій дефініції (ст. 159 КПК України) тимчасового доступу до речей і документів простежується поєднання таких слідчих дій, як виїмка та огляд, які були передбачені в статтях 177 – 189, 190-192, 195 КПК України 1960 р. [1]. При тому, на відміну від виїмки, огляд передбачено й чинним законодавством (ст.ст. 237-239 КПК України). Що ж стосується копіювання документів, то виготовлення копій передбачалося ст. 85 КПК України 1960 р., а в чинному КПК України це питання унормовано в статтях 105, 159.

Зауважимо, що формування сучасного правового, політичного, економічного, соціального устрою України розпочалося з отриманням нею державності в 1991 році. Тому є доречним дослідити розвиток положень, що регламентують тимчасовий доступ до речей і документів через призму змін, унесених до процесуальної форми застосування виїмки, яка була передбачена КПК України 1960 р.

Важко не погодитися з висловлюванням В. М. Тертишника про те, що історія – це мовчазна наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її проаналізувати. З історії права слід брати все краще, аналізувати його та вдосконалюючи, застосовувати на благо суспільства [2, с. 70].

Попередній Кримінально-процесуальний кодекс України було прийнято Верховною Радою Української РСР 28.12.1960 та введено в дію 01.04.1961 [3]. Отже, указаний кодекс діяв 51 рік 7 місяців та 19 днів, тобто більше півстоліття, а за часи самостійності України майже 22 роки. Такий строк його дії, що охоплює як радянське минуле України, так і період розбудови незалежної, демократичної, правової держави, обумовлює науковий та практичний інтерес до його положень та їх змін у часі. Так, практичний досвід застосування виїмки неосяжний, а наукові знання й теоретичні надбання з цього питання безцінні, зокрема за часи незалежності України.

Упродовж дії КПК України 1960 р. у навчально-науковій літературі виїмка визначалась як слідча дія, що полягає у вилученні з володіння окремих осіб предметів і документів, що мають значення для справи, яка проводиться за наявності точних даних про те, де й у кого вони знаходяться [2, с. 562]. Виїмку характеризували як слідчу дію, під час якої примусово вилучаються без попереднього їх пошуку предмети чи документи, що мають значення для кримінальної справи, якщо є точні дані, що вони знаходяться в певній особі чи в певному місці [4, с. 309]. До того ж панувала думка, що виїмка є засобом збирання нових доказів та перевірки тих, що вже є в розпорядженні слідчого [5, с. 231], з чим ми цілком погоджуємося.

Підстави й порядок застосування виїмки поряд з обшуком було регламентовано ст.ст. 177–189 глави 16 «Обшук і виїмка» розділу 2 «Порушення кримінальної справи, дізнання й досудове слідство» КПК України 1960 р. Станом на 1991 рік правова регламентація виїмки включала такі основні положення. Відповідно до ч. 1 ст. 178 КПК України 1960 р. виїмка проводилася в тих випадках, коли слідчий мав точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці.

Проаналізувавши положення статей 101, 114, 178–189 КПК України 1960 р., зазначимо, що за загальним правилом виїмка будь-яких предметів і документів здійснювалася на підставі постанови слідчого. Проводив її слідчий або за його дорученням співробітник оперативного підрозділу в присутності двох понятих і особи, у якої вона проводилася, або представника підприємства, установи чи організації, де проводиться виїмка. Виїмка, крім невідкладних випадків, повинна була проводитись удень, тобто з 6 години 00 хвилин до 22 години 00 хвилин. При виїмці можливо було вилучати лише предмети й документи, які мали значення для справи, а також цінності та майно обвинуваченого або підозрюваного для забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна. Предмети й документи, вилучені законом з обігу, підлягали вилученню незалежно від їх відношення до справи. Усі документи й предмети, які підлягали вилученню, слідчий повинен був пред'явити понятим та іншим присутнім особам, зазначити їх у протоколі виїмки чи в доданому до нього опису із зазначенням назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак. У необхідних випадках вилучені предмети й документи треба було на місці виїмки упакувати й опечатувати. Протокол виїмки та опис складався в двох примірниках. До протоколу виїмки заносилися всі заяви й зауваження присутніх під час виїмки осіб, зроблені з приводу певних дій слідчого. Обидва примірники протоколу, а також опису вилучених предметів підписувалися слідчим, особою, у якої проводилася виїмка, та запрошеними особами, які були присутні. Другий примірник протоколу виїмки, а також другий примірник опису вручався особі, у якої проведено виїмку, або представникові підприємства, установи або організації, де проводилася виїмка. Постанова слідчого про проведення виїмки не мала строку дії, тобто реалізувати її можливо було від дати винесення й до закінчення попереднього слідства.

Слід акцентувати увагу, що положення КПК України 1960 р. станом на 1991 рік містили винятки з окреслених загальних процесуальних правил. Так, виїмка документів, що становлять державну таємницю, проводилася на підставі постанови слідчого санкціонованої прокурором або його заступником і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи та з додержанням існуючих правил, що забезпечують охорону державної таємниці (ч. 3 ст. 178, ч. 2 ст. 179 КПК України 1960 р.). Накладення арешту на кореспонденцію й виїмку її в поштово-телеграфних установах можливо було провести тільки з санкції прокурора або його заступника чи за постановою суду. Про накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та її

виймку слідчий складав постанову. У цій постанові слідчий пропонував поштово-телеграфній установі затримувати зазначену в постанові кореспонденцію й надсилати йому про це відповідні повідомлення. Виймка кореспонденції проводилася в присутності двох представників поштово-телеграфної установи, про що складався протокол. Накладення арешту на кореспонденцію скасовувалося постановою слідчого, коли в застосуванні цього заходу відпадала потреба (ст. 187 КПК України 1960 р.) До того ж, у ст. 182 КПК України 1960 р. станом на 1991 рік передбачено окремий порядок проведення виймки в приміщеннях, що їх займають дипломатичні представництва, а також у приміщеннях, де проживають члени дипломатичних представництв та їх сім'ї, які користуються правом дипломатичної недоторканності. Виймку в зазначених приміщеннях можливо було провести лише за згодою дипломатичного представника з обов'язковою присутністю прокурора й представника Міністерства закордонних справ. Про згоду дипломатичних представників на виймку потрібно було робити запит через Міністерство закордонних справ України.

Узагальнивши проаналізовані положення КПК України 1960 р. станом на 1991 рік, доходимо висновків. По-перше, слідчий мав процесуальну самостійність при вирішенні питання щодо необхідності проведення виймки. По-друге, порядок її застосування забезпечував негайне отримання слідчим речей і документів, які мали значення для кримінальної справи, що забезпечувало швидке прийняття рішень по кримінальній справі з урахуванням отриманих доказів. По-третє, вимоги, викладені в положеннях ч. 1 ст. 186 КПК України 1960 р. щодо можливості вилучати лише предмети й документи, які мають значення для справи, а також цінності й майно обвинуваченого або підозрюваного для забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна забезпечували, у разі їх неухильного виконання слідчим, мінімально потрібний для здійснення правосуддя ступінь обмеження права особи на власність. По-четверте, законодавчо закріплена вимога ідентифікувати вилучені речі й документи через їх перерахування в протоколі виймки чи в доданому до нього описі із зазначенням їх назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак (ч. 2 ст. 186 КПК України 1960 р.) надійно забезпечувала вимогу допустимості вилучених доказів, а також гарантувала право власності особи на вилучені речі й документи в разі вирішення питання про їх повернення володільцю.

Зазначимо, що перші зміни до положень КПК України 1960 р., що регламентували виймку, було внесено Законом України від 21.06.2001 «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» [6]. Сутність їх полягала у введенні судового контролю при застосуванні примусової виймки з житла чи іншого володіння особи та при накладенні арешту на кореспонденцію й зняті інформації з каналів зв'язку. Тобто, виймка вказаних видів речей, документів та інформації стала проводитися лише за вмотивованою постановою судді, винесеною на підставі подання слідчого, погодженого з прокурором.

Згодом у січні 2002 року було закріплено санкціонування прокурором або його заступником постанови слідчого про проведення виїмки документів, що становлять банківську таємницю [7], і вже починаючи з січня 2005 року виїмку вказаних документів, а також тих, що становлять державну таємницю, стало можливим провести тільки за вмотивованою постановою судді [8].

Далі, 06 квітня 2006 року було впроваджено судовий контроль за вилученням документів виконавчого провадження [9]. Останні зміни до правил застосування правового інституту виїмки зобов'язали з 01 січня 2011 року вилучати оригінали первинних фінансово-господарських та/або бухгалтерських документів лише за вмотивованою постановою судді [10].

Окремо треба відмітити, що Законом України від 25 грудня 2008 року [11] було забезпечено право власника, а також інших осіб, які за законодавством мають право користуватися вилученими документами, отримати їх копії в слідчого. Указане свідчить про посилення дотримання прав, свобод та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві.

Отже, за десять років, зокрема з 2001 року по 2011 рік, судовий контроль за проведенням виїмки речей і документів було поширено на такі види документів і речей: матеріальні носії секретної інформації; документи виконавчого провадження; документи, що містять банківську таємницю; оригінали первинних фінансово-господарських документів; оригінали бухгалтерських документів; кореспонденцію; інформацію, зняту з каналів зв'язку. До того ж, судовий контроль було введено щодо застосування примусової виїмки з житла чи іншого володіння особи, тобто за ознакою належності приміщення, де знаходяться будь-які речі й документи, що підлягають виїмці.

Висновки. Процесуальна форма виїмки в остаточній редакції поєднала тривалу процедуру судового контролю при вилученні низки речей і документів, визначених законодавцем відповідно до напрямку розвитку держави, та зберегла процесуальну самостійність слідчого щодо виїмки за його постановою всіх інших речей і документів. Указане забезпечувало на стадії досудового слідства баланс між принципами таємниці спілкування, недоторканності житла чи іншого володіння особи, недоторканності права власності та вимоги щодо швидкості й оперативності проведення розслідування. На нашу думку, розмежування речей і документів на ті, що вилучаються з дозволу слідчого судді, суду, та на ті, що вилучаються за постановою слідчого, може вирішити низку проблемних питань, що виявила практика застосування тимчасового доступу до речей і документів.

Використані джерела:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

2. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-ге вид., доп. і переробл. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 1120 с. (Економіка. Фінанси. Право).

3. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Закон Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки

від 28.12.1960 №1000-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1000-05/ed19601228>.

4. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

5. Кримінальний процес України: підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибітко. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.

6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21.06.2001 № 2533-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про банки і банківську діяльність" : Закон України від 10.01.2002 № 2922-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2922-14/ed20020110>.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять банківську таємницю, та за розголошення банківської таємниці : Закон України від 16.12.2004 № 2252-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2252-15/ed20050113>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення документів виконавчого провадження : Закон України від 15.03.2006 № 3538-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3538-15/ed20060315>.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України : Закон України від 02.12.2010 № 2756-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2756-17/ed20101202>.

11. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 25.12.2008 № 807-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/807-17>.

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2017

Кузубова Т.А. Развитие положений законодательства, которые регламентируют временный доступ к вещам и документам в Украине

В статье исследован генезис положений законодательства в части регулирования временного доступа к вещам и документам за период независимости Украины. Указано, что исследуемый институт объединил такие два следственных действия как выемка и осмотр, а также копирование документов. Проанализированы положения УПК Украины 1960 года, которые регламентировали порядок применения выемки. Проведен ретроспективный анализ изменений, внесенных в положения, регулировавшие применение выемки, за время независимости Украины, что позволило акцентировать внимание на положительных аспектах правил осуществления выемки. Сформированы отдельные предложения относительно усовершенствования положений действующего УПК Украины, которые регламентируют применение временного доступа к вещам и документам.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, временный доступ к вещам и документам, следственные действия, осмотр, выемка, судебный контроль, процессуальная независимость следователя.

Kuzubova T. Development of Legislative Provisions Regulating Temporary Access to Items and Documents in Ukraine

The author of the article has emphasized the novelty for criminal procedural legislation of Ukraine of such a measure of providing criminal proceedings as the temporary access to items and documents. A legislative definition of the mentioned procedural institution has been allocated. It has been noted that the temporary access to items and documents brought together two investigative actions like seizure and examination, as well as the copying of documents. The definition of the seizure that was formed during the times of the Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960 (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine of 1960) has been provided. The provisions of the CPC of Ukraine of 1960, which regulated the procedure for applying the seizure, have been researched. It has been indicated on the initial general rule of conducting seizure according to the decision of an investigator. The analysis of the amendments made to the above mentioned provisions during the period of Ukraine's independence has been realized. It has been determined that starting from 2001 to 2011 the judicial control over the conduction of seizure of items and documents was spread to the following types of documents and items as: material carriers of classified information; documents of executive proceedings; documents containing bank secrecy; originals of primary financial and economic documents; originals of accounting documents; correspondence; information taken from communication channels. Besides, judicial control was implemented in relation to the application of compulsory seizure from the housing or other property of a person, that is, on the basis of the location of the premises, where there were any items and documents that were to be seized. Special attention has been paid on positive rules of using the seizure, including on the balance between judicial control related to the seizure of types of items and documents determined by the legislation and the procedural independence of an investigator during the seizure of all other items and documents. Some propositions for improving the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine regulating the application of the temporary access to items and documents have been formed.

Keywords: measures of provision of criminal proceedings, temporary access to items and documents, investigative actions, examination, seizure, judicial control, procedural independence of an investigator.

УДК 347.965

Л. М. Москвич

ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ АДВОКАТА ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено наукове дослідження окремих питань правового положення адвоката іноземної держави в Україні. Обґрунтовано необхідність оптимізації процедури перевірки фахової підготовленості зарубіжного адвоката в процесі допуску до здійснення адвокатської практики в Україні. Запропоновано встановити на законодавчому рівні положення, відповідно до якого адвокати іноземної держави на території України можуть надавати правові послуги лише з питань міжнародного права та законодавства країни, у якій вони отримали право на заняття адвокатською діяльністю. Наведено аргументи на користь розширення переліку підстав для відмови у включенні адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України.

Ключові слова: адвокат, правовий статус, адвокатура, адвокат іноземної держави, адвокатська діяльність, державна таємниця.

Постановка проблеми. Українська держава й суспільство послідовно рухаються на шляху європейської інтеграції. Динамічно змінюється й правова система, що покликана ефективно обслуговувати економічні, соціальні й культурні процеси в країні та за її межами.

Одними з найбільш активних агентів змін західна правова традиція розглядає адвокатів, зокрема іноземних, які все частіше «стукають у двері» вітчизняних клієнтів, судових та правоохоронних органів. В умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій збільшення присутності закордонних правників є цілком природним й неминучим, що ставить на порядок денний питання створення належних умов для їх роботи, захисту інтересів клієнтури та національних суб'єктів надання правової допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної тематики досліджувалися в роботах А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломеевої, І.В. Голованя, В.С. Гончаренка, Т.П. Кучерової, С.Ф. Сафулька, Д.П. Фіолєвського та ін., проте на практиці залишається чимало незгодженостей правового статусу адвокатів-іноземців, що засвідчує необхідність подальшої розробки вказаних питань, а отже, й актуальність цієї праці.

Формування цілей. Метою статті є аналіз окремих питань правового положення адвоката іноземної держави в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід звернути увагу, що за чинним Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено надзвичайно ліберальний порядок допуску іноземних адвокатів до юридичної практики в Україні. Так, ст. 59 цього законодавчого акта передбачено по суті автоматичне включення закордонного адвоката до ЄРАУ, адже для цього йому достатньо подати до КДКА за місцем свого проживання чи перебування в Україні лише заяву про включення до ЄРАУ та документи, що підтверджують право такого адвоката на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. Жодного механізму, що дозволяв би перевірити реальний рівень підготовки власника виданого за кордоном документа (свідоцтво, сертифікат, ліцензія тощо) не існує.

Чому це важливо? На жаль, не всі з майже двох сотень держав, що існують у світі, спроможні забезпечити якісне надання правової допомоги й фаховий відбір адвокатів. У багатьох країнах панує корупція [1, с. 6-7], професійні титули є предметом купівлі-продажу, а їх носії не обізнані належним чином навіть з національним законодавством, не кажучи вже про українське право. Прихід такого фахівця не принесе користі правовій системі України. Не можна виключити й придбання зацікавленою особою з України відповідної дозвільної документації в державі, де це “дешево й легко”. Викладене зумовлює необхідність оптимізації процедури перевірки фахової підготовленості зарубіжного адвоката в процесі допуску до здійснення адвокатської практики в Україні.

Наступне питання – обсяг прав іноземного адвоката в Україні. Згідно з ч. 6 ст. 59 профільного закону, при здійсненні адвокатом іноземної держави адвокатської діяльності на території України на нього поширюються професійні права й обов'язки адвоката, гарантії адвокатської діяльності та організаційні форми адвокатської діяльності, визначені цим Законом [2].

У цій частині в науковому середовищі лунають пропозиції уточнити межі адвокатської практики адвоката-іноземця через надання повноважень щодо правової допомоги на території України лише з питань міжнародного права та законодавства країни, у якій він отримав право на заняття адвокатською діяльністю. Висловлюються також думки, що адвокат іноземної держави не повинен допускатися до надання юридичної допомоги з питань, що містять державну таємницю України.

З нашої точки зору, адвокат іноземної держави не повинен допускатися до надання юридичної допомоги з питань, що містять державну таємницю України. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року, державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею й підлягають охороні державою [3].

З аналізу об'єктів державної таємниці слідує, що адвокат іноземної держави не може бути допущений як захисник до розгляду справ, що кваліфікуються за статтями 111 «Державна зрада», 113 «Диверсія», 114 «Шпигунство», 328 «Розголошення державної таємниці», 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю», 330 «Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави» Кримінального кодексу України.

На нашу думку, широкий підхід, за яким вітчизняний законодавець наділив іноземного адвоката правами, що є ідентичними тим, якими володіє його український колега, підлягає корегуванню. Таку спробу здійснила РАУ, передбачивши в Положенні про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України, затвердженому рішенням РАУ № 155 від 01.06.2013, що адвокати іноземної держави на території України можуть надавати правові послуги лише з питань міжнародного права та законодавства країни, у якій вони отримали право на заняття адвокатською діяльністю. Представництво клієнтів в українських судах усіх рівнів адвокат іноземної держави має право здійснювати лише спільно з адвокатом України на підставі укладеної відповідної угоди (п. 4.1).

Підтримуючи корпоративного нормотворця, який прагнув імплементувати прийняті в багатьох цивілізованих державах норми та механізми, слід звернути увагу, що п. 4.1 наведеного вище документа є приписом акта корпоративної нормотворчості, що суперечить закону. Задля набуття цією нормою належної юридичної сили її закріплення має відбутися на рівні закону.

Потребує вдосконалення й перелік підстав для відмови у включенні адвоката іноземної держави до ЄРАУ, який неповною мірою враховує розмаїття обставин, що можуть перешкоджати виконанню адвокатських обов'язків.

Висновки. Отже, коло підстав для відмови у включенні адвоката іноземної держави до ЄРАУ слід розширити за рахунок доповнення частини

4 статті 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такою нормою: “У разі притягнення заявника до дисциплінарної відповідальності за час здійснення ним адвокатської діяльності в країні, де адвокат іноземної держави отримав право здійснювати адвокатську діяльність, і якщо кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури вважатиме проступок адвоката несумісним з можливістю заняття адвокатською діяльністю на території України”.

Використані джерела:

1. Transparency International Corruption Perceptions Index 2016. – London: EYGM Limited, 2017. – 12 р.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
3. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року N 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2017

Москвич Л.М. Правовое положение адвоката иностранного государства в Украине

В статье осуществлено научное исследование отдельных вопросов правового положения адвоката иностранного государства в Украине. Обоснована необходимость оптимизации процедуры проверки профессиональной подготовленности зарубежного адвоката в процессе допуска к осуществлению адвокатской практики в Украине. Предложено закрепить на законодательном уровне положение, в соответствии с которым адвокаты иностранного государства на территории Украины могут предоставлять правовые услуги только по вопросам международного права и законодательства страны, в которой они получили право на занятие адвокатской деятельностью. Приведены аргументы в пользу расширения перечня оснований для отказа во включении адвоката иностранного государства в Единый реестр адвокатов Украины.

Ключевые слова: *адвокат, правовой статус, адвокатура, адвокат иностранного государства, адвокатская деятельность, государственная тайна.*

Moskvych L. Legal Status of Foreign Lawyer in Ukraine

The article was carried out a scientific study of certain issues of the legal status of advocate of a foreign state in Ukraine.

The author was highlighted that under the current Law of Ukraine "On advocacy and advocate's activity" is set very liberal admission of foreign lawyers to practice law in Ukraine. While not all foreign countries are able to provide quality legal assistance and a professional selection of lawyers. In many countries corruption reigns, and professional titles are the object of sale, and their speakers are not aware of even with national legislation, not to mention the Ukrainian law. The arrival of such a specialist will not bring benefits to the legal system of Ukraine. The author justified the need to optimize the procedure for checking the professional preparedness of a foreign advocate in the process of admission to practice as an advocate in Ukraine. It was proposed to fix at the legislative level position, according to which the advocates of a

foreign state on the territory of Ukraine can provide legal services only on international law and legislation of the country in which they received the right to practice law.

The author has formulated the arguments in favour of expanding the list of grounds for refusal in inclusion of the lawyer of a foreign state in the register of advocates of Ukraine. So, the author was invited to complete part 4 of article 59 of the Law of Ukraine "On advocacy and advocate's activity" with the following norm: "If the applicant is brought to disciplinary responsibility for the period of his legal practice in a country where the advocate of a foreign state has the right to practice as an advocate, and if the qualification and disciplinary commission of the bar does not consider the offense of the advocate incompatible with the possibility of engaging in advocacy in the territory of Ukraine".

Keywords: *advocate, advocacy, advocate's activity, legal status, advocate of the foreign state, a state secret.*

УДК 343.98: [343.3/7:504](477)

Ю. І. Петренко

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ

Статтю присвячено аналізу актуальних питань кримінально-правової характеристики незаконної порубки лісу. Описано механізм розрахунку шкоди заподіяної внаслідок скоєння злочину на територіях лісового фонду України та природо-заповідного фонду України. Наголошено, що лісорубний квиток, виданий в установленому законом порядку з відповідними реквізитами є єдиною підставою спеціального використання лісових ресурсів України. Указано на випадки, коли шкода, заподіяна внаслідок незаконної порубки лісу вважається істотною. На основі дослідження встановлено особливості кримінально-правових ознак незаконної порубки лісу, наголошено на їх значенні для формування методики розслідування цих злочинів.

Ключові слова: *незаконна порубка лісу, розслідування, ступінь припинення росту, лісорубний квиток, склад злочину, істотна шкода.*

Постановка проблеми. Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України свідчать про тенденцію росту екологічних злочинів, особливо тієї частини, що пов'язана з корисливим використанням природних ресурсів. Серед цих злочинів окрему увагу слід звернути на тенденцію росту незаконної порубки лісу. Західні частини України зараз потерпають від небезпечних наслідків знищення лісів – численних випадків селів, зсувів, у результаті яких знищуються поселення, майно, гинуть люди. Ліси здебільшого умисно знищуються для продажу дерев як сировини, зокрема за кордон, а також для використання як опалення житлових приміщень. Падіння рівня доходів громадян, підвищення цін на енергоресурси, підвищення курсу валюти – все це призводить до активізації осіб, які займаються незаконною вирубкою лісів. Цей злочин часто стає кримінальним промислом як окремих осіб, так і злочинних груп з різними формами організованості. Тому проблема охорони лісового фонду України від суспільно-небезпечних діянь не втрачає

своєї актуальності. Питання кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу неможливо розглядати без дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак цього виду злочину. На сьогодні, у теорії кримінального права, залишається малодослідженим поняття незаконної порубки лісу правопорушення, передбаченого ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Зокрема, не знаходять детального опису ознаки складу цього правопорушення, які б відповідали підзаконним нормативним актам, що присвячені питанням охорони лісів і довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами характеристики механізму вчинення екологічних злочинів, зокрема незаконної порубки лісу, а також наданням рекомендацій їх розслідування в різні часи, займалися такі вчені-науковці, як Книженко С.О., Полянська Г.Н., Немировський Є.І., Бронина А.Б., Одерій О.В., Повеліцина П.Ф., Ляпунов Ю.І., Петров В.В., Дубовик О.Л., Скворцова О. В., Сторчоус О. та інші. Указані автори досліджували окремі проблеми розслідування екологічних злочинів, але багато питань, що виникають у кримінальних провадженнях за фактами незаконної порубки лісу залишилися поза увагою вчених, і є на цей час малодослідженими. Зокрема, на нашу думку, виникають неабиякі труднощі в кваліфікації дій правопорушників, які займаються незаконним видобутком деревини в лісових масивах. Для вироблення вмінь правильно відокремлювати незаконну порубку лісу від інших споріднених екологічних злочинів (знищення лісів через підпал, забруднення водою, повітря чи інших) вимагає детального дослідження кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу – правопорушення, передбаченого статтею 246 КК України.

Формування цілей. Метою представленої роботи є розкриття особливостей елементів кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до диспозиції ст. 246 КК України незаконною порубкою лісу слід уважати *незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заповдіяло істотну шкоду, а також учинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах»* [1].

Об'єктом незаконної порубки лісу є суспільні відносини у сфері існуючого порядку охорони, раціонального використання та відтворення лісового фонду України.

Предметом незаконної порубки лісу є дерева й чагарники, які ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Відповідно до статті 1 Лісового кодексу України (далі – ЛКУ), ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднується переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у розвитку, впливають один на одного й на навколишнє природне середовище. Відповідно до статті 4 ЛКУ до лісового фонду України

належать лісові ділянки, зокрема захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара.

До лісового фонду України не належать зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева й групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках [2]. Отже, при кваліфікації кримінального правопорушення потрібно мати на увазі розміри площі, яку займає ліс, та місце його розташування, що має бути поза населеним пунктом.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про природно заповідний фонд України» до природно-заповідного фонду України належать:

1) природні території та об'єкти - природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

2) штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [3].

Не визнаються предметом злочину, передбаченого ст. 246 КК України, трава, очерет, пеньки, хмиз - мертві стовбури дерев або їх частин, які лежать на поверхні ґрунту.

Дерева – це багаторічні рослини із чітко вираженим твердим стовбуром з гілками, які утворюють крону. Чагарники – це багаторічні рослини, які в дорослому стані не мають головного стовбура, з деревоподібними гілками, які починають рости з поверхні ґрунту.

Таким чином, предметом кримінального правопорушення не визнаються дерева й чагарники, які, хоч і утворюють певну біологічну сукупність, але ростуть поза межами лісового фонду. До таких слід віднести:

а) усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;

б) окремі дерева й групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках;

в) усі дерева та чагарники, що ростуть на приватних земляних ділянках, незалежно від їх місця розташування.

Об'єктивна сторона незаконної порубки лісу виражається в незаконній порубці дерев (чагарників). Залежно від категорії захищеності лісу, а також інших об'єктів, де здійснюється порубка.

Відомо, що незаконна порубка в лісах, захисних та інших лісових насадженнях утворює склад цього злочину лише тоді, коли це заподіяло істотну шкоду. Учинення протиправних дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах достатньо спливаю чи пошкодженого до ступеня припинення росту одного дерева, для наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України, тобто істотна шкода в такому випадку не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину.

Розрахунок шкоди, завданої внаслідок незаконної порубки дерев (чагарника) на початковому етапі розслідування зазвичай здійснюється

державними підприємствами – лісгоспами, на території яких було скоєно злочин. Довідка-розрахунок завданої шкоди подається до органу досудового розслідування разом із заявою про скоєння злочину відповідним лісгоспом. Якщо заява або повідомлення надійшли до відділу поліції без довідки-розрахунку завданих збитків, то після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань слідчий в установленому законом порядку залучає до кримінального провадження спеціаліста в галузі лісництва, який і здійснює розрахунок.

Якщо незаконну порубку дерев (чагарника) було здійснено на території, що віднесена до природно-заповідного фонду, то заподіяна шкода обчислюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд». Ця постанова закріплює такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд унаслідок незаконної рубки або пошкодження дерев та рослин, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня припинення росту. Завдана шкода вираховується за кожне зрубане або пошкоджене до ступеня припинення росту залежно від:

- діаметра дерева в корі біля шийки кореня, заміряного в сантиметрах (якщо діаметр різниться по периметру, то вираховується середнє його значення);
- зони, у якій розташовані природно-заповідні фонди (лісова зона, лісостепова зона, степова) [4].

Якщо незаконну порубку дерев (чагарнику) було скоєно на території лісу, що не відноситься до природно-заповідного фонду, то заподіяна шкода обчислюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу». У додатку №1 постанови закріплено такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників до ступеня припинення росту. При обчисленні шкоди за кожне спіяне дерево (чагарник) береться до уваги лише діаметр дерева в корі біля шийки кореня, що заміряний у сантиметрах [5].

Під порубкою розуміють: 1) повне відокремлення дерева або чагарника від кореня будь-яким способом (спилування, зрубання, повалення транспортним засобом тощо); 2) викорчовування – видалення деревостану з корінням; 3) пошкодження дерева або чагарника до стану припинення росту (наприклад, відокремлення основних гілок від стовбура дерева, глибокі насічки на стовбурі дерева).

Постанова Кабінету Міністрів України №287 від 19.04.1993 «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України» зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ №239 від 03.04.1995. У даній постанові КМУ, в примітці додатку № 1, під незаконною рубкою розуміють – рубку дерев і чагарників без спеціального на те дозволу або при наявності дозволу, але не тих дерев (чагарників), не на тих площах, що передбачені дозволом»[6].

Ми підтримуємо позицію вченого О.Сторчоус, який помітив, що в нормативних актах використовуються різні терміни при визначенні незаконної порубки лісу. Це заважає виробленню єдиного розуміння сутності розглядуваного правопорушення. Так, у Кримінальному кодексі та Кодексі України про адміністративні правопорушення вживається назва «порубка», у Лісовому кодексі використовується поняття «рубка», а в підзаконних актах – «вирубування». Згаданий учений зауважує, що використані поняття «рубка», «порубка», «вирубування дерев», з побутової точки зору, – це синоніми, тобто абсолютно однакові поняття [7, с.11]. Тому не слід звертати особливу увагу на різність термінів, адже по суті вони означають одні й ті ж дії.

Відповідно до пункту 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України №17 від 10.12.2014 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу (ст. 246 КК) настає у випадках, коли остання здійснювалася з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників, у лісах, захисних та інших лісових насадженнях (якщо при цьому заподіяно істотну шкоду), або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах. Зокрема, визнається незаконною порубка дерев і чагарників, учинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим з порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення встановлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визначено в дозволі; порід, вирубку яких заборонено»[8].

Відповідно до статті 69 ЛКУ, спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом – лісорубний квиток або лісовий квиток, що видається безоплатно. Спеціальний дозвіл на інші види спеціального використання лісових ресурсів видається власниками лісів або постійними лісокористувачами. На виділених лісових ділянках можуть використовуватися лише ті лісові ресурси й лише для цілей, що передбачено виданим спеціальним дозволом. Спеціальний дозвіл видається власниками лісів або постійними лісокористувачами у встановленому порядку також на проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних з веденням лісового господарства [2].

Лісорубний та лісовий квиток видається відповідно до «Порядку видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 761 (далі – Порядок видачі спеціальних дозволів) [9].

Згідно з пунктом 2 Порядку видачі спеціальних дозволів лісорубний або лісовий квиток є основним документом, на підставі якого здійснюється спеціальне використання лісових ресурсів; ведеється облік дозволених до відпуску запасів деревини та інших продуктів лісу, устанавлюються строки здійснення лісових користувань та вивезення заготовленої продукції, строки й способи очищення лісосік від порубкових решток, а також облік

природного поновлення лісу, що підлягає збереженню; ведеться облік плати, нарахованої за використання лісових ресурсів.

Відповідно до пункту 3 Порядку видачі спеціальних дозволів лісорубний квиток видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами Держлісагентства на заготівлю деревини під час проведення рубок головного користування на підставі затвердженої в установленому порядку розрахункової лісосіки. Видача (відмова у видачі, переоформлення, видача дубліката, анулювання) лісорубного та лісового (у разі, коли ліси перебувають в державній або комунальній власності) квитків здійснюється відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Одночасно відповідно до пункту 4 Порядку видачі спеціальних дозволів для видачі лісорубного квитка власник лісів або постійний лісокористувач подає такі документи: заявку на використання лісових ресурсів під час проведення рубок головного користування; відомість чергової лісосіки; польову перелікову відомість; переліково-оцінювальну відомість; карту технологічного процесу розробки лісосіки; план лісосіки [9].

Лісорубний квиток має такі реквізити: серію, номер, державний герб, назву «Лісорубний квиток», дату видачі, печатку, а також відомості про: область, на території якої він діє; власника лісу або постійного користувача; лісництво; систему рубок; вид, спосіб рубки; спосіб обліку; наказ про затвердження розрахункової лісосіки, дата й номер, акт обстеження, приписи; найменування лісокористувача; назва заходу; лісотаксовий пояс; розряд такс; категорія лісу; номер кварталу; номер виділу, ділянки; площа ділянки; господарство; забезпечення збереження підросту; масу деревини; підстави для знижок; строк унесення плати за деревину, що відпускається; породи дерев, що не підлягають вирубуванню; строк закінчення заготівлі; строк закінчення вивозу деревини; умови зберігання деревини; спосіб очищення деревини; особливі умови, підпис особи, яка видала квиток; підпис особи, яка виписала квиток; підпис лісокористувача, відмітка про надання відстрочки на заготівлю та вивезення деревини. Отже, відомості зазначені в лісорубному квитку, що не відповідають дійсності, одночасно вказують на наявність складу злочину, передбаченого статтею 246 КК України.

Таким чином, порубка є незаконною, якщо вона здійснюється:

а) без спеціального на те дозволу, який посвідчується відповідним документом (лісорубним квитком), виданим територіальним органом Держлісагентства;

б) за наявності дозволу, але з недотриманням передбачених у ньому умов стосовно місця, способу й строків порубки, кількості й порід дерев та чагарників (вирубування цінних і рідкісних дерев та чагарників, занесених до Червоної книги України, хвойних насаджень, наданих для заготівлі живиці, до закінчення строку підсочки тощо);

в) за наявності дозволу на проведення суцільної санітарної рубки, але без дотримання обмежень, установлених щодо площі, строків, технологій проведення робіт.

Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити розгляду суспільно-небезпечних наслідків при незаконній порубці лісу як кримінального правопорушення. Відповідно до пункту 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України №17 від 10.12.2014 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» *шкода визнається істотною, коли: було знищено певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилась якість атмосферного повітря; змінився ландшафт місцевості та русло річки; сталась ерозія ґрунту тощо. Якщо внаслідок незаконної порубки дерев, чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав несе відповідальність за статтями 64-67 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8].*

Наголосимо, що безпосередня шкода від злочину може бути незначною, проте супутня шкода від незаконної вирубки може мати вигляд таких якісних та кількісних змін у навколишньому природному середовищі, які можуть бути оцінені як істотна шкода, що враховується при розмежуванні незаконної порубки лісу як злочину та адміністративного правопорушення. Прикладом є зрубвання декількох дерев на території лісового фонду, що захищає родючі ґрунти від ерозії. Незаконна порубка тут навіть незначної кількості дерев призводить до ерозії родючого ґрунту, яка оцінюється як істотна шкода, і представляє закінчений склад злочину.

Зауважимо, що супутня шкода, завдана внаслідок порубки дерев, не виявляється відразу, а підлягає встановленню через проведення екологічних експертиз.

Відомості про завдану шкоду внаслідок зрубання дерев повинні міститися в матеріалах кримінального провадження, а саме: у протоколах допитів, спеціалістів та експертів, висновках експертиз.

У тих випадках, коли незаконну порубку лісу було скоєно на території заповідників або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах злочин вважається закінченим з моменту зрубання чи пошкодження до ступеня припинення росту хоча б одного дерева (чагарника). Таким чином, у встановленні істотної шкоди немає необхідності.

Вирішуючи питання про те, чи є шкода, заподіяна незаконною порубкою, істотною, потрібно в будь-якому конкретному випадку встановити пряму шкоду, урахувавши вартість деревини (залежно від території рубки, діаметру стовбура тощо), кількості дерев (чагарника). Крім того, треба встановити супутню шкоду, урахувавши наслідки, завдані довкіллю незаконною вирубкою (ерозія ґрунту, забруднення води й повітря та інше).

Також звертаємо увагу, що шкода нараховується залежно від найбільшого діаметра стовбура в основі дерева як за «живі», так і сухостійні дерева з тією лише різницею, що шкода за сухостійні дерева нараховується вдвічі менше, ніж за «живі» дерева.

Суб'єктом незаконної порубки лісу є фізична, осудна особа, яка на момент злочину досягла 16 річного віку. Особа злочинця характеризується

відсутністю права на порубку лісу. У суб'єкта злочину відсутній виданий в установленому законом порядку лісорубний квиток або є лісорубний квиток, проте відомості, вказані в ньому, не відповідають дійсності. Наприклад, проведення порубки не в той термін, не тієї породи дерев, не в тій кількості, не на тій території тощо. Відповідно до ст.69 ЛКУ, спеціальний дозвіл видається власниками лісів або постійними лісокористувачами у встановленому порядку також на проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних з веденням лісового господарства.

Суб'єктивна сторона незаконної порубки лісу може виражатися діями особи з прямим і непрямим умислом. Специфіка дій правопорушника, який займається незаконною вирубкою лісу, полягає в тому, що він усвідомлює характер своїх дій і передбачає настання наслідків у вигляді нанесення прямої шкоди, але стосовно настання наслідків у вигляді супутньої шкоди він відноситься зі злочинною недбалістю. Так, злочинець, вирубуючи дерева в захисних лісосмугах, усвідомлює настання шкоди у вигляді знищення дерев, але не відразу усвідомлює, що його дії автоматично призводять до супутньої шкоди у вигляді подальшої ерозії ґрунту. Щодо настання таких наслідків йому байдуже або він не усвідомлює можливість їх настання, хоча повинен і міг їх передбачити.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що детальне дослідження особливостей кримінально-правової характеристики незаконної вирубки лісу є важливим кроком у виробленні рекомендацій зі своєчасного виявлення злочинів цієї категорії, відмежування від суміжних правопорушень, а також їх ефективного розслідування.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України. – Київ: Відомості Верховної Ради України, 2001. – № 25-26. – Ст. 131
2. Лісовий кодекс України. – Київ: Відомості Верховної Ради України, 1994. – № 17. – Ст. 99
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». – Київ: Відомості Верховної Ради України, 1992 – №34. Ст.502
4. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова КМУ №541 від 24.07.2013, у поточній редакції від 24.07.2016, підстава 541-2013-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/541-2013-п>
5. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова КМУ №665 від 23.07.2008, у поточній редакції від 13.01.2012, підстава 239-95-п [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-п>
6. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України зі змінами, унесеними згідно з Постановою КМУ №239 від 03.04.1995: постанова КМУ №287 від 19.04.1993, у поточній редакції від 03.04.1995, підстава 239-95-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287-93-п>

7. Сторчоус О. Кримінальна відповідальність за самовільні порубки лісу: Навч.посіб. / О. Сторчоус. – К.: ВАТЕ, 2012. – 116 с.

8. Про судову практику в справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 //Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Верховний Суд України; за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 340- 348

9. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів : постанова КМУ №761 від 23.05.2007, у поточній редакції від 19.01.2016, підстава 1173-2015-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-п>

Стаття надійшла до редколегії 16.06.2017

Петренко Ю.И. Особенности уголовно-правовой характеристики незаконной порубки леса

Статья посвящена анализу актуальных вопросов уголовно-правовой характеристики незаконной порубки леса. Описан механизм расчета вреда, причиненного в результате совершения преступления на территории лесного фонда Украины и природно-заповедного фонда Украины. Отмечено, что лесорубный билет, выданный в установленном законом порядке с соответствующими реквизитами является единственным основанием специального использования лесных ресурсов Украины. Указано на случаи, когда вред причинен вследствие незаконной порубки леса считается существенным. На основе исследования установлены особенности уголовно-правовых признаков незаконной порубки леса, отмечена их важность для формирования методики расследования этих преступлений.

Ключевые слова: незаконная порубка леса, расследование, степень прекращения роста, лесорубный билет, состав преступления, существенный вред.

Petrenko Y. Aspects of Criminal and Legal Features of Illegal Forests Cutting

In the article are considered the analysis of topical issues of the criminal legal character of illegal logging. There are the subjective and objective evidence of illegal felling the forest. Places of committing illegal cutting the forest are characterized. There are payed attention to the areas of land that belong to the Forest Fund of Ukraine. The mechanism of calculating the damage caused as a result of comitting crime on the territories of Ukraine forests and nature reserve fund of Ukraine. The circle of action are considered the cutting. There are specified on the list of actions that are considered the illegal cutting of forests. There are emphasized that the logging ticket issued in accordance with the law of the relevant details and it is the only reason a special use forest resources of Ukraine. It is indicated in cases where the damage caused as a result of illegal cutting of forests is considered essential. There is emphasized that the direct damage caused by the crime may be small, but concomitant damage from illegal logging can take the form of qualitative and quantitative changes in the environment that can be assessed as substantial harm. There is noted that the damage is calculated based on the size of the diameter of the trunk at the base of tree, both "live" and dead trees with the only difference that the damage for the dead trees there twice in less than a "real" tree. The characteristic of the subject and subjective aspect of illegal felling of forest are characterized and listed their features. On the basis of the study, the specifics

of the criminal legal features of illegal logging were established, their importance was noted for the formation of a methodology for investigating of these crimes.

Key words: *the illegal logging, the investigation, the degree of termination of growth, the logging ticket, the composition of crime, the significant harm.*

УДК 343.353

А. С. Політова

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИН ЧИ ЗЛОЧИН У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАнням ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

У статті здійснено спробу проаналізувати підстави віднесення зловживання владою або службовим становищем до корупційних злочинів.

Досліджено поняття корупції та видів корупційних злочинів у міжнародних нормативно-правових актах, а також проведено аналіз нормативно-правових актів України з питань протидії корупції. Зроблено висновок, що в міжнародній практиці відсутні рекомендації як щодо криміналізації зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем як корупційного злочину. У законодавстві України не виділено таку ознаку корупції як зловживання владою або службовим становищем, як це є в деяких міжнародних актах з протидії корупції.

Проаналізовано різні точки зору щодо тлумачення поняття зловживання владою або службовим становищем як злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Розглянуто відповідність цього виду злочину ознакам корупційних злочинів.

Ключові слова: *злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зловживання владою або службовим становищем, корупція, кримінальна відповідальність, корупційний злочин.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального законодавства безпосередньо пов'язаний з економічними й політичними перетвореннями в державі, які відбуваються на фоні анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та проведення антитерористичної операції на Сході України. Сукупність цих обставин визначила необхідність докорінного реформування правової системи та подолання такого негативного явища як корупція.

Україні вже понад п'ять років входить до числа лідерів країн з найвищим рівнем корупції. Із середини 90-х років ХХ століття на всіх рівнях українського суспільства, починаючи з вищих державних, різноманітних громадських об'єднань, а також у працях науковців, засобах масової інформації та численних опитуваннях громадян зазначається значне поширення корупції. Уже неодноразово зверталась увага, що корупція охопила всі ланки апарату управління, судову систему, правоохоронні органи, установи та заклади, які покликані обслуговувати населення, задовольняти його життєво важливі потреби й становить реальну загрозу національній безпеці країни, а протидія їй має бути віднесена до найвищих пріоритетів держави.

Зміни до Кримінального кодексу (далі – КК) України, унесені Законом України від 24.02.2014 № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції», до ст. ст. 364, 365, 364-1, а також запровадження в Законі України про кримінальну відповідальність поняття «корупційні злочини» викликало чимало дискусійних питань у вчених та працівників правоохоронних органів щодо віднесення зловживання владою або службовим становищем до корупційних злочинів чи злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального права відповідальності за зловживання владою або службовим становищем у межах дослідження посадових злочинів, злочинів у сфері службової діяльності, злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, приділяли значну увагу такі вчені, як П. П. Андрушко, О. Ф. Бантишев, Б. В. Волженкін, О. О. Дудоров, Б. В. Здравомислов, В. Ф. Кириченко, М. Й. Коржанський, П. С. Магишевський, М. І. Мельник, А. Б. Сахаров, О. Я. Светлов, В. І. Соловійов, А. Н. Трайнін, М. І. Хавронюк, П. С. Яні та ін.

В Україні було захищено дві дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (М. І. Мельник, 2002 рік; О. Ю. Бусол, 2015 рік), де частково досліджувалися теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності, та чотири дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (О.О. Дудоров, 1994 рік; В. С. Лукомський, 1996 рік; М. І. Хавронюк, 1997 рік; С. А. Шалгунова, 1999 рік), у яких висвітлювалися питання кримінальної відповідальності за хабарництво, перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень, а також кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ.

Щодо комплексних досліджень питань кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, то протягом останніх років в Україні було захищено декілька дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, зокрема, М. С. Туркот («Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», 2007 рік), В. Г. Хашев («Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем», 2007 рік), В. П. Коваленко («Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, учинене працівником правоохоронного органу», 2009 рік) та Т. І. Слущька («Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень», 2010 рік).

Формування цілей. Унесення змін та доповнень до ст. 364 КК України обумовлює потребу аналізу складу злочину, а запровадження поняття «корупційний злочин» викликає численні дискусії серед учених та працівників правоохоронних органів щодо віднесення того чи іншого складу

до переліку корупційних злочинів. Тому метою статті є доцільність віднесення до корупційних злочинів ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем».

Виклад основного матеріалу. 21 лютого 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції». Згідно із цим Законом до статті 364 КК України було внесено зміни, відповідно до яких кримінальна відповідальність настає за вчинення таких суспільно небезпечних діянь: «зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваному законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб» [1].

Також із цієї статті виключено частину третю, якою передбачалася відповідальність за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівником правоохоронного органу, з одночасною криміналізацією частини таких діянь у новій редакції статті 365 КК України в межах перевищення влади або службових повноважень.

Законом України від 12.02.2015 № 198-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» ст. 45 доповнено приміткою та викладено її в такій реакції: «Примітка. Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² цього Кодексу» [2]. Це дозволило вперше на законодавчому рівні визначити поняття та означити перелік злочинів цієї групи, серед яких і ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем».

При дослідженні віднесення зловживання владою або службовим становищем до корупційних злочинів ми вважаємо за необхідне розглянути його через аналіз міжнародно-правових та нормативно-правових актів України щодо протидії корупції.

Так, зокрема, у Резолюції VIII Конгресу ООН із запобігання корупції «Практичні заходи боротьби з корупцією» (Гавана, 1990 р.), корупція – це порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що виявилось у протизаконному використанні суб'єктом корупційної діяльності свого *службового становища* (вид. – А.С.П.). Існують й інші визначення корупції, найбільш стислим та розповсюдженим серед них є таке: корупція – це *зловживання державною владою* (вид. – А.С.П.) для одержання особистої вигоди.

Також неоднозначним є і підхід щодо віднесення міжнародних кримінальних злочинів (правопорушень) до корупційних, серед яких і зловживання владою або службовим становищем. Наприклад, Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію від 27.01.1999 (ETS 173) передбачає фактично як кримінально карані такі корупційні злочини, як дача хабара національним державним посадовим особам (ст. 2), одержання хабара національними державними посадовими особами (ст. 3), хабарництво членів національних представницьких органів (ст. 4), хабарництво іноземних державних посадових осіб (ст. 5), хабарництво членів іноземних представницьких органів (ст. 6), дача хабара у приватному секторі (ст. 7), одержання хабара у приватному секторі (ст. 8), хабарництво посадових осіб міжнародних організацій (ст. 9), хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей (ст. 10), хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів (ст. 11), зловживання впливом (ст. 12), відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних з корупцією (ст. 13).

Водночас у Конвенції ООН проти корупції передбачена криміналізація таких діянь як: підкуп національних державних посадових осіб (ст. 15), підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій (ст. 16), розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою (ст. 17), зловживання впливом (ст. 18), *зловживання службовим становищем* (вид. – А.С.П.) (ст. 19), незаконне збагачення (ст. 20), підкуп у приватному секторі (ст. 21), розкрадання майна в приватному секторі (ст. 22), відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом (ст. 23), приховування (ст. 24), перешкоджання здійсненню правосуддя (ст. 25).

У ст. 19 Конвенції «Зловживання службовим становищем» зазначено, що «Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» [3]. Отже, визнання злочином зловживання повноваженнями або службовим становищем, сформульоване в ст. 19 Конвенції, не є обов'язковим.

Таким чином, у міжнародній практиці відсутні рекомендації як щодо криміналізації зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем як корупційного злочину. З іншого боку, аналіз поняття корупції показав, що невід'ємними ознаками корупції є: використання своїх службових повноважень та відповідних можливостей як форми діяння; неправомірна вигода як предмет або як мета – з одного боку; а з іншого – обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди як форми діяння; використання особою своїх службових повноважень та відповідних можливостей як мета.

Закон України від 14.10.2014 №1700-VII «Про запобігання корупції» визначає корупцію як використання особою, зазначеною у частині першій

статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4].

Щодо визначення поняття корупційного правопорушення, то відповідно до вищезазначеного Закону під корупційним правопорушенням слід розуміти діяння, що містить ознаки корупції, учинене особою, зазначеною в частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [4].

Отже, проведений нами аналіз деяких нормативно-правових актів міжнародного та національного законодавства дозволяє дійти висновку, що в закріпленому визначенні поняття «корупції» в Законі України від 14.10.2014 №1700-VII «Про запобігання корупції» не зазначається така ознака корупції, як зловживання владою або службовим становищем, як це робиться у деяких міжнародно-правових актах з протидії корупції.

Не викликає сумніву той факт, що зловживання владою або службовим становищем неприпустимі в правовій державі, але, на жаль, в Україні є ще надзвичайно поширеними. Так, у 2010 р. було виявлено 6816 злочинів у сфері службової діяльності. Їх питома вага в структурі загальної злочинності за вказаний рік склала 5,5%. За 2011 р. було виявлено 6222 злочини у сфері службової діяльності, що складає 4,8% від загальної кількості зареєстрованих за рік злочинів; з них за 1854 злочинами кримінальні справи було порушено за ст. 364 КК [5].

Разом з тим, автори науково-практичного посібника «Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013-2014 роки)» відзначають, що у 2010 році було зареєстровано 17980 злочинів у сфері службової діяльності; у 2011 році – 15969; у 2012 році – 9667; у 2013 – 16586; у 2014 році – 15560 [6, с. 164-165].

У структурі зареєстрованих злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, найбільшу питому вагу становлять злочини, передбачені ст. 366 КК України (46,0% усіх злочинів цього виду). На другому місці – злочин, передбачений ст. 364 КК України (16,5% усіх злочинів цього виду). На третьому місці злочин, передбачений у ст. 367 КК України (11,3% усіх злочинів цього виду). Приблизно однакова питома вага припадає на злочини, передбачені ст.ст. 368 та 365 КК України (відповідно 9,7% і 8,5% усіх злочинів цього виду). Питома вага злочинів, передбачених ст.ст. 364-1 (2,9%), 369 (2,5%) КК України, становить приблизно по 3% усіх видів цього злочину. Найменшу питому вагу становлять злочини, передбачені у ст.ст. 369-2, 368-3, 365-2, 365-1, 368-2, 370 КК України (менше 1% усіх злочинів цього виду) [6, с. 165].

Щодо аналізу статистичних даних за 2015, 2016 та 5 місяців 2017 року відносно кількості облікованих злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, то відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі Генеральної прокуратури України у 2015 році обліковано 14997 злочинів цього виду, у 2016 році – 14820, за 5 місяців 2017 року – 9453. Отже, проведений аналіз щодо кількості облікованих злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг показує тенденцію до їх зменшення, що, на нашу думку, говорить про їх латентність.

Водночас статистичні дані за 2015, 2016 та 5 місяців 2017 року відносно кількості облікованих зловживань владою або службових становищем за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі Генеральної прокуратури України показали, що у 2015 році обліковано 2009 злочинів, 2016 році – 3360, а за 5 місяців 2017 року – 2009. Але відповідно до звітів Міністерства внутрішніх справ України з протидії корупції, то у 2015 році за ст. 364 КК України було закінчено розслідування 175 кримінальних проваджень, у 2016 році – 181, а за перший квартал 2017 року – 64.

Аналіз наведених статистичних даних щодо кількості облікованих злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, взагалі, та зловживань владою або службовим становищем, зокрема, дає підстави погодитися з В. В. Сухоносом, який зазначає, що незважаючи на прийнятий в Україні пакет документів щодо боротьби з корупцією, належної постійної боротьби з цим лихом не ведеться. Здебільшого проголошуються декларації про потребу боротьби з нею під час передвиборчих компаній. До цього часу керівництво держави не створило робочої групи для розроблення методики об'єктивної оцінки рівня корупції в Україні, зокрема латентної [7, с. 8-9].

Аналізуючи склад злочину, передбаченого ст. 364 КК України, В. Г. Хашев відзначає, що форми злочинного службового зловживання, а також найбільш поширених діянь, пов'язаних з ним, дало змогу авторові дійти такого висновку: «вони найчастіше проявляються у такій протиправній поведінці, як: шахрайство (16%); незаконне отримання матеріальних та інших послуг, пільг і переваг за рахунок підприємства (15%); ухилення від оподаткування (14%); відчуження майна і майнових прав, що перебувають у податковій заставі (11%); надання нерухомості в користування без оформлення та оплати (9%); приховування злочинів працівниками, які мають їм протидіяти (9%) тощо» [8, с. 9]. Тому можна погодитися з О. Г. Куликом, який вважає, що «визначення цього злочину, яке міститься у ст. 364 КК, сформульовано так загально, що дозволяє кваліфікувати як за цією статтею широкий спектр антисуспільних діянь у сфері службової діяльності. Зокрема, можна передбачити, що певна частина випадків одержання хабара, коли факт такого одержання не вдалося довести, кваліфікувалися саме таким чином» [9, с. 117].

Різні точки зору щодо визначення поняття зловживання владою або службовим становищем висловлювалися вченими залежно від того, за які

діяння в диспозиції цієї норми КК України передбачалася відповідальність. Існує точка зору, що зловживання владою визначається як вчинення службовою особою, яка постійно або тимчасово здійснює функції представника влади, умисного всупереч чинного законодавства діяння, використання своїх повноважень, яким вона наділена на підставі законів та інших нормативно-правових актів, усупереч інтересам служби. Під використанням влади чи службового становища всупереч інтересам служби розуміють вчинення службовою особою таких порушень своїх службових обов'язків, які заподіюють істотну шкоду інтересам окремих громадян, державним, громадським інтересам або інтересам юридичних осіб [10].

О. Я. Светлов зазначав, що Закон (ст. 165 КК УРСР) визначає зловживання владою або службовим становищем як умисне, з корисливих мотивів або іншої особистої зацікавленості, використання посадовою особою свого посадового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих фізичних громадян [11, с. 141]. А. В. Савченко вважає, що зловживання владою – це вчинене всупереч інтересам служби використання службовою особою, яка є представником законодавчої, виконавчої чи судової влади, своїх повноважень і можливостей щодо пред'явлення вимог і прийняття рішень, обов'язкових для виконання іншими фізичними або юридичними особами. Зловживання службовим становищем – це вчинене всупереч інтересам служби використання службовою особою своїх повноважень і можливостей, пов'язаних із займаною посадою [12, с. 89].

Отже, проведений аналіз різних точок зору щодо тлумачення поняття зловживання владою та зловживання службовим становищем мають багато загальних рис, серед яких: вчинення його службовою особою; використання своїх повноважень; вчинення всупереч інтересам служби; завдання істотної шкоди.

Що ж стосується останньої редакції ст. 364 КК України, то після внесення змін, кримінальній відповідальності підлягають особи, які зловживають владою або службовим становищем тільки з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи. На нашу думку, це призвело до того, що кримінальної відповідальності уникають службові особи, які використовують владу чи службове становище всупереч інтересам служби без корисливого мотиву (помста, заздрість, кар'єризм, протекціонізм тощо), оскільки під неправомірною вигодою розуміють грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав.

Аналізуючи зловживання владою або службовим становищем як корупційний злочин, треба виділити ознаки, властиві цим діянням. В. І. Тютюгін і К. С. Косінова виділяють шість ознак корупційних злочинів: 1) їх вчинення завжди пов'язано з використанням особою влади, службового

становища чи можливостей, які з такого службового становища випливають; 2) корупційним може визнаватися лише такий злочин, у якому вчинене діяння суперечить інтересам службової діяльності особи; 3) усім злочинам, зазначеним у примітці до ст. 45 КК, властиве виключно умисне психічне ставлення до вчинюваного діяння; 4) безумовно корупційні злочини, у своїй абсолютній більшості пов'язані з одержанням чи даванням (зокрема пропозицією і обіцянкою таких дій) неправомірної вигоди; 5) характерною ознакою корупційних злочинів є суб'єкт їх вчинення; 6) встановлений в примітці до ст. 45 КК перелік корупційних злочинів є вичерпним і поширювальному тлумаченню не підлягає [13, с. 394-396].

Наведені В. І. Тютюгіним і К. С. Косіною ознаки корупційного злочину в більшості відповідають зловживанню владою або службовим становищем. Зокрема, цей злочин вчиняється з використання своїх повноважень або вчиняються всупереч інтересам служби; суб'єктивна сторона – умисна форма вини; обов'язковою ознакою є одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи; суб'єктом злочину є службова особа.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз показав, що з одного боку зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) має ознаки корупційного правопорушення й відноситься до корупційних злочинів, зокрема й міжнародних, а з іншого – є злочином у сфері службової діяльності. Наш висновок підтверджується і ч. 5 ст. 65 «Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» Розділу XI «Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та усунення їх наслідків» Закону України від 14.10.2014 №1700-VII «Про запобігання корупції», де вказано, що особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні нею злочину у сфері службової діяльності (вид. – А.С.П.), підлягає відстороненню від виконання повноважень на посаді в порядку, визначеному законом. Неоднозначність же такого тлумачення потребує законодавчого врегулювання та, на наш погляд, виділення корупційних злочинів у окремий розділ КК України.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції : Закон України від 21 лютого 2014 року № 746-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 12. – Ст. 188 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/746-18>

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції : Закон України від 21 лютого 2014 року № 746-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 12. – Ст. 188 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/746-18>

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр/рос) (Конвенцію ратифіковано із заявками Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006. – ВВР. – 2006. – № 50. – Ст.496). – // Відомості Верховної Ради. – 2007. - № 49.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/page

4. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>

5. Статистичні дані про стан і структуру злочинності в Україні за 2011 рік : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mvs.gov.ua.

6. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013-2014 роки): наук.-практ. посіб. / [О. М. Литвак, Р. О. Стефанчук, Н. В. Лісова та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – 254 с.

7. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти : [монографія] / В.В. Сухонос. – Суми: Університетська книга, 2015. – 74 с.

8. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Г. Хашев; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2007. – 20 с.

9. Кулик Г. О. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / Г. О. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

10. Зловживання владою або службовим становищем (у контексті ст. 364 КК України) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.piskun.com.ua/2016/08/zlovzhivannya-vladoyu-abo-sluzhbovim-stanovishhem-v-konteksti-st-364-kk-ukra%D1%97ni/>

11. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / Светлов А.Я.; Отв. ред.: Лановенко И.П. – Киев: Наук. думка, 1978. – 303 с.

12. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навч. посіб. / А. В. Савченко. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 168 с.

13. Тютюгін В. І. Поняття та ознаки корупційних злочинів / В. І. Тютюгін, К. С. Косінова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1(4). – С. 393-396.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2017

Политова А. С. Злоупотребление властью или служебным положением: коррупционное преступление или преступление в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг

В статье предпринята попытка проанализировать основания отнесения злоупотребление властью или служебным положением к коррупционным преступлениям.

Исследовано понятие коррупции и видов коррупционных преступлений в международных нормативно-правовых актах, а также проведен анализ нормативно-правовых актов Украины по вопросам противодействия коррупции. Сделан вывод, что в международной практике отсутствуют рекомендации по криминализации злоупотребления служебными полномочиями или служебным положением как коррупционного преступления. В законодательстве Украины не отмечается такой признак коррупции как злоупотребление властью или служебным положением, как это делается в некоторых международных актах по противодействию коррупции.

Проанализированы различные точки зрения относительно толкования понятия злоупотребления властью или служебным положением как

преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг. Рассмотрены соответствие этого вида преступления признакам коррупционных преступлений.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, злоупотребление властью или служебным положением, коррупция, уголовная ответственность, коррупционное преступление.

Politova A. Misuse of Authority or Official Position: Corruption or Crime in Sphere of Official and Professional Activities Related to Provision of Public Services

The article attempts to analyze the reasons for attributing abuse of power or service position to corruption crimes.

The analysis of existing approaches to the definition of the concept of corruption and types of corruption crimes in international legal acts has been carried out. Ukraine's legal acts on combating corruption have been also analyzed.

The author concludes that there are no recommendations for criminalizing the abuse of official authority or service position as a corrupt crime in international practice.

The national legislation of Ukraine does not mention such a sign of corruption as abuse of power or service position, as it is done in some international legal acts against corruption.

The article deals with the state of crimes in the field of official activity and professional activities related to the provision of public services. The dynamics of abuse of power or service position have been separately analyzed. The statistics of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the attribution of abuse of power or service position to corruption crimes and the General Prosecutor's Office of Ukraine statistics – to the crimes in the field of service activities and professional activities related to the provision of public services are provided. The causes of this type of crime spreading have been established.

The author analyzes various points of view of scientists regarding the interpretation of the concept of power abuse or service position as a crime in the field of service activities and professional activities related to the provision of public services. Correlation of this type of crime with the signs of corruption crimes has also been analyzed.

It is concluded that, on the one hand, abuse of power or service position (Article 364 of the Criminal Code of Ukraine) has signs of corruption offense and refers to corruption crimes, including international ones, and on the other hand, it is a crime in the field of official activity. The ambiguity of such an interpretation requires a legislative settlement.

Keywords: crimes in the field of official activity and professional activities related to the provision of public services, abuse of power or service position corruption, criminal responsibility, corruption offense.

УДК 34.01:343.1:351.87:34.096

**Б. Г. Розовский,
С. А. Комиссаров**

**ПРАВО НА БЕЗОПАСНОСТЬ ОТ ПРЕСТУПНЫХ
ПОСЯГАТЕЛЬСТВ – РАВНОЕ С ДРУГИМИ
ПРАВАМИ И СВОБОДАМИ ЧЕЛОВЕКА**

Процессуальная регламентация оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов под флагом демократизации прав и свобод человека периодически подвергается реформированию. Не отрицая его актуальность и важность, представляется необходимым соизмерять полученные результаты с динамикой гарантий обеспечения прав граждан на безопасность от преступных посягательств. Результаты проведенного авторами исследования

свидетельствуют о неоправданной затратности существующей регламентации порядка проведения ОРД и выделившихся из нее негласных следственных (розыскных) действий, что негативно сказывается на их эффективности. Предлагаются частные решения проблемы.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, негласные следственные (розыскные) действия, детектив, судебный контроль.*

Постановка проблемы. Процессуальная регламентация оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов под флагом демократизации прав и свобод человека периодически подвергается реформированию. Не отрицая его актуальность и важность, представляется необходимым соизмерять полученные результаты с динамикой гарантий обеспечения прав граждан на безопасность от преступных посягательств. Результаты проведенного авторами исследования свидетельствуют о неоправданной затратности существующей регламентации порядка проведения ОРД и выделившихся из нее негласных следственных (розыскных) действий, что негативно сказывается на их эффективности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема обеспечения защиты прав и свобод человека в правоохранительной сфере не нова. Исследованию соотношения защиты прав и свобод человека с эффективностью правоохранительной деятельности в теории уголовного процесса и ОРД посвящены работы Э.А. Дидоренко, В.П. Захарова, В.С. Овчинского, С.С. Овчинского, Н.А. Погорецкого, В.Г. Самойлова, В.П. Столбового и других ученых. Однако проблема все еще ждет своего решения.

Формирование целей. Угрозы терроризма, рост общеуголовной преступности, нарастающие сложности раскрытия совершенных и готовящихся преступлений требуют, в числе других, существенного расширения потенциала оперативно-розыскной деятельности за счет изменения процессуального статуса субъектов, ее осуществляющих. Авторы полагают, что предлагаемая статья будет инициировать дискуссию с участием ученых и широкой общественности, в ходе которой представится возможным найти оптимальное практическое решение.

Изложение основного материала. В соответствии со статьей 124 Конституции Украины «Правосудие в Украине осуществляется исключительно судами. Делегирование функций судов, а также присвоение этих функций другими органами или должностными лицами не допускаются». Однозначно трактуется, что только суду предоставлено право признать человека виновным. Единственным процессуальным актом, которым может быть зафиксирован этот факт, официально считается приговор суда, вступивший в законную силу.

Мы осознаем, что полемика не самый благодарный акт, когда ее острие направлено на традиционные доктринальные представления и устоявшиеся правовые категории. Однако настоящий ученый должен быть человеком, работающим для жизни и из жизни берущим материал для своих научных исследований. Данное требование вдвойне распространяется на ученых,

посвятивших свою дальнейшую жизнедеятельность правоохранительной практике. Жизнь же, повседневная практика свидетельствуют, что имеющаяся излишняя политизация конституционной аксиомы препятствует научному осмыслению реально сложившегося механизма осуществления правосудия, порождает необоснованные шарахания по его обновлению. Поэтому вынуждены начать с элементарных правовых аксиом.

Вряд ли кто будет оспаривать тот факт, что признание правонарушителя виновным и решение вопроса о его наказании относится не только к компетенции суда. Административные взыскания уполномочены налагать, в числе других, правоохранительные органы. С санкции прокурора, порой, на практике и без нее, следователями прекращаются уголовные производства, оставляя без наказания лиц, совершивших преступления, но не представляющих дальнейшую опасность для общества. Виновный без суда может быть освобожден от наказания в интересах осуществления оперативно-розыскных мероприятий против других лиц. Однако главное в другом: *суд – это завершающий этап правосудия. Прежде, чем он признает человека виновным, такое признание должен сделать оперативный работник и следователь, осуществляющие досудебное расследование.*

В рамках действующего уголовного процессуального законодательства нелепо утверждать саму возможность предания суду человека, если у лиц, осуществляющих досудебное расследование, имеются в этом сомнения. По элементарной логике оперативные сотрудники, следователи и прокуроры должны нести равную с судьями ответственность за объективность и справедливость решения вопроса о привлечении к ответственности преступника, с одной стороны, и в равной степени за соблюдение прав и свобод граждан, с другой. *Но по той же логике для этого их необходимо наделить, если не равными, то хотя бы близкими по силе и значению правами. А этого нет.*

При всех осуществляемых в рамках нового УПК Украины попытках нивелировать доказательства, собранные при расследовании на досудебной стадии, практика неоспоримо свидетельствует, что в абсолютном большинстве именно они обоснованно кладутся судом в основу обвинительного приговора. На этом фоне, не иначе как абсурдом выглядит искусственно созданное существующее недоверие к следователям и оперативным сотрудникам – этим неутомимым первопроходцам уголовного процесса.

Исторически в арсенале средств розыска и изобличения преступника важная роль отводилась сыску. В наше время он получил название оперативно-розыскной деятельности¹ с выделением из нее негласных следственных (розыскных) действий. Но в отличие от прошлого², под влиянием возникшей на определенном этапе аграрации толкования

---

¹ Для удобства изложения распространяем этот термин и на негласные следственные розыскные действия при четком понимании их различия.

² В Голландии и ряде других государств по сей день не принято огораживать домостроения и приусадебные участки высокими заборами. В былые времена, когда главы семейств, будучи мореплавателями, отправлялись в рейс, соседи сидели за нравственностью их жен. Для этого даже окна не должны были иметь занавесы.

демократических прав и свобод граждан, данный вид средств и методов борьбы с преступностью имеет чрезвычайно жесткую регламентацию. В юридической науке акцент сделан на исследовании условий соблюдения этих прав и свобод при реализации оперативно-розыскных мероприятий [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7, С. 137-141 и др.]. Однако практика свидетельствует, что сложившееся неоправданно сложные процедуры получения разрешений на проведение ОРМ и контроля за использованием их результатов негативно сказываются на эффективности борьбы с преступностью и, тем самым, на соблюдении прав и свобод граждан¹.

Не претендуя на полноту, остановимся на некоторых аспектах проблемы. В чем законность судебного контроля обыска и ОРМ? На первый взгляд, в оценке здесь никаких поводов для двусмысленности нет и быть не может: законно то, что регламентировано законом. Формально – да. Но ленинское «формально правильно, а по существу издевательство», при любом отношении к самому Ленину, забывать не стоит. Вдумайтесь: вся «законность» проведения обыска и ОРМ сводится к санкционированию их соответствующими должностными лицами правоохранительных органов, прокуратуры и судьей². Однако действующее законодательство допускает в исключительных случаях проведение мероприятия без всех этих санкций. Пусть в исключительных случаях, но допускает! Какова юридическая сила последующего оповещения власть имущих об уже проведенном мероприятии – загадка для любителей кроссвордов, не более.

Более существенный вопрос: каковы критерии понятия «неотложность» применительно к тактике борьбы с преступностью в целом, и оперативно-розыскной деятельности, в частности? Даже в физике, химии, других точных науках информация о явлениях и процессах во многих случаях меняется на протяжении краткого промежутка времени. В криминалистике и ОРД информация в значительной мере подобна ртути, она подвижна, подвержена непредвиденной трансформации. Возьмем показательный пример. По полученному сообщению преступник, чтобы не засветиться, решил отложить на время реализацию похищенных ценностей и закопал их во дворе дома своей приемной дочери. Однако в тот же день он неожиданно встретил бывшего подельника по другому делу, который на своей машине ехал за пределы Украины с гарантированным безопасным провозом «товара», и предложил купить похищенное. Сделка состоялась, вещественные доказательства выпали из поля зрения оперативных

---

¹ Если ранее оперативные сотрудники могли, например, в течение часа установить место нахождения похищенного мобильного телефона и тем самым – самого преступника, то теперь такую информацию можно получить через шесть суток, а то и через месяц. Показательно, что по существующей практике полученная оперативная информация направляется прокуратуре, и лишь он решает вопрос о времени и объеме передаче ее следователю.

² Только в подразделениях полиции разрешение на проведение ОРМ требует согласования с восемью должностными лицами. В дальнейшем документы проходят регистрацию в режимно-секретных органах прокуратуры и суда, что не способствует неразглашению сведений.

сотрудников. Последовавшее получение разрешения на производство обыска оказалось стрельбой по отсутствующей мишени. Предпринятыми мерами выявить похищенное не представилось возможным, ущерб потерпевшему в полной мере возмещен не был. Пример отнюдь не уникальный, но он и ему подобные должной оценки в теории уголовного процесса не получили.

Нельзя не отметить противоречивость регламентации этих важнейших процессуальных действий. Согласно ст. 233 УПК Украины «Следователь, прокурор вправе до вынесения постановления следственного судьи войти в жилище или другое владение лица лишь в неотложных случаях, связанных со спасением жизни людей и имущества либо с непосредственным преследованием лиц, подозреваемых в совершении преступления. В таком случае прокурор, следователь по согласованию с прокурором обязан безотлагательно после осуществления таких действий ходатайствовать о проведении обыска к следственному судье. Следственный судья рассматривает такое ходатайство согласно требованиям статьи 234 настоящего Кодекса, проверяя, помимо прочего, действительно ли имелись основания для проникновения в жилище или другое владение лица без решения следственного судьи. Если прокурор откажется согласовать ходатайство следователя об обыске или следственный судья откажет в удовлетворении ходатайства об обыске, установленные в результате такого обыска доказательства недопустимыми, а полученная информация подлежит уничтожению в порядке, предусмотренном статьей 255 настоящего Кодекса». Допустим, следователь или оперативный сотрудник в пределах своей компетенции преувеличили неотложность проникновения в жилище подозреваемого, и что: выявленные бесспорные доказательства совершения им преступления подлежат уничтожению? – Абсурд чистой воды.

Еще один аспект. Согласно ст. 247 УПК Украины рассмотрение ходатайств, отнесенных к полномочиям следственного судьи, осуществляется председателем или по его определению другим судьей Апелляционного суда Автономной Республики Крым, апелляционного суда области, городов Киева и Севастополя, в пределах территориальной юрисдикции которого находится орган досудебного расследования. Однако помимо контрольных функций судья не освобожден от рассмотрения уголовных производств по существу, что составляет его основную нагрузку, при нынешней нехватке судей весьма большую. В этих условиях запомнить все обстоятельства производства, по которому он дал санкцию на обыск или проведение оперативно-розыскных мероприятий более, чем проблематично. В итоге, как отмечают специалисты, «следственный судья работает по каждому делу, скажем так, «дискретно», не представляет и не в состоянии представлять материалы дела в их совокупности: каждое доказательство рассматривается им изолированно и вне какой-то связи с остальными материалами. Иначе говоря, следственный судья превращается в своего рода «нотариуса», задачей которого является проверить лишь, правильно ли составлен протокол, есть ли в нем необходимые графы, как он подшит, пронумерован и т. п., но не более того. Однако не только

действующее законодательство, но и общая теория доказательств исходят из того, что оценка доказательств может быть успешной только при наличии возможности оценивать доказательства в их совокупности. Здесь же мы сталкиваемся с полной фрагментаризацией процесса доказывания и абсолютным разрывом деятельности по собиранию и оценке доказательств, что не только противоречит фундаментальным положениям уголовно-процессуальной теории, но и неизбежно приведет уголовный процесс к хаосу» [8, с. 232-233].

Ныне большинство авторов судебный контроль исключают из функции правосудия. В определенной части какая-то логика в этом есть. Но почему этот контроль все же именуется судебным? В чем его судебная специфика? Провозгласили: санкцию дает судья. Но судья и суд в рассматриваемой ситуации – понятия не однородные. Суд – это не помещение, а процесс, в котором участвуют заинтересованные стороны, это состязательность, непосредственное исследование сторонами первичной информации, представленной на рассмотрение. О каких сторонах идет речь в данном случае? О какой состязательности можно вести речь, если в п.8 Постановления Пленума Верховного Суда Украины от 28 марта 2008 года регламентируется следующая процедура рассмотрения ходатайства: «Судья ... изучает материалы оперативно-розыскного, контрразведывательного или уголовного дела, при необходимости (подчеркнуто нами. Авт.) заслушивает субъекта подачи ходатайства и выносит мотивированное постановление о его удовлетворении или отказе в удовлетворении?»

Пленум дал судам следующее разъяснение по порядку дачи разрешений на ограничение прав граждан (п.14): «Суд не вправе разрешать вопросы о виновности лица в совершении преступления, давать оценку доказательствам с точки зрения их достоверности и достаточности для квалификации действий лица или решать другие вопросы, которые подлежат разрешению во время судебного рассмотрения уголовного дела?» Ну чем не детская игра – да и нет не говорить, черное и белое не носить? Причастность лица к преступной деятельности выяснению не подлежит, доказательства не оцениваются, вопросы виновности не обсуждаются. А как же тогда определять наличие или отсутствие оснований для дачи разрешения на проведение оперативно-розыскного мероприятия?

Впрочем, рекомендацию Пленум Верховного Суда Украины дал не без оснований. Когда, например, решается вопрос об избрании мерой пресечения содержание под стражей, в материалах дела есть показания свидетеля Н., указывающего на виновность обвиняемого М.; показания М., который приводит доказательства своей невиновности; показания свидетеля П., опровергающего эти доводы, и т.д. Суд при желании может, а по закону обязан дать оценку собранной информации. В отличие от этой ситуации, за обращением на проведение оперативно-розыскных действий в суд и разрешением именно потому, что искомой информации нет или ее недостаточно. Есть круг потенциальных подозреваемых, есть оперативные подходы к ним, их надо реализовать, чтобы отсеять непричастных и

определимся с причастными. Понятно, столь откровенно в ходатайстве не напишут, некое обоснование в условиях даже полной неопределенности будет, благо реальность оперативной информации в суде документально не проверишь.

Должностное лицо, уполномоченное санкционировать проведение ОРМ, хотя и именуется судьей, реально таковым не является. Он не исследует необходимую информацию в первоисточнике, а ограничен закрытой информацией об информации – документами, составленными заинтересованными лицами. Насколько эти документы соответствуют действительности – дело совести и ответственности их составителя. Оценка события «по слухам» – наиболее точная характеристика того, что происходит в суде. Фактически мы создали плохенький дубликат прокурора, надели на него судейскую мантию и пересадили в здание суда. На том демократия закончилась. Но добавилось волокиты, неоправданных потерь времени.

Возникает множество вопросов. Один из них: если мы ввели понятие судебного контроля, то почему он ограничивается только дачей разрешения на проведение оперативно-розыскного мероприятия? Кто контролирует законность и обоснованность его реализации? В США, например, судья каждые 10 дней информируется о результатах прослушивания телефонных переговоров и может приостановить проведение мероприятия, если сочтет нецелесообразность его дальнейшего проведения. У нас суд вообще не извещается о полученных результатах. Да и нужны эти уведомления? (Такие предложения есть). Ведь если окажется, что судья дал необоснованное разрешение на проведение оперативно-розыскного мероприятия, не будет же он сам себя сечь. А полномочий воздействовать на виновных руководителей оперативно-розыскных подразделений ему закон не предоставил. В свою очередь, прокурор, следователь и оперативный сотрудник застрахованы от ответственности за неправомерное проведение ОРМ – оно санкционировано судьей. Заколдованный круг!

Плодим контролера над контролером, надзирающего над надзирающим, порождая тем самым безответственность и непосредственного исполнителя, и надзирающего. Наглядная иллюстрация: до известных событий на Донбассе прокурор Луганской области направил представление начальнику УМВД с обвинением в необоснованности части ходатайств перед судом о санкционировании проведения оперативно-розыскных мероприятий. Факт имел место. Но все эти ходатайства были предварительно санкционированы прокурором (той самой «вдовой, которая...»). Подобных примеров множество. Контроль или надзор нужен, но незачем сводить его к видимости.

Эти и множество других подобных вопросов остаются открытыми по одной причине: мы стыдимся показать всю наготу оперативно-розыскной деятельности, не отважимся открыто обосновать ее необходимость, непротиворечивость основным постулатам цивилизованного общества. Да, оперативно-розыскная деятельность – это деятельность в сфере правосудия экстремальная. Но ее история более ранняя, чем история суда, и тем более следствия. Ухищрения завуалировать в УПК формы ее реализации по каким

бы то не было причинам заведомо бесполезны. Все секреты ОРД – это секрет Полишинеля. Не надо обвинять оперативно-розыскную деятельность в аморальности, в ущемлении прав и свобод граждан – всё процессуально регламентированное досудебное расследование не менее аморально, если не отрывать мораль от реалий жизни, всё в той или иной мере вынуждено ограничивать права граждан. Сам факт регламентации в законе освидетельствования, осмотра, проведения экспертиз, в том числе психиатрических, задержания, так же как ареста, обыска, не свидетельствует о фактическом ограничении прав граждан в случае их проведения?

Привычно преклоняемся перед Западом. Но вот показательный пример. Вице-президент суда г. Бремен (ФРГ) Элен Бэст показывает изнутри, как работает германская система уголовной юстиции. А. был задержан в 10:00 полицией по подозрению в пособничестве в краже из жилого дома. В связи с тем, что А., если не будет добыто дополнительных доказательств, в скором времени будет освобожден, а также с целью ускорения процесса, ходатайство о проведении обыска в его квартире заявляется в устной форме. Время на момент заявления ходатайства – 17:00. Следственный судья заслушивает по телефону ходатайство прокурора о проведении обыска в квартире А. Он принимает решение об удовлетворении ходатайства. О своем решении следственный судья сообщает немедленно, в устной форме по телефону. Прокурор делает об этом отметку в уголовном деле[9, с. 9].

Выглядит красиво. Но возникают естественные вопросы. Для задержания А. было достаточно доказательств? Если нет, на каком основании проводился обыск? Если да, то зачем внешне быстрая, но волокита? Как реально происходил обмен информацией? Полицейский звонил прокурору по телефону или приезжал к нему с материалами дела? Если также происходил лишь телефонный разговор, зачем нужен прокурор, почему лицо, производящее расследование не могло самостоятельно решить вопрос со следственным судьей? Наконец, зачем вообще нужен следственный судья, если он дает согласие на обыск с закрытыми глазами?

Не стоит кривить душой: санкционирование судом обыска, прослушивания телефонных переговоров и др. – это формальность, свидетельство лишь вынужденного сегодня недоверия к профессионализму работников правоохранительных органов. Мы долго будем вести тяжбу по поводу допустимости и условий проведения оперативно-розыскной деятельности, пока не признаем ее рядовым, таким же, как и все другие виды процессуальной деятельности, как, например, допрос, осмотр, опознание.

Мы живем в условиях расширяющейся открытости общества. Несмотря на критику, уже ныне существующие технологии позволяют отслеживать каждый шаг человека помимо его воли и желания. При всех попытках упорядочить процессуальную регламентацию этой деятельности, специальные службы практически во всех без всяких ограничений странах широко их реализуют в целях обеспечения государственной безопасности, защиты жизни граждан от террористов. На этом фоне попытки ограничить, усложнить условия применения правоохранительными органами оперативно-розыскных средств борьбы с общеуголовной преступностью выглядят как нонсенс.

Наступивший век информационных технологий позволяет генерировать оперативно-розыскные технологии упреждающего действия¹. Так, китайское правительство поручило крупнейшему военному подрядчику China Electronics Technology Group разработать систему предсказания преступлений. Новая программа будет составлять портреты подозреваемых, анализируя информацию с банковских счетов и места работы, хобби, потребительские привычки и, что главное, кадры с камер наблюдения. И реагировать на нестандартное поведение. К примеру, житель бедной деревни вдруг обзавелся кругленькой суммой. Или человек, не имеющий родственников в других странах, начинает часто звонить за границу. Все это – признаки потенциального террориста. Выявив нечто подобное, государство может заморозить банковские счета гражданина и потребовать от работодателя доступ ко всем коммуникациям подозреваемого. К тому же еще со времен Мао на каждого китайца есть особый файл, в котором перечислены его школьные достижения, медицинская история, рабочие успехи, отзывы о личности и прочие сведения, которые мы с вами считаем конфиденциальными.

Китай остается Китаем – он достаточно тоталитарен. Но уже несколько лет в США абсолютно публично реализуется аналогичная программа «Допреступность». Ее автор Майлс Верник из Иллинойского технологического института, который еще в 80-х разрабатывал для Пентагона систему интеллектуального распознавания целей. Специалист по машинному обучению и интерпретации изображений, Верник и стал создателем «допреступности» в Чикаго. Алгоритмы засекречены, но Верник сознался, что они настолько тонки, что могут даже расположить будущих бандитов по рангу, исходя из их шанса попасть в перестрелку, ранить и убить кого-то. К настоящему времени полиция побывала "в гостях" у сотни допреступников из списка. В пресс-службе Нацинститута юстиции пояснили: речь идет о лицах, которые, по мнению модели, будут вовлечены в перестрелки и убийства.

Чикаго – не единственный город в США, который пытается статистически прорицать преступления. Полиция Санта-Крус (Калифорния) тоже использует математическую модель, рассчитывающую частоту преступлений в разных районах, с 2011 года. Из-за этого изменились маршруты патрулей. Только за первый месяц они осуществили пять арестов и предотвратили несколько преступлений.

Подобный отдел заработал и в Лос-Анджелесе – и получил от журнала Time звание «одного из лучших изобретений 2011 года». Их программа генерирует на карте города «прогностические области», где высок риск преступления. Туда приезжают патрули и проверяют. По имеющимся оценкам предотвращены сотни случаев, когда люди пришли бы домой и увидели бы свои дома ограбленными. Даже самые большие скептики теперь говорят: «Это работает!»

---

¹ Соответствующая информация содержится в интернете.

Приблизительно те же системы работают в Мемфисе и Чарльстоне (благодаря корпорации IBM). Европа тоже не отстает – Берлин, к примеру, использует систему PredPol (заимствованную, впрочем, у американцев). Город разбит на квадраты, районы, где могут произойти преступления, подсвечиваются. Что-то похожее, основанное на системах уличного наблюдения, работает и в Лондоне.

Рассматривая проблему процессуализации оперативно-розыскной деятельности, нельзя не коснуться еще одного аспекта. Ныне набирает силу тенденция нивелирования по американскому образцу различия полномочий между следователем и оперативным работником, объединения их в статусе детективов. Оставим на совести утверждение коллег, что следователь – это лишь «протоколист», «стенографист» действий оперативных сотрудников. По УПК негласные следственные (розыскные) действия производятся, в основном, по делам о тяжких преступлениях, а таковые далеко не все. Порядка 67% очевидных и других преступлений фактически расследуется без реального оперативного сопровождения. Основная нагрузка единолично возлагается на следователя. По много эпизодным и другим сложным производствам разработкой занимаются несколько оперативных сотрудников. Координация их работы и сведение воедино полученной информации – тоже задача следователя.

Трудно судить, насколько авторы очередной новации знакомы со всеми сторонами деятельности американских детективов и разделением их правомочий. В США в разных штатах реализация оперативно-розыскных функций дифференцирована между более сорока подразделениями. Не является исключением и набирающая силу украинская практика. Если следователь займется, например, организацией явочных квартир, учреждений прикрытия, встречами с агентами и оформлением соответствующих оперативных документов, на проведение следственных действий у него просто не хватит времени. А главное – следователь публичная фигура, он на виду у обвиняемых и свидетелей. Если его увидят при частом общении с агентом – риск провала того велик. Не говорим уже о том, что к оперативно-розыскной деятельности отнесено наружное наблюдение. Представляете себе следователя в роли «топаря», осуществляющего слежку за подозреваемым/обвиняемым, которого только что допрашивал? Есть еще такой специфический вид оперативно-розыскной деятельности как аналитическая разведка и ряд других. Потому оперативный сотрудник безоговорочно не может отождествляться со следователем.

Следователь *координирует* расследование с оперативными сотрудниками, даёт задания по восполнению и упрочению информации в пределах плана расследования конкретного преступления для обеспечения его полноты, объективности и всесторонности. *Дискуссия о целесообразности или нецелесообразности внедрения в отечественную практику детектива может быть продуктивно завершена, если в УПК Украины регламентировать допустимость создания, наряду со следственными, оперативно-следственных групп с разграничением полномочий участников ведомственными инструкциями.*

Сказанное не исключает возможность и необходимость самостоятельного поиска и получения сыщиками оперативно-розыскной информации, существование которой следователь не мог прогнозировать. Для этого каждый организывает получение информации от достаточного количества негласных работников.

Имеющаяся в Украине практика, когда в подобных случаях оперативные сотрудники постфактум приходят к следователю с проектом задания и просят его подписать - недопустима. Можно, безусловно, говорить о целесообразности осуществления и такой работы под руководством следователя в плане качественного придания возможно полученной информации статуса процессуального доказательств. Но тогда требуется выделять штат специальных следователей, которые сами не занимаются расследованием и только взаимодействуют с оперативными работниками, ибо неразумно заставлять следователя, у которого десяток и более (с учетом в прошлом именуемых приостановленными делами – сотен) действующих уголовных производств, отвлекаться на работу с информацией с неопределенной перспективой. Да вся эта затея уже очень напоминает наделение следователя функциями прокурора по надзору за ОРД.

Оперативный сотрудник уголовного розыска и других аналогичных подразделений вне рамок расследуемого уголовного производства - самостоятельный субъект уголовного процесса. Его деятельность может начинаться до совершения преступления и начала расследования при обнаружении одного только преступного умысла. По окончании расследования допустимо осуществление оперативного сопровождения судебного процесса. Оперативный контроль производится за лицами, отбывающими наказание.

Выводы. Права и свободы человека – величайшее достижение человека. Неотъемлемым инструментом их обеспечения являются правоохранительные органы, оперативно-розыскной деятельности которых исторически придавали и будут придавать решающее значение. Особую актуальность проблема приобрела в условиях активизации терроризма. Представляется необходимым вынести вопросы упрощения процессуальной регламентации правоохранительной деятельности на обсуждение научной юридической и широкой общественности. Как рабочие, допустимо зафиксировать следующие предложения:

1. Оперативно-розыскная деятельность во всех ее видах – рядовое процессуальное средство предупреждения и расследования преступлений.

2. Следователь и оперативный сотрудник - самостоятельные процессуальные субъекты уголовного процесса. При расследовании конкретного преступления следователь координирует работу с оперативным сотрудником, не лишая его инициативы в поиске и сборе доказательств. Согласованию подлежат план, тактика расследования и проведения ОРМ.

3. Ответственность за правомерность и эффективность проведения ОРМ несут следователь и оперативный сотрудник в пределах своей компетенции.

4. Аналогично ответственность несут в пределах своей компетенции начальники подразделений правоохранительных органов, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность.

5. Надзор за законностью ОРД осуществляет прокурор.

Использованные источники:

1. Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – 410 с.

2. Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України. [Текст] Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, Луганськ, 2012. – 576 с.

3. Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики [Текст] : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2013 року, м. Сімферополь-Алушта / відпов. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко ; Таврійський нац. ун-т імені В. І. Вернадського. – Сімферополь : ДІАЙП, 2013. – 185 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. : кримінально-правові та процесуальні аспекти [Текст] : Тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 вересня 2013 р. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 544 с.

5. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні [Текст] : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / Відп. за випуск Ю. П. Аленін. – Одеса : Юридична література, 2013. – 504 с.

6. Актуальні питання протидії корупції: стан, проблеми та перспективи на майбутнє [Текст] : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 17 жовтня 2014 року). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – 332 с.

7. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи : поняття, сутність і співвідношення [Текст] / Микола Анатолійович Погорецький, Діана Борисівна Сергєєва // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : науково-практичний журнал. – К., 2014. – Спеціальний випуск 2 (33). – С. 137-141.

8. Головка Л.В. Институт следственных судей: американизация путем манипуляции/Аппарат власти следственной / под общей ред. Н. А. Колоколова. М.: Юрлитинформ. – 2016. – С. 232-233.

9. Бэст Э. Уголовный процесс Германии // Уголовное судопроизводство. 2014. – № 4. – С. 9.

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2017

Розовський Б. Г., Комиссаров С. А. Право на безпеку від злочинних посягань - рівне з іншими правами і свободами людини

Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів під прапором демократизації прав і свобод людини періодично піддається реформуванню. Не заперечуючи його актуальність і важливість, представляється необхідним зв'язати отримані результати з динамікою гарантій забезпечення громадянами прав на безпеку від злочинних

посягань. Результати проведеного автором дослідження свідчать про необґрунтовану втрату існуючої регуляції порядку ведення ОРД і виокремлених з неї негласних слідчих (розшукових) дій, що негативно впливає на їх ефективність. Пропонуються приватні рішення проблеми.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, детектив, судовий контроль.*

Rozovsky B., Komissarov S. Right to Security from Criminal Encroachments Is Equal to Other Human Rights and Freedoms

Procedural regulation of operational-search activity of law-enforcement bodies under the flag of democratization of human rights and freedoms is periodically subject to reformation. Without denying its relevance and importance, it seems necessary to coordinate the results obtained with the dynamics of guarantees for ensuring citizens' rights to security from criminal misconduct. The results of the research carried out by the authors indicate an unjustified cost of the existing regulation of the order of conducting an ODF and the unscrupulous investigative actions that it emerged from, which negatively affects their effectiveness. Private solutions to the problem are offered.

Human rights and freedoms are the greatest achievement of man. An inseparable tool for their provision are law enforcement agencies, whose operational and investigative activities have historically been given and will be given decisive importance. The problem has acquired a particular urgency in the context of the intensification of terrorism. It seems necessary to take issues of simplifying the procedural regulation of law enforcement activities for discussion by the scientific legal and general public. As workers, it is permissible to fix the following sentences:

1. Operational-search activity in all its forms - an ordinary procedural means of prevention and investigation of crimes.

2. The investigator and the operational officer are independent procedural subjects of the criminal process. In the investigation of a specific crime, the investigator coordinates the work with the operational officer, without depriving him of the initiative to search and collect evidence. Harmonization is subject to the plan, tactics of investigation and conduct of operational-search activities..

3. The responsibility for the legitimacy and effectiveness of the operational-search activities. is borne by the investigator and the operational officer within the limits of their competence.

4. Similarly, the responsibility lies, within the limits of their competence, the heads of the law enforcement agencies that carry out operational search activities.

5. The prosecutor supervises the legality of the SAR.

Keywords: *operative-search activity, secret investigative (search) actions, detective, judicial control.*

УДК 343.98

О. А. Севідов

ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ОХОРОНОЗДАТНОСТІ ТВОРУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 176 КК УКРАЇНИ

У статті розглянуто окремі проблемні питання початкового етапу досудового розслідування порушень авторського права та суміжних прав. Визначено та обґрунтовано необхідність установаження такого специфічного факту, як охороноздатність твору. Зазначені умови охороноздатності твору та

окреслені потрібні дії слідчого для встановлення таких умов. Визначено окремі особливості порядку встановлення охороноздатності твору.

Ключові слова: *досудове розслідування; початковий етап досудового розслідування; авторське право; охороноздатність твору.*

Постановка проблеми. Особливості початкового етапу розслідування порушень авторського права й суміжних прав пов'язано як з особливостями відображення названого злочину в навколишній обстановці, так і з потребою їх відмежування від адміністративно-правових деліктів. Слід підкреслити, що на початковому етапі досудового розслідування злочинів, пов'язаних з порушень авторського права й суміжних прав, потрібне проведення значних за обсягом дій для встановлення способу й суб'єкта порушення, розміру матеріальної шкоди а також інших притаманних цьому злочину ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів розслідування злочинних порушень авторського й суміжних прав приділяли певну увагу на рівні монографічних досліджень вітчизняні науковці О.В. Таран, Г.К. Авдєєва, І.М. Горбаньов, І.Р. Куриліна, В.А. Єрмоленко.

Оцінюючи значний внесок науковців у вирішення питань розслідування порушень авторського права й суміжних прав, зазначимо, що вказана проблематика залишається мало вивченою у зв'язку з її багатоплановістю, мінливістю та динамічністю.

Формування цілей. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням авторського й суміжних прав обумовлені, перш за все, сутністю обставин, які підлягають доказуванню й розкриваються в авторському праві.

На початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням авторського та суміжного права виникає необхідність встановлення окремих обставин характерних саме для цього складу злочину. Одна з таких обставин - це охороноздатність твору.

Виклад основного матеріалу. Установлення цього факту потрібне у зв'язку з тим, що авторське право й відповідно кримінальне законодавство України захищає далеко не всі твори. Деякі автори дозволяють безвідплатне використання своїх творів, а законодавець передбачив випадки вільного використання об'єктів авторського та суміжних прав. Тому для правильної орієнтації слідчий повинен мати у розпорядженні інформацію про те, чи охороняється конкретний твір.

Доказування охороноздатності твору полягає у встановленні того, що цей твір охороняється законом і не може використовуватися без дозволу правовласника. Охороноздатність твору – це сукупність умов, зазначених у законах та інших нормативно-правових актах, за наявності яких твір охороняється українським законодавством. Відповідно до ст. 3 Закону України „Про авторське право й суміжні права” [1], до таких умов належать:

– наявність в автора громадянства України або постійного місця проживання на території України;

– наявність першого оприлюднення твору на території України або оприлюднення на території України протягом 30 днів після його оприлюднення за межами України;

– знаходження твору в об'єктивній формі на території України.

Установлення охороноздатності твору у зв'язку з приналежністю автора до громадянства України або наявності постійного місця проживання на території України. З'ясування громадянства автора може бути здійснене через допит заявника та огляду цивільного паспорта автора. Рекомендується долучати до матеріалів кримінального провадження ксерокопію цивільного паспорта потерпілого-автора.

Для встановлення постійного місця проживання на території України треба виходити з положень Закону України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” [2], які роз'яснюють поняття „місце проживання” та вказують на законні підстави для перебування на території України. Також у ст. 5 Закону України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”, устанавлюються законні підстави перебування особи на території України. Ними для громадян України є факт приналежності до громадянства України, а для іноземців та осіб без громадянства підстави, устанавлені Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [3].

Потрібно зазначити й те, що згідно зі ст. 6 Закону України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” громадянин України, а також іноземець або особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, зобов'язані впродовж десяти днів після прибуття на нове місце проживання зареєструвати місце проживання.

Якщо у слідчого виникають сумніви щодо приналежності автора до українського громадянства або наявності в нього постійного місця проживання на території України, потрібно зробити відповідний запит в органи реєстрації для отримання таких відомостей.

Установлення охороноздатності твору у зв'язку з першим оприлюдненням твору на території України або оприлюдненням на території України протягом 30 днів після його оприлюднення за межами України. Факт оприлюднення твору на території України доцільно встановлювати за допомогою таких слідчих (розшукових) дій, як допит заявника (потерпілого) та допит осіб, які брали участь в оприлюдненні твору.

Якщо твір оприлюднювався через публікації, то інформація про це може бути отримана в працівників видавництв, рекламних агентств, співробітників, що брали участь у підготовці виставки, ярмарку, фестивалю, співробітників фірми правовласника тощо. Для цього потрібно встановити таких осіб та провести їх допити. Зазначимо, що окрім допитів осіб, які можуть засвідчити факт оприлюднення твору, велике значення має тимчасовий доступ до документів (віймка), у яких цей факт знайшов відображення. До таких документів належать свідоцтва, дипломи, договори з різними організаціями про проведення рекламної кампанії, договори про виготовлення примірників твору, потрібних для випуску у світ, листи, квитанції та інші документи. Слід відзначити, що відповідно до ст. 159 Кримінального процесуального кодексу

України [4] (далі КПК) тимчасовий доступ до речей та документів здійснюється на основі ухвали слідчого судді, суду.

Якщо оприлюднення твору було здійснене через публічний показ або публічне виконання, то, відповідно, потрібно встановити й допитати осіб, які були присутні при першому публічному показі (виконанні), а також осіб, які здійснювали підготовку публічного показу (виконання). Потрібно провести виїмку договорів автора з власниками приміщень, телестудій про організацію публічного показу (виконання) твору, а також статей або оголошень у засобах масової інформації.

При оприлюдненні твору через передачу в ефір або по кабелю слід отримати офіційні довідки редакцій організацій мовлення про проведену трансляцію твору. Окрім цього, безперечне доказове значення має листування автора з телерадіокомпанією про майбутню передачу в ефір твору, опублікована програма майбутньої передачі.

У разі оприлюднення твору на території України протягом 30 днів з часу оприлюднення за межами України, треба визначити, чи не спливає зазначений строк, чи мало місце оприлюднення за межами України та на її території. У цьому разі потрібно звернути увагу на такі обставини:

- а) кількість примірників творів, випущених у світ на інших мовах;
- б) час видання представлених примірників;
- в) дату підписання угод на публікацію, публічний показ, передачу в ефір (як на території України, так і за її межами);
- г) відеозаписи й фоторепортажі перших публічних показів і виконань;
- д) записи передач, що зберігаються в теле-, радіокомпаніях, а також записи трансляцій, здійснені з телевізійних або радіоприймачів, на які приймалася передача (бажано із зазначенням дати).

Названі обставини встановлюються через проведення допиту автора-заявника та інших осіб, які володіють такою інформацією, а також виїмкою відповідних документів. Але потрібно звернути увагу на те, що це є досить складним завданням. Складність полягає, по-перше, у необхідності допиту осіб, які проживають за кордоном. По-друге, документи, що є доказами, повинні бути перекладені, а також легалізовані. По-третє, у кримінальному процесі потрібна участь перекладача. На нашу думку, одним із шляхів подолання цієї проблеми може стати проведення допиту особи в режимі відеоконференції відповідно до ст.232 КПК України. Іншим шляхом подолання цих труднощів може бути звернення автора або правовласника до компетентного суду країни, де мало місце перше оприлюднення, з проханням установити факт оприлюднення твору на території цієї держави. Легалізоване рішення іноземного суду може допомогти слідчому встановити факт оприлюднення твору на території зазначеної країни.

Установлення факту знаходження твору в об'єктивній формі на території України. Факт знаходження на території України неоприлюдненого твору, установлюється за допомогою допитів заявника (потерпілого) і свідків. Як свідки можуть бути допитані родичі, колеги автора, його товариші по службі.

Документами, що виступають джерелами доказів, є довідки місцевих адміністрацій про знаходження того або іншого твору на території району. Це актуально для творів архітектури й садово-паркового господарства. Окрім того, потрібно досліджувати й потім долучати до справи фотознімки твору, відеозаписи, де відображено місцезнаходження твору в конкретних місцях.

Установлення охороноздатності у зв'язку з терміном дії правової охорони твору. Для встановлення цієї обставини треба з'ясувати, чи не закінчився строк охорони цих прав, використавши ст. 28 Закону України „Про авторське право й суміжні права”. Так, для авторських прав строк їхньої дії встановлений протягом усього життя автора й протягом 70 років після його смерті. Якщо твір обнародований анонімно або під псевдонімом, авторське право діє протягом 70 років після дати його обнародування. Якщо взятий псевдонім не приховує особи автора або якщо авторство розкривається менш ніж через 70 років після публікації твору, то строк дії авторського права встановлюється протягом усього життя автора й протягом 70 років після його смерті.

У разі створення твору колективом авторів, авторське право на нього діє довічно й упродовж 70 років після смерті останнього автора, що пережив інших співавторів. Якщо твір було опубліковано впродовж 30 років після смерті автора, авторські права діють протягом 70 років з моменту його публікації. Авторське право помертвуваних авторів діє впродовж 70 років з дня реабілітації. Якщо впродовж строку дії авторського права твір не був опублікований, а потім певна особа опублікувала його, вона одержує захист рівноцінний майновим правам автора й користується ним упродовж 25 років з моменту публікації. Строки захисту авторського права закінчуються 01 січня року, наступного за роком, у якому закінчився строк охорони.

Визначаючи строки дії суміжних прав, слід користуватися ст. 44 Закону „Про авторське право й суміжні права”. Право артиста на виконання діє впродовж 50 років. Цей строк починається з дня першого запису виконання.

Права виробників фонограм захищаються впродовж 50 років з моменту першої публікації фонограми або протягом того ж строку після першого запису фонограми, але тільки у випадку, якщо вона опублікована протягом цих 50 років.

Охорона суміжних прав організацій кабельного або ефірного мовлення проводиться протягом 50 років після першого розповсюдження передачі по кабелю або через ефір. При правонаступництві, зокрема спадкоємстві суміжних прав, строк охорони отриманих прав визначається в частині, що залишилася від загального строку їх охорони.

Висновки. Таким чином, на початковому етапі розслідування потрібно з'ясувати про порушення якого права йдеться (авторського або суміжного) і чи підлягає воно правовій охороні. Установлення цього факту потрібно тому що, після закінчення строків дії авторського або суміжного прав твір переходить у розряд „суспільного надбання”. Виплата авторської винагороди за використання такого твору не є обов'язковою. Твір може бути віднесено до суспільного надбання також у разі дозволу автора на його безоплатне використання.

Треба пам'ятати, що особисті (немайнові) права завжди зберігаються за автором навіть при переході виключних прав на використання твору. Для відповіді на це запитання найважливіше значення має спосіб порушення авторського або суміжних прав. Незаконне використання об'єктів авторського або суміжних прав порушує виключні права майнового характеру, а привласнення авторства – особисті права автора або виконавця.

Використані джерела:

1. Закон України „Про авторське право й суміжні права” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/3792-12>.
2. Закон України „Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/1382-15>.
3. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2017

Сеvidов А.А. Об установлении охраноспособности произведения на начальном этапе досудебного расследования преступлений предусмотренных ст. 176 УК Украины

В статье рассматриваются отдельные проблемные вопросы начального этапа досудебного расследования нарушений авторского права и смежных прав. Определяется и обосновывается необходимость установления такого специфического факта, как охраноспособность произведения. Указанные условия охраноспособности произведения и намечены необходимые действия следователя для установления таких условий. Определены отдельные особенности порядка установления охраноспособности произведения.

Ключевые слова: досудебное расследование, начальный этап досудебного расследования, авторское право, охраноспособность произведения.

Sevidov A. On Establishment of Protection of Work at Initial Stage of Pre-Trial Investigation of Crimes Provided for in Article 176 of Criminal Code of Ukraine

The article deals with some problematic issues of the initial stage of pre-trial investigation of infringements of copyright and related rights. It is determined and grounded the need to establish such a specific fact as the protection of the work. These conditions of protection of the work and outline the necessary actions of the investigator to establish such conditions. Determined certain features of the order of establishing the security of the work.

Features of the initial stage of investigation of violations of copyright and related rights are associated with the features of the mapping of the crime in the environment, and with the need for their separation from administrative and legal delinquencies. It should be emphasized that, at the initial stage of pre-trial investigation of crimes connected with violations of copyright and related rights, it is necessary to carry out significant volumes of actions for establishing the method and subject of violation, the

size of pecuniary damage, as well as other attributes peculiar to this crime. Features of investigation of crimes connected with violation of copyright and related rights are due, first of all, to the nature of circumstances that are subject to proof and disclosed in copyright law. One of these circumstances is the protection of the work. The establishment of this fact is necessary in connection with the fact that copyright law and, accordingly, the criminal law of Ukraine protects not all works. Some authors allow the use of their works without charge, and the legislator has provided for cases of free use of objects of copyright and related rights. Therefore, for the correct orientation, the investigator must have information on whether a particular work is protected. Proof of the protection of a work is to establish that this work is protected by law and can not be used without the permission of the right holder. At the initial stage of the investigation it is necessary to find out the violation of which rights are being addressed (copyright or related) and whether it is subject to legal protection. The establishment of this fact is necessary because, after the expiration of the terms of copyright or related rights, the work becomes a category of "public domain". Payment of royalties for use of such work is not obligatory. A work may be attributed to a public property also in case of permission of the author for its free use. It should be remembered that personal (non-property) rights are always stored by the author even when transferring the exclusive rights to use the work. Illegal use of objects of copyright or related rights violates the exclusive rights of property, and the appropriation of authorship - the personal rights of the author or performer.

Keywords: pre-trial investigation; the initial stage of preliminary investigation; copyright; protectability work.

УДК 343.137 (477)

Д. В. Сімонович

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Статтю присвячено окремим проблемним питанням кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Приділено увагу недолікам правової регламентації приватного обвинувачення в кримінальному провадженні та визначено напрями їх усунення. Проаналізовано перелік кримінальних проваджень, які здійснюються у формі приватного обвинувачення за новим КПК України, на підставі чого запропоновано їх поділ на певні групи.

Ключові слова: *приватне обвинувачення, особливий порядок кримінального провадження, досудове розслідування, потерпілий.*

Постановка проблеми. Судово-правова реформа, що триває в Україні з часу проголошення незалежності, спрямована на створення принципово нової моделі кримінального процесу, яка повинна відповідати сучасним міжнародно-правовим та європейським стандартам і принципам. З прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) порядок кримінального здійснення провадження зазнав суттєвих змін. Зокрема, змінено підхід до здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. На відміну від інституту угод у кримінальному судочинстві, який став абсолютною новелою для чинного законодавства, інститут приватного

обвинувачення вже давно відомий у кримінальному процесі України. Проте, незважаючи на певну практичну апробацію цього окремого виду кримінального провадження, у практичній площині виникають окремі проблеми, які потребують свого вирішення. Унесення до КПК України низки прогресивних положень обумовлено необхідністю вирішення існуючих протягом тривалого часу законодавчих прогалини й недоліків, що негативно позначаються на правозастосовній практиці. Саме тому, з одного боку, запроваджені новели покликані забезпечити реалізацію прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а з іншого – спрямувати діяльність уповноважених осіб на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладним питанням, пов'язаним з особливостями кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, присвячено наукові дослідження Г. Власової, О. Єні, О. Комарницької, О. Лукашевича, Н. Малярчука, В. Стратонова, П. Цимбала, О. Яновської та інших учених. Утім, оновлення кримінального процесуального законодавства зумовлює потребу подальшого вивчення даного питання.

Формування цілей. Метою статті є розкриття теоретико-прикладних аспектів приватного обвинувачення як особливого порядку кримінального провадження в Україні, визначення недоліків його регламентації та напрацювання певних пропозиції по їх усуненню.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень чинного КПК України, прийнятого в 2012 році, порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення регламентовано новою окремою главою 36. На відміну від КПК України 1960 року, у чинному кодексі збільшена кількість кримінальних правопорушень, провадження по яких здійснюється у приватній формі. Крім того, кримінальне провадження приватного обвинувачення розпочинається з моменту внесення слідчим або прокурором відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Підставою для початку кримінального провадження є лише заява потерпілого, і це правило виключило можливість подання потерпілим скарги безпосередньо до суду першої інстанції.

Слід урахувати позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка виражена в Листі від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 [1]. Так, у пункті 2 зазначеного Листа суд звертає увагу, що досудове розслідування (зокрема нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування прокурором) та судове провадження в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення здійснюється в загальному порядку з урахуванням деяких його особливостей. Погоджуючись з цією позицією, Н. В. Малярчук указує, що інститут приватного обвинувачення виділяють як самостійний правовий інститут, що має певні процесуальні особливості [2, с. 187]. Підтримуючи зазначене, вважаємо, що доктринальне дослідження існуючих на сьогодні підходів до розуміння інституту приватного обвинувачення полягає у визначенні його особливостей.

Специфіка кримінального провадження у формі приватного обвинувачення обумовлена, перш за все, характером учиненого кримінального правопорушення, ступенем його тяжкості, фактом заподіяння шкоди конкретній юридичній чи фізичній особі. На сьогодні, у ст. 477 КПК України визначено майже 60 складів кримінального правопорушення, за якими може бути розпочато кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Порівнюючи положення чинного КПК України з положеннями КПК України 1960 року, можна стверджувати про суттєве розширення переліку складів злочинів за фактом учинення яких кримінальне провадження здійснюється за ініціативою потерпілого. Проте в науковому колі висловлено критичні погляди на істотне розширення переліку кримінальних правопорушень, провадження у яких здійснюється у формі приватного обвинувачення [3, с. 347]. І все ж таки більшість процесуалістів наголошують на позитивному значенні таких законодавчих нововведень [4, с. 176; 5, с. 81; 6, с. 245]. Уважаємо, що розширення переліку складів кримінальних правопорушень щодо яких може бути здійснене кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, перш за все, свідчить про розвиток змагальності під час кримінального судочинства. Крім того, закріплення таких законодавчих положень сприяє підвищенню відповідальності винних осіб безпосередньо перед потерпілими особами та, відповідно, ефективному досягненню основного завдання кримінального провадження – захисту особи від кримінальних правопорушень.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення охоплює незначну частку в загальному обсязі складів кримінальних правопорушень, визначених КК України. Ураховуючи положення ст. 477 КПК України, усі кримінальні правопорушення, за фактом вчинення яких кримінальне провадження здійснюється за ініціативою потерпілого, можна розподілити на 3 основні групи: 1) склади кримінального правопорушення, визначені в п. 1 ст. 477 КПК України; 2) склади кримінального правопорушення, визначені в п. 2 ст. 477 КПК України за умови, що вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого; 3) склади кримінального правопорушення, визначені в п. 3 ст. 477 КПК України за умови, що вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоди тільки власності потерпілого. За цим же критерієм О. В. Єні розподіляє склади кримінальних правопорушень на безумовні, умовно-подружні, умовно-родинно-трудова [7, с. 136-137].

Основною умовою усіх кримінальних правопорушень, віднесених до категорії «приватного обвинувачення», є те, що в результаті їх учинення шкода завдається приватним інтересам потерпілого. І в такому випадку постраждала особа повинна самостійно вирішити, чи бажає вона притягнення до кримінальної відповідальності близької людини (дружини, чоловіка або працівника). У зв'язку з тим, у разі відсутності родинного або трудового зв'язку, кримінальне провадження за вчинення правопорушень, передбачених у пунктах 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, здійснюється за загальними правилами проведення досудового розслідування або судового провадження.

Водночас значна кількість кримінально караних діянь, розслідування яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, посягають на різноманітні права та інтереси особи, не обумовлені родинно-трудовами зв'язком, а саме: її здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканність, майно, недоторканність житла, таємницю приватного життя тощо. Тож захист прав та законних інтересів особи в кримінальному провадженні приватного обвинувачення відповідно до ст. 2 КПК України повинен стати першочерговим завданням держави.

Слід указати, що кримінальне провадження набуває статусу приватного не лише в разі вчинення кримінальних правопорушень, визначених у ч. 1 ст. 477 КПК України. На підтвердження цього додамо, що в ст. 340 КПК України передбачено можливість відмови прокурора від державного обвинувачення під час судового розгляду. У разі погодження потерпілого підтримувати обвинувачення в суді, він користується усіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. У такому випадку кримінальне провадження набуває статусу приватного й здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

З урахуванням вищевикладеного, можна виділити два порядки набуття кримінальним провадженням статусу приватного, зокрема: 1) досудовий порядок – кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії досудового розслідування внаслідок подання потерпілим заяви про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого пунктах 1-3 ч. 1 ст. 477 КПК України; 2) судовий порядок – кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії судового розгляду в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді за умови погодження потерпілим самостійно підтримувати обвинувачення.

Досудове розслідування в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення відбувається й провадиться слідчим, прокурором відповідно до загального порядку здійснення досудового розслідування. Слідчому, прокуророві надано право проводити слідчі (розшукові) дії, зокрема й негласні слідчі (розшукові) дії, проводити інші процесуальні дії, направлені на всебічне, повне й неупереджене дослідження обставин кримінального провадження. У випадках передбачених КПК України, повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення як у провадженнях публічного, так і приватного обвинувачення може здійснюватися прокурором або слідчим за погодженням з прокурором (ст.ст. 276 - 279 КПК України). Висунення обвинувачення особі у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється у формі обвинувального акта (ст. 291 КПК України). Форми закінчення досудового розслідування кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення такі ж самі як і в провадженнях публічного обвинувачення (ст. 283 КПК України). Таким чином, можна стверджувати, що досудове розслідування в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення здійснюється відповідно до загального порядку проведення досудового розслідування, установленого для кримінального

провадження з державною формою обвинувачення. Слід зупинитися на тих особливостях, що можуть проявитися лише в цій формі провадження.

У межах нашого дослідження інтерес викликає ситуація, у якій виявлення на стадії досудового розслідування або судового розгляду певних фактів породжує питання щодо її способів вирішення в практичній діяльності. Ідеться, зокрема, про те, коли під час здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення потерпілий помер. Проблема полягає в тому, що фактично зі справи «зникає» обвинувач. І на практиці виникає ситуація, коли для продовження кримінального судочинства немає правових підстав, а закрити провадження не можна (оскільки закриття кримінального провадження у випадку, визначеному в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, здійснюється в разі відмови потерпілого від обвинувачення, а не його смерті).

Цікавим є той факт, що аналогічні положення в деяких державах закріплено на рівні процесуального закону. Зокрема, у ч. 1 ст. 28 КПК Республіки Білорусь встановлено, що потерпілий, а в разі його нездатності за віком або станом здоров'я висловлювати свою волю в кримінальному процесі або в разі його смерті будь-який з його повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї, а також законний представник мають право брати участь у кримінальному переслідуванні обвинуваченого, а в справах приватного обвинувачення - право висувати й підтримувати обвинувачення проти особи, яка вчинила злочин. Потерпілий або його правонаступник має право в будь-який момент провадження в кримінальній справі відмовитися від обвинувачення [8].

Проведене дослідження свідчить про існування певних проблемних питань, які потребують свого вирішення. У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо доповнити КПК України статтею 478-1 такого змісту:

«Стаття 478-1 Участь у кримінальному провадженні приватного обвинувачення близьких родичів або членів сім'ї потерпілого. Якщо під час кримінального провадження настала смерть потерпілого, один з близьких родичів потерпілого або член його сім'ї має право брати участь у кримінальному провадженні, користуючись правами потерпілого».

Висновки. З урахуванням вищевикладеного, зробимо висновок, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є диференціацією процесуальної форми. Особливості здійснення цього виду провадження визначено в главі 36 КПК України. Уважаємо, що на законорачому рівні потрібно визначити особливості захисту прав потерпілих, які не можуть реалізувати своє право подати заяву чи вчинити інші дії, направлені на підтримання обвинувачення внаслідок неповноліття, недієздатності, обмеженої дієздатності, наявності фізичних вад та інших обставин. Крім того, окремого правового врегулювання потребує вирішення ситуації, коли під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення настала смерть потерпілого. Ураховуючи це, нами було запропоновано зміни та доповнення до КПК України, що стануть підґрунтям для удосконалення інституту приватного обвинувачення.

Використані джерела:

1. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 // Закон і Бізнес. – 2013. – № 16.
2. Малярчук Н. В. Формування та розвиток інституту приватного обвинувачення / Н. В. Малярчук // Підприємництво, господарство й право. – 2009. – № 11. – С. 184–187.
3. Стратонов В. М. Окремі проблеми Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Стратонов, В. В. Літвін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 70–72.
4. Перепелиця С. І. До питання збільшення кількості складів злочинів, провадження у яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, за проектом нового Кримінального процесуального кодексу України / С. І. Перепелиця // Право і безпека. – 2012. – № 1. – С. 172–176.
5. Коваль П. Новий КПК України – крок до європейських стандартів / П. Коваль // Вісник прокуратури. – 2012. – № 6. – С. 80–88.
6. Яновська О. Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О. Г. Яновська // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 242–245.
7. Єні О. В. Деякі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення / О. В. Єні // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 134–139.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь 16 июля 1999 года № 295-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyu-kodeks/statya-28>.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2017

Симонович Д. В. Теоретико-прикладні аспекти уголовного производства в форме частного обвинения

Статья посвящена отдельным проблемным вопросам уголовного производства в форме частного обвинения. Уделено внимание недостаткам правовой регламентации частного обвинения в уголовном производстве и определены направления их устранения. Проанализирован перечень уголовных правонарушений, которые проводятся в форме частного обвинения, на основании чего предложено их разделение на отдельные группы.

Ключевые слова: *частное обвинение, особый порядок уголовного производства, досудебное расследование, потерпевший.*

Simonovych D. Some Aspects of Criminal Proceedings in Form of Private Prosecution

The article is devoted to individual problematic issues of criminal proceedings in the form of private prosecution. Attention is paid to the shortcomings in the legal regulation of private prosecutions in criminal proceedings and the direction of their elimination. A list of criminal offences of private form of prosecution in analyzed, their dividing into separate groups is offered.

In accordance with the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the procedure for the implementation of criminal proceedings in the form of private prosecution is regulated by a new separate chapter 36. Unlike the CCP of Ukraine in 1960, the current code increases the number of criminal offenses for which private production is carried out. In addition, the criminal proceeding of a private prosecution starts from the moment when the investigator or the prosecutor includes information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations. The basis for the commencement of criminal proceedings is only the application of the victim, and this rule excludes the possibility of filing the complaint directly to the court of first instance.

Specificity of criminal proceedings in the form of a private prosecution is determined, first of all, by the nature of the committed criminal offense, the degree of its severity, the fact of causing harm to a particular person.

It is concluded that criminal proceedings in the form of private accusations are a differentiation of the procedural form. We believe that at the legislative level it is necessary to determine the specifics of the protection of the rights of victims who can not exercise their right to file an application or commit other actions aimed at supporting the prosecution due to a minor, incapacity, limited legal capacity, physical disabilities and other circumstances. In addition, a separate legal regulation requires a solution to the situation when during the criminal proceedings in the form of a private prosecution the death of the victim occurred. Considering this, we proposed changes and amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, which will become the basis for improving the institution of private prosecution.

Keywords: *private prosecution, special procedure of criminal proceedings, pre-trial investigation, victim.*

УДК 343.131.5

Т. Г. Фоміна

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ДО ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті визначено, що застосування запобіжних заходів до психічно хворої особи здійснюється в загальному порядку з урахуванням особливостей, визначених главою 39 КПК України. Виділено та розглянуто ці особливості. Запропоновано зміни до кримінального процесуального законодавства України з питань порядку обрання спеціальних запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Ключові слова: *запобіжний захід, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, ухвала слідчого судді, гарантії прав, захисник, законний представник.*

Постановка проблеми. Сучасний порядок здійснення кримінального провадження ґрунтується на закріпленні пріоритету захисту прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні, особливою категорією яких становлять психічно хворі особи. І, мабуть, не дарма кримінальне провадження щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, входить до системи особливих порядків кримінального провадження (глава 39 розділу VI КПК України). Зазначене зумовлено особливою турботою та захисту цієї категорії

правопорушників зі сторони світової спільноти, що вимагає від держави постійного вдосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність до міжнародно-правових стандартів. Однією з основних особливостей кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру є спеціальні запобіжні заходи, визначені в положеннях ст. 508 КПК України. Тож особливої актуальності набувають питання визначення процесуального порядку застосування запобіжних заходів до специфічної категорії учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо обрання запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не набуло поширеного дослідження або наукового вивчення. Ця проблема була частково досліджена в роботах таких українських юристів, як Н.М. Сенченко [1], С.Л. Шаренко [2] та російських процесуалістів, зокрема М.Ш. Буфетової [3], В.Ш. Гасанової [4], О.Ю. Коптяєва [5], С.П. Щерба [6], Р.Н. Юрченко [7] та інших. Більшість із цих праць присвячено дослідженню особливостей кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Тому на сьогодні багато питань із зазначеної тематики потребують подальшого розвитку та творчих зусиль для поглибленого теоретичного аналізу та втілення в практичну діяльність.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення процесуального порядку обрання запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу. Запобіжні заходи в науковій літературі визначаються як заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень. Ці обмеження стосуються свободи пересування та вільного вибору місця перебування [8, с. 452]. Система запобіжних заходів, підстави та порядок їх застосування в чинному КПК України регламентуються главою 18 «Запобіжні заходи, затримання особи». Водночас до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, судом можуть бути застосовані такі запобіжні заходи, як: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч. 1 ст. 508 КПК України). З аналізу змісту цієї статті КПК України зрозуміло, що до зазначеної категорії осіб можуть бути обрані саме ці два види запобіжних заходів, але до них не можуть застосовуватися ті, що передбачено для загальної категорії правопорушників (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою). Зрозуміло, що поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, є більш суворим запобіжним заходом, ніж передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом.

Закцентуємо увагу на тому, що порядок застосування запобіжних заходів до особи, яка страждає на психічну хворобу, у кримінальному процесуальному законі чітко не визначено. У зв'язку з указаним, 04.02.2013 Українським науково-дослідним інститутом соціальної й судової психіатрії та наркології було ініційовано проведення обговорення з головними позаштатними фахівцями зі спеціальності «Психіатрія» різних регіонів України та головними лікарями психіатричних закладів щодо проблем застосування запобіжного заходу до психічно хворої особи під час здійснення кримінального провадження. Обговорення стосувалося необхідності та доцільності розробки й затвердження «Порядку застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку», «Порядку проведення лікарського нагляду щодо особи, до якої застосовано запобіжні заходи у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом» та внесення відповідних змін до Закону України «Про психіатричну допомогу». В обговоренні взяли участь фахівці з 19 регіонів України. На питання щодо необхідності та доцільності розробки порядку застосування зазначених у ст. 508 КПК України запобіжних заходів погляди серед представників регіонів, які надали відповіді, розподілилися так: за – 11 (58%); проти – 3 (16%); конкретно не вказана – 5 (26%), тобто більшість підтвердила доцільність визначення порядку такого застосування. На питання стосовно необхідності та доцільності внесення змін до Закону України «Про психіатричну допомогу» у зв'язку з прийняттям нового КПК України погляди серед представників регіонів, які надали відповіді, розподілилися так: за – 10 (53%); проти – 4 (21%); конкретно не вказана – 5 (26%) [9, с. 179]. На сьогодні ані на рівні КПК України, ані на рівні Закону України «Про психіатричну допомогу» чи інших законах та нормативно-правових актах питання застосування запобіжних заходів до осіб, які страждають на психічну хворобу, правового визначення та закріплення не знайшли.

У ч. 3 ст. 508 КПК України закріплено положення, що застосування запобіжних заходів до психічно хворої особи здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими чинним КПК України. У такому разі потрібно враховувати вимоги ст.ст. 176-178, 184 КПК України щодо мети й підстав застосування запобіжних заходів, оцінки обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу. Порядок застосування запобіжних заходів до психічно хворої особи відрізняється від загального порядку обрання запобіжних заходів. Тому треба розкрити сутність особливостей застосування запобіжних заходів, визначених у положеннях ч. 1 ст. 508 КПК України.

Запобіжні заходи, що застосовуються до психічно хворої особи, також як і запобіжні заходи, що обираються стосовно загальної категорії правопорушників, спрямовані на забезпечення належної поведінки особи. Запобіжні заходи у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, є спеціальним засобом впливу на особу, що застосовується для

запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин суспільно-небезпечного діяння; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, експерта, спеціаліста; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) учинити інше суспільно-небезпечне діяння.

Згідно з вимогами ч. 2 ст. 508 КПК України запобіжні заходи застосовуються до особи з моменту встановлення розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. Це положення означає, що спеціальні запобіжні заходи можуть бути обрані після того, як слідчий, прокурор відповідно до ч. 2 ст. 503 КПК України, установивши під час досудового розслідування підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, винесе постанову про зміну порядку досудового розслідування й продовжить його за правилами, передбаченими главою 39 КПК України. У такому разі, якщо досудове розслідування проводиться не за цими правилами, то і підстав для обрання до особи запобіжних заходів, передбачених у ст. 508 КПК України, немає. Для прикладу слід навести рішення, викладене в ухвалі слідчого судді Центрально-Міського районного суду м. Горлівки від 11 січня 2013 року по справі № 253/74/13-к, у якому вказано, що в порушення вказаних вимог закону порядок досудового розслідування на час звернення до слідчого судді з клопотанням про зміну запобіжного заходу постановою слідчого або прокурора не змінено (матеріали клопотання слідчого таких даних не містять). Виходячи з того, що досудове розслідування за кримінальним провадженням проводиться не в порядку глави 39 КПК України, то й законні підстави для застосування слідчим суддею до підозрюваного запобіжних заходів, визначених у ст. 508 КПК, відсутні. У зв'язку з тим, суддя ухвалив рішення згідно з яким, клопотання слідчого про зміну запобіжного заходу стосовно підозрюваного ОСОБА 3 вигляді тримання під вартою на запобіжний захід у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають його небезпечну поведінку, повернути прокуророві [10].

Наголосимо, що закон пов'язує можливість застосування запобіжних заходів з моментом установлення факту розладу психічної діяльності або психічної хвороби, а не з юридичним фактом зміни порядку досудового розслідування. Це обумовлено тим, що розлад психічної діяльності особи може бути встановлений і під час судового провадження. Слід підтримати пропозицію Н.М. Сенченко про доцільність визначення в ч. 2 ст. 508 КПК України, що факт розладу психічної діяльності чи психічної хвороби встановлюється на підставі висновку психіатричної експертизи [11, с. 107].

Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку під час досудового розслідування включає такі етапи: 1) складання слідчим, прокурором клопотання про застосування запобіжного заходу (у випадку

складання клопотання слідчим, його треба погодити з прокурором) (ч. 1 ст. 184 КПК України); 2) надання особі, щодо якої вирішується питання про застосування запобіжного заходу, копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується застосування запобіжного заходу, не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання (ч. 2 ст. 184 КПК України); 3) подання клопотання до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування; 4) здійснення слідчим суддею підготовчих дій до судового розгляду клопотання (призначення дати судового засідання і здійснення судового виклику) (ст. 187 КПК України); 6) розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу (ст.ст. 186, 193 КПК України); 7) постановлення ухвали (ст. 196 КПК України).

Під час складання клопотання про застосування запобіжного заходу в порядку ст. 508 КПК України, слідчий, прокурор крім загальних даних, передбачених ст.ст. 184, 200 КПК, повинен указати дані щодо проведеної психіатричної експертизи, її висновок.

Слід зазначити, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 184 КПК України, копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання. Водночас слід урахувати, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності не є підозрюваним або обвинуваченим за своїм процесуальним статусом. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 506 КПК України проведення процесуальної дії може відбуватися без участі психічно хворої особи. У зв'язку з вказаним, вважаємо, що копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, повинні надаватися законному представникові та захисникові такої особи. Водночас, якщо протипоказання в психічному стані такої особи відсутні, то копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, можуть надаватися самій особі, але за обов'язкової умови - вручення відповідних копій документів захисникові та законному представникові.

Окремо слід дослідити питання щодо участі особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру під час розгляду в суді клопотання про обрання щодо неї запобіжного заходу. За загальним правилом, участь підозрюваного є обов'язковою при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу (ч. 1 ст. 193 КПК України). Разом з тим, ураховуючи положення ст. 506 КПК України, якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання особи перешкоджає її участі в судовому засіданні, суд має право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі такої особи.

Слідчий суддя може прийняти одне з таких рішень за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру: а) ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу (якщо прокурор не

доведе наявність обставин, передбачених ч. 1 ст. 194 КПК України); б) ухвалу про застосування запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом у разі звернення з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (як більш м'якого запобіжного заходу). Цей випадок можливий у разі невиконання прокурором вимоги п. 6 ч. 1 ст. 184 КПК України щодо обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, через застосування більш м'якого запобіжного заходу; в) ухвалу про застосування запобіжного заходу, визначеного в ч. 1 ст. 508 КПК України (якщо прокурор під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу доведе наявність усіх обставин, передбачених ч. 1 ст. 194 КПК України).

Під час здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру слід ураховувати, що правообмежувальний характер запобіжних заходів обумовлює потребу встановлення системи гарантій, що забезпечують їх законне та обґрунтоване застосування до особи, яка внаслідок хворобливого стану психіки потребує особливої турботи як з боку міжнародної спільноти, так і з боку нашої держави. Основним міжнародно-правовим актом, який відображає основні ідеї гуманного ставлення до осіб з психічними вадами, є Принципи захисту психічнохворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1991 [12]. Зокрема, у 18-му принципі закріплено право на адвоката для представництва інтересів, а у 21-му принципі – право на оскарження відповідно до процедур, визначених внутрішньодержавним законодавством.

Національним законодавством для особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, також передбачено низку процесуальних гарантій її прав. Насамперед у чинному процесуальному законі закріплено правило про подвійне представництво інтересів психічно хворої особи – захисником та законним представником. Участь захисника повинна бути забезпечена з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності. І на це безпосередньо вказується в п. 5 ч. 2 ст. 52 та в ст. 507 КПК України. Законний представник залучається до участі в процесуальній дії разом із особою, визнаною у встановленому законом порядку недієздатною або обмежено дієздатною, у порядку ст. 44 КПК України.

Захисник та законний представник залучаються до кримінального провадження під час проведення всіх процесуальних дій, що здійснюються за участю психічно хворої особи, й, зокрема, під час застосування до неї запобіжних заходів. Відсутність захисника під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру є порушенням права особи на захист. На підтвердження цього слід навести результати вивчення судової практики. Так, Ухвалою Апеляційного суду Черкаської області від 13.08.2013 у справі № 11-сс/793/299/1 встановлено: «Як

убачається з матеріалів кримінального провадження, при розгляді слідчим суддею клопотання слідчого про застосування відносно ОСОБА 5 запобіжного заходу у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, був відсутній захисник, що є безумовною підставою для скасування вищевказаного судового рішення, у зв'язку з порушенням права підозрюваного на захист» [13]. Крім того, участь захисника та законного представника в кримінальному провадженні також застосування примусових заходів медичного характеру забезпечується також для допомоги психічно хворій особі в реалізації своїх процесуальних прав. Так, у разі, коли участь особи буде визнано можливою та необхідною під час розгляду в суді клопотання про застосування запобіжного заходу, захисник та законний представник повинні здійснити підготовку такої особи, зокрема, роз'яснити суть клопотання та наслідки його задоволення судом, пояснити процедуру розгляду клопотання слідчим суддею.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного доходимо висновку, що обрання запобіжних заходів до психічно хворої особи здійснюється в загальному порядку застосування запобіжних заходів з урахуванням особливостей, визначених главою 39 КПК України, зокрема: 1) до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, може бути обраний лише запобіжний захід, передбачений у ч. 1 ст. 508 КПК України: передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщенням до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку; 2) обрання запобіжного заходу можливо лише з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби; 3) під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу залучається захисник та законний представник особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру; 4) розгляд слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу може бути здійснено без участі особи, якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання перешкоджає її участі в судовому засіданні. Утім, порушені питання не є остаточними й підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Використані джерела:

1. Сенченко Н. М. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 200 с.
2. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: монографія. Харків: Право, 2002. 208 с.
3. Буфетова М. Ш. Производство о применении принудительных мер медицинского характера: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Иркутск, 2005. 194 с.
4. Гасанова В. Ш. Производство о применении принудительных мер медицинского характера: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2006. 228 с.
5. Коптяев А. Ю. Производство о применении принудительных мер медицинского характера : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2010. 196 с.

6. Щерба С. П. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. М., 1990. 499 с.

7. Юрченко Р. Н. Судопроизводство по делам о применении принудительных мер медицинского характера к невменяемым: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Караганда, 2003. 28 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

9. Смирнова-Бартенєва В. В. Забезпечення прокурором законності при застосуванні запобіжних заходів до неосудних осіб. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 2. С. 178-181.

10. Ухвала слідчого судді Центрально-міського районного суду м. Горлівки від 11 січня 2013 року у справі № 253/74/13-к. // База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28567962>.

11. Сенченко Н. М. Застосування запобіжних заходів до осіб, для яких передбачено примусові заходи медичного характеру. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2015. № 2. Том 3. С. 105-109.

12. Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1991 № 46/119. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5535819/page:112/>.

13. Ухвала Апеляційного суду Черкаської області від 13.08.2013 у справі № 11-сс/793/299/1. // База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редколегії 04.04.2017

Фомина Т. Г. Процессуальный порядок избрания меры пресечения к лицу, в отношении которого предусматривается применение принудительных мер медицинского характера

В статье определено, что применение мер пресечения к психически больному человеку осуществляется в общем порядке с учетом особенностей, определенных главой 39 УПК Украины. Выделены и рассмотрены данные особенности. Предложены изменения в уголовное процессуальное законодательство Украины по вопросам порядка избрания специальных мер пресечения к лицу, в отношении которого предполагается применение принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: *мера пресечения; лицо, в отношении которого предполагается применение принудительных мер медицинского характера; постановление следственного судьи, гарантии прав, за щитник, законный представитель.*

Fomina T. Procedure for Choosing Preventive Measure against Person under Application of Compulsory Measures of Medical Nature

The author of the article deals with the issues of determining the procedure for choosing a preventive measure against a person, who is under the application of compulsory measures of medical nature. Special attention is paid to the fact that nowadays the issues of applying preventive measures against persons suffering from

mental illness have not found legal definition either at the level of the Criminal Procedural Code of Ukraine or at the level of the Law of Ukraine "On Psychiatric Aid".

It is also noted that during the realization of pre-trial investigation in criminal proceedings concerning the use of compulsory medical measures, we should take into account that the legal and restrictive nature of preventive measures necessitates the establishment of the system of guarantees that ensures their legitimate and justified application to a person who, as a result of a morbid state of the psyche, needs special care both from the international community and our country. In this regard, it is indicated that the current procedural law establishes the rule of double representation of the interests of a mentally ill person – by a defender and legal representative. The content of the activities of these participants of criminal proceedings concerning the protection and representation of the interests of the person is revealed.

It has been determined that the selection of preventive measures for a mentally ill person is carried out in the general procedure for the application of preventive measures taking into account the features specified in the Chapter 39 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, in particular: 1) the only preventive measure provided by p. 1 of the Art. 508 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, namely the transfer for care to guardians, close relatives or family members with compulsory medical supervision or placement in a psychiatric institution in terms that exclude the dangerous behavior may be applied to a person, who is under the application of compulsory preventive measure of a medical nature; 2) selection of a preventive measure is possible only from the moment of establishing the fact of mental disorder or mental illness; 3) while solving the issue on selecting a preventive measure, we involve the defense counselor and legal representative of the person, concerning whom we assume the application of compulsory measures of medical nature; 4) the review by the investigating judge of a petition for the application of a preventive measure may be carried out without the participation of a person, if the nature of the disorder of mental activity or mental illness impedes the participation in the court session.

Keywords: measure of restraint; a person who is expected to use coercive measures of a medical nature; the decision of the investigating judge; guarantees of rights; defender; legal representative.

УДК 343.212 (234)

П. В. Хряпінський

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджено питання інституціонального аспекту заохочувальних норм кримінального права. Традиційно в кримінальному праві виокремлюються предметні інститути, що пов'язані зі злочином та покаранням. Заохочувальні норми не вписуються в межі предметного інституту, оскільки мають також і функціональну своєрідність. Дійдено висновку, що інституційний аспект заохочувальних норми полягає в утворенні самостійного предметно-функціонального інституту кримінального права, ознаками якого є: 1) наявність специфічного методу й предмета правового регулювання, 2) наявність блоків правових норм, 3) правова своєрідність та функціональна спрямованість норм, 4) особливості юридичної конструкції норм.

Ключові слова: досудове розслідування, початковий етап досудового розслідування, авторське право, охороноздатність твору.

Постановка проблеми. Сучасна правова доктрина виходить з положення, що за змістом «правова система» більш містке поняття ніж «система права» та включає не тільки стан і взаємозв'язок галузей права (систему права), а й систему законодавства. Разом «система права» і «система законодавства» є структурними елементами, що формують правову систему. Правова система – це комплексна, інтегруюча категорія, що включає всю правову організацію суспільства, у якій система права та система законодавства є складовими елементами. Природно, що система права й система законодавства тісно пов'язані та взаємообумовлені. Система права розглядається як структурована певним чином сукупність правових норм, що відповідає характеру правовідносин, які нею регулюються, система ж законодавства існує у вигляді нормативно-правових актів, тому право та його система не існують поза законодавством, а законодавство в широкому розумінні і є право. Об'єктивність системи права зумовлюється реально існуючими суспільними відносинами й не може залежати від суб'єктивного розсуду людей. З огляду на це слід зазначити, що в основі системи права лежать соціально зумовлені економічні, соціально-політичні, культурні, національні та інші фактори. Як явище об'єктивного характеру, вона утворюється у зв'язку з системою суспільних відносин, що змінюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень системи права загалом, та кримінального права безпосередньо, у правовій науці потрібно окремо вказати на змістовні роботи таких теоретиків права, як С.С. Алексєєв, В.І. Гойман, В.В. Лазарєв, В.М. Попович, П.М. Рабинович та ін.; у царині дослідників кримінального права – Ю.В. Баулін, В.К. Гришук, М.І. Панов, Ю.А. Пономаренко, Ю.Є. Пудовочкін та ін. Однак проблематика структури кримінального законодавства в частині виокремлення в ньому кримінально-правового інституту ще очікує свого спеціального дослідження.

Формування цілей. У доктрині кримінального права інституціональний аспект заохочувальних норм досліджено поверхнево. Відсутність цілісного розуміння інституту заохочувальних норм, системи, функцій та принципів його конструювання й застосування породжує суттєві проблеми як на теоретичному рівні, так і в практичній площині законотворення, правозастосування заохочувальних норм. Відтак, метою статті виступає виокремлення та дослідження заохочувальних норм як самостійного кримінально-правового інституту в системі кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Усі правові приписи взаємозалежні, зумовлені пізнаними й вираженими в них загальними потребами, внутрішньо погоджені вихідними правовими приписами, єдністю кінцевих цілей і завдань. Кожен елемент системи права унаслідок взаємозв'язку й взаємопогодженості з іншими елементами функціонує як єдине ціле. Будь-який окремо взятий її елемент не може показати свої якості й функції, будучи виключеним з єдиної системи права. Відповідно, можна сказати, що система права є юридичним вираженням потреб і інтересів суспільства, рівня його

розвитку. Система законодавства є формою життя системи права. Саме кримінальне законодавство надає кримінальному праву одну з основних його ознак – формальну визначеність. Система кримінального права і система кримінального законодавства співвідносяться між собою як філософські категорії «змісту і форми». На відміну від системи права, система законодавства носить суб'єктивний характер і багато в чому залежить від волі законодавця. Вона існує у вигляді всіх нормативно-правових актів, що прийняті та діють. Загальновизнаним у літературі є положення про те, що будь-який закон, зокрема й кримінальний, є різновидом нормативно-правового акта. Зовнішньою формою кримінального закону може бути лише текст нормативно-правового акта. Тому, слід погодитися з Ю.А. Пономаренком, що під змістом кримінального закону слід розуміти систему сформульованих законодавцем нормативно-правових приписів, адресованих судам та органам кримінального переслідування, які визначають діяння, що є злочинами, та відповідальність за них [1, с. 166]. Натомість не можемо прийняти частину його поглядів, що змістом кримінального закону не охоплюються кримінально-правові норми, котрі безпосередньо адресовані особі та стимулюють її до правомірної соціально-схвальної поведінки у сфері кримінально-правового регулювання. За таких умов кримінальний закон втрачає дію своїх фундаментальних принципів – гуманізму та економії кримінальної репресії. Якщо повністю стати на цю позицію, то потрібно визнати, що кримінальний закон винятково загрозою державного примусу та кримінального покарання спрямовує поведінку громадян у правомірну площину, що, безумовно, є неприродним соціальним явищем. Державний примус та заохочення є основними методами кримінально-правового регулювання, і якщо без примусу кримінальне право перестане бути кримінальним і не може навіть називатися правом, без заохочення покарання буде мати самодостатній характер і потреба у визнанні вини, дійовому каятті або примиренні з потерпілим не будуть стимулюватися та поступово повністю зникнуть.

Заохочувальні норми є елементом системи кримінального права, що діє як кодифікований нормативно-правовий акт держави – Кримінальний кодекс України. Сталим є визначення кодексу як єдиного, юридично і логічно цілісного, внутрішньо узгодженого закону, що забезпечує повне, узагальнене та системне регулювання цієї групи суспільних відносин [2, с. 85]. Поеднання всіх кримінально-правових приписів в одному нормативно-правовому акті свідчить, з одного боку, про високий рівень законодавчої техніки, з іншого, підвищує ефективність практичного застосування кримінального закону, що, відповідно, є додатковою гарантією забезпечення непорушності законних прав і свобод людини в кримінально-правовій сфері. Первинним модулем системи законодавства є окрема норма, але зазвичай вона не спроможна достатньо повно й всебічно врегулювати певні суспільні відносини без взаємодії з іншими правовими нормами, спрямованими на врегулювання тих же відносин. Система кримінально-правових норм, поєднаних між собою спільним предметом регулювання, утворює правовий

інститут. Такі інститути в теорії права називають предметними [3, с. 371]. С.С. Алексєєв вказує на п'ять ознак предметного інституту: 1) наявність певної сукупності норм, що мають свою особисту структуру, 2) своєрідність юридичної конструкції такої сукупності норм, 3) зовнішнє відокремлення цієї групи, 4) забезпечення даною сукупністю норм самостійного регулятивного впливу на певну ланку суспільних відносин, 5) галузева чистота норм [4, с. 133-135].

В одному з останніх досліджень сутності кримінально-правового інституту щодо покарання неповнолітніх у кримінальному праві України наголошується, що базовими ознаками цього інституту є: 1) узгодження кримінально-правової норми, що визначає мету, систему (вид та розміри), особливості призначення покарання неповнолітнім; 2) нормативне закріплення в положеннях Загальної та особливої частин Кримінального кодексу України; 3) регулювання суспільних відносин, пов'язаних з вибором судом виду та розміру покарання неповнолітньому, який учинив злочин; 4) предметно - функціональна спрямованість; 5) базування на принципах врахування біосоціальних та психофізичних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастосовній практиці. На цих підставах автор доходить висновку, що поняття інституту покарання неповнолітніх передбачає систему кримінально-правових норм, закріплених у положеннях Загальної та Особливої частин КК України, що визначають мету, систему, особливості призначення покарання неповнолітній особі, що вчинила злочин [5, с. 34-35].

Кримінальне законодавство традиційно розглядається як система предметних правових інститутів, основні з яких поділяються на інститути Загальної частини та інститути Особливої частини. Останні ж поділяються на більш конкретні інститути (т.зв. «субінститути»), котрі, своєю чергою, складаються з уже згаданих кримінально-правових норм. У юридичній літературі висловлено різні думки щодо кількості й змісту кримінально-правових інститутів. Утім, розвиток системи сучасного кримінального законодавства полягає не лише в тому, що утворюються нові предметні інститути й кримінально-правові норми, але й у тому, що виникають нові, утворені за дещо іншими ознаками, наскрізні, функціональні інститути. Джерелами утворення функціональних інститутів виступають альтернативні, нетипові норми, що роблять виняток із загального порядку [6, с. 80]. Саме до останнього слід віднести заохочувальні кримінально-правові норми. З урахуванням єдності методу і предмета правового регулювання вони утворюють достатньо струнку та відносно автономну систему нормативних приписів, котра забезпечує режим правового стимулювання правомірної соціально-корисної поведінки в кримінальному законодавстві. Отже, доходимо висновку, що заохочувальні кримінально-правові норми утворюють «наскрізний» функціональний інститут кримінального законодавства.

Системною ознакою функціонального інституту заохочувальних кримінально-правових норм є особливий метод правового регулювання, що полягає в стимулюванні правомірної, суспільно-схвальної поведінки особи в кримінальному праві. Він формує предметну однорідність інституту заохочувальних норм і визначає напрям розвитку цього інституту.

Природно, що саме метод стимулювання правомірної, соціально-схвальної поведінки визначає наявність заохочувальних приписів у цілій низці предметних інститутів Загальної та Особливої частин КК. Виходячи з вищенаведених положень теорії права та враховуючи специфіку інститутів функціонального типу, на наш погляд, до *ознак інституту заохочувальних кримінально-правових норм слід віднести:* 1) наявність специфічного методу і предмета правового регулювання, 2) наявність блоків правових норм, 3) правову своєрідність та функціональну спрямованість норм, 4) особливість юридичної конструкції заохочувальних норм.

Наявність специфічного методу і предмета правового регулювання. Доповнюючи характеристику заохочувального методу, зазначимо, що заохочення значною мірою відрізняється від примусу у вигляді кримінального покарання. Цей метод має принципово іншу інтелектуально-мотиваційну структуру. Суб'єкт заохочення на інформаційному рівні сприймає стимулюючий правовий припис, на психологічному рівні усвідомлює варіативність поведінки, яку надає йому законодавець, передбачає соціальні та правові наслідки свого вибору та під впливом позитивності, соціальної схвальності чи вигідності обирає для себе варіант правомірної поведінки і, відповідно, набуває право на виключення, звільнення або пом'якшення кримінальної відповідальності чи покарання. Так, скажімо, заохочувальний метод віддзеркалюється в нормах про звільнення від кримінальної відповідальності в Особливій частині КК. Своєрідність полягає в тому, що всі спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язковими (імперативними) для суду, спеціальними з погляду законодавця та безумовними для особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності за підстав заохочувальних норм [7, с. 62-63]. На цю обставину, як на визначальну, звертає увагу О.О. Дудоров, який стосовно заохочувального припису, передбаченого ч. 4 ст. 212 КК, підкреслює, що в Особливій частині КК втілено підхід, згідно з яким норми, котрі покладають обов'язок заохочення, мають більшу спонукальну силу, ніж норми, які лише уповноважують на заохочення. Щодо злочинного ухилення від сплати податків такий підхід видається цілком виправданим, оскільки у цьому разі умови заохочення підлягають більш-менш чіткій формалізації. Норма про звільнення від кримінальної відповідальності за певних умов податкового злочинця, застосування якої було б правом, а не обов'язком суду (суд мав би дискреційні повноваження), неминуче потягла б за собою різнобіт у правозастосовній практиці і, як наслідок, порушення принципу рівності громадян перед законом [8, с. 492-493].

Предметом правового регулювання заохочувальних норм виступають суспільні відносини, на поновлення яких спрямовуються правомірні, суспільно-корисні дії особи, яка вчинила відповідний злочин. Це можуть бути відносини у сфері особистої недоторканності, власності, господарської діяльності тощо. Ознакою, що їх об'єднує, на наш погляд, є відновлювальна, компенсаційна сутність. За допомогою цього відновлюються або нормальні умови існування і функціонування суспільних відносин, або усуваються створені злочином перешкоди для діяльності їх учасників, або відновлюються предмети зовнішнього світу через які виникли та існували певні суспільні відносини.

Наявність блоків правових норм. Формування єдиних за предметом правового регулювання блоків правових норм характеризує предметні кримінально-правові інститути. Заохочувальні норми органічно впи́таються у тканину кримінально-правової матерії, утворюючи з іншими нормами цієї галузі права цілісну єдність, складне системне утворення, функціонування якого підкоряється вирішенню такого соціального завдання, як боротьба зі злочинністю [9, с. 67]. Наявність своєрідного методу правового регулювання визначається виразною відмінністю стимулюючого методу від природно притаманного кримінальному праву заборонного методу регулювання суспільних відносин. Під методом кримінально-правового регулювання більшість дослідників розуміють засоби, прийоми чи їх сукупності, що впливають на суспільні відносини з метою їх трансформації чи збереження з використанням різноманітного правового інструментарію, передбаченого КК. Як уже зазначалося, ми підтримуємо тих дослідників, котрі вважають основними методами у сфері кримінально-правового регулювання примус (покарання) та стимулювання (заохочення). Трансформування правовідносин охоронного типу в позитивні правовідносини, що здійснюється заохочувальними нормами, свідчить про своєрідну єдність предмета правового регулювання. А відтак, усі заохочувальні норми прагнуть до єдиного, загального для всіх, специфічного предмета у вигляді тотожної чи однорідної групи суспільних відносин. Їх специфіка полягає в тому, що вони спрямовуються в правовірну площину, мають безконфліктний характер. Так, В.В. Стапис вважає прогресивною новацією кримінального законодавства України виокремлення самостійного Розділу IX «Звільнення від кримінальної відповідальності»: «Він починається статтею про правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності, у якій сформульовано два вихідних положення: вичерпність переліку правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності (лише у випадках, передбачених у КК, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування) та можливість звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, винятково судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом (ч. 2 ст. 44 КК). У цьому розділі КК передбачено такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності: дійове розкаяння, примирення з потерпілим, передача винного на поруки, зміна обстановки та закінчення строків давності» [10, с. 6].

Яскравим прикладом цього підходу можуть слугувати блоки норм, що об'єднані за ознакою єдності родового об'єкта злочинів у розділах Особливої частини КК [11, с. 156-157]. Сучасна законодавча техніка, сприймаючи зазначений спосіб викладення правових приписів єдиними блоками у відповідних розділах КК, розповсюдила його й на заохочувальні норми. Так, уперше у вітчизняній законотворчій практиці виділені в окремі розділи: обставини, що виключають злочинність діяння - Розділ VIII (ст.ст. 36-43 КК); звільнення від кримінальної відповідальності - Розділ IX (ст.ст. 44-49 КК); звільнення від покарання та його відбування - Розділ XII (ст.ст. 74-87 КК).

Виокремлення заохочувальних приписів є сталою позитивною тенденцією вітчизняного кримінального законотворення, що має тенденцію до поширення.

Правова своєрідність та функціональна спрямованість норм. Правовий інститут заохочувальних норм характеризується такими якостями, як цілісність, відносна завершеність, що дозволяє йому повністю регулювати суспільні відносини притаманними йому засобами і способами, що стимулюють до правомірної поведінки. Спрямованість заохочення на стимулювання правомірної та суспільно-корисної поведінки особи у сфері кримінально-правового регулювання полягає у вигляді: а) добровільного й остаточного припинення готування до злочину та замаху на злочин, що вчинюється одноосібно чи у співучасті (ст.ст. 17, 31 КК); б) завдання шкоди для захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання при необхідній обороні, затриманні особи, яка вчинила злочин, крайній необхідності, виконанні наказу або розпорядження, діянні, пов'язаному з ризиком, виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.ст. 36, 38, 39, 41, 42, 43 КК); в) щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з потерпілим та інших дій особи, котра вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційного злочину (ст.ст. 45-49 КК) [12, с. 15-16]; г) з'явлення із зізнанням, щирого каяття або активного сприяння розкриттю злочину; добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; надання медичної допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину (пп. 1), 2), 2-1) ч. 1 ст. 66 КК); д) сумлінної поведінки і ставлення до праці, доведення свого виправлення в період відбування покарання засудженим (ст.ст. 75-81 КК); е) щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки засудженого, сумлінної поведінки та ставлення до праці й навчання неповнолітнього засудженого (ст.ст. 97, 104, 105, 107 КК); ж) спеціальної позитивної посткримінальної поведінки в разі вчинення особою, визначених у Особливій частині КК, злочинів.

Особливість юридичної конструкції заохочувальних норм. Конструктивно структура заохочувальної кримінально-правової норми, як уже зазначалось, складається з диспозиції, гіпотези і заохочувальної санкції. Єдність зазначених елементів утворює об'єктивну інформаційну систему – основу стимулюючого заряду заохочувальної норми. Як цілісні правові утворення, структурні елементи заохочувальних норм відображають особливості стимулюючих засобів, способи кримінально-правового впливу, спрямовані на ефективну реалізацію кримінальних правовідносин. Основу стимулюючого впливу структурних елементів заохочувальної кримінально-правової норми утворює заохочувальна санкція. Вищою мірою заохочення – виключенням кримінальної відповідальності стимулюються вчинки в умовах необхідної оборони, крайньої необхідності, затримання особи, яка вчинила злочин тощо. Звільненням від кримінальної відповідальності заохочується позитивна посткримінальна поведінка у вигляді дійового

каяття, примирення винного з потерпілим тощо. Тому потрібно підкреслити, що саме в наявності заохочувальної санкції в основному й полягає особливість юридичної конструкції заохочувальних норм.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що інституційний зміст заохочувальних норм кримінального права полягає в утворенні самостійного предметно-функціонального інституту, ознаками якого є: 1) наявність специфічного методу і предмета правового регулювання, 2) наявність блоків правових норм, 3) правова своєрідність та функціональна спрямованість норм, 4) особливість юридичної конструкції норм.

Використані джерела:

1. Пономаренко Ю.А. Кримінальний закон: єдність форми і змісту / Ю.А. Пономаренко // Проблеми законності: міжвід. наук. збірн. / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Х.: Націон. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. - 2001. - Вип. 46. - С. 165-167.

2. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия : Опыт комплексного исследования : монографія / С.С. Алексеев. - М.: Статус, 1999. - 712 с.

3. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. - Х.: Націон. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2002. - 432 с.

4. Алексеев С.С. Структура советского права: монографія / С.С. Алексеев. - М.: Юрид. лит., 1975. - 264 с.

5. Назимко, Є.С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : автореферат... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Назимко Є.С. - Х. : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2016. - 36 с.

6. Мальцев В.В. Предмет и метод уголовного права / В.В. Мальцев // Правоведение. - 2004. - № 4. - С. 68-81.

7. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю.В. Баулін. - К.: Атіка, 2004. - 296 с.

8. Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О.О. Дудоров. - К.: Істина, 2006. - 648 с.

9. Хряпінський П.В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація): науковий нарис / П.В. Хряпінський - Запоріжжя : ЗНУ-Альянс, 2008. - 115 с.

10. Сташис В.В. Загальна характеристика нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України. Питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. / В.В. Сташис. (Харків, 25-26 жовтня 2001 р.) / Редкол. В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. - Київ-Харків : «Юрінком Інтер», 2002. - С. 3-12.

11. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посібн. / П.В. Хряпінський. - Запоріжжя : ЗНУ - Альянс, 2010. - 270 с.

12. Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / А.М. Яценко. - К.: Київск. націон. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2006. - 20 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2017

Хряпинський П.В. Институциональний аспект поощрительних норм уголовного права

В статті досліджені питання інституціонального аспекта поощрительних норм уголовного права. Традиційно в уголовному праві виділяються предметні інститути, пов'язані з преступлением і наказанием. Поощрительні норми не вписуються в рамки предметного інститута, оскільки мають також і функціональне своєобразие. Делается висновок, що інституціональний аспект поощрительних норми заключається в образванні самостійного предметно-функціонального інститута уголовного права, признаками которого являются: 1) наличие специфического метода и предмета правового регулирования, 2) наличие блоков правовых норм, 3) правовое своеобразие и функциональная направленность норм, 4) особенность юридической конструкции норм.

Ключевые слова: *інституціональний аспект, поощрительні норми, предметний і функціональний інститути, особливість методу і предмету правового регулювання, правове своєобразие і функціональна направленність поощрительних норм уголовного права.*

Khryapinsky P. Institutional Incentive Aspect of Criminal Law

In the article the question of institutional incentive aspect of criminal law. Traditionally substantive criminal law distinguishes institutions associated with crime and punishment. Incentive regulation does not fit into the limits of the objective of the Institute, as must also the functional identity. The criminal law is traditionally considered as a system of substantive legal institutions, the main of which are divided into the Institute of General and institutions of Special parts. The latter are divided into more specific institutions, which in turn consist of already mentioned criminal law. In legal literature expressed different views on the number and content of the penal institutions. However, the development of modern criminal law is not only produced new institutions and substantive criminal law, but also that there are new, formed by few other features, cross-cutting, functional institutions. Sources establishment of functional institutions acting alternative, custom rules that make exceptions to the general procedure. It is the latter include encouraging criminal law. Given the unity of the subject and method of legal regulation, they form a sufficiently coherent and relatively autonomous system of regulatory requirements, legal regime which provides incentives lawful socially useful behavior in criminal law. Thus, we conclude that encouraging criminal law form a "pass-through" functional institution of criminal law.

The unity of these elements creates objective information system, the foundation of stimulating incentive charge standards. As the entire legal education, structural elements incentive rules reflect the peculiarities stimulants, how criminal legal sanctions aimed at effective implementation of criminal relations. The basis of the stimulating effect of encouraging structural elements of criminal law creates incentive sanction. High degree of promotion excluding criminal responsibility stimulated actions in terms of self-defense, emergency, detention of a person who committed a crime and so on. Exemption from criminal liability encouraged positive behavior in the form of effective repentance, reconciliation with the victim and the perpetrator others. Therefore, it must be emphasized that it is available mainly encouraging sanctions and legal structures is the feature promotional rules.

It is concluded that the institutional aspect of incentive norms is the formation of an independent subject-functional institution of criminal law, signs are: 1) the presence

of a specific method and the subject of legal regulation, 2) the units of law, 3) legal originality and functional orientation norms 4) feature a legal construction standards.

Keywords: *institutional aspect incentive rules, substantive and functional institutions and specificity of the method subject of legal regulation; Legal originality and functional orientation encouraging criminal law.*

УДК 343.9

Г. Л. Шведова | МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА З ПРОТИДІЇ КОРУЩІЙ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті проведено огляд зарубіжного досвіду з протидії корупції, проаналізовано кримінально-правові засади антикорупційної діяльності в окремих країнах світу: США, Англії, Німеччини, Канади, Нідерландів, Сінгапуру. Виявлено ефективні засоби антикорупційних стратегій у зарубіжній практиці протидії корупції та можливості їх застосування в сучасній Україні.

Ключові слова: *корупція, протидія, міжнародна практика, кримінальне законодавство.*

Постановка проблеми. Останні дослідження кримінологічної науки дозволяють застосовувати нові прогресивні технології з протидії злочинності, через що необхідним стає розгляд нових підходів і до вирішення проблеми протидії корупції. Низку порівняльно-правових, міждисциплінарних досліджень було присвячено окремим аспектам проблеми протидії корупції, хоча деякі питання залишилися без уваги вчених. З огляду транскордонного характеру корупції постає питання вивчення особливостей антикорупційних механізмів у країнах, які подолали високий рівень її поширеності. З огляду на це предметом дослідження стають антикорупційні стратегії в США, Великобританії, Німеччині, Канаді, Нідерландах, Сінгапурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження зарубіжної практики антикорупційної діяльності внесли такі українські та зарубіжні вчені, як О. М. Костенко, Д. І. Крупко, О. Я. Прохоренко, І. В. Чемерис, А. Т. Фаіз. Порівняльно-правові дослідження кримінальної відповідальності за корупційні діяння в різних державах, проведіні Д. І. Крупко та А. Т. Фаїзом, що дозволяє запозичити позитивний досвід окремих країн у формуванні антикорупційної політики сучасної Української держави. Аналіз наукових праць О. Я. Прохоренка та І. В. Чемериса, присвячених вивченню зарубіжного досвіду в протидії корупції у сфері державної служби, дозволив використати його й в інших галузях антикорупційної практики в нашій державі. Поряд з цим аналіз кримінологічних досліджень відомих вчених О. М. Костенка, П. Л. Фріса дозволив сформуванати напрями вдосконалення кримінально-правової практики застосування законодавчих норм в антикорупційній діяльності в цілому.

Формування цілей. З огляду на результати останніх досліджень антикорупційної практики в Україні, проблема подальшого вдосконалення механізму антикорупційних стратегій залишається актуальною. Тому

врахування позитивного досвіду країн, що вже створили ефективний механізм протидії корупції за допомогою новітніх досягнень кримінологічної науки дозволить оптимізувати наявну систему антикорупційних заходів в Україні та протидіяти транскордонній корупції.

Виклад основного матеріалу. Законодавство більшості країн світу, що досягли успіху в антикорупційній діяльності, містить норми, спрямовані на врегулювання «конфлікту інтересів» на державній службі через встановлення відповідних контрольних, заборонних та обмежувальних заходів, система яких відіграє важливу роль у процесі протидії корупції в цілому. Запозичення досвіду їх застосування дозволить скласти позитивну практику в цій сфері в Українській державі [1, с. 12-15; 2, с. 124-125].

Незважаючи на нормативне закріплення цього інституту в Законі України «Про запобігання корупції» [3], низка існуючих у зарубіжній практиці механізмів його забезпечення вимагає врахування цього досвіду при його врегулюванні в системі державного управління в Україні. Зокрема, для запобігання виникнення такого конфлікту в окремих країнах створено спеціальні органи, на які покладаються контролюючі функції в цій сфері. У Великобританії це відноситься до компетенції Комітету Нолана, окрім цього в Англії претендент на міністерський пост зобов'язаний подати список усіх своїх фінансових інтересів, а не тільки декларацію про доходи. Далі ці дані піддаються ретельній перевірці, після якої особі можуть запропонувати змінити установу розташування своїх активів і припинити співпрацю з певними компаніями [4, с. 115].

У Нідерландах у всіх організаціях створено служби внутрішньої безпеки, які займаються виявленням помилок чиновників. У Німеччині для іншої роботи держслужбовця, крім служби, потрібно отримати попередній дозвіл вищої службової інстанції. Окрім цього, трудова діяльність після припинення службових правовідносин державного службовця буде заборонена, якщо визнають, що вона завдає шкоди службовим інтересам [4, с. 114].

Поряд з цим, на наш погляд, в українській практиці здійснення антикорупційних заходів слід врахувати принцип жорсткого адміністративно-юридичного контролю за реалізацією права бізнесу брати участь у політичному житті, зокрема під час виборчих кампаній, на чому базується антикорупційна практика Канади.

При цьому виховання належного рівня політичної культури забезпечить необхідне підґрунтя для формування вищезазначених принципів. Формування культури означає формування поведінки, відповідної природному способу життя, а стосовно сфери публічно-правових відносин, функціонування інституту державної служби – означає створення культурного клімату у сфері реалізації владних повноважень службовими особами. Зокрема, з огляду на зарубіжний досвід, слід зазначити, що одним із напрямів протидії корупції в Китаї є заохочення невідпустимості. Також там поєднуються покарання із запобіжними заходами.

Окрім цього, слід звернути увагу на принцип позапартійності професійної служби, який проголошено в законодавстві більшості зарубіжних країн, що, з одного боку, слугує неупередженості в діяльності

службовців і виступає однією з важливих засад професійної етики службовців, а з іншого – створює умови для нейтралізації політичних причин корупції взагалі. Його зміст полягає в обмеженні впливу на публічних службовців при виконанні ними службових обов'язків окремих партій, політичних рухів чи громадських організацій і в обмеженні використання публічної служби для політичної кар'єри, зокрема залученні підлеглих до передвиборчої кампанії, що є характерною ознакою й часто використовується при проведенні виборів в Україні [5, с. 44].

Інакше цей принцип ще називають принципом «політичної нейтральності» публічного службовця. Він закріплений як у законодавстві Європейських країн, так і в нормах національного законодавства. Зокрема, у Модельному кодексі поведінки державних службовців визначено, що публічний службовець повинен діяти в політично нейтральній манері й не повинен намагатися перешкоджати законній політиці, рішенням чи діям публічної влади.

Водночас пропонується розробити Кодекс поведінки держслужбовців, що обумовить запровадження стримуючих моральних принципів у систему державної служби, про що неодноразово згадувалося й українськими дослідниками, і зарубіжними експертами. Закріплення в Кодексі поведінки держслужбовців тих природних законів, моральних норм, які базуються на принципах справедливості, гуманізму, неупередженості та добросовісності, буде слугувати потужним виховним чинником у формуванні правової культури громадян.

Законодавство більшості європейських країн уже містить відповідні Кодекси, тому використання зарубіжного досвіду може слугувати орієнтиром у формуванні національних зводів правил поведінки службовців.

Принципи професійної етики публічних службовців, закріплені в деяких міжнародно-правових актах та окремих законодавчих нормах національного законодавства, можуть виступати одним із джерел формування Кодексу законів Природи, на підставі норм якого має виховуватися соціальна культура людей, зокрема й публічних службовців. Побудова відносин у сфері службової діяльності на природних законах мінімізує прояви зловживання владою в суспільстві. Формування еліти, здатної не тільки дотримуватися природних законів життя, а й самостійно створювати, виявляти нові природні закони дозволить розвивати й підвищувати рівень соціальної культури інших членів суспільства. За зразок можна взяти рух джентельменства в Англії як приклад високої соціальної культури людини й формувати сучасну еліту в українському суспільстві [6, с. 86; 7, с. 144-145].

Серед інших окремої уваги також заслуговує принцип прозорості в діяльності публічних службовців, адже обізнаність громадян щодо змісту їх діяльності створює засади для широкої участі населення в цій сфері, а отже, для панування демократизму в державі. Для цього пропонується скоротити до мінімуму кількість ліцензій, дозволів, спростити порядок їх отримання, зокрема, звести порядок реєстрації нового приватного підприємства до одноступеневій дії, щоб мінімізувати ступінь залежності в цих процедурах

від чиновника. Для української практики надання публічних послуг необхідним є, на нашу думку, подальше втілення сучасних інформаційних технологій через введення електронних форм документів, автоматизовані системи контролю надходження та розгляду документів, що буде мінімізувати особисте спілкування чиновників з громадянами й сприяти прозорості цих процесів, про що свідчить і зарубіжна практика.

У нормах антикорупційних законів 2014 року в Україні враховано окремі міжнародні стандарти й міжнародний досвід з протидії корупції, зокрема, досвід Сінгапуру, де підвищено економічні санкції за одержання неправомірної вигоди, уведено відповідні дисциплінарні стягнення за скоєння корупційних правопорушень, застосовуються більш суворі санкції до високопосадовців за корупційні злочини, встановлено обов'язковість сплати суми неправомірної вигоди окрім штрафу, можливість перевірки будь-яких банківських рахунків підозрюваних у скоєнні корупційного злочину.

Висновки. По-перше, урахування позитивного досвіду зарубіжних країн дозволить оптимізувати існуючу систему антикорупційних заходів в Україні. Прикладом цьому може слугувати антикорупційна практика США, Англії, Німеччини, Канади, Нідерландів, Сінгапуру.

По-друге, виховання висококультурної нації сприятиме протидії протиприродним явищам у суспільстві, зокрема корупції й корупційній злочинності. Формування еліти, здатної не тільки дотримуватися природних законів життя, а й самостійно створювати, виявляти нові природні закони, дозволить розвивати й підвищувати рівень соціальної культури інших членів суспільства.

По-третє, використання досвіду Великобританії у функціонуванні спеціальної установи для запобігання «конфлікту інтересів» на державній службі або службі внутрішньої безпеки в Нідерландах, які займаються виявленням помилок чиновників, дозволить удосконалити функціонування необхідних контрольних інститутів в Україні в цій сфері. Важливим у цьому аспекті буде посилити з огляду на американський та німецький досвід сферу дії в частині вирішення всіх важливих кадрових та фінансових державних питань.

І насамкінець зазначимо, що, ураховуючи міжнародний досвід, проведення сучасної антикорупційної політики має одночасно відбуватися в трьох напрямках: модернізації сучасного законодавства, стимулювання антикорупційної поведінки та відповідної правової освіти. Тоді й для протидії транскордонної корупції буде створено потужні механізми.

Використані джерела:

1. Фаїз А. Т. Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії й України (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Трад Аль-Фаїз Акрам. - К.: Інститут держави й права ім. В. М. Корецького, 2002. - 192 с.

2. Хавронюк М. І. Загальні службові злочинні діяння: особливості їх визначення в кримінальних законах європейських держав / М. І. Хавронюк // Підприємництво, господарство й право. - 2005. - № 4. - С. 124-128.

3. Про запобігання корупції. Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
2. Чемерис І. В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління / І. В. Чемерис // Стратегічні пріоритети. – № 3(12). – 2009. – С. 110–118.
3. Журавський В. С. Корупція в Україні – не політика / В. С. Журавський, М. І. Михальченко, О. М. Михальченко. – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.
4. Костенко О. М. Культура й закон у протидії злу / Олександр Миколайович Костенко – Київ: Атіка, 2008. – 352 с.
5. Куліш А. Досвід боротьби з корупцією в поліції Великої Британії / А. Куліш // Право України. – 2005. – № 12. – С. 142–145.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2017

Шведова А. Л. Международная практика в противодействии коррупции: криминологическая характеристика

В статье проведен обзор зарубежного опыта в противодействии коррупции, понализированы уголовно-правовые основы антикоррупционной деятельности в отдельных странах мира: США, Англии, Германии, Канады, Нидерландов, Сингапура. Выявлены эффективные средства антикоррупционных стратегий в зарубежной практике противодействия коррупции и возможности их применений в Украине.

Ключевые слова: коррупция, противодействие, международная практика, уголовное законодательство, государственная служба.

Shvedova G. International Practice of Corruption Counteraction: Criminological Features

The article presents an experience of counteract corruption and it's criminal legal principles in some countries: USA, Britain, Germany, Canada, Netherlands, Singapore. There were founded an effective means of anti-corruption strategies in foreign practice to counteract corruption and the possibility of their application in modern Ukraine.

Corruption is considered to be a system of negative attitudes, social disease in society, and basically has a psychological setting to use the public service for corrupt purposes. The institute of prevention of the "conflict of interests" in the public service requires the special attention. The legislation of those countries, which have achieved the success in the anti-corruption activity, contains the norms for the regulation of such institute already. It can be done by the establishing the corresponding control, prohibited, restricted means, which have to play an important role in counteraction of corruption in general. The application of such experience will create a good practice in this sphere for other states.

There are special bodies in some countries, which are control the situation for elimination such conflict. The Nolan's Committee regulates such "conflict of interests" in the Great Britain. Besides a contender for the ministerial post has to submit a list of all his financial interests, but not just the income declaration. Than all of information has to be analyzed in details. After that a person can be offered to change the location of his assets or to cease the cooperation with some companies. In the Netherlands there are internal security services in all organizations. They are detected the blunders of officials. In Germany for extra work the official has to obtain the prior permission from the highest official authority. Besides the new job after the termination of official duties will be prohibited if it will harms the interests of the service.

Also in a modern anti-corruption activity it is worth to take into consideration the principle of rigid administrative legal control for the partnership of businesses in a political life of society. Such control concerns the period of election companies, as an effective mode for example in Canada.

The principle of non-partisan of the official activity is very important too. It was incorporated in the legislation of the most foreign countries. Otherwise, this principle is called the principle of "political neutrality" of the official. It is established in the legislation of some European countries. In the Model Code of Conduct for Public Officials is determined that a public official should act in a politically neutral manner and should not attempt to interfere with the legal policy, decisions or actions of public authorities.

Also it should be noted the other international standards and international experience in counteraction of corruption. For example, in Singapore there are too high economic sanctions for bribery, the disciplinary penalties for corrupt crimes were introduced, the more strict sanctions against the top officials for the corrupt crimes were applied, the duty to pay the amount of bribes apart of penalty was established. Now there it is possible to check for any bank accounts of suspected person in corrupt crime.

Keywords: corruption, counteraction, international practice, criminal legislation.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.518:351.87 (477)

П. С. Корнієнко

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ Й МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАВОНАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено проблемам теорії та практики конституційної правозахисної діяльності органів виконавчої влади в Україні. Досліджено особливості конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України як важливих суб'єктів формування та реалізації політики у сфері захисту конституційних прав і свобод людини. Приділено увагу правозахисній місії Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини.

Проаналізовано та систематизовано основні завдання, функції та повноваження Кабінету Міністрів України й Міністерства юстиції України у сфері утвердження, гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини, а також основні реформи Мін'юсту 2014-2017 рр., спрямовані на удосконалення конституційних правозахисних механізмів. Охарактеризовано роль суб'єктів надання безоплатної правової допомоги (Координаційний центр надання безоплатної правової допомоги тощо) у системі правозахисної діяльності органів виконавчої влади.

Ключові слова: *конституційні права та свободи людини, захист конституційних прав і свобод людини, конституційна правозахисна діяльність, суб'єкти конституційної правозахисної діяльності, Міністерство юстиції України, реформи Міністерства юстиції України.*

Постановка проблеми. Після завершення в квітні 2017 року каденції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини В. Лутковської постало питання про обрання нового кандидата на посаду парламентського омбудсмана. Вирішення цього питання порушило проблему відповідності кандидатів на цю посаду кваліфікаціям, визначеним у чинному законодавстві.

Як відомо, частина третя ст. 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 2017 року унормовує такі кваліфікації: «Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні» [13]. Коментуючи ці вимоги, погодимося з І. Словською, яка стверджує, що «нині не визначені критерії оцінювання моральних якостей претендентів, термін здійснення ними правозахисної діяльності» [14, с. 86].

Думку І. Словської можна продовжити: чинне законодавство не унормовує зміст категорії «правоохоронна діяльність» і критерії її оцінювання. Так само не визначає професії правозахисника й нині чинний Класифікатор професій ДК 003:2010. Тобто категорії «досвід правозахисної діяльності», як і «правозахисна діяльність», залишаються переважно оціночними, що суперечить принципу нормативної визначеності, притаманному для чинного законодавства України.

Однією з причин зазначеної проблеми є малодослідженість правозахисної діяльності як діяльності, спрямованої насамперед на захист конституційних прав і свобод людини, а також усієї множини суб'єктів, уповноважених її здійснювати й методів та форм здійснення цього виду діяльності. На нашу думку, конституційна правозахисна діяльність є комплексним видом конституційно-правових відносин, які охоплюють широке коло суб'єктів, уповноважених забезпечувати, гарантувати, захищати й поновлювати основоположні права та свободи людини.

Суб'єктами конституційної правозахисної діяльності є фактично всі учасники конституційно-правових відносин або їх переважна більшість, оскільки визначальним елементом їх правосуб'єктності є захист законних інтересів, прав і свобод людини й громадянина. Саме ці завдання та функції є магістральними для діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також для громадянського суспільства та його інститутів в Україні. Насамперед тих з них, які спеціалізуються саме на правозахисній діяльності.

Коли предметом наукової дискусії чи дослідження постають питання конституційної правозахисної діяльності, то правознавці найчастіше асоціюють цей вид юридичної діяльності з діяльністю профільних інститутів громадянського суспільства. Ідеться передусім з авторитетними громадськими правозахисними організаціями та їх об'єднаннями. Зокрема, такими, як Українська Гельсінська спілка з прав людини, Київська правозахисна група, Харківська правозахисна група, Коаліція прав дитини, Центр Громадянських Свобод, Івано-Франківська обласна громадська організація «Станіславська правозахисна група», Громадська організація «Джерела права» тощо.

Але правозахисна діяльність характерна й для Української держави та територіальних громад як суб'єктів конституційно-правових відносин. При цьому, на відміну від інститутів громадянського суспільства, захист конституційних прав і свобод людини для держави й територіальних громад є їх безпосереднім, позитивно унормованим у Конституції та законах України обов'язком.

Українська держава, на відміну від системи суб'єктів місцевого самоврядування, здійснює свою правозахисну функцію через спеціально уповноважені органи державної влади й посадових осіб, для яких цей вид діяльності зумовлений метою та завданнями їх створення. Це, наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю та ін. До органів державної влади, що здійснюють

правозахисну діяльність можна також віднести Верховну Раду України, яка здійснює законодавче забезпечення прав і свобод людини та їх гарантій, Президента України як гаранта конституційних прав та свобод людини, суди, уповноважені здійснювати судовий захист прав людини й громадянина.

Окрім цього, визначальну місію в системі правозахисної діяльності держави відіграють органи виконавчої влади, зокрема міністерства, державні служби та державні інспекції, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, на чолі з Урядом України. Водночас конституційна правозахисна діяльність органів виконавчої влади, насамперед Уряду України й Міністерства юстиції України, не отримала належної уваги вчених-конституціоналістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики захисту конституційних прав і свобод людини є традиційним предметом наукових досліджень таких українських учених-конституціоналістів, як Ю. Барабаш, О. Батанов, В. Колісник, О. Марцеляк, В. Нестерович, В. Погорілко, О. Пушкіна, П. Рабинович, В. Речицький, В. Сєрьогін, О. Скрипнюк, І. Словська, О. Совгіря, Ю. Тодика, В. Федоренко, В. Шаповала, Ю. Шемшученко та ін. Проблематика правозахисної діяльності Міністерства юстиції України порушувалася й у наших попередніх публікаціях [5].

Але комплексних монографічних досліджень, присвячених конституційній правозахисній діяльності в Україні та суб'єктам її здійснення, зокрема Уряду України й іншим органам виконавчої влади, до сьогодні немає.

Формування цілей. Мета статті – аналіз та систематизація основних завдань, функцій та повноважень Кабінету Міністрів України і Міністерства юстиції України у сфері утвердження, гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Основоположні права та свободи людини, закріплені та гарантовані в Конституції України, визначають сутність і зміст діяльності Української держави. Їх утвердження, гарантування та захист є визначальними завданнями для Української держави, органів державної влади та їх посадових осіб. Це положення, сформуване в ст. 3 Основного Закону [3], підтверджують мета та завдання діяльності органів держави, унормовані в Конституції та законах України, положеннях про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади

Як уже зазначалося попередньо, окрім парламенту, глави держави й судів, правозахисна діяльність від імені держави здійснюється в Україні також Урядом України й іншими органами виконавчої влади. Більшість вітчизняних правознавців, систематизуючи функції Кабінету Міністрів України, наголошують переважно на сферах компетенції уряду (політична, економічна, соціальна, культурна, екологічна та зовнішня), або ж на управлінських і розпорядчих функціях [15, с. 277-289]. Цінність правозахисної діяльності Кабінету Міністрів України не визначається вченими й серед основних принципів його діяльності [1, с. 213-234].

Останніми роками питання забезпечення Кабінетом Міністрів України прав і свобод людини все частіше привертає увагу правознавців. Зокрема, В. Федоренко виокремлює правозахисну функцію Уряду України [16, с. 433], яка підтверджується й положеннями Конституції та законів України. Згідно з п. 2 ст. 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини й громадянина [3]. Відповідне завдання Уряду України отримає свій розвиток і деталізацію в Законі України «Про Кабінет Міністрів України».

Так, п. 2 частини першої ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» відносить до основних завдань Уряду України «ужиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного й усебічного розвитку особистості» [11]. Для реалізації цього завдання Кабінет Міністрів України, згідно з нормативним змістом п. 3 частини першої ст. 20 уже згаданого Закону України «Про Кабінет Міністрів України», а) забезпечує проведення державної правової політики, важливою складовою якої є правозахисна діяльність Української держави; б) уживає заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя й здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань; в) створює умови для вільного розвитку й функціонування системи юридичних послуг та правової допомоги населенню; г) здійснює заходи щодо забезпечення функціонування системи безоплатної правової допомоги. Значну частину цих функцій Уряд України здійснює через Міністерство юстиції.

Слід також звернути увагу на таку важливу правозахисну інституцію в системі органів виконавчої влади України як Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Міністерством юстиції через Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини здійснюється представництво України в Європейському суді з прав людини в разі розгляду питань дотримання нею Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та звітування про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України [10].

Нерідко громадяни вважають, що окрім магістральної функції – репрезентація інтересів Української держави в Європейському суді з прав людини (*дали* - ЄСПЛ), Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини не займається захистом прав й основоположних свобод людини. Але це не відповідає дійсності. Згідно зі ст. 4 Положення про Уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини, затвердженого вже згадуваною попередньо постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 784, Уповноважений зобов'язаний: здійснювати аналіз практики ЄСПЛ передусім у справах проти України для виявлення причин, що призвели чи можуть призвести до порушення Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р. [2]; подавати Мін'юсту пропозиції щодо методики проведення експертизи проектів законів та підзаконних актів на предмет їх відповідності положенням

Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р. і практиці ЄСПЛ; подає органам державної влади та органам місцевого самоврядування пропозиції щодо упередження порушення основоположних прав і свобод людини тощо.

Тобто Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини не лише захищає інтереси Української держави, а й здійснює комплексні заходи щодо упередження на законодавчому та правозастосовному рівні кратності порушень в Україні прав і свобод людини, насамперед, передбачених Конвенцією. Інститут Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини та його офіс організаційно вмонтовано до складу Міністерства юстиції України. Це, на наш погляд, виправдано, з огляду на правозахисну місію Мін'юсту в системі органів виконавчої влади.

Так, відповідно до п. 2-7 ст. 2 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 до завдань Мін'юсту віднесено «контроль за дотриманням прав людини й громадянина, вимог законодавства щодо виконання й відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту» [8].

Положення про Міністерство юстиції України містить і низку завдань, функцій і повноважень у сфері спеціалізованого захисту конституційних прав і свобод. Окрім вищезгаданого завдання, слід здійснювати контроль за дотриманням прав людини й громадянина, а також вимог законодавства щодо виконання й відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту. Положення також передбачає, що Міністерство юстиції України здійснює:

- забезпечення захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини під час урегулювання спорів і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України;
- експертизу проектів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практиці Європейського Суду з прав людини;
- офіційне опублікування нормативно-правових актів, чинних міжнародних договорів України, рішень Європейського суду з прав людини щодо України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України»;
- координацію виконання рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України;
- організацію, спільно з Міністерством освіти й науки України, роботи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за спеціальністю «Правознавство» у навчальних закладах незалежно від форми власності та підпорядкування, надає пропозиції щодо підготовки юридичних кадрів;
- підготовку пропозицій щодо укладення міжнародних договорів України з питань міжнародно-правових відносин та правового

співробітництва в цивільних і кримінальних справах, у галузі міжнародного приватного права, захисту прав людини тощо [8].

Окрім того, відповідно до п. 1 ст. 4 Положення Мініюст «розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів» [8]. Більшість з підготованих і внесених Мініюстом через Уряд України на розгляд Верховної Ради України законопроектів («Про адміністративну процедуру», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адвокатури та адвокатської діяльності», «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» тощо) стосуються насамперед утвердження та гарантування конституційних прав і свобод людини. Так, Міністерство юстиції України є одним з основних суб'єктів виконання Плану з реалізації «Національної стратегії у сфері прав людини», затвердженої Указом Президентом України від 25 серпня 2015 року № 501 [6], на період до 2020 року.

Аналіз наведених завдань, функцій і повноважень Міністерства юстиції у сфері конституційної правозахисної діяльності, а також результати діяльності цього Міністерства в 2014-2017 рр., дозволяють вирізнити такі пріоритетні види конституційної правозахисної діяльності Мініюсту:

1) програмно-доктринальна – формування державної правової політики; розроблення, затвердження та реалізація концепцій і програм правових реформ в Україні;

2) законопроектна – розроблення та супровід у парламенті проектів законів України, які визначають зміст і процедуру реалізації конституційних прав і свобод людини, їх гарантії, а також підготовка пропозицій щодо укладення міжнародних договорів України правозахисного змісту;

3) експертно-правова – експертиза проектів нормативно-правових актів на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практиці Європейського Суду з прав людини;

4) судово-експертна – правовий захист конституційних прав і свобод людини із задіянням потенціалу спеціалізованих науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) Мініюсту (право на свободу, право інтелектуальної власності тощо) [12];

5) правозастосовна – координація виконання рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України; забезпечення надання безплатної правової допомоги;

6) освітня (просвітницька) – офіційне оприлюднення рішень Європейського суду з прав людини щодо України; сприяння організаційно-методичному забезпеченню роботи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за спеціальністю «Правознавство» у вищих навчальних закладах тощо.

Очевидно, що названі вище види конституційної правозахисної діяльності Мініюсту є основними, але не вичерпними. На сьогодні Міністерство юстиції України також здійснює інші завдання та функції, спрямовані на захист основоположних прав і свобод людини. Правозахисна місія Мініюсту повною мірою розкривається також у реформах, проведених цим міністерством у 2014-2017 роках. Зокрема, в останні роки Міністерство

юстиції України започаткувало реформи Державної реєстраційної служби (2015 р.), Державної виконавчої служби (2015 р.) і Державної пенетиціарної служби (2016 р.). Станом на 2017 рік ці реформи тривають.

Так, значний вплив на удосконалення конституційної правозахисної діяльності в Україні мають реформи Міністерства юстиції у сфері надання правової допомоги. Реалізуючи частину першу статті 59 Конституції України, про право кожного на правову допомогу, яка має надаватися державою у випадках, передбачених законом, Верховна Рада України ухвалила 2 червня 2011 року Закон України «Про безоплатну правову допомогу», до якого за час його дії було внесене 10 змін і доповнень. Динамічність згаданого Закону засвідчує його дієвість, оперативне реагування на виклики й завдання, що на сьогодні стоять перед державою в правозахисній сфері.

Безоплатна правова допомога, згідно зі ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року, є різновидом правової допомоги, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших, не заборонених чинним законодавством джерел [9]. Тобто надання Українською державою безоплатної правової допомоги є самостійним видом правозахисної діяльності, спрямованої на утвердження та гарантування конституційних прав і свобод людини.

Безоплатна допомога включає такі види правових послуг, як: а) захист від обвинувачення; б) здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; в) складення документів процесуального характеру.

Висновки. Аналіз основних завдань, функцій і повноважень Кабінету Міністрів України й Міністерства юстиції України дозволяє дійти висновку про значний потенціал цих суб'єктів у сфері конституційної правозахисної діяльності. Зокрема, Уряд України забезпечує формування та реалізацію державної правової політики й забезпечення основоположних прав і свобод людини загалом, а Мін'юст виступає спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері утвердження та захисту конституційних прав і свобод людини, здійснює доктринально-програмне, нормопроектне, експертне, методологічне, просвітницьке та інше забезпечення утвердження та захисту конституційних прав і свобод людини. До того ж Міністерство юстиції України в 2014-2017 рр. сформувало та продовжує формувати нові сенси конституційної правозахисної діяльності.

У подальшому потребують свого комплексного дослідження реформи Мін'юста, спрямовані на оптимізацію механізмів гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини в контексті реалізації Національної стратегії у сфері прав людини 2015 р. та всебічної реалізації конституційної реформи у сфері правосуддя, започаткованої з часу прийняття парламентом 2 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)».

Також заслуговує на увагу правознавців і проблема правозахисної діяльності місцевих органів виконавчої влади – обласними й районними державними адміністраціями, територіальними органами центральних органів виконавчої влади, зокрема напрям їх функціонування в умовах реформи місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади на засадах децентралізації.

Використані джерела:

1. Демократичні засади організації та функціонування вищих органів державної влади України : монограф. / Ю.Г. Барабаш, І.І. Дахова, О.П. Євсєєв та ін. ; за заг. ред. Ю.Г. Барабаша. – Х. : Право, 2013. – 272 с.

2. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 року : ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР разом з першим протоколом та протоколами № 2, 4, 7 та 11 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

3. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Корнієнко П.С. Безоплатна правова допомога – важлива складова правозахисної діяльності Української держави в трансформаційний період / П.С. Корнієнко // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практ. конференції, присвяченої 20-річчю Конституції України, м. Запоріжжя, 23-24 червня 2016 року / Редкол.: С.К. Бостан (відпов. ред.), Р.М. Максакова, Ю.В. Філей. – Запоріжжя : «Просвіта», 2016. – С. 177-179.

5. Корнієнко П.С. Міністерство юстиції України як важливий суб'єкт конституційної правозахисної діяльності / П.С. Корнієнко, О.Є. Болгов // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 3.- С. 96-99.

6. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президентом України від 25 серпня 2015 року № 501 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 20. – Ст. 1203.

7. Словська І. Теоретичні і практичні проблеми організації та діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини / І. Словська // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – т. 11. – С. 85-91.

8. Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 1455.

9. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

10. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 784 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 22. – Ст. 1655.

11. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.

12. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон від 23 грудня 2017 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

14. Словська І. Теоретичні і практичні проблеми організації та діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини / І. Словська // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – т. 11. – 85-91.

15. Совгіря О.В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку : монограф. / О.В. Совгіря. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 464 с.

16. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. – К. : Вид-во Ліра-К, 2016. – 616 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2017

Корниенко П. С. Кабинет Министров Украины и Министерство юстиции Украины как субъекты правозащитной деятельности

Статья посвящена проблемам теории и практики конституционной правозащитной деятельности органов исполнительной власти в Украине. Исследуются особенности конституционно-правового статуса Кабинета Министров Украины и Министерства юстиции Украины как важных субъектов формирования и развития политики в сфере защиты конституционных прав и свобод человека. Проанализировано и систематизировано основные задания, функции и полномочия Кабинета Министров Украины и Министерства юстиции Украины в сфере учреждения, гарантирования и защиты конституционных прав и свобод человека, а также основные реформы Минюста 2014-2017 гг., направленные на усовершенствование конституционных правозащитных механизмов.

Ключевые слова: конституционные права и свободы человека, защита конституционных прав и свобод человека, конституционная правозащитная деятельность, субъекты конституционной правозащитной деятельности, Министерство юстиции Украины, реформы Министерства юстиции Украины.

Kornienko P. Cabinet of Ministers of Ukraine and Ministry of Justice of Ukraine as Subjects of Constitutional Human Rights Protection

The article is devoted to the problems of the theory and practice of constitutional human rights activities of executive authorities in Ukraine. The peculiarities of the constitutional and legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine as important subjects of the formation and implementation of the policy in the field of protection of constitutional rights and freedoms are studied. The attention is paid to the human rights mission of the Government Commissioner for European Court of Human Rights.

The main tasks, functions and powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine in the field of approval, guaranteeing and protecting constitutional human rights and freedoms, as well as the main reforms of the Ministry of Justice 2014-2017, aimed at improving the constitutional human rights mechanisms, are analyzed and systematized. The role of the subjects of provision of free legal aid (Coordination center of provision of free legal aid, etc.) in the system of human rights protection of executive bodies is described.

It is indicated that in the future, their comprehensive research on the Ministry of Justice's reform aimed at optimizing the mechanisms of guaranteeing and protecting constitutional rights and freedoms in the context of the implementation of the National

Human Rights Strategy in 2015 and the full implementation of the constitutional reform in the field of justice initiated from time The adoption by Parliament June 2, 2016 of the Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (On Justice)".

Key words: constitutional rights and human freedoms, protection of constitutional rights and freedoms, constitutional protection of human rights, subjects of constitutional human rights protection, Ministry of Justice of Ukraine, reforms of the Ministry of Justice of Ukraine.

УДК 335.75(477)

Л. В. Крупнова

ПРАВОВИЙ СТАТУС УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ГОЛОВНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості правового статусу Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Міністерства юстиції України. Проаналізовано повноваження та компетенцію вказаного суб'єкта виконавчого провадження, а також нормативно-правову основу його діяльності. Розглянуто питання відповідності підзаконних актів, що визначають статус досліджуваного суб'єкта, новим законодавчим актам у сфері виконавчого провадження. Вивчено проблему цілісності державної правової політики та ролі досліджуваного суб'єкта в її забезпеченні.

Ключові слова: виконавче провадження, суб'єкти виконавчого провадження, примусове виконання, правовий статус, повноваження, правова політика.

Постановка проблеми. Перехід до комбінованої системи виконавчого провадження обумовив потребу перегляду нормативно-правової основи функціонування окремих суб'єктів примусового виконання рішень. У зв'язку з цим постає питання детального наукового аналізу правового статусу, мети та функцій указаних суб'єктів, а також обґрунтування доцільності їх існування в системі територіальних органів виконавчої влади. Відсутність комплексних наукових праць з цієї проблематики визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ураховуючи останні новачі в законодавстві про виконавче провадження, проблема правового статусу Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мін'юсту України не досліджувалася вітчизняними вченими, що вказує на її безперечну актуальність.

У контексті окресленої проблематики важливим є питання відповідності нормативно-правових актів, що визначають статус Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Міністерства юстиції (далі – Мін'юсту) України чинному законодавству, зокрема Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII (далі – Закон № 1404-VIII) та Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» від 2 червня 2016 року № 1403-VIII (далі – Закон № 1403-VIII).

Формування цілей. Метою статті є дослідження правового статусу, завдань та нормативно-правової основи діяльності Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мін'юсту України.

Виклад основного матеріалу. Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мін'юсту України слід віднести до числа органів публічної адміністрації, які належать до суб'єктів виконавчого провадження. Правовий статус органів публічної адміністрації нижчого рівня регламентоване на належному рівні. Зокрема, Наказом Мін'юсту України від 3 червня 2011 року № 1707/5 «Про затвердження Положення про Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі» закріплені завдання Головних територіальних управлінь юстиції, які пов'язані з реалізацією державної правової політики та політики у сфері організації примусового виконання юрисдикційних рішень [1].

Незважаючи на достатньо вдалу формалізацію завдань, окремі положення цього підзаконного акта мають недоліки. Зокрема, відповідно до ст. 17 Закону № 1403-VIII державне регулювання діяльності приватних виконавців здійснюється Мін'юстом України [2]. У п. 4.36 указанного вище наказу до числа повноважень Головних територіальних управлінь віднесено контроль через структурний підрозділ, що забезпечує реалізацію повноважень з питань державної виконавчої служби, здійснення примусового виконання рішень у випадках, передбачених законом, відповідним відділом примусового виконання рішень та районними, районними в місті, міськими (міст обласного значення), міськрайонними, міжрайонними відділами державної виконавчої служби Головного територіального управління юстиції [1].

До переліку органів публічної адміністрації, наведеного в наказі, слід додати й приватних виконавців, які також відповідно до законодавства мають право на здійснення примусового виконання юрисдикційних рішень. Адже з тексту документа виходить, що сьогодні лише державні виконавці є суб'єктами виконавчого провадження, що суперечить положенням Закону № 1404-VIII [3]. Незрозуміло, чому в наказі ці питання не врегульовано, тим більше, що положення стосовно приватних нотаріусів, закріплено в цьому підзаконному акті.

Так, у п. 4.37 наказу визначено, що Головне територіальне управління Мін'юсту України організовує роботу установ нотаріату, перевіряє їх діяльність і вживає заходів до її поліпшення, здійснює керівництво державними нотаріальними конторами та перевірку організації нотаріальної діяльності державних, приватних нотаріусів та уповноважених на це посадових осіб органу місцевого самоврядування, контролює дотримання нотаріусами, уповноваженими особами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання ними правил нотаріального діловодства [1]. Тому п. 4.37 слід викласти в такій редакції: «контролює через структурний підрозділ, що забезпечує реалізацію повноважень з питань державної виконавчої служби, здійснення примусового виконання рішень у випадках,

передбачених законом, відповідним відділом примусового виконання рішень та районними, районними в місті, міськими (міст обласного значення), міськрайонними, міжрайонними відділами державної виконавчої служби Головного територіального управління юстиції та приватними виконавцями, забезпечує дотримання суб'єктами примусового виконання рішень вимог законодавства про виконавче провадження».

Нормативно-правовою основою діяльності управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мін'юсту України є Наказ Мін'юсту України від 20 квітня 2016 року № 1183/5 «Про затвердження Типового положення про управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, Типового положення про відділ державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі» (далі – Наказ № 1183/5). Мета створення та призначення вказаного суб'єкта виконавчого провадження розкривається в його повноваженнях, більшість з яких мають контрольно-організаційний (здійснення державного контролю й нагляду за додержанням законодавства про виконавче провадження) та інформаційно-аналітичний характер (інформаційне забезпечення виконавчого провадження) [4].

Наголосимо, що вказані повноваження суперечать чинному законодавству в частині окремих формулювань та відсутності законодавчо визначених категорій. Так, з-поміж указаних повноважень, відсутні норми щодо організації та контролю за діяльністю приватних виконавців на конкретних виконавчих округах. Ю. С. Кіцул наголошує: «органи управління, які здійснюють виконавчу владу на місцях, покликані здійснювати виконавчу владу в областях, районах, містах Києві та Севастополі. Державний характер такого управління полягає в тому, що в процесі здійснення виконавчої влади реалізуються завдання, функції та інтереси держави. У спрощеному вигляді державне управління на місцевому рівні полягає у виконанні законів та інших правових актів місцевих органів виконавчої влади» [5, с. 37].

Звідси випливає, що управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мін'юсту України реалізують політику держави у сфері примусового виконання рішень у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, а це передбачає й певні організаційно-розпорядчі заходи щодо впорядкування діяльності приватних виконавців. За умов регламентації на законодавчому рівні категорії «виконавчий округ», у межах якого здійснюють свою діяльність приватні виконавці (територія Автономної Республіки Крим, областей, міста Києва й Севастополя) [2], має бути й повноваження в територіальних органів щодо контролю за такою діяльністю. В іншому випадку постає питання про відсутність зв'язку між центральним та територіальним рівнем адміністративно-правового регулювання виконавчого провадження, що нівелює ідею про цілісність державної правової політики.

Тому до числа повноважень указанного суб'єкта слід додати організацію й контроль діяльності приватних виконавців у межах конкретного виконавчого округу. Повноваження приватних виконавців потребують деталізації, зокрема в питанні забезпечення доступу приватних виконавців до баз даних і реєстрів, зокрібно електронних, що містять інформацію про боржників, їхнє майно, у тому числі кошти. Те ж саме стосується й здійснення державного нагляду та контролю управлінь державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мін'юсту України за додержанням законодавства про виконавче провадження, правильністю, своєчасністю та повнотою вчинення виконавчих дій приватними виконавцями. До речі, це повноваження повністю корелюється з п. 8 ст. 17 Закону № 1403-VIII, у якому закріплено, що Мін'юст України через свої структурні підрозділи здійснює контроль за діяльністю приватних виконавців [2].

Також у документі закріплено повноваження щодо представництва інтересів Департаменту державної виконавчої служби під час розгляду справ у судах загальної юрисдикції. Акцентуємо увагу на тому, що Департамент було ліквідовано ще в 2006 році, тому незрозуміло чому саме в підзаконних актах, прийнятих у 2016 році йде посилання на цей орган. Зазначимо, що Наказом Мін'юсту України від 29 вересня 2016 року № 2832/5 «Про внесення змін до деяких наказів Міністерства юстиції України» вносилися певні корективи у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про виконавче провадження» (далі – Наказ № 2832/5) [6]. У наказі запроваджувалося декілька змін суто організаційного характеру, однак незрозуміло, чому вони не торкнулися описаних вище недоліків.

Наприклад, до Положення про Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі було внесено норму, відповідно до якої відділ державної виконавчої служби є юридичною особою, має рахунки в органах Державної казначейської служби України для обліку депозитних сум і зарахування стягнутих з боржників коштів та їх виплати стягувачам та окремий небюджетний рахунок для зарахування авансових внесків стягувачів, а також рахунки для обліку депозитних сум і зарахування стягнутих з боржників коштів та їх виплати стягувачам в іноземній валюті в банках, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [6]. Утім, норм стосовно повноважень по контролю за діяльністю приватних виконавців на окремому виконавчому окрузі чомусь не закріплено.

Україн суперечливим є визначення правового статусу Відділу примусового виконання рішень при управлінні державної виконавчої служби Головного територіального управління Мін'юсту України. Зокрема, у п. 1 Наказу № 2832/5 йдеться, що до складу Управління входить відділ примусового виконання рішень [6]. У п. 3 Інструкції з організації примусового виконання рішень також закріплено аналогічну норму [7].

До того ж у документі містяться положення, згідно з якими відділу примусового виконання рішень управлінь державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь юстиції Мін'юсту України в

Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі підвідомчі рішення, за якими:

– боржниками є територіальні органи центральних органів виконавчої влади та їх структурні підрозділи, місцеві суди, міські, районні або селищні ради чи районні державні адміністрації та їх структурні підрозділи, місцеві прокуратури, інші територіальні підрозділи органів державної влади та їх посадові особи;

– сума зобов'язання становить від шести до двадцяти мільйонів гривень або еквівалентну суму в іноземній валюті [7].

Ураховуючи важливість функцій, покладених на відділи примусового виконання рішень, слід розробити й прийняти типові положення про діяльність цього суб'єкта. На практиці правовий статус таких відділів визначається окремими положеннями, затвердженими наказами Головних територіальних управлінь юстиції. Наприклад, відповідне положення затверджене Наказом Головного територіального управління юстиції в Запорізькій області від 16 квітня 2015 року № 116/07, згідно з яким основним завданням цього відділу є своєчасне, повне та неупереджене примусове виконання рішень судів, інших органів та посадових осіб, передбачених законодавством [8]. Однак незрозуміло про яке саме законодавство йдеться, адже ні в Законі № 1404-VIII, ні в Законі № 1403-VIII про відділ примусового виконання рішень жодним чином не зазначається. Тому вважаємо за доцільне наголосити на необхідності розроблення Мініюстом України Типового положення про відділи примусового виконання рішень управлінь державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України.

Висновки. На підставі проведеного дослідження правового статусу Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мініюсту України доходимо таких висновків:

1. Під час дослідження встановлено, що правовий статус Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь юстиції не чітко визначено на законодавчому та підзаконному рівнях. Спостерігається неузгодженість окремих нормативно-правових актів, яка заважає вибудувати чітку ієрархічно замкнуту систему державних органів примусового виконання рішень. На сьогодні така неузгодженість є одним із чинників, що негативно позначаються на ефективності вказаної сфери діяльності.

2. Виявлено суттєві упущення щодо формалізації контрольно-організаційних повноважень досліджуваних суб'єктів стосовно приватних виконавців. Відсутність таких повноважень має негативні наслідки, зокрема, виконавчі округи фактично, залишаються без адміністративного нагляду з боку уповноваженого суб'єкта. Це особливо небезпечно в умовах апробації інституту приватних виконавців, яка на початковому етапі потребуватиме нормативно-правових змін.

3. Перспективним напрямом дослідження залишається проблема правосуб'єктності Управління державної виконавчої служби Головних територіальних управлінь Мініюсту України. Наразі саме ця категорія

характеризує спроможність указанного суб'єкта ефективно виконувати покладені на нього завдання, а отже, впливати на учасників виконавчого провадження.

Використані джерела:

1. Про затвердження Положення про Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі : наказ Міністерства юстиції України від 3 червня 2011 року № 1707/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 49.

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів : закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 29. – Ст. 535.

3. Про виконавче провадження : закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – Ст. 542.

4. Про затвердження Типового положення про управління державної виконавчої служби головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, Типового положення про відділ державної виконавчої служби головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі : наказ Міністерства юстиції України від 20 квітня 2016 року № 1183/5 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 131.

5. Кіцул Ю. С. Адміністративно-правове регулювання діяльності місцевих органів виконавчої влади : моногр. / Ю. С. Кіцул. – Львів : ЛьвДУВС, 2014. – 200 с.

6. Про внесення змін до деяких наказів Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 29 вересня 2016 року № 2832/5 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 76.

7. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 2 квітня 2012 року № 512/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27.

8. Про затвердження Положення про відділ примусового виконання рішень : наказ Головного територіального управління юстиції в Запорізькій області від 16 квітня 2015 року № 116/07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dvs-zp.gov.ua/?q=node/3695>.

Стаття надійшла до редколегії 01.05.2017

Крупнова Л. В. Правовой статус Управления государственной исполнительной службы главных территориальных управлений Министерства юстиции Украины

В статье исследованы особенности правового статуса Управления государственной исполнительной службы главных территориальных управлений Министерства юстиции Украины. Проанализированы полномочия и компетенция указанного субъекта исполнительного производства, а также нормативно-правовая основа его деятельности. Рассмотрены вопросы соответствия подзаконных актов, определяющих статус исследуемого субъекта, новым законодательным актам в сфере исполнительного производства. Изучена проблема целостности государственной правовой политики и роли исследуемого субъекта в ее обеспечении.

Ключевые слова: *исполнительное производство, субъекты исполнительного производства, принудительное исполнение, правовой статус, полномочия, правовая политика.*

Krupnova L. Legal Status of State Executive Service Department of Main Regional Offices of Ministry of Justice of Ukraine

The peculiarities of legal status of the Department of the State Executive Service of the Main Regional Offices of the Ministry of Justice of Ukraine have been studied in the article. The author has analyzed the powers of the indicated subject of executive proceedings, where the main ones are: organization and control of the implementation of the compulsory execution of the decisions in the cases provided by law, by the relevant department of the compulsory execution and the department of the state executive service of the main regional offices of justice of the Ministry of Justice of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea, regions, Kyiv and Sevastopol; the results of the activities on the issues of compulsory execution of the decisions of the relevant department of the compulsory execution of the decisions, etc. The author has revealed the shortcomings in formalization of control and organizational authorities of the studied subject regarding private executors. It has been emphasized that the lack of such powers has negative consequences, in particular, executive districts actually remain without administrative supervision by the authorized subject. This is especially dangerous in terms of the approbation of the institution of private executors, which would require regulatory and legal changes at the initial stage. The list of these powers is suggested to complement with the organization and control of the activities of private executors within a particular executive district. The author has analyzed the regulatory and legal basis of the activities of the studied subject, in particular, the issue of the compliance of regulatory acts that determine the status of the subject with new legislative acts in the field of executive proceedings. Special attention has been paid on the integrity of the state legal policies and the role of the studied subject within its provision. It has been established that the legal status of the Department of the State Executive Service of the Main Regional Offices of the Ministry of Justice of Ukraine is not clearly defined at the legislative and regulatory levels. There is a certain inconsistency of some normative and legal acts, which prevents to construct a clear hierarchy closed system of the state agencies of the compulsory execution of the decisions. It is one of the factors, which negatively affects the efficiency of the specified scope of the activities.

Key words: *executive proceedings, subjects of executive proceedings, compulsory execution of judgments, legal status, powers, legislation, regulations, legal policy.*

УДК 351.773:351.741:616.9

М. Ф. Недоступ

ПОІНФОРМОВАНІСТЬ З ПРОБЛЕМ ВІЛ/СНІДУ ТА ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті розглянуто питання поінформованості з проблем ВІЛ/СНІДУ серед працівників Національної поліції. Проведене дослідження засвідчило про достатню обізнаність працівників поліції щодо проблем ВІЛ/СНІДУ. Деяке спрощене уявлення більшості правоохоронців стосовно відповідальності за протидію епідемії СНІДУ є наслідком недостатнього усвідомлення ризику ВІЛ-інфікування загалом усього населення. Також серед опитаних існують певні прогалини в знаннях щодо ситуації та політики з протидії ВІЛ/СНІДУ. Правоохоронцям бракує інформації про результативність лікування та впровадження профілактичних програм. Висловлено зацікавленість щодо

статистичних даних про поширення ВІЛ/СНІДу в Україні загалом і по регіонам. Розглянуто деякі питання безпечної поведінки поліцейських. Запропоновано як рекомендації окремим напрямом роботи налагодження більш тісної взаємодії між спеціалізованими органами по боротьбі з ВІЛ/СНІДом та правоохоронними органами.

Ключові слова: поінформованість, ВІЛ-інфекція, СНІД, безпечна поведінка, працівники Національної поліції, Україна.

Постановка проблеми. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 40 мільйонів жителів нашої планети хворіють на ВІЛ/СНІД, окрім того, приблизно 2,7 мільйона людей інфікуються смертоносним вірусом щорічно. На сьогоднішня організація охорони здоров'я й Об'єднана програма Організації Об'єднаних Націй з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС) характеризують ситуацію з ВІЛ/СНІДу у світі як пандемію, що має катастрофічні демографічні наслідки для всіх країн [1].

Нашій державі в цьому процесі належить сумне лідерство в Європі за темпами розповсюдження ВІЛ/СНІДу. Усього з 1987 року в Україні офіційно виявлено більш ніж 300 тисяч випадків ВІЛ-інфекції. За час епідемії з 1987 по 2016 роки від СНІДу померло майже 43 тисячі українців. За статистичними даними Українського Центру профілактики й боротьби зі СНІД МОЗ України у 2016 році в країні зареєстровано 15245 випадків ВІЛ-інфікованих [2].

Незважаючи на те, що за останні чотири роки смертність від ВІЛ знизилася на 11%, ця проблема в Україні продовжує створювати загрозу особистості, громадській та державній безпеці [6]. До груп підвищеного ризику належать споживачі ін'єкційних наркотиків, особи, які надають сексуальні послуги за винагороду, статеві партнери споживачів ін'єкційних наркотиків. Представники цих груп часто потрапляють у поле зору працівників Національної поліції під час проведення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності [4].

Через специфіку службової діяльності працівників Національної поліції, певні категорії працівників також є вразливими до ВІЛ-інфікування, зокрема працівники підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, з незаконним обігом наркотиків, дільничні інспектори, поліцейські патрульної служби. [8].

Працівники Національної поліції можуть заразитися ВІЛ у випадках поранення інструментарієм, що містить кров від споживачів ін'єкційних наркотиків (під час обшуку, затримання), потрапляння крові ВІЛ-позитивних осіб на пошкоджену шкіру, на слизову оболонку очей, рота під час проведення експертиз, надання невідкладної допомоги, застосування заходів фізичного впливу [3].

Ураховуючи актуальність проблеми ВІЛ/СНІДу в умовах сьогодення, необхідним є проведення занять щодо небезпеки зараження на ВІЛ/СНІД працівниками поліції, особливо під час виконання ними службових обов'язків.

Державі нерідко властиві зловживання владними повноваженнями та реалізація своїх інтересів на шкоду суспільним, що підтверджує її неготовність ділитися владою. Така негативна тенденція може призвести до

зміни сутності й соціального призначення держави, тому для її подолання потрібно обмеження влади, тобто контроль [1, с. 3-4]. Мається на увазі недержавний, тобто громадський (зараз серед науковців набуває поширення термін «публічний») контроль. Особливої уваги потребує з'ясування особливостей здійснення громадського контролю за функціонуванням силових структур у державі. З одного боку, вони забезпечують зовнішню та внутрішню безпеку держави (від іноземної агресії, терористичної загрози, порушень правопорядку, злочинності тощо), з іншого – можуть стати знаряддям придушення демократичних процесів та узурпації влади. Зазначимо, що Національна гвардія України (далі – НГУ) у цьому сенсі є універсальним утворенням: одночасно це військове формування та правоохоронний орган, який може оперативного діяти за умови мирного часу, надзвичайного чи воєнного стану. Тому питання громадського контролю за діяльністю НГУ викликає багато цікавих наукових дискусій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблеми ВІЛ/СНІДу в правоохоронній сфері досліджувалися в працях О.В. Бойко, О.М. Джужи, Т. Є. Семікопа та ін.

Крім того, зазначимо, що питання, які пов'язані з проблемами ВІЛ/СНІДу, висвітлюються в межах курсів з домедичної допомоги, наркології, особистої безпеки працівників Національної поліції. Проте питання формування безпечної поведінки працівників поліції під час виконання службових завдань залишається актуальним.

Формування цілей. Тому мета статті – проаналізувати рівень поінформованості працівників поліції щодо проблем ВІЛ/СНІДу та повернути їм увагу до профілактичних заходів щодо небезпеки інфікування вірусом імунодефіциту людини.

Виклад основного матеріалу. Усе це зумовило необхідність проведення спеціального опитування серед дільничних офіцерів поліції курсів підвищення кваліфікації Луганського державного університету внутрішніх справ щодо проблем ВІЛ/СНІДу. Загальна кількість опитаних складала 97 осіб.

Усвідомлення будь-якої проблем є однією з передумов формування відповідального ставлення до неї. У визначенні поняття СНІДу значна частина опитуваних надала правильну відповідь. 51,4% правильно вважає СНІД кінцевою стадією ВІЛ-інфекції. Приблизно третина респондентів ототожнюють хворих на СНІД з ВІЛ-носіями, а кожний сьомий - уявляє ВІЛ-інфекцію як невиліковне захворювання крові, але не СНІД.

Стовідсотково дільничні офіцери поліції згодні з тим, що вірус імунодефіциту потрапляє в організм людини через кров. Також абсолютна більшість правоохоронців вважає, що найбільш вірогідним шляхом зараження на ВІЛ-інфекцію є статевий шлях, а також ін'єкційний та шлях від хворої матері до дитини. Тільки 6,1% респондентів припускають як можливий варіант зараження на ВІЛ через предмети загального користування й зовсім неможливий – через поцілунків та при сумісному палінні.

Також більшість опитуваних згодна з тим, що вірус імунодефіциту передається тільки від людини до людини (94,3%). 5,7% респондентів додають до категорії переносників інфекції комах та домашніх тварин.

У відповідях на питання „Хто частіше хворіє на СНІД?“ 91,4% респондентів відзначили всі категорії, що входять до груп „ризик“ (користувачі ін'єкційних наркотиків, а також особи, які мають невпорядковані статеві контакти та гомосексуалісти). Проте понад 5,7% опитуваних вважають, що найбільш уразливими до ВІЛ-інфекції є користувачі ін'єкційних наркотиків та особи з невпорядкованими статевими контактами (2,7%).

Наступні декілька питань мали соціально-психологічний характер та демонстрували особисте ставлення до проблеми ВІЛ/СНІДу. На запитання „Якщо Ви дізнаєтесь, що серед ваших знайомих або колег є ВІЛ-інфіковані, то Ви.“ більшість (82,9%) відповіла, що „буде дотримуватися правил захисту від ВІЛ-інфекції, але спілкування не зупинятиме“. Досить значна кількість співробітників поліції (14,3%) виявила інтолерантну позицію стосовно ВІЛ-інфікованих осіб, стверджуючи, що припинять будь-яке спілкування з ними та анонімно пройдуть обстеження.

Щодо ізоляції людей, хворих на ВІЛ-інфекцію, ставлення майбутніх працівників поліції з цього питання виглядає абсолютно переконливо. Майже (91,4%) опитаних стверджували про невинуватість ізолювання ВІЛ-інфікованих осіб, тому що це є порушенням прав людини й не має ніякого медичного обґрунтування. Досить невелика кількість опитаних (5,7%) узагалі не змогла визначитися з цього питання.

При звертанні за медичною допомогою абсолютна більшість правоохоронців налаштована вимагати проведення всіх маніпуляцій з використанням стерильних або одноразових інструментів.

Крім того, опитувані готові відвідувати лекції з проблем ВІЛ/СНІДу за власним бажанням з причин піклування за власним здоров'ям (71,4%) і більш ніж чверть респондентів (28,6%) – за наказом керівництва або з інших причин.

Більшість правоохоронців підтримують думки про те, що ризик зараження вірусом імунодефіциту людини значно зростає при частій зміні статевого партнера, при загальному користуванні шприців, голко тощо, а також від ВІЛ-інфікованої матері до дитини (94,3%).

Деяко несподівані відповіді було отримано від правоохоронців на питання «чи потребують вилучення з громадського життя діти, хворі на СНІД». Тільки 51,4% опитаних згодні з тим, що такі дії слід визнати неправомірними. Водночас серед 40% опитаних дільничних офіцерів поліції панує думка, що ізоляція є необхідним заходом, оскільки знижує ризик розповсюдження ВІЛ-інфекції, а 8,6% - упевнені, що ізоляція дітей буде знижувати ризик захворювання ВІЛ-інфікованих дітей грипом та гострими респіраторними хворобами.

На питання за рахунок яких зусиль можна позбутися ризику дальшого розповсюдження ВІЛ/СНІДу більшість респондентів вказали на посилення інформаційно-просвітницької роботи серед молоді, забезпечення

обстеження вагітних на ВІЛ/СНІД, а також за рахунок дотримання всіх правил індивідуального захисту (91,4%).

54,3% опитаних вважають, що людина може бути носієм ВІЛ-інфекції і, при цьому, не знати про це, у той час як 37,1% - припускають таку можливість.

Також переконливо виглядають відповіді анкетованих щодо можливості зараження дитини від хворої матері та підвищення ступеня уразливості до інших захворювань хворих на СНІД за рахунок зниження резистентності організму. У першому випадку частка ствердних відповідей склала 97,1%, а в другому – 94,3%.

Найбільша кількість невизначених відповідей респондентів припала на питання про меншу вірогідність зараження на ВІЛ при гетеросексуальних контактах, а ніж при гомосексуальних (25,7%). Незгодних з цим твердженням виявилось 40%, тоді як згодних – 34,3%.

Досить реально оцінюють ситуацію правоохоронці й у випадку можливості повноївилікованості хворих на СНІД. Негативну відповідь на це питання дали 77,1%, а ствердно – тільки 8,6%. 14,3% опитаних у цьому питанні не визначилися.

Кілька питань торкалися ризику зараження на ВІЛ через неупшкоджену шкіру, під час здачі крові та укусу комара. Відповідно 100%, 97,1% та 80% респондентів відкидають таку можливість. Тоді як правоохоронці вважають, що при проколюванні вух такий ризик реально існує (82,9%).

Неблагополучні в соціальному плані верстви населення, на думку правоохоронців, більш схильні до захворювання на СНІД (57,1%), а 31,4% опитаних вважають, що соціальний статус не має великого значення. 11,4% опитаних не мають у цьому питанні власної думки.

Достатню обізнаність виявили дільничні офіцери поліції й у питанні якостей вірусу імунодефіциту людини. 71,4% анкетованих вважають, що в зовнішньому середовищі вірус зберігається досить нетривалий час.

Упевнено правоохоронці визначилися з пріоритетними шляхами розповсюдження ВІЛ-інфекції в Україні. Більшість респондентів віддала перевагу статевому шляху передачі ВІЛ-інфекції (41,6%), далі - ін'єкційному (37,2%), гомосексуальному (15,7%), від хворої матері до дитини (4,6%) та інструментальному (0,9%).

Як свідчать відповіді більшості респондентів (97,1%), не існує будь-яких перешкод щодо відвідування громадських місць хворими на СНІД.

Щодо уразливості окремих категорій населення, то правоохоронцям пропонувалось оцінити ризик щодо ВІЛ-інфікування певних соціальних груп. Найбільш уразливими щодо ВІЛ-інфікування визнані споживачі ін'єкційних наркотиків (43,3%). До груп ризику респонденти також віднесли осіб, які мають багато сексуальних партнерів (35,8%), гомосексуалістів (13,1%), ув'язнених (5,7%) і молодь (2,1%).

Епідемічна ситуація щодо ВІЛ/СНІДу в Україні, на думку опитаних, становить серйозну загрозу для суспільства (80%). До другорядної проблеми ВІЛ/СНІДу відносять 17,1% анкетованих. Частина опитаних (2,9%) вважає її значно перебільшеною.

Серед більшості опитаних (57,1%) спостерігається хвилювання й тривога за долю країни у зв'язку з епідемією ВІЛ/СНІДу. Занепокоєння викликають відповіді 40% респондентів, які сприймають інформацію про ВІЛ/СНІД як звичайну, а в 2,9% анкетованих ця проблема взагалі викликає роздратування.

Для вивчення готовності працівників правоохоронної сфери до формування толерантного ставлення щодо людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, до опитувальника були включені спеціальні твердження. Отже, більшість опитаних (85,7%) уважають, що громадськість має право знати про те, що в суспільстві є люди, які мають ВІЛ/СНІД. Таку позицію більшості опитуваних правоохоронців підтверджує їх ставлення до більш активного й широкого залучення ВІЛ-позитивних людей до суспільного життя (8,6%). Дехто вважає, що хворі на СНІД самі винуваті в тому, що з ними сталося (2,9%).

20% правоохоронцям бракує статистичних даних про поширення епідемії по регіонах України й такій же кількості респондентів – інформації про результати дії профілактичних програм. Потреба в інформації щодо специфічних лікувальних заходів хвилює 28,6% респондентів.

Здебільшого правоохоронці не підтримують ідею раннього інформування батьками підлітків щодо проблеми ВІЛ/СНІДу (2,9%) і запровадження реклами презервативів на телебаченні (11,4%). Але більшість респондентів згодні з твердженням, що керівники підприємств, які звільняють хворих на СНІД, повинні притягуватися до кримінальної відповідальності (54,3%). Також третина опитаних згодна з думкою, що потрібно пом'якшити законодавство стосовно жінок, які займаються комерційним сексом (31,4%).

Ранжування респондентами основних соціальних проблем в Україні виявило головні пріоритети боротьби з ними. Правоохоронці визнали проблему ВІЛ/СНІД на сьогодні одну з головних (16,3%) разом зі злочинністю (35,2%) та наркоманією (24,7%).

Проведене дослідження засвідчило про достатню обізнаність працівників поліції щодо проблем ВІЛ/СНІДу. Деяке спрощене уявлення більшості правоохоронців стосовно відповідальності за протидію епідемії СНІДу є наслідком недостатнього усвідомлення ризику ВІЛ-інфікування загалом усього населення. Також серед опитаних існують певні прогалини в знаннях щодо ситуації та політики з протидії ВІЛ/СНІДу. Передусім правоохоронцям бракує інформації про результативність лікування та впровадження профілактичних програм. Вони висловили зацікавленість щодо статистичних даних про поширення ВІЛ/СНІДу в Україні загалом і по регіонах.

Крім того, працівники поліції під час виконання своїх службових обов'язків повинні уникати зараження ВІЛ-інфекцією.

Тому, на наш погляд, є актуальним питання забезпечення особистої безпеки працівників поліції при здійсненні ними оперативно-службової діяльності та інших специфічних функцій [7].

Важливим аспектом зниження ризиків зараження ВІЛ/СНІД серед працівників поліції під час виконання службових обов'язків є підвищення їх рівня знань про правила поводження з ВІЛ-позитивними особами.

Небезпека зараження в процесі професійної діяльності в співробітників поліції може виникнути: при пораненні шкіри або слизових оболонок під час проведення обшуку; при роботі з особами, які проявляють агресивність або навмисне себе поранили, коли пролита кров або інша біологічна рідина.

Ризиком зараження для працівників, які проводять обшук є: укол голкою або іншим гострим предметом, який може містити залишки крові; потрапляння крові або інших біологічних рідин на відкриту рану чи в садно на шкірі або на слизову оболонку.

Тому працівник поліції, який виконує обшук, повинен дотримуватися таких правил: заклеїти попередньо медичним пластирем усі порізи або садна на шкірі рук; одягати на час обшуку шкіряні рукавички, особливо в разі обшуку тих місць, де можливий ризик порізу шкіри; особливо обережно оглядати одяг.

У разі агресивної поведінки затриманого ризик зараження може виникнути під час укусу, удару або уколу гострим предметом. Тому важливо, щоб працівники поліції в таких екстремальних випадках могли б захистити себе за допомогою таких заходів: заздалегідь оцінити можливість ризику; у разі виникнення конфлікту - покликати на допомогу, використовувати спеціальні засоби й спорядження для запобігання насильству.

У разі виникнення ситуації, яка привела до ризику зараження потрібно виконати таке: якщо контакт з кров'ю або іншими біологічними рідинами супроводжується порушенням цілісності шкіри (укол, поріз) - негайно видавити кров з рани, пошкоджене місце обробити одним з дезінфікуючих засобів (розчин йоду, перекис водню); ретельно вимити руки з милом під проточною водою, на рану накласти пов'язку, пластир; у разі потрапляння крові на слизові оболонки ротової та носової порожнини, очей - негайно ретельно промити місця забруднення проточною водою й по можливості продезінфікувати порожнину рота й носа - закапати 33% розчином альбуциду, або використовувати розчин марганцево-кислого калію та негайно звернутися до медичного закладу для надання кваліфікованої медичної допомоги, потім - у поліклініку за місцем обслуговування для можливої екстреної профілактики й медичного контролю.

Працівникам правоохоронних органів доцільно завжди поводитися професійно й дисципліновано; ставитися до населення з повагою й уважністю; дотримуватися прав людини; не зловживати алкоголем, не вживати наркотики й не займатися їх поширенням; не здійснювати вчинків, які можуть завдати фізичної чи психологічної шкоди або страждання населенню; уникати сексуальних контактів, які можуть негативно вплинути на репутацію або здоров'я інших людей.

Працівники Національної поліції повинні розуміти необхідність значаних заходів як протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, що знадобляться працівникам ОВС як у службовій діяльності, так і в повсякденному житті.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, доцільно було б запропонувати як рекомендації окремим напрямом роботи налагодження більш тісної взаємодії між спеціалізованими органами по боротьбі з ВІЛ/СНІДом та правоохоронними органами.

Використані джерела:

1. Глобальный мониторинг эпидемии СПИДа 2017. Индикаторы для мониторинга выполнения Политической декларации ООН по ВИЧ/СПИДУ (2016). Объединённая программа Организации Объединённых Наций по ВИЧ/СПИДУ (ЮНЕЙДС). Доклад Секретариата. Женева, ВОЗ, 2016 г.
2. Інформаційний бюлетень “ВІЛ-інфекція в Україні” /Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань Міністерства охорони здоров’я України. – К., 2016. – № 46. – 38 с.
3. Захист від інфікування ВІЛ та профілактика інших небезпечних інфекційних хвороб при виконанні професійних обов’язків: Пам’ятка для працівників органів внутрішніх справ та курсантів вищих навчальних закладів МВС України. – К., 2013. – 18 с.
4. Загальносоціальна та спеціальна профілактика наркоманії та ВІЛ/СНІДу: навчально-методичний посібник // МВС України. НАВСУ; О.М. Джужа, О.Ф. Гіда, Г.І. Піщенко, С.М. Корецький. – К., 2004. – 79 с.
5. Маковецкая М. Вирус иммунодефицита человека: борьба продолжается /М. Маковецкая //Здоров’я України. – 2016. – С.70-71.
6. Про організацію роботи з попередження ВІЛ/СНІД: Вказівка МВС України від 19 січ. 2003 р. № 152.
7. Про затвердження статуту патрульно-постової служби: Наказ МВС від 28 лип. 1994 р. № 404.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Недоступ Н.Ф. Информированность по проблемам ВИЧ/СПИДа и формирование безопасного поведения работников Национальной полиции

В статье рассмотрены вопросы осведомленности по проблемам ВИЧ/СПИДа и профилактики ВИЧ-инфекции среди работников Национальной полиции Украины, предложены пути решения данной проблемы. Проведенное исследование показало о достаточной осведомленности работников полиции по проблемам ВИЧ/СПИДа. Некоторое упрощенное представление большинства правоохранителей об ответственности за противодействие эпидемии СПИДа является следствием недостаточного осознания риска ВИЧ-инфицирования в целом всего населения. Также среди опрошенных существуют определенные проблемы в знаниях о ситуации и политики по противодействию ВИЧ/СПИДа. Правоохранителям не хватает информации о результативности лечения и внедрение профилактических программ. Высказана заинтересованность относительно статистических данных о распространении ВИЧ / СПИДа в Украине в целом и по регионам. Рассмотрены некоторые вопросы безопасного поведения работников Национальной полиции. Предложено в качестве рекомендаций отдельным направлением работы налаживание более тесного взаимодействия между специализированными органами по борьбе с ВИЧ/СПИДом и правоохранительными органами.

Ключевые слова: *информированность, ВИЧ-инфекция, СПИД, безопасное поведение, работники Национальной полиции, Украина.*

Nedostup M. Awareness on HIV/AIDS Issues and Formation of Safe Conduct of National Police Officers

The article discusses the issues of awareness of HIV / AIDS and HIV prevention among the employees of the National Police of Ukraine, and suggests ways of solving this problem. The conducted research showed that police officers are sufficiently aware of HIV/AIDS issues. Some simplistic representation of the majority of law enforcement agencies about responsibility for countering the AIDS epidemic is a consequence of a lack of awareness of the risk of HIV infection in the whole population as a whole. Also among the respondents there are certain gaps in knowledge about the situation and policies on HIV/AIDS. Law enforcers do not have enough information about the effectiveness of treatment and the introduction of prevention programs. Interest is expressed regarding the statistical data on the spread of HIV/AIDS in Ukraine in general and by regions. The issue of ensuring the personal safety of police officers in the performance of their operational and official activities and other specific functions is topical. An important aspect of reducing the risk of contracting HIV/AIDS among ATS staff in the performance of their duties is to increase their knowledge of the rules for the treatment of HIV-positive persons. Some issues of safe behavior of the National Police are considered. As recommendations, a more specific interaction between specialized HIV/AIDS authorities and law enforcement agencies was recommended as a separate line of work.

Key words: *information, HIV-infection, AIDS, safe behavior Employees of the National Police, Ukraine.*

УДК 321.1 (477)

Я. В. Чистокоряний

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ІНСТИТУТІВ НА РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено проблемам теорії та практики впливу громадянського суспільства на реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні в 2014-2017 рр. Досліджено питання становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні, а також визначено та систематизовано пріоритетні напрями впливу громадянського суспільства та його інститутів на реформування публічної служби в Україні. Зокрема, проаналізовано особливості впливу громадськості на формування вищого корпусу державної служби в Україні.

Ключові слова: *громадянське суспільство, громадськість, громадська рада, державна служба, служба в органах місцевого самоврядування, реформа публічної служби.*

Постановка проблеми. Напередодні 26 річниці з Дня проголошення незалежності України настав час підводити проміжні підсумки започаткованим у 2014-2015 рр. в Україні 62 реформам у сфері публічного управління та публічної служби, судової та правоохоронної системи, місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади на засадах децентралізації, економіки й інших сферах. Одні з них отримали певний успіх, а інші – завершилися, так і не розпочавшись.

Не вдаючись до детального аналізу всіх реформ, які проводилися в Україні за позначений період, а тим більше до анатомії їх перемог і поразок, відзначимо,

що успішними з них виявилися ті, які спиралися на підтримку громадянського суспільства та його інститутів. Саме раціональний симбіоз держави й громадянського суспільства гарантують успіх найсміливіших реформ.

Слушно стверджує сучасний ізраїльський мислитель Ю. Харарі: «Романтична література часто зображує індивідуума як борця проти держави й ринку, але це неправда. Держава та ринок – мати і батько індивідууму, він існує лише завдяки їм» [8, с. 434]. При цьому індивідуум-громадянин стає паритетним партнером держави лише об'єднавши свої зусилля з іншими громадянами, об'єднавшись у громадськість, інститут громадянського суспільства і, урешті - у громадянське суспільство загалом. Так само взаємодія громадянського суспільства та держав є найбільш ефективною в період реформ, коли держава як ніколи потребує енергії та підтримки громадськості.

Однією з таких реформ, на наш погляд, стала реформа державної служби, важливим результатом якої стало прийняття та вступ у дію понад рік тому Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року [4], розвиток його положень у понад 40 підзаконних нормативно-правових актів і запровадженні конкурсного відбору на всі посади державної служби, включаючи вакантні посади державних службовців категорії «А». Розробка та реалізація Стратегії реформування публічної служби, Закону про державну службу та комплектування конкурсних комісій з проведення конкурсів на державну службу, починаючи з Комісії з питань вищого корпусу державної служби, відбувалося за участі представників українських інститутів громадянського суспільства, міжнародних програм, зарубіжних NGO, а також із залученням широкого кола експертів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед них нині можна назвати лише роботу Г. Берченка «Громадянське суспільство в Україні: конституційний аспект» (2014 р.) та докторську монографію О. Лотюк «Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні» (2016 р.).

Окремі проблеми громадянського суспільства та його інститутів розкрито в працях таких вітчизняних учених, як Ю. Барабаш, О. Батанов, Ж. Дзейко, В. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, А. Крусян, П. Любченко, В. Нестерович, М. Оніщук, В. Погорілко, В. Речицький, М. Савчин, А. Селіванов, В. Серьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Проблематика ж взаємодії громадянського суспільства та держави в проведенні реформи публічної служби залишається малодослідженою у вітчизняній юридичній науці.

Формування цілей. Мета статті – дослідити питання становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні, а також визначити та систематизувати пріоритетні напрями впливу громадянського суспільства та його інститутів на реформування публічної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Що ж являє на сьогодні громадянське суспільство й у чому полягає його місія в реформуванні державної служби в

Україні? Який потенціал проведення важливих для України реформ несе в собі громадськість?

На наше переконання, сьогодення та майбутнє громадянського суспільства тісно пов'язане з попереднім досвідом генезису самого громадянського суспільства, уявлень і знань про нього, а також відповідної правотворчої та правозастосовної практики. Так, свого часу Л. фон Штейн писав, що суспільство, з однієї сторони, є надважливою категорією, а з іншого – найменш однозначною категорією. Ця категорія, на думку професора Віденського університету Л. фон Штейна, щонайменше тричі трансформувалася за своєю сутністю, змістом і формою – «спілкування, співіснування, суспільство» [1, с. 62]. При цьому, суспільство стає громадянським лише після того, як воно об'єднує вільних і соціально активних громадян, конкурує й узаємодіє з державою водночас.

Громадянське суспільство, на наше переконання, утвердилось як важлива частина конституційного дизайну та трансформується з політико-правової ідеї у феномен громадсько-політичного буття після унормування права на свободу асоціацій, доступ громадян до управління державними справами, а також після позитивного унормування їх права обиратись і бути обраними, у тому числі й від політичних партій, у перших конституціях і деклараціях та білях про права в Європі та Америці в кін. XVIII-XIX ст. Із цього часу в юридичній історіографії традиційно розпочинається відлік утвердження в конституційному праві громадянського суспільства, початки його взаємодії з державою та бізнесом на паритетних засадах. Адже ще Декларація прав людини й громадянина Франції 1789 р., яка зберігає чинність донині, у статті 15 визначила, що суспільство має право вимагати аби кожен представник публічної влади звітував про свою управлінську діяльність.

Із становленням класичного інституту державної служби у XX ст. громадянське суспільство бореться за контроль над діяльністю бюрократії. Після Другої світової війни Загальна декларація прав людини 1948 р. закріплює сучасний сенс державної служби через призму права кожного громадянина у своїй країні мати рівний доступ до державної служби. Власне, у повоєнний період, з відродженням ідей лібералізму та громадянського суспільства, останнє виступає суб'єктом, що забезпечує контроль за транспарентністю реалізації цього права громадян і делегує соціально активних громадян у корпус державної служби. Саме з цього часу генеза громадянського суспільства та державної служби, на наш погляд, починають відбуватися в тісному зв'язку між собою.

Щодо України, то генезис громадянського суспільства в незалежній Україні, на наш погляд, нараховує сім основних етапів:

1) утвердження перших легітимних, орієнтованих на національно-визвольну боротьбу інститутів громадянського суспільства («Народний Рух України» тощо) та подолання гегемонії КПРС у Декларації про державний суверенітет України (1988-1991 рр.);

2) утвердження в незалежній Україні громадянського суспільства в особі громадських організацій і профспілок та закріплення в Конституції України 1996 р. основ його розвитку та функціонування (1991 - 1996 рр.);

3) конституційно-правове унормування правового статусу основних інститутів громадянського суспільства в спеціальних законах та створення державою правових механізмів їх залучення до участі в державному управлінні (1996 – 2004 рр.);

4) зміна ландшафту громадянського суспільства та активізація його інститутів під впливом Помаранчевої революції 2004 р., легітимізація в 2009 р. асоціації місцевого самоврядування (2004 – 2010 рр.);

5) посилення регулятивного впливу держави на розвиток громадянського суспільства, формалізація залучення інститутів громадянського суспільства до участі в управлінні державними справами (2010 – 2013 рр.);

6) активізація громадянського суспільства та ініціювання ним Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію (2013-2014 рр.);

7) прийняття нової Національної стратегії розвитку громадянського суспільства та мобілізація потенціалу громадянського суспільства на захист територіальної цілісності України, проведення правових реформ (з 2014-2017 р.) [6, с. 110-111].

Саме останній, сьомий етап розвитку громадянського суспільства, як уже відзначалося на початку цієї публікації, став сприятливим щодо імплементації в Україну загальноєвропейської тенденції – паритетного партнерства громадянського суспільства й держави у формуванні високопрофесійного, нетерпимого до корупції та непотизму, корпусу державних службовців, а в наступному – посадових осіб місцевого самоврядування.

На наш погляд, головною місією громадянського суспільства та його інститутів на сучасному етапі реформування публічної в Україні служби є:

1) активна участь у робочих групах щодо підготовки й унесення змін до Закону України «Про державну службу» та підготовки до другого читання у Верховній Раді України проекту Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (реєстр. № 2489), підзаконних нормативно-правових актах Кабміну та Нацдержслужби, спрямованих на реалізацію реформи публічної служби. Погодитимось з В. Нестеровичем, що найбільш повний і завершений результат впливу громадськості на державну політику здійснюється через утілення інтересів громадськості в актах чинного законодавства [3];

2) системний моніторинг реалізації реформи публічної служби передусім виконання спеціального Закону України «Про державну службу» та прогресу з розглядом проекту Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (реєстр. № 2489) у другому читанні, прийняття якого безпідставно переноситься;

3) участь у діяльності та контролі за діяльністю Комісії з питань вищого корпусу державної служби та інших конкурсних комісії державної служби, а в перспективі – конкурсних комісії місцевого самоврядування, забезпечення транспарентності діяльності відповідних комісій;

4) посилення антикорупційного моніторингу при проведенні конкурсів на вакантні посади державної служби категорій «А» і «Б», а в перспективі – конкурсів на вакантні посади служби в органах місцевого самоврядування категорій «А» і «Б»;

5) моніторинг якості діяльності вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, які здійснюють підготовку, спеціалізацію, перепідготовку та підвищення спеціалізації публічних службовців, а також забезпечують науково-методичний супровід реформування публічної служби в Україні.

Зокрема незвично для держав-учасниць ЄС виглядає практика проведення тестувань претендентів на посади державної служби категорій «А» і «Б» у Нацдержслужбі, чи в органах державної влади, де ці державні службовці мають обійняти посади. У більшості держав-учасниць ЄС ця функція здійснюється спеціалізованими навчальними закладами у сфері публічного управління та адміністрування, чи ж незалежними, у тому числі й приватними, сертифікованими в установленому порядку центрами [7, с. 143-144].

Висновки. Урешті, важливо сформулювати й обґрунтувати нові цілі, сенси й стратегії реформування публічної служби в Україні. Як відомо, Стратегія реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 року № 227-р [5], завершується менше ніж за півроку. Далеко не всі її завдання на сьогодні реалізовано. Зокрема, Україна так і не побачила в установлені терміни новий Закон про службу в органах місцевого самоврядування. Але найголовніше те, що нині в Україні об'єктивно назріла потреба у формуванні, за участі громадянського суспільства та його інститутів, стратегії побудови європейської публічної служби. Очевидно, що обґрунтування цілей, завдань і мети такої стратегії є важливим напрямом діяльності правознавців.

Використані джерела:

1. Жичкина С.Е. Концепция «социального вопроса» и современность : монограф. / С.Е. Жичкина. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 208 с.
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів : зарубіжний та український досвід : дис. на здоб. наук. ступ. доктора юрид. наук. : спец. 12.00.02 “Конституційне право; муніципальне право”. – К., 2015. – 752 с.
4. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року // Офіційний вісник України. – 2016. - № 3. – Ст. 149.
5. Стратегія реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 року № 227-р // Офіційний вісник України. – 2015. - № 24. – Ст. 680.
6. Чистоколяний Я. Періодизація основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні / Я. Чистоколяний // Історико-правовий часопис. – 2016. - № 1 (7). - С. 107-111.

7. Чистоколяний Я. Вплив громадянського суспільства на реформування державної служби в Україні / Я. Чистоколяний // Державна служба в Україні: шляхи реформування : матер. круглого столу за міжнар. участ. (м. Київ, 7 квітня 2017 р.). – К. : Національна академія прокуратури України, 2017. – С. 142-144.

8. Харари Ю.Н. Сарієнс. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари ; пер. с англ. Л. Сумм. – М. : Синдбад, 2016. – 520 с.

Стаття надійшла до редколегії 13.05.2017

Чыстоколяный Я. Основные направления влияния гражданского общества и его институтов на реформирование публичной службы в Украине

Статья посвящена проблемам теории и практики влияния гражданского общества на реформирование государственной службы и службы в органах местного самоуправления в Украине в 2014-2017 гг. Исследуются вопросы становления и развития гражданского общества в Украине, а также определяются и систематизируются приоритетные направления влияния гражданского общества и его институтов на реформирование публичной службы в Украине. В частности, анализируются особенности влияния общественности на формирование высшего корпуса государственной службы в Украине.

Ключевые слова: *гражданское общество, общественность, общественный совет, государственная служба, служба в органах местного самоуправления, реформа публичной службы.*

Chystokolyany Y. Main Directions of Influence of Civil Society and its Institutions on Reform of Public Service in Ukraine

The article is devoted to the problems of the theory and practice of the influence of civil society on the reform of the civil service and service in local self-government bodies in Ukraine in 2014-2017. The issues of the formation and development of civil society in Ukraine are studied, and the priority areas of influence of civil society are identified and systematized. Its institutes for reforming the public service in Ukraine. In particular, the peculiarities of public influence on the formation of a higher civil service corps in Ukraine are analyzed.

The article states that civil society was established as an important part of the constitutional design and transformed from the political and legal idea into the phenomenon of social and political life after the regulation of the right to freedom of association, access of citizens to the administration of state affairs, as well as A positive attitude to their right to be elected and elected, including from political parties, in the first constitutions and declarations and voices about the rights in Europe and America at the end. XVIII-XIX centuries. Since then, legal historiography has traditionally begun counting the affirmation of the constitutional law of the civil society, the beginnings of its interaction with the state and business on a parity basis. In fact, the Declaration of the Rights of Man and Citizen of France of 1789, which remains in force un-til now, in Article 15 stipulates that the society has the right to make sure that every public representative reports on his administrative activities.

It is concluded that it is important to formulate and substantiate new goals, concepts and strategies for public service reform in Ukraine. As you know, the Strategy for Reforming the State Service and the Service in Local Self-Government Bodies in Ukraine for the period up to 2017, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 18, 2015, No. 227-p, ends less than half a year. Not all of her tasks are

implemented today. In particular, Ukraine has not yet seen the new Law on the Service in local self-government bodies in due time. But, the most important thing is that nowadays in Ukraine the necessity to formulate, with the participation of civil society and its institutes, the strategy of building a European public service is objectively imminent. Obviously, the justification of the goals, objectives and objectives of such a strategy is an important area for the work of lawyers.

Key words: *civil society, public, public council, civil service, service in local self-government bodies, reform of public service.*

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 347.01

Л. М. Загоруй

ПРИНЦИП ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА – ФОРМА ВИРАЖЕННЯ ІДЕЇ СВОБОДИ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Статтю присвячено обґрунтуванню низки наукових положень, спрямованих на розуміння ідеї свободи фізичної особи в цивільному праві та її трансформації в принцип свободи фізичної особи. Актуальність зазначеної теми обґрунтовується перспективами адаптації національного законодавства до законодавства ЄС та змінами в методології права. Ці зміни ґрунтуються на філософії приватного права, яке орієнтує на юридично-філософський підхід до аналізу питання. На підставі проведеного аналізу сформульовано певні висновки щодо юридичного значення принципу свободи фізичної особи.

Ключові слова: *цивільне право, свобода фізичної особи, трансформація, поняття «ідея», поняття «принцип», принцип соціальної свободи, зміст цивільного права.*

Постановка проблеми. Питання про свободу фізичної особи як цивільно-правову категорію, на наш погляд, залишається актуальним з кількох причин. По-перше, як можливий напрям адаптації положень цивільного законодавства до законодавства європейських країн та як умова набуття критеріїв відповідності для вступу в ЄС. По-друге, як відображення доктрини розвитку суспільства.

Свобода особи в цивільному праві незмінно виявляється в різних правових формах, найважливішими з яких є принципи права. Тож доцільно простежити трансформацію ідеї свободи фізичної особи в принцип цивільного права – принцип свободи фізичної особи. Ми виходитимемо з того, що цей принцип розглядається як найбільш загальний, який увібрав у себе системоформуючу ідею цивільного права – свободу особи. Загалом вивчення вищезазначеного питання, на наш погляд, дозволить з'ясувати діалектику взаємодії двох правових феноменів – свободи та принципу.

Актуальність досліджуваного питання зумовлюється і змінами в методології права. Такі зміни базуються на філософії приватного права, яке орієнтує нас на юридично-філософський підхід до аналізу питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження здебільшого стосувалися окремих проблем свободи особи, зокрема висвітлювалися: свобода договору (М. І. Брагінський, В. В. Луць, О. В. Луць, Р. Й. Халфіна, Б. В. Покровський, С. М. Бервено та інші), особиста свобода та право на свободу: цивільно-правовий аспект (Р. О. Стефанчук), свобода особи в цивільних правовідносинах (В. О. Вітушко, М. О. Стефанчук та інші), суб'єктивне право на свободу (М. М. Агарков, С. Г. Зайцев, Л. В. Красицька та інші), свобода особи та власність (О. С. Іоффе, К. І. Скловський та інші), свобода творчості (Р. Б. Шишка, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора), свобода спадкування (А. А. Рубанов), принцип свободи

особистості (О. А. Пушкін), правові проблеми договірної свободи в умовах ринкових відносин (А. М. Статівка) та інші.

Проте, незважаючи на отримані вагомі результати в цих роботах, актуальність теми підтверджується недостатністю наукових праць, присвячених вивченню питання про трансформацію ідеї свободи особи в різні цивільно-правові форми, зокрема принцип свободи фізичної особи.

Формування цілей. Метою статті є осмислення питання стосовно того, що, по-перше, принцип цивільного права є однією з форм вираження ідеї свободи фізичної особи в цивільному праві. По-друге, цей принцип має юридичне значення для цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Свобода фізичної особи охоплює майже всі сторони її існування. Через це ідея свободи фізичної особи постійно впливає на зміст цивільного права як змістовна основа його подальшого реформування. Це зумовлює необхідність, на нашу думку, дослідження питання про специфіку державно-правових форм реалізації правової свободи особи, про механізми, за допомогою яких цивільне право сприяє її досягненню. Одна з форм вираження ідеї свободи фізичної особи – принцип цивільного права.

У теоретичному аспекті йдеться про співвідношення понять «ідея» та «принципи», що вивчаються в різних галузях науки (у філософії, філософії права, теорії права тощо). У цілому наукова дискусія щодо співвідношення понять «ідея» та «принцип» зводиться або до ототожнення вченими вказаних понять, або до заперечення такої тотожності. Проте, незважаючи на різноманіття підходів учених до визначення поняття «принцип», у сучасній цивілістиці чітко простежується тенденція тлумачити його саме через категорію «ідея» [1, с. 21; 2, с. 23; 3, с. 16; 4, с. 24]. Так, О. В. Дзера, узагальнюючи погляди з цього питання, відзначив, що принципи – це «основоположні (корінні, відправні, визначальні) ідеї (засади, риси), утілені чи закладені в законі, відповідно до яких здійснюється правове регулювання цивільно-правових відносин та забезпечується реалізація покладених на цивільне право функцій» [5, с. 16]. Таким чином, поняття «принцип» визначається категорією «ідея», але вони не є тотожними.

Ми поділяємо точку зору тих авторів, які розглядають категорію «принцип» як форму вираження ідеї. Зокрема, як уважає М. А. Дмитрієв, ідея визначає зміст відповідного принципу, а принцип – форма вираження ідеї. Тому не має значення кількість принципів. Головне – чи відображає кожен окремо взятий принцип одну з триєдиних ідей цивільного права: власності, свободи, рівності [6, с. 18]. Такий підхід видається цілком обґрунтованим, тобто сутність принципу складає його зміст – ідея. З урахуванням цього вважаємо, що їх (принцип та ідею) не можна ні ототожнювати, ні протиставляти. Водночас це не свідчить про те, що вони повністю збігаються.

Однак С. І. Шимон стверджує, що «принцип є певним засобом, за допомогою якого ідея втілюється в механізмі правового регулювання» [7, с. 45]. У зв'язку з цим доцільно уточнити розуміння принципу або як форми вираження ідеї, або як певного засобу. Відповідно до «Сучасного тлумачного словника української мови» «форма» – це «контури, зовнішні межі предмета,

які визначають його зовнішній вигляд. У філософському значенні – це спосіб існування певної внутрішньої структури, зовнішнє вираження» [8, с. 906]. Термін «засіб», «засоби» – це «спеціальна дія, що дає можливість зробити щось, досягти чого-н.» [8, с. 325]. Оскільки ідея складає зміст принципу, то вона повинна мати певне зовнішнє вираження, тобто форму. Наведене тлумачення поняття «форма» свідчить, що саме воно підходить для цього. Така позиція не суперечить загальнотеоретичній формулі співвідношення змісту й форми [9, с. 170]. Уважаємо, що з урахуванням указаних роз'яснень доцільно розглядати принципи не як певний засіб, а форму вираження ідеї. Форма прояву цих ідей може бути двоюкою. Одні з них отримують текстуальне закріплення, цивільсти називають їх нормами-принципами [10, с. 162; 11, с. 33-34; 12, с. 18], а інші існують як наукові ідеї, сформульовані вченими й запропоновані ними на роль правових принципів [13, с. 299; 11, с. 33-34; 12, с. 18].

Ідеї не просто відображають певне розуміння дійсності, вони «фіксують уявлення про належне», відзначає А. М. Васильєв [14, с. 12]. Ідея свободи фізичної особи як певна цінність, зумовлена та сформована з урахуванням матеріальних, духовних, моральних цінностей суспільства, здатна трансформуватися в правову площину у вигляді відповідних правових категорій: вільного волевиявлення (ст. 1 ЦК України), свободи договору (ст. 3 ЦК України), права на свободу (ст. 288 ЦК України), а також як загальне правило здійснення цивільних прав – вільно, на власний розсуд (ст. 12 ЦК України), як особисте немайнове благо – свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості (ч. 1 ст. 201 ЦК України) тощо. Тут проявляються вплив ідеї свободи фізичної особи на окремі інститути цивільного права, де вона виявляє лише деякі риси свого правового впливу. На підставі зазначеного виникає питання: що таке трансформація?

Семантичне значення терміна «трансформація» (від латинського слова «transformation») полягає в перетворенні виду, форми чого-небудь. Трансформуватись – видозмінюватись, перетворюватись [8, с. 862]. Він також застосовується в юридичному розумінні, про що зазначено в науковому словнику [15, с. 355]. З урахуванням зазначеного саме термін «трансформація» найбільш адекватно передає сутність того чи іншого явища, пов'язаного з перетворенням чогось на щось (у нашому випадку ідеї свободи фізичної особи на принцип свободи фізичної особи).

Оже, говорячи про трансформацію ідеї свободи фізичної особи в принцип свободи фізичної особи, слід мати на увазі, що законодавець не використовує цей термін на позначення заміни одного виду свободи на інший. Але цивільно-правова матерія побудована таким чином, що свобода фізичної особи проявляється в різних правових формах відповідно до мети правового регулювання, правового режиму об'єкта прав і правового становища суб'єкта тощо.

Це свідчить про те, що за своїм змістом поняття «ідея» є ширшим за «принцип» і може розкриватися не через один, а декілька принципів. Наприклад, свобода договору (ст. 627 ЦК України), свобода власності (ст. 319 ЦК України), свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом

(ст. 42 Конституції України, ст. 3 ЦК України) тощо. Отже, у гносеологічному плані поняття «принцип» є таким, що конкретизує поняття «ідея».

Однією із зовнішніх форм вираження ідеї свободи фізичної особи, на нашу думку, є принципи цивільного права. Один з таких принципів – це принцип свободи фізичної особи, оскільки:

1) основним об'єктом правової охорони є людина (ст. 3 Конституції України);

2) основними учасниками цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи (ч. 1 ст. 2 ЦК);

Наукове уявлення про поняття «принципи цивільного права» і «свобода фізичної особи» дає нам підстави констатувати їх певну єдність і взаємозв'язок. Природна свобода людини не може виявлятися як право на свободу, у неї можуть формуватися тільки певні вимоги. На основі цих вимог складається відповідне уявлення про свободу, яке і є прототипом правового стану свободи доки, доти не втілиться в такій правовій формі, як принцип, як суб'єктивне право, як складова методу правового регулювання тощо. Отже, самі вимоги, що випливають із природного стану свободи, – це ще не правові вимоги. Для того щоб набути правового характеру, вони (вимоги) повинні бути зумовлені економічним, політичним рівнем розвитку суспільства й соціальними можливостями, що забезпечують певний спосіб життя людини.

У сучасному праві ідея свободи фізичної особи набула й статусу базової ідеї правової системи, утілюючись у правотворчості, правозастосуванні, правосвідомості і правовій основі. Досліджуючи принципи, учені як таку основу справедливо розглядають Конституцію [16, с. 79; 17, с. 3-31].

Юристи не заперечують той факт, що основоположна мета конституції – захистити людину і громадянина від свавілля держави й інших осіб. Через це не випадково ще з часів Великої французької революції конституційне право вчені традиційно називають «технікою свободи» [18, с. 99].

Вивчення змісту Конституції України в аспекті, що нас цікавить, дозволяє відзначити, що вона не регулює стан свободи фізичної особи. Проте, як указує А. Г. Мучник, Основний закон забезпечує свободу не прямо, а за допомогою інституту основних прав, що зв'язують державу конституційними обов'язками [18, с. 102]. Така позиція вітчизняного законодавця привела до оформлення конституційного матеріалу таким чином, що термін «свобода» виявився ніби вбудованим у конструкцію прав людини – ст.ст. 21-23, 29, 33, 34-36, 38, 54 Конституції України, а принцип свободи людини (ст.ст. 21, 23) визначає правовий статус людини і громадянина. Із цього випливає, що Конституція України визначає правові межі втручання держави в приватне життя, в економічну діяльність людини і гарантує свободу як правовий стан. Правовий статус людини (громадянина) ґрунтується на ліберальній (європейській) концепції прав людини, зокрема на ідеї природних, невідчужуваних прав людини, й обґрунтовує потребу конституційного визначення таких умов, які б сприяли вільному розвитку особистості. Основою цієї концепції є вчення про свободу як про природний стан людини та найвищу соціальну цінність після життя.

Ще однією основою ідеї свободи фізичної особи можна вважати такий загальноправовий принцип, як принцип соціальної свободи – надання кожній людині найбільшої свободи у виборі форм трудової діяльності, професії, місця проживання, можливості користуватися різними соціальними послугами держави й приватних осіб, свободи розпоряджатися своїми доходами, брати участь у розподілі загальних соціальних благ, бути захищеною [19, с. 10].

Набуття ідеєю свободи фізичної особи правової основи дозволяє дійти висновку про можливість використання диференційованого підходу до її нормативного закріплення. Зокрема, у Конституції України – принцип свободи людини, у приватному праві – свобода особистості, свобода вибору виду й міри своєї поведінки, як зазначають цивілісти [20, с. 39]. У сучасному цивільному праві свобода фізичної особи – основна, фундаментальна основа цивільного права як приватного права, що юридично закріплює свободу у сфері приватного життя та приватних справах учасників цивільних правовідносин. Свобода в такому розумінні складає зміст цивільного права. У зв'язку з цим вона існує, з одного боку, як суб'єктивні права, як спосіб здійснення цих прав, що, безумовно, базується на ідейно-правовій основі – принципах цивільного права, а з іншого боку, цивільне право окреслює сферу свободи фізичної особи способом установаження заборон, обмежень та відповідальності. Зазначені процеси неминуче породжують необхідність знаходження основ взаємодії для суб'єктів цивільних правовідносин і держави, що немислимо без чітких юридичних конструкцій. Юридична конструкція, як зазначає М. В. Вітрук, є формою відображення дійсності, «спрощеним, округленим образом правової дійсності» [21, с. 26]. Уважаємо, таку роль можна покласти на принцип свободи фізичної особи. На цей принцип звернули увагу цивілісти. Так, з погляду О. А. Пушкіна, «усеосяжним і в цьому сенсі наріжним принципом цивільного права є принцип свободи особистості» [1, с. 23]. Отже, можна встановити родову і видову самостійність принципу свободи фізичної особи, а також визначити не лише ті елементи свободи, які походять від нього, але й проаналізувати сферу його дії.

Таким чином, на нашу думку, за допомогою понять «свобода фізичної особи» і «принципи цивільного права» визначаються місце та роль права в громадянському суспільстві. Це своєрідний чинник, що їх об'єднує. Відповідно, свобода характеризує стан особи в суспільстві, як фундаментальна цінність визначає напрями регулювання цивільно-правових відносин. Принцип, що охоплює змістом ідею свободи фізичної особи, є тією формою зовнішнього її закріплення та вираження, яка здатна реалізовуватися в механізмі правового регулювання, зокрема: у нормах цивільного права, суб'єктивних правах, здійсненні суб'єктивних прав, захисті порушених цивільних прав та інтересів [22, с. 49]. Наведене свідчить про односпрямованість їх дій. Можливість односпрямованості закладена у формуванні такої взаємодії, за якої «принципи» і «свобода фізичної особи» взаємопов'язані один з одним найбільш загальними, спорідненими сторонами, тобто на першому плані цінності незалежної, вільної особи. В

цілому, такий підхід відповідає змісту принципів у праві ЄС. Наразі відсутня офіційна класифікація принципів ЄС. Однак виходячи із основних положень установчих документів у редакції Лісабонського договору та інших джерел права ЄС, можна виокремити певну групу принципів. Так, з урахуванням змісту Договору про Європейський Союз (Маастрихт) від 07.02.1992 р., поточна редакція від 13.12.2007 року, є цінності, які займають вище місце у системі принципів, оскільки вони відображають найбільш фундаментальні, моральні основи створення та функціонування Європейського Союзу – це, в першу чергу, людське достоїнство, свобода, демократія, правова держава, дотримання прав людини (ст. 2) [23]. Зазначені цінності є важливими умовами, які пред'являються до кожної держави, як потенційного партнера у складі ЄС. Відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз кожна держава повинна не тільки поважати цінності, вказані у ст. 2, але й приймати на себе обов'язки «проводити їх у життя» [23].

Висновки. Отже, можна дійти декількох висновків:

1. Співвідношення понять «принцип» та «ідея» свідчить про те, що вони не є тотожними. Ідея розглядається як категорія, яка складає зміст принципу, тобто зумовлює його сутність. Насамперед ідеться про співвідношення змісту та форми. У гносеологічному аспекті «принцип» у його співвідношенні з «ідеєю» є категорією, що її конкретизує. Однією з форм вираження ідеї свободи фізичної особи в цивільному праві є принцип свободи фізичної особи. Принцип, що охоплює змістом ідею свободи фізичної особи, є тією формою зовнішнього її закріплення, яка здатна реалізовуватися в механізмі цивільно-правового регулювання.

2. Виявлені чинники, що об'єднують категорії «свобода фізичної особи» і «принцип цивільного права», є свідченням односпрямованості їх дій і наявності загальної основи (цінності незалежної, вільної особистості).

3. Свобода фізичної особи має правову основу – конституційний принцип свободи людини, загальноправовий принцип соціальної свободи, ліберальну концепцію прав людини. Це створює належні юридичні можливості для здійснення, охорони та захисту свободи фізичної особи та адаптації цивільного законодавства України в питаннях про компанії, інтелектуальна власність, договірні відносини, захист прав споживачів, охорона здоров'я та життя тощо до законодавства ЄС.

4. Принцип свободи фізичної особи формується під впливом соціально-економічних, політико-ідеологічних чинників і характеризується тим, що може розглядатися в цивільному праві як фундамент для подальшого демократичного розвитку механізму цивільно-правового регулювання особистих немайнових і майнових відносин. Дотримання цього принципу є однією з основних цілей держави, до якої вона повинна прагнути у всіх сферах своєї діяльності.

Використані джерела:

1. Гражданское право Украины : [учебник для вузов системы МВД Украины] : в 2-х ч. / [А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.] ; под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. – Х. : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1999. – Часть 1. – 1999. – 440 с.

2. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : [учебник] / Харитонов Е.О., Саниахметова Н. А. – [2-е изд.]. – Х. : Одиссей, 2005. – 960 с.
3. Советское гражданское право: [учебник] Часть 1 / [под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина]. – К. : Вища школа, 1977. – 477 с.
4. Цивільне право України : [курс лекцій] : У 6-ти т. Т. 1. / [Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін.]; за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора]. – [2-е вид., виправ. та доп.]. – Х. : Еспада, 2008. – 680 с.
5. Дзера О. В. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.
6. Дмитриев М. А. К вопросу об основных идеях российского гражданского права [Электронный ресурс] / М. А. Дмитриев // Юридический портал "Ваше право". – Екатеринбург, 10 марта 2007 г. – Режим доступа : <http://legalportal.ru/publ/11-1-0-76>.
7. Шимон С. І. Співвідношення понять "ідея" та "принцип" в цивільному праві / С. І. Шимон // Юриспруденція: теорія та практика. – 2008. – № 10 (48). – С. 41–46.
8. Сучасний глумачний словник української мови: 100 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. – Х. : Школа, 2009. – 1008 с.
9. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Керимов Д. А. – М. : Аванта+, 2000. – 560 с.
10. Витушко В. А. Курс гражданского права: Общая часть. Т. 1 : [науч.-практ. пособие] / Витушко В. А. – Мн. : БГЭУ, 2001. – 414 с.
11. Громов Н. А. Принципы уголовного процесса, их понятие, система / Н. А. Громов, В. В. Николаиченко // Государство и право. – 1997. – № 7. – С. 33–40.
12. Комиссарова Е. Г. Об основных началах гражданского законодательства / Е. Г. Комиссарова // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 13–20.
13. Алексеев С. С. Философия права / Алексеев С. С. – М. : Норма, 1998. – 338 с.
14. Васильев А. М. О правовых идеях-принципах / А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 11–18.
15. Українсько-російський науковий словник / [за заг. ред. Л. О. Симоненко]. – К., Ірпінь : Перун, 2004. – 416 с.
16. Плешаков А. Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики / Плешаков А. Г. – М. : НОРМА, 2002. – 352 с. – (Современный гражданский и арбитражный процесс).
17. Советский гражданский процесс / [под ред. К. И. Комисарова, В. М. Семенова]. – М. : Юрид. лит., 1978. – 432 с.
18. Мучник А. Г. Комментарий к Конституции Украины. Книга 1 / А. Г. Мучник. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – К. : Парламент. изд-во, 2003. – 400 с.
19. Арендаренко А. К вопросу о месте и роли принципа социальной справедливости в системе принципов российского права [Электронный ресурс] / А. К. Арендаренко // Право и жизнь. – 2009. – № 133 (7). – Режим доступа к журн.: <http://www.law-n-life.ru/arch/n133.aspx>.
20. Цивільне право України : [курс лекцій] : у 6 т. Т. 1. Кн. 1. / [Р. Б. Шишка, В. А. Кройтор, Я. О. Чапичадзе, М. О. Самойленко] ; за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Х. : Еспада, 2004. – 176 с.
21. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Витрук Н. В. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

22. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : [монографія] / Погрібний С. О. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.

23. Договор о Европейском Союзе от 07.02. 1992. – Режим доступа : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2017

Загоруй Л.Н. Принцип гражданского права – форма выражения идеи свободы физического лица

Статья посвящена обоснованию научных положений, направленных на понимание идеи свободы физического лица в гражданском праве и ее трансформации в принцип свободы физического лица. Актуальность указанной темы обосновывается перспективами адаптации национального законодательства к законодательству ЕС, а также изменениями в методологии права. Эти изменения основываются на философии частного права, которое ориентирует на юридически-философский подход к анализу вопросов. На основе проведенного анализа сформулированы определенные выводы о юридическом значении принципа свободы физического лица.

Ключевые слова: *гражданское право, свобода физического лица, трансформация, понятие «идея», понятие «принцип», принцип социальной свободы, содержание гражданского права.*

Zagoruy L. Principle of Civil Law as Form of Expression of Individual Freedom Idea

The article is devoted to scientific substantiation of provisions aimed at understanding the idea of individual freedom in civil law and its transformation in the principle of freedom of the individual. The question of individual freedom as a civil category, in our opinion, is important for several reasons. First, as a possible direction of adapting the provisions of civil legislation with European countries and as a condition to the eligibility criteria for EU membership. Second, as a reflection of the doctrine of social development.

In the theoretical aspect of the question of the relationship between the concepts of "idea" and "principles". In general scientific discussion about the value of these concepts comes down to identification of the scientists mentioned concepts, or the denial of such identity. We share the view of those authors who consider the category of "principle" as a form of expression of ideas. This indicates that in its concept of "idea" is broader than "principle".

Consequently, the ratio of the concepts of "principle" and "idea" indicates that the idea is regarded as a category, which is the content of the principle, that determines its nature. First of all, talking about the relationship between content and form. In the epistemological aspect of the concept of "principle" is a category that specifies the concept of "idea".

One of the ways of expressing the idea of individual freedom in civil law, we consider the principle of freedom of the individual. Using the concepts of "individual freedom" and "Principles of Civil Law" defined the role and place of civil law in civil society. This kind of factor that unites them. Accordingly, characterizes the state of freedom of the individual in society as a fundamental value determines the direction of regulation of civil relations. The principle that encompasses the meaning of the idea of

freedom of an individual, is the external form of consolidation, which is able to be implemented in the mechanism of legal regulation.

The freedom of an individual has a legal basis - the constitutional principle of freedom, the common principle of social freedom, the liberal concept of human rights. This creates the appropriate legal possibilities for implementation, protection and freedom of the individual and adapting civil legislation of Ukraine in matters of the company, intellectual property, contractual relations, consumer protection, health and life, etc. EU legislation.

The principle of freedom of an individual is influenced by socio-economic, political and ideological factors. Based on the said it could be considered in civil law as a foundation for further democratic development of the mechanism of civil and moral regulation of property relations. Adherence to this principle is one of the main objectives of the State to which it should aspire in all areas of its activity.

Key words: *civil law, individual freedom, transformation, concept «idea», concept «principles», principle of social freedom, the content of civil law.*

УДК 349.2

Д. О. Новіков

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Автором окреслено перспективи дієвості національного правового механізму регулювання трудових відносин в умовах реалізації неоліберального вектору глобалізації. Підкреслюється, що національне трудове право через об'єктивні причини підпорядковане інтересам транснаціональних корпорацій, адже свобода кожного уряду визначати власну національну політику обмежена потребою в іноземних інвестиціях. На переконання автора, ідея соціального партнерства, незважаючи на серйозні труднощі щодо її втілення в епоху глобалізації, має залишатися визначальним фактором забезпечення стабільності в суспільстві, не піддаючись факторам «гнучкого» регулювання. Результатом соціального партнерства на глобальному рівні повинні стати укладення міжнародних колективних договорів про загальні та універсальні умови праці.

Ключові слова: *глобалізація, національне трудове право, гнучкість, перегони на дно, транснаціональні корпорації, прекаріат, міжнародний колективний договір.*

Постановка проблеми. В останні десятиліття традиційна парадигма трудових відносин трансформується під тиском глобалізації ринку праці, транснаціоналізації капіталу, деіндустріалізації виробництва та формування широкого ринку послуг у розвинених країнах, економічної й технологічної диспропорції розвитку країн Півночі і Півдня та інших двояких за своїм характером явищ сучасності. В ареалі ринку праці з'явилися нібито нові форми зайнятості на кшталт неповної зайнятості, позикової та дистанційної праці. У багатьох країнах (особливо у тих, які міжнародні рейтинги відносять до країн, що розвиваються) проявилася тенденція до лібералізації правового регулювання трудових відносин. Ця лібералізація по своїй суті, і де б вона не проводилася, означає зменшення та звуження соціальних гарантій для працівників під приводом необхідності надання свободи ринковим відносинам та гнучкості трудової поведінки трудящих. За

цих умов класичні важелі впливу на сферу трудової діяльності, такі як державне регулювання та внутрішньонаціональне соціальне партнерство, зменшують свою ефективність через залежність держави від іноземного інвестування. Відповідно, у цьому аспекті набуває актуальності проблема ефективності національного трудового права в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному вимірі вітчизняної наукової думки з трудового права фундаментально розглядали майбутнє цієї соціально орієнтованої галузі права О.І. Процевський [1] та В.О. Процевський [2], які пов'язують ефективність трудового права із розвитком правової та соціальної держави і соціального партнерства. Окремі тенденції та явища сучасного розвитку трудових відносин, так і як «гнучкість», «перегони на дно», «прекаріат», «інформаційна праця» і т.п. досліджувались автором цієї статті [3; 4; 5; 6]. Дане дослідження представляє собою спробу узагальнення відмічених тенденцій у світі праці та окреслити перспективи дієвості національного правового механізму регулювання трудових відносин в умовах реалізації неоліберального вектору глобалізації

Формування цілей. Автор має на меті розкрити проблему ефективності національного трудового права в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Витоки концепції «гнучкості» (дерегулювання трудових відносин на національному рівні) позначилися в західних державах під час економічної кризи початку 70-х рр. ХХ ст., коли прискорення процесу глобалізації поставило на порядок денний питання про пошук нової, більш дієвої, ніж фордистсько-тейллірівська, моделі управління виробництвом. У західній літературі необхідність посилення «гнучкості» державно-правового регулювання ринку праці здебільшого розцінювалася як викликаний об'єктивними вимогами імператив сучасної економіки. Підкреслювалося, що від здатності сучасного трудового права отримати необхідну «гнучкість» значною мірою залежить його виживання як необхідного та важливого для суспільства соціального інституту [7, с. 67-68].

В реальності сучасні тенденції посилення гнучкості регулювання трудових відносин позначили зниження ступеня соціального захисту працюючих, заробітної плати найманих працівників, а заклик до посилення гнучкості став лише погано приховуваною спробою позбавити трудящих завоювань, набутих ними у ході багаторічної політичної та профспілкової активності.

Слід зауважити, що гнучкість – це соціально-виробнича, а не правова конструкція, яка сформувалася як результат протистояння різних соціальних сил у боротьбі за контроль над організацією праці. В цілому ж гнучкість – це лише спрощена форма організації праці та виробництва, вона не гарна й не погана сама по собі. Поганою вона стає тоді, коли порушується оптимальне співвідношення, баланс сил між сторонами соціально-трудова відносин. Оскільки те, що добре для однієї зі сторін (наприклад, роботодавця), не обов'язково буде добрим для іншої (наприклад, працівника) або для усього суспільства.

Наслідком впровадження гнучкого регулювання трудових відносин у багатьох країнах стала поява цілої верстви населення, зайнятого на «нестійких» робочих місцях, та геометричного збільшення перманентного безробіття, особливо серед молоді. Цю верству у зарубіжній науці вже назвали прекаріатом – групою людей, які не мають повної гарантованої зайнятості, перебувають у нижній частині «піраміди» суспільства, у мінімальному ступені ідентифікують себе із професійним співтовариством, у якому перебувають. Звісна річ, так званий прекаріат щодним чином не представляє нової соціально-економічної верстви. Однак це вдалий евфемізм для відображення результату становлення міжнародного поділу праці ХХІ ст. Як у національних державах раннього індустріального суспільства безробітні визнавалися «резервною армією праці», так безробітні та нестійко зайняті сьогодення є такою ж армією глобального корпоративного капіталізму: почасти – резервною, а у значній мірі – постійною.

При цьому в офіційному дискурсі прекарізованих людей обвинувачують у власній непристосованості до мінливих умов сучасності, називаючи «юрбою ледарів», нездатних опанувати нові форми та способи роботи. Наприклад, у сенсі працівників індустріальної сфери поширеним є міф про нібито ригідність професійного потенціалу зайнятих у ній працівників. Саме тому вони виявляються недостойними захисних норм. А «інформаційним працівникам» захист і не потрібний, адже вони є представниками нової «трудової етики», вони не шукають надійності й захищеності, їх тішить можливість виявити свої сили та реалізуватись на рівні вищих досягнень у своїй галузі.

Що стосується окресленого міфу про невідповідність трудових навичок індустріальних працівників із критеріями, які висуваються до них при виходу нової продукції, то означене припущення базується на концепції «безперервної освіти», яка передбачає, що зміни у виробництві відбуваються постійно і працівник має бути до них адаптований. Однак якщо проблеми професійного навчання та перекваліфікації в індустріальну епоху вирішувались разом із роботодавцем, який організовував відповідні навчальні програми, то за сучасної ситуації у суспільстві працівник має власноруч отримувати необхідні знання й навички. Передбачається, що працівник завжди здатний сам себе перенавчати, він уважний до новітніх течій думки у своїй галузі, пильно стежить за коливаннями на мінливому ринку праці, змінами у суспільних настроях і завжди може вдосконалити продукт. Такий працівник хоче переходити від проекту до проекту, укладаючи строковий трудовий договір, залучаючи свої мережеві зв'язки та постійно оновлюванні знання для ефективного виконання трудової функції.

Однак у дійсності не має вельми принципового значення, хто й у якому темпі потребує підвищення кваліфікації – слюсар чи програміст. Важливе те, на кого покладається увесь вантаж відповідальності за її здійснення та якість. Індивідуалістичний підхід до «гнучкої» виробничої освіти зображує професійну невдачу й відсталість не виявом соціальної нерівності, а персональним програшем людини на ринку праці. Єдине, що залишається

цій людині – це переходити у розряд прекаріату й сподіватись на мізерну допомогу із безробіття чи поширюваний в європейських країнах експеримент виплати базового основного доходу, що має надати будь-якому громадянину мінімальний дохід в незалежності від наявності чи відсутності роботи. Тут слід відзначити, що сама поява прекаріату генерує питання можливості соціального бунту знедолених у глобальному та локальному масштабах і необхідності пошуку соціальних технологій, здатних стримати, зменшити напругу та переналаштувати, наприклад, на споживання революційний потенціал мас безробітних. Безумовний основний дохід є однією з таких соціальних технологій.

Можна було б припустити, що національні держави спробують протистояти означеним тенденціям, однак насправді вони, намагаючись скорегувати наслідки деіндустріалізації та глобалізації, змушені йти на зустріч глобальним інвесторам – транснаціональним корпораціям (далі – ТНК). Варто зауважити, що інвесторів треба відрізнити від роботодавців в їх класичному розумінні, які «прив'язані» до певної території як засобами виробництва, так і капіталом. Національні роботодавці змушені діяти в межах встановленого у державі правопорядку здійснення господарської діяльності та використання найманої праці. Натомість глобальний інвестор незалежний від державного правопорядку, оскільки він має транснаціональний характер та може обирати той регіон чи ту країну, яка надасть йому найбільш вигідні, у тому числі й правові, умови для вкладення капіталу. Відповідно, національні держави вже не відіграють колишньої ролі у прийнятті рішень у сфері бізнесу, оскільки інвестори шукають найбільш високі прибутки по усьому світу, а окремим країнам, які знаходяться під сильним економічним та політичним тиском, приходиться брати участь у глобальній системі капіталістичних відносин.

Високий рівень безробіття до останнього часу у країнах, що розвиваються, а тепер і у економічно розвинутих країнах Європи та Північної Америки приневолює уряди цих країн вести економічну політику, орієнтовану на експорт, – на шкоду соціальним і екологічним стандартам. Завдяки низькій заробітній платі, найчастіше поганим умовам праці країни конкурують одна з одною у прагненні залучити капітал ТНК, які стають провідними суб'єктами формування глобальної економіки.

Одержання інвестицій досягається завдяки найбільш вразливій верстві суспільства – працівникам, а точніше обранню замість основоположного принципу пріоритету інтересів працівників (*in favorem*) шляху зменшення соціальних витрат на найману працю та зниження соціальних стандартів, через що можна побачити занурення багатьох держав у так звані «перегони на дно». Сутність цих перегонів полягає у наступному: держави залежні від іноземних інвестицій, вступають у конкуренцію для залучення грошових потоків міжнародних інвесторів. Виграють у цій конкуренції ті країни, які пропонують більш комфортні умови для розміщення капіталу. Ці умови укладаються у концепцію скорочення соціальних витрат. Чим дешевша праця працівника у тій або іншій країні, тим вигідніше там здійснювати

виробництво. У підсумку між державами, які розвиваються, починається змагання з максимального зниження соціальних норм та мінімального контролю над їх виконанням.

Ті держави, які найбільше приваблюють ТНК низькими соціальними витратами, отримують інвестиції, у цих країнах створюються робочі місця – тим самим забезпечується зайнятість населення. Однак тільки-но в іншій країні з належними виробничими умовами створюються ще більш сприятлива ситуація для інвестора, він одразу закриває свої підприємства у «нерентабельній» країні та «переїжджає». Масовому вивільненню працівники держава практично не в змозі зарадити, адже способом її впливу на ТНК є тільки ще більше зниження соціальних витрат, яке має свої об'єктивні межі та не може здійснюватись без того, щоб не викликати у суспільстві кризовий стан. Крім того, створений на підприємствах ТНК продукт, як і використовувані технології, у будь-якому разі є власністю інвесторів. Будь-яка держава, що піддається інвестиційному впливу, виступає у якості засобу виробництва для міжнародного інвестора, ніяким чином не зацікавленого у її розвитку. Після завершення інвестиційного циклу усі наукові розробки виявляться непридатними до у цілому нерозвинутої інфраструктури держави, а підготовлені для виконання проекту працівники не матимуть жодних перспектив на внутрішньому ринку праці. Єдиним шансом для їх працевлаштування за напрямком підготовки буде міграція разом із інвестиціями в інші країни.

Оже, свобода кожного уряду визначати власну національну політику, у тому числі у сфері трудового права, обмежена потребою в іноземних інвестиціях.

Наприклад, 13 травня 2014 р. був прийнятий Закон України, спрямований на внесення змін до декількох законодавчих актів щодо захисту прав інвесторів, яким ч. 1 ст. 41 КЗпП було доповнено п. 5 такого змісту: «припинення повноважень посадових осіб» [8], а у ст. 44 тепер передбачено виплату вихідної допомоги працівникам, звільненим за цією підставою, у розмірі шестимісячного середнього заробітку. Тобто, по суті, п. 5 ст. 41 КЗпП закріплює підставу звільнення без самої підстави. До того ж тепер відповідно до змін у ст. 130 КЗпП на посадових осіб може бути покладена відповідальність за неoderжаний прибуток. Мотивація законодавця зрозуміла. Глобальні інвестори природно воліють повністю контролювати вищих менеджерів та головних бухгалтерів своїх підприємств. Законом України щодо захисту прав інвесторів від 07 квітня 2015 р. [9], незважаючи на зовнішню редакційну складову змін, відбулось правове виштовхування з числа виробничих посадовців працівників, які відповідають за організацію роботи (бригадирів, майстрів та ін.), відмежування їх від вищої посадової особи підприємства. Такий остракізм має під собою прагнення інвесторів здійснювати абсолютну нормативну, дисциплінарну та організаційну владу і мінімізувати можливість впливу трудового колективу на управління підприємством.

Чинна редакція ст. 3 Закону «Про оплату праці» [10] передбачає, що отримання мінімальної заробітної плати не залежить від складності

виконуваної роботи чи вимог до кваліфікованості її виконання, у чому проглядається ліквідація фундаментального регулюючого аспекту в оплаті праці. Таке посилення економізації правового регулювання трудових відносин вигідно інвесторам, адже відбувається вирівнювання кваліфікованих та некваліфікованих працівників, що робить робочу силу в державі гнучкою, не прив'язаною до певної професії чи підприємства.

За розглянутої ситуації напрощується ключове питання нашого дослідження: чи може національне трудове право бути ефективним інструментом регулювання трудових відносин? Якщо розуміти ефективність з традиційної філософської точки зору як істотне відношення змін на виході системи до змін на вході чи як реалізацію енергії певної причини у наслідок, то відповідь буде: звісно може (інвестор одержує прибуток більший, ніж має перед вкладенням капіталу). Але для кого? Право є вираженням суспільних інтересів, сукупною волею громадян країни. Як зазначав О.І. Процевський, саме в забезпеченні економічних, політичних, ідеологічних інтересів народу в цілому і міститься найвища соціальна цінність права як явища. Саме соціальна цінність права розкриває значення трудового права як регулятора суспільних відносин, які виникають між працівником і роботодавцем. Саме загальнонародний інтерес, уособлений у правових приписах норм трудового права, і є тим джерелом, що має обумовити необхідність балансу інтересів працівника і роботодавця і бути втіленим в партнерських соціально-трудовах відносинах [1, с. 54]. Коли ж пріоритетом стає захист прав фактично більш сильної сторони та на її користь приймаються нормативно-правові акти, котрі звужують трудові права фактично більш слабкої сторони, то мова може йти лише про одностороннє спрямування національного трудового права. Воно налаштоване на збільшення суто економічної ефективності ринку праці, максимізацію перспективи прибутку ТНК та затягування глобальних інвесторів низькими стандартами трудящих. Як ми бачимо, трудове право на національному рівні як галузь законодавства все важче називати соціальною галуззю права, котре у практиці діяльності багатьох глобальних компаній вже замінюється технологіями управління людськими ресурсами (human resource management), головне завдання яких – збільшити ефективність робочої сили для примноження прибутку ТНК.

Однак не треба забувати, що трудове право – це таке ж глобальне право, як і глобальним є транснаціональний капітал. Праця, як і прибуток, не мають виключної територіальної прив'язки, а їх антагонізм набагато більш давній, ніж національна держава й національне право. Поки існують ті, хто продає свою робочу силу, та ті, хто її купує та отримує з цього зиск, трудове право залишатиметься інтернаціональним правом народів.

У цьому сенсі слід погодитись з О.І. Процевським, що баланс інтересів працівників і роботодавців має бути втіленим у партнерських соціально-трудовах відносинах. Тільки ці відносини повинні продовжуватись поза кордонами та правовими режимами держав, ґрунтуючись на міжнародному трудові праві, створеному Міжнародною організацією праці. Національне

трудове право має сприяти такому соціальному партнерству, заохочуючи об'єднання працівників на загальнонаціональному та міжнаціональному рівні.

Результатом соціального партнерства на глобальному рівні повинно стати укладення міжнародних колективних договорів про загальні та універсальні умови праці, обмежуючи свавілля ТНК. Цей міжнародний документ ще наприкінці 70-х рр. ХХ ст. був компромісним варіантом, запропонованим Міжнародною організацією праці, у світлі врегулювання соціальних і трудових стандартів, застосовуваних у діяльності ТНК. У сучасному світі міжнародні солідарні дії представників працівників та укладення (або наміри) міжнародного колективного договору є реальним засобом захисту інтересів трудящих, що має високу ефективність. Навіть за відсутності міжнародних угод та нормативно-правових актів національних держав, у яких був би легалізований цей рівень соціального партнерства, саме результати укладення міжнародних колективних договорів все частіше забезпечують в глобальному масштабі баланс інтересів працівників та роботодавців.

Висновки. Глобальний ринок із його транснаціональними інвесторами повинен бути інтегрований у правову державу та громадянське суспільство, у якому права та обов'язки трудящих визначені як протидія владі ринку. У цьому сенсі загальнонародний інтерес, уособлений у традиційному призначенні трудового права, і є тим джерелом, що має обумовити баланс інтересів працівника та роботодавця й має втілитись у партнерських соціально-трудових відносинах. Ідея соціального партнерства, незважаючи на серйозні труднощі щодо її втілення в епоху глобалізації, має залишатися визначальним фактором забезпечення стабільності в суспільстві, не піддаючись факторам «гнучкого» регулювання. Значення національного трудового права за таких умов – зберегти завоювання працюючого населення та здійснити легітимацію міжнародного колективного договору в якості акту соціального партнерства, поширення практики укладення якого сприятиме зміцненню соціального захисту трудящих, збільшенню їхнього життєвого рівня, збереженню балансу інтересів працівників, роботодавців та держави на глобальному рівні. У цьому контексті перспективним є проведення окремого дослідження, присвяченого міжнародному колективному договору як джерелу трудового права.

Використані джерела:

1. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права: монографія / О. І. Процевський ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ХНАДУ, 2014. – 259 с.
2. Процевський В.О. Приватно-правове та публічно-правове регулювання соціально-трудових відносин : монографія / В.О. Процевський. – Х. : ХНАДУ, 2012. – 330 с.
3. Новіков Д.О. Феномен «гнучкості» трудового права у соціальній філософії / Д.О. Новіков, А.І. Жукова // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2014. – Вип. 4. – Ч. 2. – С. 194-202.

4. Новіков Д.О. Важкий вибір вітчизняного трудового права між перегонами на дно та збереженням принципу *in favorem* / Д.О. Новіков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 4. – С. 128-132.

5. Новіков Д.О. *Pluralitas non est ponedata sine necessitate* або місце теорій прекаріату у науці трудового права / Д.О. Новіков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 34. – Т. 2. – С. 22-26.

6. Новіков Д.О. Праця в інформаційному суспільстві: висновки для трудового права / Д.О. Новіков // Право і суспільство. – 2015. – № 5-2. – Ч. 2 – С. 96-103.

7. Киселев И.Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество) / И.Я. Киселев. – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2003. – 158 с.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів : Закон України від 13 травня 2014 р. № 1255-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 27. – Ст. 912.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 07 квітня 2015 р. № 289-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 35. – Ст. 1110.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII // Офіційний вісник України від 06.01.2017 – 2017 р., № 2.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2017

Новиков Д.А. Проблема ефективності національного трудового права в умовах глобалізації

Автором очерчені перспективи дійсності національного правового механізму регулювання трудових відносин в умовах реалізації неоліберального вектора глобалізації. Підкреслюється, що національне трудове право по об'єктивним причинам підчинено інтересам транснаціональних корпорацій, так як свобода кожного правительства определять собственную національную политику ограничена потребностью в иностранных инвестициях. По убеждению автора, идея социального партнерства, несмотря на серьезные трудности ее осуществления в эпоху глобализации, должна оставаться определяющим фактором обеспечения стабильности в обществе, не поддаваясь факторам «гибкого» регулирования. Результатом социального партнерства на глобальном уровне должно стать заключение международных коллективных договоров об общих и универсальных условиях труда.

Ключевые слова: глобализация, национальное трудовое право, гибкость, перегоны на дно, транснациональные корпорации, прекариат, международный коллективный договор.

Novikov D. Problem of Effectiveness of National Labour Law in Globalized World

The article is devoted to the disclosure of the problem of the effectiveness of national labour law in the conditions of globalization. The author outlines the prospects for the effectiveness of the national legal mechanism for regulating labour relations in the context of the implementation of the neo-liberal vector of globalization, where the

main priority of national labour law is the provision of flexibility of the labour force. Modern tendencies of increasing flexibility in the regulation of labour relations indicated a reduction in the degree of social protection of employees, wages and other working conditions. The call for increasing of flexibility was only a poorly concealed attempt to deprive the rights of employees that they gained during many years of political and trade union activity.

It's emphasized that national labour law is, for objective reasons, subordinated to the interests of transnational corporations, since the freedom of each government to determine its own national policy is limited by the need for foreign investment. Investments are achieved through the most vulnerable sectors of society – employees by choosing rather than the fundamental principle of the priority of employees' interests (*in favorem*), the way of reducing social costs for labour force and lowering social standards. That way is drawing many national states in the so-called "run to the bottom" – the competition between governments for the ordering investment money.

According to the author, the idea of social partnership, in spite of the serious difficulties of its realization in the era of globalization, should remain the determining factor in ensuring stability in society without being subjected to factors of "flexible" regulation. The author believes that the importance of national labour law under such conditions is to preserve the rights of employees and to legitimize the international framework agreement as an act of social partnership. The spread of framework agreement will contribute to strengthening the social protection of employees; increase their living standards, preserving the balance of interests of employees, employers and state at the global level.

Key words: *globalization, national labour law, flexibility, race to the bottom, transnational corporations, precariat, international framework agreement.*

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.132 (477)

С. Є. Абламський

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ АБО ЇХ ЧАСТИН, МОБІЛЬНИХ ТЕРМІНАЛІВ СИСТЕМ ЗВ'ЯЗКУ

У статті досліджено питання здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку. Зазначено, що особливістю здійснення цього різновиду тимчасового доступу є зняття лише копії інформації без її вилучення. Сформовано окремі пропозиції та запропоновано рекомендації щодо правозастосування інституту тимчасового доступу до речей і документів.

Ключові слова: *заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, огляд, виїмка, сторона обвинувачення.*

Постановка проблеми. Багаторічні пошуки запровадження дієвих засобів проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень сприяли законодавчому закріпленню нових інститутів формування доказів у кримінальному провадженні. Закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК України) процесуального інституту тимчасового доступу до речей і документів є досить вагомим кроком. Як зауважує Г. І. Глобенко, серед клопотань, які розглядаються слідчими суддями під час досудового розслідування, близько 70% від загальної їх кількості становлять саме клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового доступу до речей і документів. Тим більше, з року в рік, цей відсоток збільшується. Це обумовлюється тим, що речі та документи мають важливе доказове значення в кримінальному провадженні, а отже, отримання до них доступу є необхідним як для встановлення обставин учиненого кримінального провадження, так і винних осіб у його вчиненні [1, с. 32]. Однак неоднозначні підходи науковців і практиків до розуміння, а отже, і правозастосування досліджуваного інституту, створюють певні складнощі в практичній діяльності правоохоронних органів і суду. У зв'язку з цим виникає потреба в поглибленому вивченні інституту тимчасового доступу до речей і документів, що обумовлює актуальність розглядуваних питань. У цій статті ми зупинимось на особливостях здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час окремі питання здійснення тимчасового доступу до речей і документів досліджували А. П. Бущенко, Г. І. Глобенко, О. І. Коровайко, Т. О. Кузубова, О.Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, А. В. Чуб та ін. Проте, незважаючи на певні

здобутки вчених, правозастосування цього інституту в практичній площині на сьогодні викликає певні труднощі.

Формування цілей. Метою статті є уніфікація здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, що надасть можливість запропонувати рекомендації прикладного характеру.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вимог другого абзацу ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється через зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення. Виняток із цього загального правила становлять лише речі й документи, зазначені ст. 161 КПК України, а саме: листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом, або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією. Поряд з тим, у ст. 162 КПК України закріплено чіткий перелік речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, з огляду на це, законом передбачено спеціальний порядок доступу до них.

Що стосується досліджуваного нами питання, то частинами електронної інформаційної системи зазвичай можуть бути: база даних, система управління базою даних, клієнтське програмне забезпечення тощо.

Загальною метою тимчасового доступу до речей і документів є збирання доказів та встановлені обставин, що мають значення для кримінального провадження. Тобто мета його проведення збігається з метою слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, проте процесуальний порядок їх здійснення відрізняється.

У положенні ч. 1 ст. 159 КПК України закріплено три способи здійснення тимчасового доступу до речей і документів, зокрема: ознайомлення з ними; виготовлення копій; вилучення речей і документів (здійснення їх виїмки). Кожен з перерахованих способів має свої особливості, насамперед у частині здійснення та фіксування, які слід брати до уваги під час їх правозастосування. Зокрема, закон вимагає залишення опису лише в разі вилучення речей і документів. У КПК України взагалі не передбачено вимоги щодо складання протоколу тимчасового доступу до речей і документів. З цього питання в юридичних джерелах трапляються різні погляди. Так, одні автори вважають за доцільне складати такий протокол з дотриманням вимог ст. 104 КПК України та ч. 5 ст. 237 КПК України, а в разі вилучення речей і документів бажано використовувати технічні засоби фіксування [2, с. 498-500; 1, с. 33], а інші - вказують про недоцільність цього, адже положеннями глави 15 КПК України, що безпосередньо регламентують порядок застосування тимчасового доступу до речей і документів, не передбачено складання такого протоколу [3, с. 89]. Ми підтримуємо тих учених, які вважають за необхідне складати такий протокол, оскільки: по-перше, це є свідченням проведення тимчасового доступу до речей і

документів; по-друге, відсутність фіксації ходу й результатів проведення процесуальної дії веде до визнання отриманих доказів недопустимими. У такому разі опис буде додатком до протоколу, що відповідає положенням ст. 105 КПК України, тому слідчому, прокуророві слід неухильно дотримуватися вимог указаної статті.

Якщо ж тимчасовий доступ до речей і документів здійснено способом ознайомлення з ними, то слідчому, прокуророві також слід скласти протокол про це, після чого він долучається до матеріалів кримінального провадження. У протоколі про ознайомлення з речами чи документами вважаємо за потрібне відобразити точну назву речі чи документа та сторінки, з якими ознайомилися. При його складанні слід дотримуватися вимог ст. 104 КПК України.

У разі здійснення тимчасового доступу до речей і документів способом копіювання документів, слідчому, прокуророві також доцільно складати протокол, а перелік скопійованих документів відобразити в описі, який буде додатком до протоколу.

Що ж безпосередньо стосується здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, то в цьому випадку слідчий залишає інформацію, що міститься в них, оскільки робить копії цієї інформації.

Окремо слід звернути увагу, що чинний КПК України не містить спеціальних вимог до складання опису, крім зазначення в ньому переліку вилученого. Опис, як документ, повинен бути оформлений відповідно до загальних вимог до паперового документа. У цьому випадку метою складання опису є фіксація проведення процесуальної дії в кримінальному провадженні.

У разі відмови власника добровільно виконати ухвалу про тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку слідчий, прокурор звертається з клопотанням про проведення обшуку. Дозвіл на проведення обшуку задовольняється судами за умови надання слідчим доказів та обґрунтувань учинення злочину та доведеності, обґрунтованості, виправданості заходів впливу з огляду на ступінь тяжкості кримінального порушення. У клопотанні слідчого про обшук, повинна міститися вичерпна інформація про конкретні речі, документи, а також осіб, яких планується відшукати. Дана інформація обов'язково повинна дублюватись в ухвалі слідчого судді.

Під час проведення обшуку має бути залучений спеціаліст, який володіє знаннями щодо особливого порядку зняття інформації із серверного обладнання, і який міг би визначити конкретне серверне обладнання, що підлягає вилученню. Це тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, що мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише тоді, коли вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду згідно з положеннями ст. 168 КПК України.

Звернемо увагу на те, що під час обшуку якихось особливостей вилучення електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних

терміналів систем зв'язку чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає. А ось під час тимчасового доступу (ст. 159 КПК України) до електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку чітко передбачено, що потрібно знімати копію інформації, яка в них міститься, а не вилучати їх. Згідно з ч. 7 ст. 236 КПК України слідчі, вилучаючи речі (серверне обладнання), повинні оглянути його та встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Зазначимо, що слідчий не має права доручити виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів працівникам оперативних підрозділів. Пояснюється це тим, що відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Це ті процесуальні дії, які передбачені главою 20 КПК України - «Слідчі (розшукові) дії» та главою 21 КПК України «Негласні слідчі (розшукові) дії». Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 131 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України) законодавцем віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження, проведення яких покладено лише на слідчого.

Водночас згідно з пунктом 17.2 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана згідно з ч. 1 ст. 165 КПК України надати тимчасовий доступ до визначених в ухвалі речей або документів особі, указаній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду або ж особі, уповноваженій на здійснення тимчасового доступу на підставі доручення слідчого [4]. З контексту змісту наведеного листа вбачається, що слідчий наділений повноваженням надавати іншій особі доручення на здійснення тимчасового доступу до речей і документів, що явно суперечить вимогам КПК України й не може бути реалізовано на практиці.

Крім того, в узагальненій судовій практиці щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження вказано, що оперативні підрозділи мають право звертатися до слідчих суддів першої інстанції з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів у порядку, установленому ст.ст. 159-166 КПК України [5]. У цьому ж листі зазначено, що ані Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», ані КПК України не регламентовано процедуру ініціювання такого клопотання. Зважаючи на це, судді ВССУ рекомендують, щоб таке клопотання подавалося керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником за погодженням з прокурором. Проте вбачається, що така позиція порушує вимоги ст. 9, 40, 41, 159-166 КПК України, оскільки, по-перше, учасниками (суб'єктами) ініціювання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів є лише сторони

кримінального провадження, до яких оперативні підрозділи не відносяться; по-друге, оперативні підрозділи не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 40 КПК України). Отже, положення наведених листів суперечать вимогам КПК України, що ставить під сумнів отримання в такий спосіб доказів, адже вони є недопустимими й не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, а також на них не може посилається суд при ухваленні судового рішення (ст. 86 КПК України).

Зазначимо, що відповідно до положень частин 1 та 2 ст. 100 КПК України речовий доказ або документ, вилучений тимчасовим доступом, зберігається в сторони кримінального провадження, яка його вилучила. Сторона кримінального провадження повинна зберігати вилучене в стані, придатному для використання в кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор зобов'язані оглянути, сфотографувати та докладно описати в протоколі огляду речові докази, що вилучені.

На підставі вимог ч. 2 ст. 100 КПК України сторона обвинувачення здійснює зберігання речових доказів за правилами, передбаченими Порядком зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження [6]. З-поміж іншого, у пунктах 3, 7 указанного Порядку закріплено, що речові докази, за винятком документів, які зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження, повинні бути належним чином упаковані та опечатані; спосіб упаковки повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронність вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення; вилучені (отримані) стороною обвинувачення речові докази зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження; речові докази, у тому числі документи, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються в спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що обладнаний сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охороною та протипожежною сигналізацією.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, можемо констатувати, що положення чинної глави 15 КПК України потребує відповідних змін і корективів. Уважаємо, що висловлені пропозиції та запропоновані рекомендації щодо застосування інституту тимчасового доступу до речей і документів надалі будуть сприяти підвищенню професійного рівня працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, а також забезпечать одноманітне його правозастосування.

Використані джерела:

1. Глобенко Г. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження / Г. І. Глобенко // Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 квітня 2016 року) – Одеса : ОДУВС, 2016. – С. 32–33.
2. Зразки процесуальних документів (досудове розслідування): наук.- практ. посіб./О. І. Перепелиця, С. Є. Кучерина, В. В. Федосєв та ін. – Харків: Право, 2015. – 632 с.
3. Кузубова Т. О. Процесуальні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів стороною захисту / Т. О. Кузубова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 4 (75). – С. 87–96.
4. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс]: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>.
5. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 [Електронний ресурс]: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.
6. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п/paran6#n6>.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2017

Абламский С.Е. Особенности осуществления временного доступа к электронным информационным системам или их частей, мобильных терминалов систем связи

В статье исследованы отдельные вопросы осуществления временного доступа к электронным информационным системам или их частей, мобильных терминалов систем связи. Приведено законодательное понятие временного доступа к вещам и документам, отображена его цель и способы проведения. Отмечено, что особенностью осуществления данного вида временного доступа является снятие только копии информации без ее извлечения. Сформированы отдельные предложения и рекомендации по правоприменению института временного доступа к вещам и документам.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, временный доступ к вещам и документам, осмотр, выемка, сторона обвинения.

Ablamsky S. Aspects of Temporary Access to Electronic Information Systems or Their Parts and Mobile Terminals of Communication Systems

The article explores some issues of temporary access to electronic information systems or their parts, mobile terminals of communication systems. The legislative

concept of temporary access to things and documents is given, its purpose and ways of conducting are reflected. It is noted that the feature of the implementation of this type of temporary access is the removal of only a copy of the information without extracting it. Special attention is drawn to the fact that the current Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain special requirements for drawing up a description, except for indicating the list of seized items. Description, as a document, must be formalized in accordance with the general requirements for a paper document. In this case, the purpose of the description is to fix the conduct of procedural action in criminal proceedings. Attention is drawn to the expediency of drawing up a protocol for temporary access to things and documents, which is not inconsistent and is consistent with the probation of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the investigator has no right to entrust execution of the decision of the investigating judge, the court on temporary access to things and documents to employees of operational units. This is explained by the fact that according to point 3 of part 2 of Art. 40 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the investigator is authorized to entrust investigative (search) actions and secret investigative (search) actions to the relevant operational units. Some proposals and recommendations on the law enforcement of the institution of temporary access to things and documents have been formed.

Key words: measures of ensuring criminal proceedings, temporary access to items and documents, search, seizure, prosecution.

УДК 343.98 (477)

Б. А. Бурбело

**ОСОБЛИВОСТІ СЛІДОВОЇ КАРТИНИ МІСЦЯ
ПОДІЇ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСОВУВАННЯМ
ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ ТА ВИБУХОВИХ
РЕЧОВИН ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ
ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ**

У статті розглянуто погляди вчених щодо розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами. Висвітлено проблеми криміналістичного аналізу слідової картини злочину, учиненого із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин. Проаналізовано питання виявлення та вилучення слідів на місці вибуху, їх значення у виборі напрямку розслідування та встановлення осіб, причетних до вчинення злочину.

Ключові слова: місце події, слідова картина, вибухові пристрої, вибухові речовини, особа злочинця.

Постановка проблеми. Статистичні показники злочинів, що вчиняються з використанням вибухових речовин і вибухових пристроїв, є невтішними. Майже в кожній державі світу, незалежно від того, чи вона розвинута чи тільки розвивається, спостерігається зростання цієї категорії злочинів, збільшується число загиблих та постраждалих у результаті вибухів.

Сучасна специфіка роботи правоохоронних органів вимагає забезпечити збереження максимальної кількості слідів злочину, що несуть криміналістично значиму інформацію огляду місця події, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин. Слідова

картина відображає особливості способу, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності.

Огляд місця вибуху повинен бути ретельно продуманим і суцільним. Жодна з ділянок цього місця події не повинна бути пропущена. Потрібно мати на увазі, що найбільша кількість слідів вибуху зазвичай концентрується в осередку вибуху, визначається за наявності воронки в ґрунті, найбільших руйнувань, деформації матеріальних об'єктів, наявності інтенсивних слідів термічної дії тощо.

Розслідування правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, вибухових речовин викликає певні труднощі, які полягають у збереженні слідової картини після вибуху, своєчасності проведення огляду місця події, вилученні слідів вибуху та їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з окремими аспектами розслідування злочинів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин у криміналістичній літературі досліджували В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, А.Г. Воевода, О.М. Завадський, М.В. Костенко, А.А. Картавий, І.Д. Моторний, М.А. Погорецький, В.В. Поліщук, В.І. Пащенко, М.В. Салтєвський, М.А. Селіванов та інші вчені-криміналісти. Розроблені ними методики давали можливість визначити тип вибухових речовин за слідами вилученими з місця події, а також розглядали методику дослідження місця вибуху тощо.

Криміналістична оцінка слідів, на думку І.Д. Моторного, дозволяє створити основу для найбільш швидкого розпізнання в початкових слідчих діях того чи іншого характерного способу вчинення розслідуваного злочину навіть за окремими ознаками [10, с. 42].

Недостатня кількість методичних розробок, відсутність єдиного підходу до виявлення й вилучення на місці вибухів речових доказів, призводить до того, що часто важлива інформація втрачається вже на першій стадії розслідування такого роду злочинів.

Формування цілей. Метою статті є криміналістичний аналіз слідової картини злочину, учиненого із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин. Висвітлення питання виявлення та вилучення слідів на місці вибуху, їх значення у виборі напрямку розслідування та встановлення осіб, причетних до вчинення злочину.

Виклад основного матеріалу. Огляд місця події, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин потребує певних, дещо відмінних від загальноприйнятих, організаційних заходів з характерними особливостями виявлення, фіксації та вилучення слідової інформації.

Слідова картина злочину, учиненого із застосуванням вибухового пристрою та вибухових речовин, є різноманітною. У ній, як стверджують М.А. Погорецький, М.О. Ленко, трапляється вся сукупність можливих матеріальних та ідеальних слідів, оскільки в механізмі події беруть участь люди й речі, які взаємодіють та утворюють ідеальні сліди пам'яті та матеріальні сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини тощо [12, с. 41].

Під вибухом розуміють явище, пов'язане з раптовою зміною стану речовини, що супроводжується різким звуковим ефектом і швидким виділенням енергії, яке визначається низкою суттєвих чинників, таких як, вид, кількість і характер дії вибухових речовин, наявність і матеріал оболонки корпусу, що створює вражаючі осколки, а також місце розміщення вибухового пристрою та вибухових речовин [6, с. 54].

Матеріальним відображенням застосування засобів та знярядь учинення способом використання вибухових пристроїв та вибухових речовин є: предмети та речі, що використовуються для прихованої доставки знярядь протиправного діяння на місці його учинення; сліди пальців рук, крові, потожирової речовини та інші біологічні сліди злочинців, а також частини їх одягу; сліди вибуху; залишки конструкції вибухового пристрою; поранення на тілі потерпілих осіб та сліди пошкодження на трупах; кров на одязі та предметах навколишньої обстановки тощо. На місці події після здійснення вибуху завжди відбуваються зміни в навколишньому середовищі, тому погоджуємося з науковцями, що воно повинно сприйматися комплексно, масштабно, як загальна слідова картина вибуху [4, с. 82].

У криміналістичній літературі сліди огляду місця події, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин розділяють на групи.

Так, А.А. Картавий відносить до слідів вибуху:

1) залишки вибухового пристрою (фрагменти корпусу, камуфляжів, уламки електродротів, вогнепровідних шнурів, механічного детонатора, деталі часового механізму та елементів електропостачання та інших деталей);

2) сліди вибуху, які відображаються на предметах навколишньої обстановки: осколоте пошкодження об'єктів (вм'ятини, пробоїни, подряпини тощо); наслідки впливу ударної хвилі вибуху; сейсмічні пошкодження будівель та споруд; травми та інші пошкодження на тілі та одязі потерпілих; термічні пошкодження об'єктів;

3) продукти вибуху, вибухової речовини: залишки вибухової речовини у вигляді часток, які не прореагували, та порошку; конденсовані (тверді) продукти вибуху; газоподібні залишки (окис азоту, вуглекислий газ, окис вуглецю, пари води тощо); фрагменти упакування вибухової речовини [8, с. 15].

М.А. Погорецький, М.О. Ленко та Д.Б. Сергєєва більш детально класифікували сліди вибуху:

1) фрагменти вибухового пристрою (деформовані фрагменти деталей та частин вибухових пристроїв);

2) сліди в центрі (епіцентрі) вибуху (продукти вибуху та інші залишки вибухових речовин або вибухоздатної суміші);

3) сліди впливу ударної хвилі вибуху для вибухів вибухових пристроїв із зарядами масою до 10 кг вибухової речовини виділяють: бризантний, тепловий та запальний, фугасний (метальний), мікроструктурний та сейсмічний вплив);

4) сліди вторинних осколків (наскрізні пробоїни, сліпі пробоїни та вм'ятини);

5) ідеальні сліди вибуху (сліди, що відображаються у свідомості потерпілих та свідків - акустичний ефект вибуху, світловий вплив (спалах) та запахові відчуття) [11, с. 51- 52].

Для пошуку слідів під час огляду місця вибуху широко використовуються засоби криміналістичної вибухотехніки: прилади, устаткування, інструменти, матеріали, хімічні реактиви, програмне забезпечення та інші засоби, призначені для використання слідчими, експертами й спеціалістами-вибухотехніками при вирішенні завдань з пошуку, виявлення, знешкодження, знищення, огляду, фіксації, вилучення, транспортування й криміналістичного дослідження вибухонебезпечних об'єктів і слідів, які залишаються на місці встановлення чи вибуху.

Специфічність та різноманітність слідів та об'єктів, які потрібно шукати, вивчати та вилучати на місці вибуху, обумовлюють необхідність залучення до участі в огляді найширшого кола спеціалістів і технічних помічників.

До слідів вибуху, досліджуваними криміналістами, належать: - механічні пошкодження середовища (грунту), іншого матеріалу поверхні, навколишніх предметів, живих осіб від вибухової хвилі (воронки, розломи, відколи, локальні деформації, травматичні пошкодження у людей тощо) від осколків (вм'ятини, подряпини, осколкові пробоїни); термічні пошкодження (окопчення, розплавлення); - залишки (уламки, частини) вибухового пристрою (металеві, скляні або пластмасові частини корпусу пристрою, обривки електропроводів, дроту й вогнепровідного шнура, частини корпусу, механічного детонатора, деталі або уламки годинникового механізму та елементів електроживлення тощо).

Осколкове ураження при вибухах, вибухових пристроїв та вибухових речовин проявляється в утворенні на предметах обстановки місця події наскрізних пробоїн, сліпих пробоїн та вм'ятин. У сукупності весь осколковий спектр несе цінну інформацію за різними характеристиками вибухових пристроїв: заряді вибухових речовин та його оболонці, орієнтації корпусу вибухового пристрою в просторі в момент вибуху, наявності й характеристиках додаткових уражаючих елементів.

Повніше вивчити обставини підготовки злочину, виготовлення, викрадення, придбання вибухових пристроїв, вибухових речовин можна, якщо поряд з пошуком та оглядом речовин і предметів, підозрююваних у причетності до вибухових речовин та вибухових пристроїв, приділити увагу пошуку та огляду супутніх їм іншим об'єктам та матеріалам.

Такими супутніми слідами-об'єктами є: 1) порожні корпуси боеприпасів та мін, порожні картонні та паперові коробки з - під патронів і мисливського пороху, зім'яті або розірвані етикетки з маркуванням, безліч порожніх гільз та куль зі слідами інструменту типу пасатижів, які свідчать про розрядження боеприпасів або витяг пороху з патронів чи стандартних промислових упакувань; 2) патронний папір для виготовлення оболонки патронних вибухових речовин, залишки паперових патронів промислових вибухових речовин, які містять маркувальні позначення та сліди вибухової речовини, яка перебувала в них, розірвані поліетиленові пакети та паперові мішки для

упакування та транспортування великих кількостей вибухових речовин; 3) розкриті картонні корпуси або оболонки від вибухових пакетів та інших навчально-імітаційних, сигнальних, освітлювальних засобів і піротехнічних виробів цивільного чи військового призначення; 4) спеціальна хімічна та технічна література, яка містить відомості з рецептури та технології виготовлення вибухових речовин; 5) хімічний посуд і лабораторне устаткування (колби, лійки, склянки, мензурки, скляні палички, порцелянові чашки, ступки) зі слідами різних речовин [9, с. 16-17].

Своєчасне виявлення та криміналістичне дослідження супутніх об'єктів дозволяє одержати додаткові дані про характеристики застосованої вибухової речовини й вибухового пристрою.

Відомо, що інформація, яка міститься в декількох слідах, отримана з декількох джерел та оцінювана в сукупності, дозволяє відтворювати більш повну та детальну картину того, що сталося, одержувати конкретнішу інформацію про осіб, які брали участь у вчиненні злочину.

Вибух мінімізує кількість слідів злочинців, вибухових пристроїв та вибухових речовин. При спрацюванні вибухового пристрою відбувається руйнування або сильна деформація всіх елементів його конструкції. Через температурний вплив і високий тиск продуктів вибуху знищуються сліди біологічного походження (сліди пальців рук, кров, волосся тощо) на корпусі та деталях вибухового пристрою. При потужному вибуху відбувається значне руйнування елементів конструкції як підричника, так і корпусу вибухового пристрою, розкидання фрагментів та часткове їх згоряння при вибуху призводить до знищення слідів [3, с. 26].

Засоби й методи виявлення під час огляду місця вибуху зазначених об'єктів базуються на даних відповідних військово-технічних наук, фізики, хімії. Здебільшого вони ґрунтуються на результатах вивчення таких закономірностей механізму дії й техніко-конструктивних особливостей цих об'єктів, які не враховуються у військово-технічних науках і носять специфічний криміналістичний інтерес.

Практика свідчить про те, що під час огляду місця події за фактом вибуху доволі часто виникають певні труднощі, які перешкоджають його невідкладному та оперативному проведенню. Це пов'язано з аварійно-рятувальними роботами, за умови виконання яких не завжди вдається забезпечити збереження слідів вибуху, особливо - мікрооб'єктів. До того ж, ударна хвиля може розповсюджуватися на сотні метрів, а у випадках катастрофічних вибухів - декілька кілометрів, що істотно розширює місце події.

Найчастіше під час огляду місць вибухів вилучаються деталі й осколки вибухових пристроїв, сліди вибухової речовини, описуються пошкодження, вилучається одяг постраждалих, зіпсований, понівечений вибухом. Рідше виявляють сліди транспортних засобів злочинців. Сліди злочинців при цьому виявляються досить рідко. Проте на місці вибуху можна вилучити недопалки сигарет, викурених (за словами свідків-очевидців) злочинцями, частки пошкодженого одягу та взуття, сліди пальців рук, сліди взуття, використаних злочинцями інструментів, потожирових слідів тощо [2, с. 327].

Спектр слідів, які можуть залишитися після вчинення злочину, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин, є досить широким. Поряд з цим, незважаючи на руйнівний та масштабний характер вибуху, на місці події можуть залишитися достатньо вагомі для процесу розслідування матеріальні утворення, за якими можливо отримати криміналістично значиму інформацію про подію та обставини кримінального правопорушення.

Використання результатів огляду місця події, пов'язаного з використанням вибухових пристроїв та вибухових речовин є можливістю для моделювання злочину, завжди має ретроспективний характер. Ситуаційні дослідження засновані на вивченні комплексу різноманітних слідів і об'єктів, утворених до та після вибухів, моделюванні обстановки та реконструкції вибухових пристроїв і спрямовані на визначення суттєвих рис динаміки механізму вчинення кримінальних вибухів, відтворення обстановки перед вибухом, визначення професійних навичок злочинців, які встановили вибухові пристрої.

Формою реалізації вчинення кримінальних вибухів є система взаємодії злочинців з іншими об'єктами та елементами навколишньої обстановки, тому способи вчинення злочинів цієї категорії значною мірою визначають характер ситуації. Моделювання обстановки та поведінки злочинців на місцях подій є обов'язковим елементом ситуаційних досліджень. На підставі зазначеного, для слідчих та оперативних підрозділів складаються сприятливі умови з організації роботи зі свідками, визначення зовнішніх прикмет осіб, які підозрюються, та здійснення інших заходів щодо розкриття злочинів «по гарячих слідах».

Висновки. Своєчасне дослідження слідів вибуху дозволяє отримати значну інформацію про вибуховий пристрій, що застосовувався, його кількісні та якісні характеристики. Відтак їх аналіз дозволить найбільш повно відтворити механізм учинення злочину, що також забезпечить встановлення моделі злочинної події. Аналіз слідів, виявлених під час огляду місця події, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин вибуху може бути орієнтувальним чинником у виборі напряму розслідування, а також надати потрібні відомості для виявлення інших речових доказів та встановлення осіб, причетних до вчинення злочину.

Використані джерела:

1. Бахін В.П. Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування / В.П. Бахін, М.А. Михайлов; ред.: Я.Ю. Кондратьєв. К.: НАВСУ, 2001. 132 с.

2. Буханченко О.А. Моделювання місця вибуху спеціалістом-вибухотехніком за оточуючою обстановкою / О.А. Буханченко // Юридична наука та правоохоронна діяльність: Матер. Міжвуз. наук.- практ. конф. молодих учених (Дніпропетровськ, 15 травня 2009 року). Вип. 10. 2009. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 326–328.

3. Білик І.М. Особливості залучення експерта при розслідуванні терористичних актів / І.М. Білик // Матеріали міжнародної науково-практичної

конференції «Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Івано - Франківськ, 20-21 березня 2015 р.), 2015. С. 40-44.

4. Бруснищын В.И. Особенности осмотра места происшествия, связанного с криминальным взрывом / В.И. Бруснищын // Актуальные проблемы права : сб. тр. Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2001. С. 82-85.

5. Гудков В.В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, совершенных с использованием взрывных устройств: учеб. - практ. пособие / В.В. Гудков, В.И. Пашенко; ГНИЭКЦ МВД Украины. Киев, 2003. 116 с.

6. Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Шмырев А.А. Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств: учеб. пособие. М.: ВНКЦ МВД СССР, 1991. 94 с.

7. Исаева Л.М. Осмотр места взрыва и его роль в дальнейшем расследовании / Л. М. Исаева // Следователь. 2000. № 8. С. 44-46.

8. Картавый А.А. Криминалистическая характеристика террористических акций, совершенных путем взрыва зданий и сооружений / А.А. Картавый // Труды Академии управления МВД РОССИИ. 2008. № 4. С. 10-15.

9. Мельников И.Н. Тактика осмотра места происшествия, связанного с использованием взрывных устройств / И.Н. Мельников // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Сімф.: ДОЛЯ, 2002. С. 39-43.

10. Моторный И.Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом: монография. М.: Изд-во И. И. Шумилова, 1999. 151 с.

11. Погорельский М.А. Розслідування терористичних актів: навч. посіб. / М.А. Погорельський, Д.Б. Сергеева, О.Ю. Татаров, М.С. Цуцкідзе; за ред. проф. М.А. Погорельського. К.: Дакор, 2014. 160 с.

12. Погорельский М.А. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, учинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія / М.А. Погорельський, М.О. Ленко, Д.Б. Сергеева. К. : Алерта, 2014. 300 с.

13. Рувін О.Г. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних вибухів / О.Г. Рувін // Вісн. Львів. ін-ту внутр. справ. 2002. С.47-54.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2017

Бурбело Б. А. Особенности следовой картины места происшествия, связанного с применением взрывных устройств и взрывчатых веществ как источник информации установления личности преступника

В статье рассмотрены взгляды ученых относительно расследования преступлений, связанных с криминальными взрывами. Освещаются проблемы криминалистического анализа следовой картины преступления, совершенного с применением взрывных устройств и взрывчатых веществ. Проанализировано вопрос выявления и изъятия следов на месте взрыва, их значение в выборе направления расследования и установления лиц, причастных к совершению преступления.

Ключевые слова: место происшествия, следовая картина, взрывные устройства, взрывчатые вещества, личность преступника.

Burbelo B. Features of Criminal's Track on Crime Scene Connected with Explosive Devices and Explosives as Source of Information to Offender's Identification

The article deals with the views of scientists on the investigation of crimes related to criminal explosions. There are highlighted the problems of forensic analysis of the trace of a crime committed with the use of explosive devices and explosives. The author analyzes problems of detecting and obtaining the traces of the explosion and preservation of the trace pattern.

The trail picture of a crime committed with the use of an explosive device and explosives is diverse. It encounters all the set of possible material and ideal traces, since people and things interact in the mechanism of the event and form the ideal traces of memory and material traces-objects, traces-reflections, trace-substances. The traces of the explosion include: - mechanical damage to the environment (soil), other material of the surface, surrounding objects, living persons from the explosive wave (funnels, faults, chop, local deformations, traumatic damage to people, etc.) from fragments (dents, Scratches, fragmentation holes); Thermal damage (smudging, melting); - remnants (fragments, parts) of the explosive device (metal, glass or plastic parts of the body of the device, electric wires, wire and fire cord, parts of the body, mechanical detonator, parts or fragments of the clock mechanism and elements of power supply, etc.).

Situational studies on the crime scene investigation involving the use of explosive devices and explosives are always retrospective. Such studies are based on the study of a complex of various traces and objects that are formed before and after explosions, simulation of the situation and the reconstruction of explosive devices and aimed at identifying significant features of the dynamics of the mechanism of committing criminal explosions.

The on-time investigation of the traces of an explosion allows to obtain significant information about the explosive device used, its quantitative and qualitative characteristics, as well as to provide the necessary information for the discovery of other material evidence and the identification of persons involved in the commission of the crime.

Key words: *crime scene, trail pattern, explosive devices, explosives, identity of the offender.*

УДК 343.985

Є. Л. Галагура

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ОКРЕМИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ
РОЗСЛІДУВАННІ УМИСНИХ УБИВСТВ З
МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ**

У статті розглянуто специфіку тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Визначено, що труднощі обрання правильної тактики проведення окремих слідчих дій при розслідуванні злочину цього виду, обумовлені складним механізмом доведення мотиву злочину, неоднозначною правовою оцінкою дій винних, з відсутністю необхідного та достатнього криміналістичного забезпечення процесу розслідування цих злочинів. Автор зауважує, що особливість тактичних прийомів при проведенні таких слідчих дій як, огляд місця події, огляд трупа, допит підозрюваного, допит свідків та призначення

експертизи полягає в необхідності діяти обережно, застосовувати нетрадиційні версії та розробляти для допиту питання, які будуть спрямовані на розкриття мотиву злочину.

Ключові слова: *мотив, нетерпимість, тактика розслідування, огляд місця події, огляд трупа, допит.*

Постановка проблеми. Україна історично є багатонаціональною, багатоконфесійною державою, на території якої сторіччями проживають різноманітні етнічні та релігійні спільноти. Толерантне ставлення до расових, національних, етнічних та релігійних відмінностей є традиційною рисою українців. Преамбула Конституції України вказує, що українській народ складений з громадян України всіх національностей, а ст. 11 Основного Закону закріплює, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1]. Натомість посилення процесів глобалізації, міграції населення, викликані локальними військовими конфліктами та міжнародною й економічною кризою, в останні десятиріччя спричинили нову хвилю переїзду до України в пошуку притулку, роботи, кращої соціальної та економічної долі людей з усього світу, а особливо з «гарячих точок» планети, мусульманських країн та країн території Індокитаю. До того ж внутрішня політична та економічна криза, війна на Сході України детермінували внутрішню міграцію населення. Ця ситуація послабила вкорінений баланс толерантних міжрасових, міжнаціональних та міжрелігійних взаємин всередині країни та згенерувала спалах насильства в українських містах, заснованого на ненависті до «чужинців». Більш за всіх «відзначилась» у кримінальній статистиці Слобідська Україна, на території якої був скоєний низка злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, у тому числі одне вбивство [2]. Для стримування розповсюдження цих злочинів, особливо в їх радикальній формі вбивства, актуальним є вивчення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розслідування умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в останні роки знайшла відображення в наукових працях таких учених, як Є.Л. Галагура, Л.В. Дорош, І.М. Осика, Т.А. Пазинич, А.В. Савченко та ін. Специфіка окремих тактичних прийомів розслідування вбивств означеного виду проаналізована в декількох методичних рекомендаціях, сформованих для використання правоохоронними органами. Натомість комплексного дослідження тактики розслідування умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості проведено не було.

Формування цілей. Автор ставить перед собою мету визначити особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. Сутність злочину, скоєного з ненависті, полягає в тому, що злочинець учиняє його з мотивів, викликаних його особистим ненависницьким (упередженим) ставленням до жертви, котра має специфічний статус чи належить до певного соціального прошарку (зокрема, це іноземці, люди іншої раси чи кольору шкіри, представники інших релігійних конфесій, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, інваліди, малолітні) [3, с. 175]. Л.В. Дорош зазначає, що соціальна детермінація досліджуваних злочинів полягає не стільки в зовнішніх обставинах, скільки у внутрішніх умовах, що визначають морально-психологічну специфіку особи злочинця [4, с. 166].

Відповідно, умисне вбивство, учинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України [5]) кваліфікують тоді, коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого, через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (вірвчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього. Тобто для кваліфікації злочину за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України потрібно встановити конкретний спеціальний мотив, що може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви) і водночас має серед них домінувати (прагнення винної особи вчинити фізичну розправу з потерпілим у зв'язку з його расовою чи національною приналежністю або релігійними переконаннями й тим самим принизити честь і гідність певної раси, нації або конфесії). До цього, як вказує Є.Л. Галагура, також належать бажання спровокувати або розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, продемонструвати шовіністичний світогляд або ксенофобію щодо всіх інших чи конкретних груп людей (наприклад, викликати через умисне вбивство загострення міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, масові заворушення тощо) [6, с. 67].

Отже, тактика слідчих дій при розслідуванні умисних убивств на ґрунті ненависті має бути спрямована насамперед на доведення спеціального мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

На переконання Т.А. Пазинич, слідчий повинен організувати проведення на місці події комплексу дій та заходів, спрямованих на вирішення таких тактичних завдань: 1) виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину та інших речей і документів, що можуть мати значення для встановлення істини в справі; 2) установлення часу, місця й способу вчинення злочину; 3) установлення потерпілих від події злочину; 4) установлення виду й характеристики засобів та зброї, якщо такі були використані під час учинення злочину; 5) установлення характеру нанесеної злочином шкоди, а також приблизний розмір матеріальних збитків (якщо такі на цей момент виявлено); 6) установлення всіх можливих свідків та очевидців події злочину; 7) установлення обставин скоєння злочину, що мають значення для початкової кримінально-правової кваліфікації події, визначення кола підозрюваних осіб, напрямів організації роботи з розшуку, перевірки, затриманню причетних до вчинення злочину осіб і притягненню

їх до кримінальної відповідальності (у рамках виконання цього завдання потрібно встановити ознаки зовнішності й особливі прикмети підозрюваних, дані про транспортний засіб, що використовували, індивідуальні ознаки інших об'єктів, що використовували злочинці); 8) установити шляхи можливого підходу злочинців на місце вчинення злочину й відходу з нього, а також місць розташування на цих шляхах технічних засобів спостереження та фіксації (стаціонарних камер відеоспостереження); 9) ужити заходи із затримання злочинця одразу після вчинення злочину (наприклад, із залученням сил і засобів патрульної поліцейської служби, ДСО чи інших служб, підрозділів) [7, с. 261-262].

Охарактеризуємо тактичну специфіку окремих з указаних науковцем слідчих дій, які, на нашу думку, є визначальними для діяльності слідчого при доведенні мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Тактичні особливості, обумовлені характером цього злочину, проявляються при провадженні огляду місця події. Адже саме огляд може дати інформацію, потрібну для організації розслідування, визначення його можливих напрямів, висування версій про характер події, його учасників та інші обставини. Так, при здійсненні огляду місця події варто враховувати, що дії винного були спрямовані безпосередньо на демонстрацію мотиву здійснення злочину, або супроводжуються діями чи висловленнями, що декларували наявність мотиву національної, расової або релігійної ворожнечі чи ненависті.

Особливу складність огляд місця події представляє в ситуації, коли вбивство було скоєне в процесі або в результаті проведення таких масових заходів, як мітинги, ходи, маніфестації тощо. Варто враховувати, що спосіб здійснення вбивства може бути вкрай жорстоким. Окремі частини трупа вбитого можуть розташовуватися по всій довжині огляду місця події.

Відповідно при здійсненні огляду місця події увага повинна бути звернена на сліди, які не відносяться до категорії традиційних. Наприклад, якщо на місці події залишилися друкована продукція, плакати, гасла або їх частини, потрібно не тільки сконцентруватися на їх наявності, але й зафіксувати їх точне місце положення щодо місця здійснення злочину, нерухомих об'єктів, розташованих поблизу, відносно один одного. Слід мати на увазі, що перераховані місця можуть бути складовими частинами місця події, але можуть перебувати й в інших приміщеннях, на інших ділянках місцевості, і тоді вони будуть об'єктами самостійних слідчих оглядів (приміщення або ділянки місцевості). При огляді кожного із цих місць виявленню, фіксації та дослідженню підлягають сліди, що свідчать про здійснення тих або інших дій саме із мотиву національної, расової або релігійної нетерпимості.

У разі скоєння вбивства на ділянках місцевості (на площах, вулицях тощо) інтерес будуть представляти будинки й споруди, двори, що перебувають поблизу від місця події, по ходу руху певної публічної акції чи демонстрації або переміщення тих, хто брав участь у здійсненні злочинних дій, і тих, хто опинився в числі потерпілих від таких дій. Місця знаходження можливих очевидців події можуть бути досить різноманітні, оскільки такого роду події

завичай привертають увагу великої кількості людей: випадкових перехожих, мешканців прилеглих будинків, а також тих, хто працює у розташованих поблизу будинках, офісах, магазинах, павільйонах, кіосках тощо.

Огляд трупа має бути проведено за такою тактикою. Слідчий повинен упевнитися, що на трупі (безпосередньо на тілі та одязі) потерпілого відсутні особливі написи, відмітки або інші повідомлення, які б указували на виокремлення національного, расового або релігійного мотиву вчинення злочину (такими відмітками можуть бути вирізи на тілі чи малюнки на одязі, образливі висловлювання для представників певної етнічної або релігійної спільноти). Крім того, при огляді трупа з безліччю колото-різаних ушкоджень, варто шукати сліди крові. При відсутності останніх, варто дійти висновку про те, що трупа до місця його виявлення було доставлено.

Не менш важливим джерелом одержання інформації із зазначеної категорії справ є численні допити всіх учасників. Тому окремо слід зупинитися на тактиці проведення допиту при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Традиційно тактичні особливості провадження допитів розглядаються залежно від того, яке процесуальне положення займає допитуваний у цій кримінальній справі: чи є він підозрюваним, обвинувачуваним, свідком або потерпілим.

Що стосується допиту підозрюваного, то передусім потрібно з'ясувати: чи не є допитуваний членом якої-небудь партії, суспільного руху або іншої громадської чи релігійної організації; якщо є, то коли та за яких обставин вступив, чому, від кого довідався про існування (створення відповідної партії або руху); що спонукало до участі в діяльності саме цієї партії: мети, засоби їх діяльності, гасла, лідер тощо; яка його національність, яка його етнічна самоідентифікація; чи має місце в нього почуття ворожнечі, ненависті, нетерпимості до представників іншої раси, національності або релігії, якщо так, то до якої саме, чому; які причини виникнення нетерпимості стосовно представників тієї або іншої національності, раси, релігії; яка причина вибору саме злочинної поведінки для вираження своїх почуттів і досягнення бажаних результатів; які причини або обставини, через які винний опинився на місці здійснення злочину; чи знав він потерпілого раніше, які стосунки між ними були; який був характер дій потерпілого до здійснення злочину, безпосередньо перед початком злочинних дій; які мали місце причини виникнення конфлікту на етнічному ґрунті; які були причини вибору конкретного способу здійснення злочину, конкретного місця та часу його здійснення, а також конкретного об'єкта злочинного посягання. Якщо винний не був членом відповідної націоналістичної партії або іншої радикальної групи та не брав участь раніше в її акціях, важливо з'ясувати, чому він взяв участь у здійсненні конкретного злочину. Зокрема, чи не були злочинні дії ним скоєні за замовленням і за винагороду.

Від того, що і як відповість підозрюваний на наведені вище питання, залежить оцінка слідчим об'єктивності та повноти даних ним показань, прогнозування поведінки допитуваного в процесі дальшого розслідування, рішення про його участь у таких складних з емоційно-психологічної точки

зору слідчих діях, як очна ставка, пред'явлення для впізнання, перевірка показань на місці тощо.

Важливою з тактичної точки зору при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є така слідча дія, як допит свідків. У ході допитів свідків по можливості повинні бути отримані відповіді на питання: чи знав кого-небудь із осіб, які брали участь у здійсненні злочину, раніше, якщо так, то які стосунки між ними склалися, чому; які були, на його думку, мотиви злочинного посягання, чому він так вважає; якими словами (висловами) супроводжували винні свої злочинні дії; чи висловлювалися погрози на адресу потерпілого, на адресу інших осіб, якщо так, то які, у чию саме адресу, ким; чи поширювали при цьому друковані видання націоналістичного або іншого радикального змісту, якщо так, то які саме, хто, де, у якій кількості; чи виготовляли написи або малюнки націоналістичного або іншого радикального змісту, якщо так, то скільки, де, які, хто саме, які засоби та знаряддя при цьому використали; чи запам'ятав прикмети злочинців, особливості (анатомічні або динамічні), які саме, чи може їх описати; чи знає про приналежності винних до якої-небудь партії, суспільного чи релігійного руху, злочинного угруповання; якщо знає, то до якої саме, де вона дислокується. Як бачимо, саме від свідків можна отримати найбільш повну та об'єктивну інформацію про подію злочину, про учасників конфлікту, про конкретну участь кожного з них у подіях, що цікавлять слідство.

Одним з важливих тактичних прийомів при розслідування злочинів такого виду є застосування експертизи. Так, якщо в процесі скоєння злочину винними використовувалася вогнепальна зброя та під час розслідування було виявлено сліди її застосування, повинна бути призначена судово-балістична експертиза, яка допоможе встановити, чи застосовувалася використана злочинцями зброя раніше, які її основні характеристики (тип, марка, калібр тощо), а при виявленні зброї відповісти й на питання – чи не з представленої зброї велася стрілянина.

Якщо під час розслідування буде виявлено відеозапис із записом (на окремих носіях, у соціальних мережах) скоєного злочину або якоїсь його частини, такі матеріали повинні стати об'єктом експертних досліджень. Питання, які можуть бути поставлені перед експертами, повинні бути сформульовані таким чином, щоб націлювати на з'ясування деяких соціально-психологічних механізмів впливу текстів, малюнків, усних висловлень тощо на тих осіб, яким вони адресовані, оскільки в експертному аналізі передусім повинні бути представлені сутнісні характеристики з позиції експерта таких явищ, як розпалення ворожнечі, нетерпимості, образа національної честі та гідності, розкрито механізми інформаційного та психологічного впливу оцінюваної події на індивіда й групу тощо. Тільки після цього можлива дальша досить об'єктивна характеристика самого досліджуваного матеріалу.

Крім того, з досвіду Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, у випадках учинення вбивств з національної, расової або релігійної ненависті, також має проводитись окремо лінгвістична та

психологічна експертизи [8, с. 163]. Властивістю лінгвістичної експертизи є наявність двох аспектів дослідження, які досліджуються в сукупності, кожен за своїм напрямом. Так, лінгвістичне дослідження спрямоване на виявлення при вчиненні злочину або при його готуванні якихось дій, у тому числі здатних спричинити розпалювання національної або релігійної ворожнечі, наявність негативних характеристик представників певної раси, національності чи релігії, а також смислової спрямованості висловлювань при вчиненні злочину. Психологічне дослідження спрямоване на визначення того, яким чином інформація, що містилася у висловлюванні, впливала на аудиторію, якій призначалася, і чи вона могла призвести до здійснення будь-яких дій, вияву негативних емоційних реакцій, здатних спрямувати на розпалювання національної або релігійної ворожнечі, принизити національну чи расову честь та гідність, образити релігійні почуття.

Висновки. Труднощі обрання правильної тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, обумовлені складним механізмом доведення мотиву злочину, неоднозначною правовою оцінкою дій винних, з відсутністю необхідного та достатнього криміналістичного забезпечення процесу розслідування цих злочинів. Основний арсенал тактичних прийомів при розслідуванні цього виду злочину має застосовуватися при проведенні таких слідчих дій, як огляд місця події, огляд трупа, допит підозрюваного, допит свідків та призначення експертизи (насамперед психологічної та лінгвістичної). Специфіка тактичних прийомів при проведенні означених слідчих дій полягає в потребі діяти обережно, застосовувати нетрадиційні версії та розробляти для допиту питання, які буде спрямовано на розкриття мотиву злочину. Надалі дослідження цієї тематики є перспективними з точки розу розкриття специфіки кожної з названих у цій статті слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних убивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141
2. Чумак Ю. Злочини на ґрунті ненависті на Слобожанщині: у 2015 році потерпали іноземці та «свідки Єгови» / Ю. Чумак [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://khpq.org/index.php?id=1454208438>
3. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. - 2010. - № 1 (17). - С. 174-177.
4. Дорош Л.В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя й здоров'я особи / Л.В. Дорош // Проблеми законності. - 2011. - Вип. 114. - С. 163-173.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 25-26, ст.131.
6. Галагуря Є.Л. Криміналістична характеристика умисних убивств -з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості / Є.Л. Галагуря // Право і безпека. - 2016. - № 2 (61). - С. 65-69.

7. Пазинич Т.А. Основні положення розслідування вбивств, що вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості / Т.А. Пазинич // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 4. – С. 259-263.

8. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості. Навчально-практичний посібник / За ред. І.М. Осика. – Київ, 2012 – 167 с.

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2017

Галагура Е. Л. Особенности тактики отдельных следственных (розыскных) действий при расследовании умышленных убийств по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости

Автором рассмотрена специфика тактики отдельных следственных (розыскных) действий при расследовании умышленных убийств по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Определено, что трудность избрания правильной тактики проведения отдельных следственных действий при расследовании преступлений этого вида, обусловлена сложной механизмом доказывания мотива преступления, неоднозначной правовой оценкой действий виновных, с отсутствием необходимого и достаточного криминалистического обеспечения процесса расследования этих преступлений. Автор отмечает, что особенность тактических приемов при проведении таких следственных действий как осмотр места происшествия, осмотр трупа, допрос подозреваемого, допрос свидетелей и назначение экспертизы состоит в необходимости действовать осторожно, применять нетрадиционные версии и разрабатывать для допросов вопросы, которые будут направлены на раскрытие мотива преступления.

Ключевые слова: мотив, нетерпимость, тактика расследования, осмотр места происшествия, обзор трупа, допрос.

Galagurya Ye. Features of Tactics of Investigative (Search) Actions in Investigation of Intentional Murders Caused by Racial, National or Religious Intolerance Motives

The author considers the specifics of the tactics of individual investigative (search) actions in the investigation of intentional murder on motives of racial, national or religious intolerance. It's determined that the difficulty in choosing the correct tactics of conducting separate investigative actions in investigating the crime of this type is due to the complex mechanism of motivation of the crime, ambiguous legal assessment of the actions of the guilty, and the lack of necessary and sufficient forensic provision of the investigation process for these crimes. The author observes that the peculiarity of tactical methods during conducting such investigative actions as review of the place of the event, review of the corpse, questioning the suspect, questioning witnesses and appointing an examination involves the need to act with caution, apply unconventional versions, and develop questions that will be aimed at disclosing the motive of the crime. In carrying out the review of the place of the event, it should be taken into account that the actions of the perpetrator were directed to the demonstration of the motive for the commission of the crime, or accompanied by actions or statements that declared the existence of a motive for national, racial or religious hatred or hostility. In carrying out the review of the corpse, the investigator must ensure that the victim (directly on the body and clothing) does not have special inscriptions, notes or other messages

indicating the national, racial or religious grounds for committing the crime. Depending on the responses of the suspect to the interrogation, the assessor's assessment depends on the objectivity and completeness of the testimony given to him, the prediction of the behavior of the interrogator in the course of further investigation, the decision on his participation in such complex emotional and psychological aspects of other investigative actions. In carrying out the examination, the study seeks to determine how the information contained in the statement influenced the intended audience, and whether it could lead to any action, the appearance of negative emotional reactions that could lead to incitement to national or religious hatred, humiliating national or racial honor and dignity, offending religious feelings.

Key words: motive, intolerance, tactics of investigation, review of the place of the event, review of the corpse, questioning.

УДК 343.985.2

**В. В. Коваленко,
А. С. Кудінов**

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ З МАГІСТРАЛЬНИХ ТРУБОПРОВОДІВ

Статтю присвячено особливостям тактики допиту осіб, які підозрюються у вчиненні крадіжки нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів. На основі аналізу матеріалів слідчої та судової практики виявлено типові недоліки, які допускаються при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. Надано функціональну класифікацію підозрюваних і запропоновано низку практичних рекомендацій з оптимізації процесу проведення допиту для досягнення найбільшої ефективності.

Ключові слова: допит, предмет допиту, тактика допиту, підозрюваний, крадіжка, нафта та нафтопродукти, магістральний трубопровід.

Постановка проблеми. Допит осіб, які підозрюються у вчиненні крадіжки нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів, є однією з ключових слідчих (розшукових) дій, притаманних початковому етапу розслідування, а отримані в результаті його проведення показання часто визначають перспективи та хід подальшого слідства. Криміналістичне значення цих показань полягає в тому, що вони є основою для висунення обвинувальної версії, а також головними джерелами при формулюванні обвинувачення; надають цілісне уявлення про скоєний злочин, тоді як інші докази містять лише окремі фрагменти скоєного протиправного діяння [6, с. 3].

Однак дослідження, що ми провели, свідчить, що результативність первинних допитів підозрюваних була вкрай низькою, а слідчі нерідко припускаються суттєвих помилок. Зокрема, аналіз слідчої та судової практики дозволив установити, що поверхневий та неповний допит мав місце в 59% випадків; не з'ясувалися потрібні питання в 26,4% випадків; під час допиту 2,4% осіб не використовувалися відомості, отримані в результаті проведення інших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Лише в 9,8% випадків допит було сплановано. Таким чином,

організаційні й тактичні недоліки допитів підозрюваних було виявлено в 90,2% випадків від загальної кількості допитуваних осіб.

Окреслені проблеми пов'язуються нами, перш за все, з недостатньою розробкою цих питань у спеціалізованій літературі. І хоча деякі положення тактики проведення вказаної слідчої (розшукової) дії під час розслідування злочинів, що вчинені у сфері нафтогазового комплексу розглянуто в працях Р.Г. Аксьонова та Б.В. Пімонова, В.А. Шепеля, Г.В. Крицьєва та ін. [1, с. 112-113; 4, с. 86; 7, с. 32-33; 8, с. 126-130], сформульовані ними пропозиції носять занадто загальний характер і, головне, не містять указівок на особливості проведення допитів саме під час розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів. Зазначене зумовлює необхідність більш докладного висвітлення цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні положення організації, тактики та психології допиту учасників кримінального злочинства загалом та осіб, які підозрюються у вчиненні будь-якої категорії злочинів зокрема, представлені творчим надбанням таких учених, як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, М.І. Порубов, О.Р. Ратінов, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько та ін. Їх здобутки виступають міцним фундаментом розробки прикладних аспектів тактики допиту підозрюваних у крадіжках нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення особливостей тактики допиту підозрюваних під час розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів.

Виклад основного матеріалу. Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, за фактами крадіжок нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів свідчать про те, що найчастіше на початковому етапі розслідування як підозрювані допитувалися такі категорії осіб:

1) яких було виявлено та затримано «на гарячому»:

– під час виготовлення та встановлення врізання або відводу від трубопроводу («врізчики», технічні працівники);

– під час безпосереднього вчинення крадіжки або під час спроби зникнути з місця події (технічні працівники, перевізники);

– у безпосередній близькості біля місця затримання вищевикладеної категорії осіб (члени груп спостереження або супроводження);

2) яких було встановлено та затримано:

– за інформацією, отриманою під час допиту вищезазначеної категорії осіб («врізчики», технічні працівники, члени груп спостереження або супроводження викраденого, організатор групи);

– слідчим або оперативно-розшуковим шляхом, за відсутності інформації про них з боку вказаної категорії осіб (особи, які можуть виконувати будь-яку роль у механізмі вчинення зазначеного злочину).

Як убачається з наведеного, у поле зору правоохоронців потрапляють так звані представники найнижчої ланки в злочинній схемі – виконавці злочину (технічні працівники, перевізники тощо), затримані «на гарячому» під час підготовки чи скоєння злочину. Узагальнення матеріалів

кримінальних проваджень свідчить, що у 87% випадків зазначена категорія осіб, не відмовлялася від дачі показань, визнавала свою провину у вчиненні злочину, а також висловлювала намір активно співпрацювати зі слідством. Однак досягнення такого «результату» призводить лише до негативних наслідків: слідчі поверхово описують повідомлювані підозрюваним факти, доказова база створюється недостатня. У багатьох випадках не беруться до уваги такі форми протидії розслідуванню, як намагання підозрюваного уникнути відповідальності за вчинення злочину в складі організованої групи (групи осіб), а також небажання назвати інших спілльників, які залишилися на свободі, що виявлялося в запереченні участі в скоєнні посягання інших осіб, утаюванні їх анкетних даних, ствердженнях, що вони йому невідомі, перекладенні всієї відповідальності на невстановлених осіб. Так само, у подальшому спостерігалася відмова підозрюваних від наданих раніше зізнавальних показань, а також їх часткова або повна зміна, у тому числі з мотивуванням про здійснення на них з боку слідчого, оперативних працівників різного роду впливу (психологічного, фізичного).

Зазначене нерідко ставало причиною не встановлення значущих для справи обставин, ускладнювало відшкодування збитків, а також було основною причиною виправдання підсудних за окремими епізодами злочинної діяльності через недоведеність їх участі в скоєнні кримінального правопорушення.

З огляду на викладене, для усунення вказаних недоліків пропонуємо:

1) допитувати осіб, які затримані «на гарячому» невідкладно, з використанням фактора раптовості, щоб ефективніше скористатися їх непередготовленістю до активної протидії на допиті.

Ефективність дії цього фактора пояснюється тим, що під час такого допиту підозрюваний ще необізнаний про тактичний задум слідчого, а також щодо доказів, які є в його розпорядженні, і тому він ще не встиг сформулювати лінію свого захисту та контрдоводи, реальної та вигаданої моделі події злочину [3, с. 304];

2) при визначенні черговості проведення допиту осіб треба застосовувати сучасні тактичні напрацювання практики та теорії допиту (з урахуванням досягнень психофізіології, психоаналізу тощо).

Практика свідчить, що нерідко на місці події вдається затримати декількох підозрюваних. Першочерговим завданням слідчого, у цьому контексті, є визначення послідовності проведення їх допиту, оскільки вже під час першого допиту існує можливість отримання доказів, значення яких важко переоцінити: саме вони є визначальною базою встановлення інших співучасників злочину, деталізації їх злочинних дій, конкретизації ролі й загалом формування адекватної моделі механізму злочину. При вирішенні поставленого питання недостатньо лише враховувати роль підозрюваного у вчиненні групового злочину та починати допит з учасників, які виконували другорядну роль при його вчиненні. Таку, загалом правильну рекомендацію, не завжди може бути застосовано, оскільки на момент першого допиту слідчому частіше за все невідома конкретна роль кожного

співучасника. Тому при вирішенні питання про послідовність допиту декількох підозрюваних слід виходити із сукупності достовірно встановлених обставин та з «урахуванням наявної про кожного з них оперативної-розшукової та слідчої інформації» [10, с. 136]. Окрім того, для правильного визначення черговості допиту декількох затриманих підозрюваних слід також додатково враховувати обставини про:

- особу підозрюваного, його психологічні властивості, наявність злочинного досвіду, судимості, практики спілкування з працівниками правоохоронних органів (перевага в першочерговому допиті надається співучасникові, який не має такого досвіду);

- роль підозрюваного у вчиненні злочину (швидше та легше надає показання учасник, який виконував вторинну роль у скоєнні злочину);

- наявність доказів участі підозрюваного у вчиненні групового злочину (чим очевидніше провина допитуваного, тим більше підстав очікувати отримання від нього правдивих показань) [2, с. 116];

3) формування предмета первинного допиту підозрюваного відповідно до алгоритму, розробленого наукою та апробованого практикою розслідування злочинів зазначеної категорії.

До типових помилок, яких припускаються слідчі в період підготовки та проведення допиту можна віднести ті, що пов'язані з визначенням переліку, формулюванням, а також установленням певної послідовності та черговості питань, які потрібно з'ясувати в підозрюваного. Ці помилки становлять особливу небезпеку, оскільки тягнуть за собою неправильність та неточність відтворення особою, яка допитується, інформації щодо предмета допиту.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень, а також спеціальної літератури показує, що слідчому треба бути націленим на з'ясування в підозрюваних таких обставин:

а) стосовно обставин скоєного злочину:

- джерело отримання інформації відносно: типу викраденої речовини (нафти або нафтопродукту), місцезнаходження магістрального нафто-, нафтопродуктопроводу, технологічного режиму його роботи; наявності та режиму здійснення охорони тощо;

- чи скоювала особа аналогічні крадіжки в минулому, якщо так, то з ким, скільки разів, з якого часу та протягом якого періоду;

- яким чином здійснювався взаємообмін інформацією між злочинцями;

- яким чином та ким було здійснено вривання чи прокладено відвід, пошкоджено запірні пристрої на вантузному колодязі, за допомогою яких саме технічних засобів та устаткування;

- у чому полягала підготовка до вчинення злочину;

- чи здійснювалася розробка плану злочину: ким, у якій формі, у який спосіб до виконавців доводилися функціональні ролі тощо;

- чи здійснювалося спостереження за обраною для вчинення крадіжки ділянкою трубопроводу, якщо так, то яким чином, ким, протягом якого часу та з якою метою;

- протягом якого часу реалізовувалися дії з підготовки, учинення та приховування злочину;

- яким чином він опинився на місці злочину, чи використовувався для цього автотранспорт, який саме, та хто ним керував;
- яких заходів було вжито для маскування злочину та знищення слідів;
- яка сума отриманого в результаті вчинення крадіжки доходу, яким чином його було розподілено між співучасниками, де зберігаються кошти;
- за яких погодних умов було вчинено злочин тощо;
- б) *стосовно викраденого майна та його місцезнаходження:*
  - у якій кількості було викрадено нафту чи нафтопродукти;
  - місця зберігання викраденого майна до його реалізації;
  - кому, коли й де збувалося викрадене майно, у яких формах проводився розрахунок за нього;
  - за якою ціною реалізовувалися викрадені нафта чи нафтопродукти, на яку загальну суму;
  - місцезнаходження викраденого майна на момент проведення допиту тощо;
- в) *стосовно співучасників скоєного злочину (організатора та інших членів угруповання):*
  - яка загальна кількість осіб займалася крадіжками, їх П.І.Б, прізвиська, прикмети, місце проживання та обставини знайомства;
  - яким чином було залучено допитуваного (інших осіб) до вчинення крадіжок;
  - у яких стосунках перебуває допитуваний з іншими членами групи;
  - хто виступив організатором злочину, яка його роль у вчиненні крадіжки;
  - яким чином здійснювалася попередня змова та розподіл ролей між співучасниками;
  - які дії скоював кожен зі співучасників;
  - ким було організовано збут викраденого майна, хто був присутній при цьому;
  - ким здійснювалася підготовка супровідних документів на вантаж, а також фіктивних документів, що посвідчують правомірне походження майна;
  - ким та яким чином проводився розподіл отриманих грошей між співучасниками тощо;
- г) *стосовно засобів та знарядь, що використовували злочинці при вчиненні злочину:*
  - яке устаткування використовувалося для крадіжки нафти, чи було його підготовлено заздалегідь: промислово-виробничого походження або саморобне;
  - які транспортні засоби використовували злочинці (тип, марка, модель, колір, державний номер тощо) для: перевезення викраденого майна, а також співучасників злочину, устаткування, потрібного для вчинення врізання та прокладення відводу;
  - належність транспорту, який використовували злочинці, певним особам та установам, а також його місцезнаходження на момент проведення допиту;
  - за допомогою яких технічних засобів здійснювалася координація дій злочинців та організація спілкування між собою (мобільних телефонів –

додатково з'ясовувати абонентські номери, ІМЕІ тощо, портативних радіостанцій – марка, обраний радіочастотний діапазон тощо), джерела їх придбання та місцезнаходження на момент проведення допиту;

– чи застосовувалися засоби маскування зовнішності, викраденого майна тощо, їх місцезнаходження на момент вчинення злочину тощо.

Безумовно, запропонований перелік питань не є вичерпним. Однак його можливо використовувати як орієнтир, та в разі потреби доповнювати чи скорочувати з урахуванням слідчої ситуації, особливостей допитуваної особи, та за наявності інших криміналістично значущих даних по справі. Також додатково слід урахувувати, що запитання виступають своєрідною інформацією про рівень професіоналізму слідчого, його розуміння поняття та предмета допиту. Тому в процесі допиту їх потрібно формулювати так, щоб вони не виступали в ролі інформації для допитуваного [5, с. 56];

4) застосовувати додаткові (поряд з протоколюванням) засоби фіксації показань підозрюваних у вчиненні зазначеного різновиду корисних посягань.

Одним з перспективних у цьому контексті напрямів є використання органами досудового розслідування технічних засобів – аудіо- та відеозапису, які дозволяють фіксувати невербальні прояви та зміни стану підозрюваного, а також сприяють наданню ними правдивих показань, викликають небажання змінювати або відмовлятися від них надалі. На жаль, практика використання зазначених технічних засобів під час розслідування, попри їх широку доступність в умовах сьогодення, є незначною. Нами не виявлено жодного факту їх застосування під час допиту. Проте фіксація показань підозрюваних за допомогою відеозапису має очевидні переваги:

– по-перше, він робить очевидною відсутність фактів фізичного або іншого впливу на допитуваного під час слідчої дії;

– по-друге, за відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності та наслідків психологічного впливу як з боку осіб, які проводять слідчу дію, так і присутніх при її проведенні;

– по-третє, за манерою мови й поведінки допитуваного можна зробити висновок про наявність або відсутність впливу на нього до початку слідчої дії, або про тимчасове його перебування в стані психічного розладу [9, с. 223];

– по-четверте, це дозволить отримати порівняльні зразки голосів для проведення експертних досліджень (у випадку наявності аудіозапису телефонних розмов підозрюваних), оскільки нерідко підозрювані відмовляються надати експериментальні зразки;

– по-п'яте, повторний перегляд відеозапису слідчим (із залученням відповідних спеціалістів), дозволить визначити моменти змінення емоційного стану допитуваного, відстежити невербальні прояви підозрюваного на поставлені запитання, поглянути на себе зі сторони для подальшого професійного удосконалення.

Наголосимо, що сьогодні органи досудового розслідування мають у своєму розпорядженні потрібну техніку в достатній кількості. У цих умовах відмова слідчого від проведення відеозапису допиту неминуче викликає під

час судового розгляду справи питання з боку захисту про «методи» здобуття правдивих показань допитуваного тощо;

5) діяти на випередження намаганням підозрюваних змінити в подальшому надані раніше показання.

Ця обставина передбачає оперативну організацію проведення негайної перевірки та підтвердження показань підозрюваних результатами інших слідчих (розшукових) дій (допити свідків, обшуки, тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий експеримент, проведення експертиз тощо), аби в разі зміни позиції співучасників вину їх усе ж було доведено;

6) широко застосовувати комплекси апробованих слідчою практикою тактичних прийомів.

Найбільш дієвими та такими, що забезпечують отримання слідчим найбільш повної та достовірної інформації про злочин під час розслідування корисливих посягань, які вчинюються групами осіб, а отже, з успіхом можуть бути застосовані й під час проведення допиту підозрюваних у справах про крадіжки нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів, є такі тактичні прийоми, як: використання позитивних якостей допитуваного¹; деталізація показань²; пред'явлення доказів; створення перебільшеної уяви про обсяг доказів у слідчого; вибіркового ознайомлення з показаннями інших співучасників; використання наявного або розпалювання неіснуючого конфлікту в групі; «допущення легенди»; непрямого допиту тощо. Ураховуючи, що більшість із зазначених тактичних прийомів детально розглянуто у відповідній спеціальній літературі, окремо зупиняти свою увагу на них ми не будемо;

7) для подолання труднощів, пов'язаних з незнанням слідчими спеціальної термінології, що позначає процес транспортування нафти та нафтопродуктів магістральним трубопровідним транспортом, а також для надання допомоги у формулюванні та постановці запитань підозрюваному, оцінці отриманих під час допиту відомостей тощо рекомендовано залучати до проведення допиту як спеціаліста, працівника нафтотранспортного підприємства.

Висновки. Безумовно, наведені рекомендації не вичерпують усього різноманіття особливостей, притаманних тактиці допиту підозрюваних у провадженнях про крадіжки нафти та нафтопродуктів з магістральних трубопроводів. Однак їх урахування в процесі проведення допиту дозволить значно підвищити результативність допитів підозрюваних на початковому етапі розслідування.

---

¹ Незважаючи на те, що результативність такого тактичного прийому на сьогодні є невисокою, він може дати дієвий ефект за умови застосування в сукупності з такими тактичними прийомами, як деталізація показань, «допущення легенди», пред'явлення доказів.

² Застосування цього тактичного прийому більш ефективно впливає на підозрюваного, коли супроводжується задуванням слідчого про можливість сучасних судових експертиз, які будуть проведені задля перевірки цих показань.

Використані джерела:

1. Аксенов Р.Г. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений в сфере оборота нефти и нефтепродуктов / Аксенов Р.Г., Пимонов Б.В. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 200 с.
2. Васильев А.Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А.Н. Васильев, Л.М. Карнеева. – М.: Юрид. лит., 1970. – 208с.
3. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.
4. Крицьев Г.В. Оперативна обстановка в нафтовій галузі стабілізується / Г.В. Крицьев // Слідча практика: збірник / МВС України, Гол. слідче упр.; [укл., відп. ред. П.В. Коляда]. – К.: УВПД ГПІ МВС України, 2009. – С. 78–87.
5. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: учеб. пособие / В.Г. Лукашевич. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1989. – 88 с.
6. Романюк В.В. Особенности допроса отдельных участников уголовного судопроизводства при расследовании организации преступного сообщества / В.В. Романюк // Российский следователь. – 2006. – № 10. – С. 2–4.
7. Стринатко Ю.Д. Щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням нафтогазопродуктів, викрадення нафти та газового конденсату шляхом «урізки»: методичні рекомендації / Ю.Д. Стринатко, О.В. Денисенко, Ю.О. Левченко / ГСУ МВС України, Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2006. – 44 с.
8. Шепель В.А. Расследование краж нефтепродуктов, совершаемых при их хранении и транспортировке: дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.А. Шепель. – Омск, 2004. – 228 с.
9. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. Т.В. Аверьяновой, В.Ф. Статкуса. – М.: Право и Закон, 2003. – 450 с.
10. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности: прак. пособие / Н.П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2002. – 172 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2017

Коваленко В. В., Кудинов А. С. Особенности тактики допроса подозреваемых при расследовании краж нефти и нефтепродуктов из магистральных трубопроводов

Статья посвящена тактике допроса лиц, подозреваемых в совершении кражи нефти и нефтепродуктов из магистральных трубопроводов. На основе анализа материалов следственной и судебной практики выявлены типичные недостатки, которые допускаются при производстве данного следственного (розыскного) действия. Дана функциональная классификация подозреваемых и предложен ряд практических рекомендаций по оптимизации процесса проведения допроса для достижения наибольшей эффективности. Предложено использовать органами досудебного расследования во время допроса научно-технических средств аудио- и видеозаписи, которые позволяют фиксировать невербальные проявления и изменения состояния подозреваемого, а также содействуют даче ими правдивых показаний. С целью преодоления трудностей, связанных с незнанием следователем специальной терминологии, обозначающей процессы транспортировки нефти и нефтепродуктов по магистральным трубопроводам, а также для оказания помощи в формулировании и постановки

вопросов допрашиваемому, оценки полученных показаний и т.п. рекомендовано привлекать для участия в допросе, в качестве специалиста, сотрудника нефтетранспортного предприятия.

Ключевые слова: *допрос, предмет допроса, тактика допроса, подозреваемый, кража, нефть и нефтепродукты, магистральный трубопровод.*

Kovalenko V., Kudinov A. Features of Tactics of Interrogation of Suspects at Investigation of Oil and Oil Products Thefts from Main Pipelines

The article is devoted to the tactics of interrogation of persons suspected of theft oil and oil products from main pipelines. Based on the analysis of the materials of the investigative and judicial practice, typical shortcomings that are allowed in the production of this investigative action are revealed: superficial and incomplete interrogation; not finding out the necessary questions; not use during the interrogation of information obtained as a result of other investigative actions and operational-search activities.

The functional classification of the suspects is given, in particular: persons who were detained "on the hot"; persons established by investigative and operationally search methods.

A number of practical recommendations have been proposed to optimize the interrogation process for achieving the greatest effectiveness: to interrogate persons detained "hot" without delay, using the surprise factor, in order to more effectively take advantage of their unpreparedness to actively counteract the interrogation; when determining the order of interrogation of persons, to apply modern tactical practices of practice and the theory of interrogation (taking into account the achievements of psychophysiology, psychoanalysis, etc.); to form an object of primary interrogation of a suspect in accordance with an algorithm developed by science and approved practice of investigating crimes of this category; to use additional means (along with logging) of fixing the testimony of suspects in committing such a type of useful attacks; to act in advance of the attempt of suspects to change the testimony given earlier; widely use complexes tested by the investigative practice of tactical techniques; to involve in interrogation, as a specialist, an employee of an oil transportation enterprise.

Key words: *interrogation, the subject of interrogation, tactics of interrogation, suspect theft petroleum and petroleum products, main pipeline.*

УДК 343.1-047.22

В. В. Коновалов

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто процесуальні форми використання спеціальних знань в кримінальному провадженні. Закцентовано увагу на недостатньому законодавчому забезпеченні права сторони захисту на залучення спеціалістів при збиранні доказів, а також їх використання при прийнятті судового рішення. Запропоновано внести зміни до кримінального процесуального законодавства, які будуть направлені на розширення гарантій дотримання засад рівності та змагальності сторін у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: *спеціаліст, спеціальні знання, форми використання знань, гарантії прав учасників процесу.*

Постановка проблеми. Питання щодо використання спеціальних знань у процесі розкриття й розслідування злочинів досліджується не одним

поколінням криміналістів. Проте з прийняттям у 2012 році нового кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) воно отримало додатковий імпульс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти участі спеціаліста в кримінальному провадженні досліджували Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. І. Гончаренко, В. О. Коновалова, А. Я. Павліашвілі, М. В. Салтєвський, М. Я. Сєгай та інші вчені.

Формування цілей. Метою статті є аналіз сучасного стану використання спеціальних знань в умовах розширення демократичних засад кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Серед основних пріоритетів чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) було, зокрема, максимально демократизувати процес кримінального судочинства, здійснити законодавче забезпечення охорони прав і свобод учасників процесу, сприяти розширенню використання наукових знань під час досудового розслідування та судового розгляду сторонами кримінального провадження.

Ступінь юридичної захищеності особи в суспільстві, розвиненість правових механізмів забезпеченості її законних інтересів належать до найважливіших показників його цивілізованості й демократичності [1, с.125].

Охорона прав, свобод та законних інтересів у конкретному кримінальному провадженні можливі тільки за умови незалежності, неупередженості та високої фахової підготовки відповідних суб'єктів правозастосування. Вимога компетентності (фахової підготовленості) узагалі не визначається КПК, хоча, при цьому, є визнаною нормою міжнародного права. Загальна декларація прав людини 1948р. (ст.8) та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966р. (ст.14) закріплює право кожного на розгляд його справи компетентним судом. Таким чином, виконання завдань кримінального провадження можливе тільки за умови, що воно буде здійснюватися спеціалістами, які мають належний рівень професійної підготовки [2, с.83].

Розкриття й розслідування злочину неможливе без використання спеціальних наукових знань. Спеціальні знання в кримінально-процесуальному значенні – це знання в науці, техніці або мистецтві, які застосовуються для отримання доказової інформації спеціально підготовленими особами й повинні інтерпретуватись як такі, що не відносяться до юридичних.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК).

Сторони кримінального провадження можуть залучати спеціаліста *під час досудового розслідування* для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) (ч. 1, 2 ст. 71 КПК).

Сторони кримінального провадження мають право *під час судового розгляду* заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги (ч. 3 ст. 71). Тобто під залученням спеціаліста, очевидно, треба розуміти як надання консультацій і безпосередньої технічної допомоги, так і інші форми використання таких спеціальних знань, як проведення ревізій, перевірок, обстежень, досліджень, про які законодавець згадує в нормах КПК та ті, на які немає посилання в нормах, але які використовуються в практичній діяльності правоохоронних органів.

Поділяючи використання знань спеціаліста в залежності від стадії кримінального провадження (досудове розслідування й судовий розгляд) законодавець визначає й форми їх використання:

1) *надання консультації* спеціалістом – під час досудового розслідування й судового розгляду (ч.1 ст. 71 КПК);

2) *надання безпосередньої технічної допомоги* (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) – під час досудового розслідування при залученні спеціаліста сторонами кримінального провадження й під час судового розгляду судом (ч. 2 ст. 71 КПК);

3) *використання пояснень і допомоги* спеціаліста – під час судового розгляду за клопотанням сторони кримінального провадження (ч.3 ст.71 КПК).

У кримінальному процесі зіштовхуються полярні інтереси, різні погляди слідчого й адвоката на одні й ті ж само факти, відбувається “боротьба думок”, суджень, уявлень. З прийняттям нового КПК значних змін зазнала процедура доказування, що в умовах реалізації засад змагальності та диспозитивності набуло особливого значення. Одним з найбільш неоднозначних питань у цій сфері залишається питання збирання доказів.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів через проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій (ч.2 ст.93 КПК).

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів через витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також *через здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів* (ч.3 ст.93 КПК).

Неоднозначно тлумачиться право сторони захисту на використання спеціаліста при збиранні доказів. За КПК сторона захисту може (без дозволу й згоди на це слідчого, прокурора) отримувати консультації спеціаліста під час досудового розслідування, отримувати на цьому етапі кримінального провадження безпосередню технічну допомогу спеціаліста.

Так, наприклад, для огляду місця події дорожньо-транспортної пригоди, при якій було заподіяно потерпілим тяжких тілесних ушкоджень, слідчий залучив спеціаліста для надання допомоги в складанні схеми ДТП. Водій автомобіля, за участю якого відбулася дорожньо-транспортна пригода, як потенційний винуватець і відповідно потенційна сторона захисту (у процесуальному сенсі), повинна мати право залучити спеціаліста в галузі дорожнього руху та експлуатації транспорту якому він буде довіряти більше аніж тому спеціалістові, якого залучив слідчий для огляду ДТП. За законом сторона обвинувачення й сторона захисту повинні мати рівні права в збиранні доказів, що підтверджують вину підозрюваного і що її спростовують. Тому при огляді ДТП за участю спеціалістів правоохоронних органів, зокрема, інспекторів-криміналістів національної поліції, судових експертів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів при Головних Управліннях Національної поліції в областях, логічно було б залучати для огляду події спеціалістів, які не мають корпоративних інтересів з правоохоронними органами, що будуть вести кримінальне провадження, аби забезпечити можливість стороні захисту (потенційному винуватцеві, підозрюваному, учасникові події) самотійно залучати для участі в огляді місця події незалежного спеціаліста.

У реальному вимірі участь в огляді ДТП двох спеціалістів, від сторони обвинувачення й сторони захисту, поки важко уявити. Хоча така ситуація загалом не суперечить КПК. Закон вимагає заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень тільки під час судового розгляду. На досудовому слідстві сторони кримінального провадження необмежені в праві використовувати знання та навички спеціалістів, отримувати від них допомогу.

Під час проведення слідчих дій сторона захисту залежить від позиції сторони обвинувачення (слідчого). Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється через подання слідчому, прокуророві відповідних клопотань. (ч. 3 ст. 93 КПК). Реалізація стороною захисту на практиці такого права є проблематичною. Як свідчить практика, у більшості такі клопотання не задовольняються, і не тому, що вони є безпідставні або невмотивовані, а тому, що проведення цих дій займатиме певний час, а слідчий або обмежений терміном розслідування справи, або проведення цих дій невігідно слідству [3, с. 6]. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання стороні захисту, потерпілому у виконанні будь-яких процесуальних дій повинна виноситися вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй (ч. 2 ст. 220 КПК). У цьому випадку ідеться про ініціювання стороною захисту проведення слідчих дій і прогнозовану поведінку слідчого.

Інша справа – залучення стороною захисту спеціаліста, якому сторона довіряє й увєнена в його об'єктивності, компетентності, фаховості, що відповідає принципам міжнародного права (про які згадувалось вище) в процесі проведення слідчої дії, або іншої процесуальної дії. Процесуальних

підстав для заборони такого залучення спеціаліста на етапі досудового розслідування не існує. Складнощі виникають у тому, чи зможе сторона захисту, потерпілий оперативно знайти такого спеціаліста. Офіційних агенств, громадських організацій, які мали б у своєму штаті спеціалістів з різних галузей знань і яких можна залучати до участі в слідчих чи інших процесуальних діях широкому загалу населення невідомі. Порядок залучення стороною захисту спеціаліста при проведенні слідчої дії КПК теж не регламентує.

У КПК передбачені такі випадки залучення спеціалістів у процесі досудового розслідування:

– ч. 1 ст. 226 – допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря;

– ч. 8 ст. 228 – при пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти;

– ч. 1 ст. 236 – з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів;

– ч. 3 ст. 237 – з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів;

– ч. 2 ст. 240 – за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста;

– ч. 2 ст. 241 – освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, у разі потреби, за участі судово-медичного експерта або лікаря;

– ч. 1 ст. 245 – у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною, яка звернулася за проведенням експертизи або здійснюється за дорученням суду залученим спеціалістом;

– ч. 1 ст. 266 – дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів, у разі необхідності здійснюється за участю спеціаліста;

– ч. 9 ст. 232 – хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної в режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. Законодавець не згадує про залучення при цьому спеціалістів, хоча очевидно, що організувати проведення допиту, упізнання в режимі відеоконференції без допомоги спеціаліста слідчому чи судді вкрай складно.

Крім залучення спеціалістів при проведенні слідчих дій, вони можуть залучатися при проведенні *інших процесуальних дій*, а також *інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів*.

Значну допомогу може надати спеціаліст, наприклад, в оцінці висновку експерта. На перший погляд один з таких найпоширеніших експертних досліджень, що проводяться при кримінальних провадженнях як дактилоскопічна експертиза, потребує дуже серйозної оцінки на предмет, скажімо, дотримання вимог закону при виявленні, вилученні слідів рук на місці події, їх направлення на експертизу й дотримання експертом методик

їх дослідження, а також оцінки й значення висновків дактилоскопічної експертизи для кримінального провадження (у доказуванні вини тощо).

У літературі з питань використання знань спеціаліста в кримінальному провадженні зазначалося, що процесуальний закон ніяк не регламентує використання консультацій чи пояснень спеціалістів. Тобто повинен слідчий, суд брати їх до уваги, чи взагалі не звертати на них увагу. Зокрема, суд під час дослідження доказів має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань (ч.1 ст. 360 КПК). Проте КПК не зобов'язує суд реагувати на надані спеціалістом консультації чи пояснення. Якщо непогодження з висновком експерта повинно бути вмотивованим у відповідній постанові, ухвалі, вироку суду (ч.10 ст. 101 КПК), то непогодження з поясненням спеціаліста не має наслідків. При такій ситуації слідчий чи суд довільно на власне бачення ставиться до спеціальних (а в переважній більшості - наукових) знань. На наш погляд, це не сприяє запобіганню упередженого ставлення слідчого й суду, не сприяє законодавчому забезпеченню дотримання прав і законних інтересів сторони захисту в кримінальному провадженні.

Висновки. Використання спеціальних знань при розкритті й розслідуванні злочинів потребує більш детальної законодавчої регламентації. Передусім потребує правових гарантій можливість використання спеціальних знань стороною захисту на всіх стадіях кримінального провадження. По-друге, доцільними є вимоги до суду щодо обов'язкового мотивування відмови, що стосується врахування пояснень, консультацій, наданих спеціалістом, залученим стороною захисту.

Використані джерела:

1. Шило О. Професійний захист як гарантія забезпечення прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві. / О. Шило, О. Капліна. // Вісник Академії правових наук України. - 2003. - № 1 (32). - С. 125-134

2. Удалова Л. В. Кримінальний процесуальний кодекс України - новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. / Л.Удалова, В.Рожнова. // Право України: юрид. журн. 2013. - № 11. - С. 80-87.

3. Васильчук Я. О. Науково-практичний коментар КПК України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / Я.О.Васильчук та ін. - К. «Центр учбової літератури» - 2015. - 696 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2017

Коновалов В. В. Отдельные вопросы участия специалиста в уголовном производстве

В статье рассматриваются процессуальные формы использования специальных знаний в уголовном производстве. Акцентируется внимание на отсутствии законодательного обеспечения права стороны защиты на привлечение специалистов для собирания доказательств, а также их использования в принятии судебного решения. Предлагается внести изменения в криминальное процессуальное законодательство, направленные на то, чтобы

увеличить гарантии соблюдения основ равноправности и состязательности сторон в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: *специалист, специальные знания, формы использования специальных знаний, гарантии прав участников процесса.*

Konovalov V. Some Aspects of Specialist's Participation in Criminal Proceedings

The present article deals with forms of action about using of special knowledge in criminal proceeding. Pay special attention to deficiency of law-making assurance of law of protection side to the involvement of scholars for the collecting evidences and also it's using in performance of a judicial case. There is provided to alter in procedural criminal legislation which are aimed at growth of obligations, adherence principles of equality of humans and adversarial principle of litigators in criminal matter.

If there is possibility of repeating construction without special knowledge during collecting evidences, it will qualify right of defense team to get advisory opinion and technical assistance from expert in criminal procedure.

There is a good reason to consider a constitute of agency, social organization and other structures of independent specialists from different branches of knowledge for assignation sufficient, vocational assistance in coherence with international law to the participants in criminal proceedings.

Key words: *scholar, special knowledge, precedent of using special knowledge, guarantee of the rights of trials participant.*

УДК 343

**В. В. Лисенко,
О. В. Лисенко**

УСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ ОСІБ, ОГОЛОШЕНИХ У РОЗШУК, ЯК САМОСТІЙНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті розглянуто сучасний стан щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, а також головні проблеми в його організації правоохоронними органами.

Ключові слова: *розшук підозрюваного, обвинуваченого; підстави здійснення розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду; організація розшуку підозрюваного, обвинуваченого; недоліки організації розшуку осіб; оперативно-розшукове забезпечення встановлення осіб, оголошених у розшук.*

Постановка проблеми. Щорічно в Україні оголошується в розшук значна кількість осіб, які переховуються від слідства та суду, що в більшості випадків призводить до призупинення досудового розслідування чи розгляду справи в суді та унеможливає притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення. У 2014 р. правоохоронними органами України було оголошено розшук більше 35 тис. осіб, які переховувалися від слідства та суду, зокрема: 461 особа, яка вчинила вбивство, 694 – тяжкі тілесні ушкодження, 116 – зґвалтування, 825 – розбоїв та 1658 – грабежів [1]. Практика свідчить, що окремі особи правоохоронними органами розшукуються протягом багатьох років (10 років і більше).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що окремі аспекти організації та проведення розшуку підозрюваних, обвинувачених знайшли відображення в наукових дослідженнях, зокрема й дисертаційних роботах [2-4], залишається невирішеною низка проблем, яка ускладнює роботу правоохоронних органів щодо безпосереднього здійснення розшуку таких осіб.

Формування цілей. Метою статті є спроба усунення низки проблем з організації розшуку, удосконалення оперативно-розшукового забезпечення пошуку таких осіб, виокремлення та аналізу складових криміналістичного забезпечення цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Переховування осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, від органів досудового розслідування та суду спрямоване на уникнення кримінальної відповідальності та покарання за вчинене діяння, відтермінування можливості проведення досудового розслідування або закінчення строків давності притягнення їх до кримінальної відповідальності тощо.

Проблема організації розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, є багатоаспектною й полягає, з однієї сторони, у недоліках чинного кримінального процесуального законодавства. З іншої сторони, збільшення кількості осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, пов'язано з недосконалим рівнем організації діяльності правоохоронних органів, високим рівнем корупції судової системи тощо. У більшості випадків щодо осіб, які переховуються від органів досудового розслідування перед судом ставилося питання про застосування до них запобіжного заходу тримання під вартою, але з різних причин до таких осіб було застосовано інші запобіжні заходи [5].

Здійснення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, є самостійним та специфічним напрямом діяльності правоохоронних органів. Цей напрям має характерні завдання, які відрізняються від діяльності щодо виявлення, розкриття злочинів, установлення й доведення участі конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Крім зазначеного вище, завдання розшуку осіб досягаються специфічними засобами, які відрізняються від інших дій під час кримінального провадження тим, що мають спрямування щодо встановлення конкретного місця знаходження розшукуваної особи, затримання такої особи та доставляння її до місця проведення досудового розслідування чи суду. Специфічним у цьому напрямі є також те, що таку діяльність можуть здійснювати самостійно як слідчі, так і оперативні підрозділи, чи спільними діями зазначених вище підрозділів. Тому можуть бути виділені самостійні напрями діяльності з розшуку осіб: розшукова робота слідчого; розшукова робота оперативних підрозділів; спільна діяльність слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місця перебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та ухиляються від кримінальної відповідальності.

Не вдаючись до наукової дискусії стосовно визначення діяльності з розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та

суду [6], таку діяльність можна розглядати як комплекс заходів процесуального, оперативно-розшукового, оперативно-технічного, організаційного та криміналістичного характеру, які спрямовані на встановлення конкретного місця знаходження особи, що оголошена в розшук та переховується від органів досудового розслідування й суду.

Розшукова робота слідчого може здійснювати лише в рамках кримінального провадження, керуючись положеннями кримінального процесуального законодавства. Так, слідчий, виходячи з положень ст. 281 КПК України, оголошує розшук підозрюваного, коли його місцезнаходження невідоме, через винесення відповідної постанови. Такий же розшук може бути оголошено прокурором як процесуальним керуючим та доручений проведенням слідчому. У такому разі слідчий для здійснення розшуку осіб: надсилає запити, організовує проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на встановлення місця знаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування. Слідчий також, на підставі положень ст. 41 КПК України, може доручити оперативним підрозділам проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за письмовим дорученням, спрямованих на встановлення місця перебування таких осіб. Розшукова робота слідчого розглядається як самостійний напрям його діяльності, що може проводитися лише в рамках кримінального провадження і з використанням інструментарію, наданого кримінальним процесуальним законодавством.

Певну специфіку має розшук осіб оперативними підрозділами правоохоронних органів. Такий розшук може здійснюватися через виконання окремих доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні на підставі положень ст. 41 КПК України. Фактично в такому разі організацію розшуку осіб, які переховуються, очолює слідчий, доручаючи оперативним підрозділам здійснення заходів, спрямованих на встановлення таких осіб. Тобто в такому разі варто говорити про спільну діяльність слідчих та оперативних підрозділів, які в рамках кримінального провадження здійснюють заходи щодо встановлення місця перебування підозрюваних, оголошених слідчим, прокурором у розшук.

Специфічним видом розшуку підозрюваних, які переховуються від органів досудового розслідування, є доручення слідчим, прокурором, на підставі положень ч. 3 с. 281 КПК України, проведення такого розшуку оперативним підрозділам. Підстави, особливості виконання доручення та зміст безпосереднього розшуку осіб у таких випадках кримінальним процесуальним законодавством не регламентовано. Законодавством визначено лише можливість надання оперативним підрозділам такого доручення слідчим чи прокурором.

Установлення місця знаходження розшукуваних осіб оперативними підрозділами, у разі його доручення слідчим чи прокурором на підставі положень ч. 3 с. 281 КПК України, на нашу думку, має здійснюватися з

використанням інструментарію, визначеного положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та кримінального процесуального законодавства.

У тих випадках, коли слідчий (прокурор) доручає проведення розшуку підозрюваного оперативним підрозділам на підставі ч. 3 ст. 281 КПК України й не зупиняє досудового розслідування, оперативні підрозділи у своїй діяльності можуть використовувати можливості проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого, спрямованих на встановлення місця знаходження осіб, що розшукуються. Крім зазначеного вище, оперативні підрозділи в таких випадках, виходячи з положень Закону України «Про оперативну розшукову діяльність», можуть здійснювати комплекс заходів оперативно-розшукового характеру для розшуку підозрюваного, який переховується від органів досудового розслідування. Зазначене вище не суперечить положенням ст. 41 КПК України, оскільки цією статтею визначено можливість здійснення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій лише за дорученням слідчого чи прокурора.

На підставі положень п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділи, які здійснюють оперативно розшукову діяльність зобов'язані: «виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду й запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів». Тобто цей напрям з розшуку підозрюваних варто розглядати як самостійну діяльність оперативних підрозділів щодо встановлення місця перебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, ухиляючись від відбування кримінального покарання. Підтвердженням цьому можуть бути випадки зупинення досудового розслідування (ст. 280 КПК України) та доручення слідчим, на підставі ч. 3 ст. 281 КПК України, оперативним підрозділам проведення розшуку підозрюваного. У такому разі для оперативних підрозділів правомірним є застосування механізму розшуку осіб, визначеного положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності (п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання та осіб безвісти відсутніх. Окрім зазначеного вище, п. 1 ч. 1 ст. 9-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачена можливість ведення оперативно-розшукових справ щодо осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання (до їх установлення або розшуку). Специфіка цього напрямку діяльності правоохоронних органів полягає в тому, що такий розшук оперативними підрозділами правоохоронних

органів може здійснюватися на етапі досудового розслідування, судового розгляду, виконання судових рішень.

Самостійним і специфічним напрямом діяльності оперативних підрозділів є розшук обвинуваченого, який переховується від суду. Підстави його здійснення регламентовані ст. 335 КПК України, де передбачено зупинення судового провадження щодо обвинуваченого, який ухиляється від суду до його безпосереднього розшуку. Оголошення такого обвинуваченого в розшук здійснюється на підставі ухвали суду та доручення його проведення слідчому та/або прокуророві. Аналіз положень ст. 335 КПК України ставить окремі запитання до механізму їх реалізації щодо розшуку слідчим обвинуваченого, який переховується. Незрозумілим є, яким чином і в рамках якого кримінального провадження слідчий буде здійснювати розшук обвинуваченого, який переховується від суду. Такий розшук може здійснюватися лише оперативними підрозділами й лише в рамках, визначених положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Суд може доручити проведення розшуку обвинуваченого прокуророві, який так само, на підставі положень ч. 1 ст. 6 та п. 4 ч. 3 ст. 14 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", у межах своєї компетенції, може давати письмові вказівки про проведення оперативно-розшукових заходів для розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісти відсутніх (зниклих).

Не всі правоохоронні органи, які відповідно до положень ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" наділені правом здійснення оперативно-розшукової діяльності, застосовують спеціальні заходи щодо розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду. Такими є, зокрема, відповідні підрозділи Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України, податкової міліції (відповідні підрозділи Державної фіскальної служби України (ДФС України), Служби безпеки України у сфері своїх повноважень.

Організація безпосередньої розшукової діяльності регламентується відомчими нормативними актами, у більшості випадків з обмеженням доступу користування. Так, підрозділи Національної поліції України, зокрема, здійснюють відповідні заходи щодо розшуку осіб на підставі положень наказу МВС України "Про затвердження Інструкції з організації розшуку осіб органами внутрішніх справ України" № 765 ДСК від 29.07.2002 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16 серпня 2002 року за № 676/6964). Існують спільні відомчі документи окремих правоохоронних органів, які визначають особливості взаємодії щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду.

Відсутність єдиного інформаційного банку щодо здійснення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду створює ситуацію неузгодженості дій окремих правоохоронних органів у його організації. Результати узагальнення практики розслідування кримінальних правопорушень свідчать про відсутність дієвої взаємодії та належного обміну

інформацією між окремими правоохоронними органами про осіб, які розшукуються. Нерідко одна й та ж особа паралельно розшукується декількома правоохоронними органами. Зазначене вище впливає на ефективність розшукових заходів і не в усіх випадках сприяє досягненню завдань кримінального провадження.

Закон України "Про оперативну розшукову діяльність" надає достатньо широкі можливості оперативним підрозділам під час здійснення розшуку осіб у разі доручення його проведення слідчим чи прокурором. Оперативні підрозділи отримують інформацію про осіб, які переховуються, з різноманітних джерел. Такими джерелами можуть бути: комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення конкретного місця перебування осіб, що розшукуються, встановлення зв'язків їх спілкування та осіб, які можуть переховувати таких осіб; опитування осіб, які можуть володіти інформацією про осіб, що розшукуються: подружжя, батьки, родичі, друзі, знайомі, колеги по роботі, навчанні, відпочинку, захопленні тощо; використання оперативними підрозділами в розшуковій роботі можливостей гласних і негласних штатних та позаштатних працівників та конфіденційного співробітництва; використання контент-аналізу відкритих джерел інформації, що не потребують спеціальних судових дозволів, та мають відкритий доступ для всіх бажаючих; спеціальні інформаційні пошукові системи, створені для обліку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісти зниклих та здійснення їх безпосереднього розшуку; інформаційно-пошукові системи правоохоронних органів щодо окремих фактів, що стосуються конкретного громадянина та містять інформацію щодо різноманітних подій (фактів); інформаційно-пошукові системи контролюючих органів, що містять інформацію щодо конкретних осіб, яка не пов'язана з учиненням злочинів, але з використанням якої можливо встановлення місця перебування особи, яка оголошена в розшук та розшукується; інформація інших державних органів: а) Державна міграційна служба України (ДМС): відомості, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи спеціальний статус; б) Адміністрація Державної прикордонної служби України (АДПС): відомості про осіб, які перетнули державний кордон України; відомості про осіб, які порушили правила перетинання державного кордону України; в) Міністерство юстиції України: відомості про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців) тощо.

Оперативними підрозділами правоохоронних органів, за дорученням слідчого чи прокурора, діяльність щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування чи суду, здійснюється в рамках оперативно-розшукових справ. Підставою для заведення такої оперативно-розшукової справи є доручення слідчого чи прокурора про проведення заходів з розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування чи суду.

Практика розслідування злочинів викриває багато проблемних питань щодо організації розшуку з точки зору застосування кримінального процесуального законодавства. Це стосується, зокрема, проблем обрання запобіжного заходу в разі фактичного встановлення місця знаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, неможливість розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного (окрім осіб, оголошених у міжнародний розшук (ч. 6 ст. 193 КПК України) тощо.

Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 188 КПК України), певною мірою, вирішує цю проблему, надаючи прокуророві, слідчому, за погодженням з прокурором, право звернутися з відповідним клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого для приводу його й розгляду питання щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Однак виникають проблеми щодо обмеження терміну дії такого дозволу на затримання, а також особливостей переміщення (етапування) затриманої особи в разі її затримання поза територією проведення досудового розслідування.

Важливим та дискусійним питанням щодо оголошення розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду, є питання наявності доказової інформації про фактичне переховування таких осіб. Положеннями ст. 281 КПК України не визначається необхідності слідчого щодо обов'язкового збору доказів та іншої інформації, що свідчать про фактичне переховування конкретної особи від органів досудового розслідування. Однак визначення в нормі Закону положень про те, що «якщо ... місцезнаходження підозрюваного невідоме» необхідно розцінювати як результат того, що слідчим, самостійно чи через доручення оперативним підрозділам, виконано комплекс заходів процесуального, оперативного-розшукового характеру для встановлення обставин переховування особи від органів досудового розслідування. Тобто слідчий збирає інформацію про те, що особа фактично переховується від органів досудового розслідування або місцеперебування її не встановлено. Про зазначені вище обставини може свідчити те, що особа не з'являється за викликами до органів досудового розслідування; за місцем реєстрації чи фактичного проживання не перебуває; не з'являється за місцем роботи (навчання, лікування тощо); відсутність інформації про надходження такої особи до травматологічних пунктів, моргів; відсутність особи на стаціонарному лікуванні в лікувальних закладах; відсутність особи за місцем проживання сім'ї, батьків, друзів тощо.

Висновки. Організація розшукової роботи в практиці правоохоронних органів свідчить про наявність ще низки проблемних питань, які потребують додаткового аналізу та відповідного наукового забезпечення. Розшукова робота має бути одним з пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів з відповідним процесуальним забезпеченням. Кримінальний процесуальний кодекс України має містити окрему главу, присвячену особливостям розшуку осіб (підозрюваних, обвинувачених, засуджених), з чіткою регламентацією діяльності як слідчих, так і оперативних підрозділів.

Використані джерела:

1. Узагальнення обґрунтованості зупинення досудового розслідування в кримінальних провадженнях, коли підозрюваний переховується від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме за 12 місяців 2014 року. Лист Головного слідчого управління МВС України, № 13/4/1-122 від 31.01.2015.
2. Дунаєва А. В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / А. В. Дунаєва; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 285 с.
3. Захарченко О. В. Діяльність слідчого з розшуку та встановлення місцезнаходження обвинуваченого: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / О. В. Захарченко // Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 203 с.
4. Наливайко Є. О. Процесуальна діяльність слідчого по розшуку підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме. – дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. - Київ, 2014. – 200 с.
5. Втікача-фігуранта «газової справи» оголошено в розшук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/novyny/vtikacha-figuranta-gazovoyi-spravy-ogolosheno-u-rozshuk>.
6. Комісарчук Ю. А. Поняття та правова природа розшуку / Ю. А. Комісарчук // Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 5 грудня 2014 року. – С. 92 – 94.

Стаття надійшла до редколегії 09.05.2017

Лысенко В. В., Лысенко Е. В. Установление места нахождения лиц, объявленных в розыск, как самостоятельное направление деятельности правоохранительных органов

В статье рассмотрено современное состояние розыска лиц, которые скрываются от досудебного расследования и суда, а также основные проблемы его организации правоохранительными органами.

Ключевые слова: розыск подозреваемого, обвиняемого; основания осуществления розыска лиц, которые скрываются от следствия и суда; организация розыска подозреваемого, обвиняемого; недостатки организации розыска; оперативно-розыскное обеспечение установления места нахождения лиц, объявленных в розыск.

Lysenko V., Lysenko O. Localization of Individuals Wanted by Police as Independent Direction of Law Enforcement Bodies Activities

In the article the theoretical concepts and practical advice on proposed organization of investigative and operational law enforcement units of the installation location of persons declared wanted. This is based on the analysis of the practice of criminal investigation offenses. It was also determined the concept and regulatory support investigative work of investigative and operational units to search for the suspect (accused), fugitives from the pre-trial investigation and trial. Analyzed the

content of individual law enforcement agencies (SBU NEA Ukraine DFS) to take steps to search for the suspect (accused) and singled out the factors that influence the effectiveness of investigative work.

The list was direct action content and activities aimed to establish the location of persons declared wanted. It was determined features background information and search operations provide investigative process. The algorithm of actions of operational units to implement orders of the investigator wanted suspect on the basis of the Law of Ukraine "On operative-search activity." It singled out the peculiarities of the investigation of the accused, who operative law enforcement agencies on behalf of the court (prosecutor).

In the article the empowerment of operational units law enforcement agencies in the selection of areas and content search operations measures in the criminal proceedings. These measures will remove barriers to self-employment operational units to search for people who are hiding, create conditions for proper organization of interaction of individual units of law enforcement and information exchange between the investigative and operational units.

Key words: *investigative work of the investigator, wanted suspect, information and help ensure people search, providing operational detective searching for people providing forensic investigation persons.*

УДК 343.98

Д. А. Патрелюк

ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛЬНОМУ ПЕРЕСЛІДУВАННЮ В СТРУКТУРІ ЗЛОЧИННОГО МЕХАНІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню місця й ролі протидії кримінальному переслідуванню в структурі злочинного механізму. Обґрунтовано доцільність розгляду означених явищ через призму відносин, які їх наповнюють. Доведено, що злочинний механізм складається з основної (відносини з підготовки та вчинення кримінального правопорушення) та додаткової (відносини докримінальної та посткримінальної протидії) частин. Остання слугує для створення перешкод та бар'єрів кримінальному переслідуванню для захисту основної частини від викриття.

Ключові слова: *протидія кримінальному переслідуванню, злочинний механізм, докримінальна протидія, посткримінальна протидія, відносини з протидії кримінальному переслідуванню.*

Постановка проблеми. Зміни в зовнішньополітичному векторі України зумовили політичну нестабільність, соціальні та економічні перетворення в державі. Названі явища надали поштовх якісним змінам у структурі сучасної злочинності. Як свідчить практика, кількість кримінальних проваджень, досудове розслідування по яким здійснюється в умовах протидії кримінальному переслідуванню, постійно збільшується. Указана тенденція є загальною як для злочинів, учинюваних організованими злочинними групами, так і для скоєних некваліфікованими злочинцями. Законна, формально законна, а іноді й зовсім незаконна протидія поступово стає невід'ємною складовою вітчизняного кримінального процесу.

Незважаючи на широке розповсюдження фактів протидії кримінальному переслідуванню, у співробітників правоохоронних органів усе ще виникають певні труднощі з їх подоланням. У зв'язку з цим, сучасні наукові дослідження, окрім питань документування протиправної діяльності злочинців, обов'язково повинні містити й розробку проблемних питань відносин з протидії кримінальному переслідуванню, визначення найбільш оптимальних та ефективних шляхів її подолання для проведення повного й об'єктивного досудового розслідування, відновлення порушених прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, відшкодування завданої їм шкоди.

З огляду на це, актуальним та необхідним є дослідження місця та ролі протидії кримінальному переслідуванню в структурі злочинного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу статті склали праці таких науковців, як О. В. Александренко, Р. С. Белкін, М. Г. Бушинська, С. Ю. Журавльов, С. М. Зав'ялов, Г. Г. Зуйков, В. Є. Емінов, В. М. Карагодін, В. І. Куликов, О. Ф. Лубін, В. С. Овчинський, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інших.

Формування цілей. Метою статті є науковий результат у вигляді визначення місця й ролі протидії кримінальному переслідуванню в структурі злочинного механізму. Відповідно до поставленої мети завданнями стануть: 1) дослідження структури та складу злочинного механізму; 2) установлення співвідношення протидії кримінальному переслідуванню та злочинного механізму; 3) з'ясування ролі протидії кримінальному переслідуванню в структурі злочинного механізму.

Виклад основного матеріалу. Той факт, що протидія кримінальному переслідуванню існує, не викликає сумніву в переважній більшості працівників поліції, прокуратури, суду та адвокатів. Вона зумовлена та формується під впливом низки об'єктивних та суб'єктивних факторів, проте для ефективного її попередження та подолання потрібно, перш за все, розуміти її місце та роль у структурі злочинного механізму.

Як відомо, однією з проблем криміналістичної теорії є дослідження закономірностей механізму злочинної діяльності загалом та злочину, як її основного елементу, зокрема. Останній, на думку Р. С. Белкіна, включає в себе закономірності підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину [1, с. 59]. Аналогічну позицію займав і Г. Г. Зуйков [2].

О. В. Александренко [3], Р. С. Белкін [1], М. Г. Бушинська [4], Г. Г. Зуйков [2], В. М. Карагодін [5], О. Ф. Лубін [6] та інші дослідники, розглядаючи злочинність та протидію кримінальному переслідуванню, виходять з їх розуміння як певної діяльності. На протигагу зазначеним позиціям, пропонуємо розглядати названі явища у вигляді відносин між суб'єктами (злочинці, інші заінтересовані особи) та об'єктами (слідчий, прокурор, суддя, потерпілий, свідки).

Теорія «діяльності» щодо розуміння протидії кримінальному переслідуванню вважається нами вужчою, у порівнянні з теорією «відносин», у зв'язку з чим не надає можливості розробити ефективні заходи її

подолання. На підтвердження своїх думок наведемо декілька позицій. Так, розуміння протидії як діяльності:

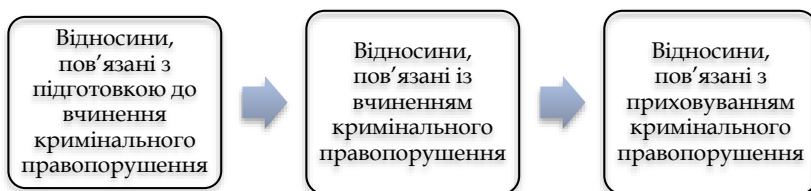
- по-перше, нівелює правову природу (де-юре) протидії кримінальному переслідуванню, зводячи її тільки до діяльності (де-факто). Таким чином, розглядається лише діяльність (фактичний зміст), залишаючи поза увагою права й обов'язки суб'єктів та об'єктів (юридичний зміст) відносин;

- по-друге, діяльністю називають односторонню активність суб'єкта протидії, спрямовану на об'єкт; відносини ж охоплюють будь-який одно-, дво- та багатосторонній взаємовплив суб'єктів та об'єктів один на одного;

- по-третє, діяльність визначає конкретну обрану суб'єктом поведінку щодо вчинення кримінального правопорушення чи протидії кримінальному переслідуванню; відносини ж (як сукупність юридичного та фактичного змісту) передбачають усі можливі варіанти розвитку подій та поведінки суб'єктів і об'єктів, їх відповідність законодавству тощо.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що для досягнення суворой загальності та аподиктичної достовірності щодо сутності протидії кримінальному переслідуванню та її взаємозв'язку з механізмом злочину, доцільно розглядати ці явища через призму відносин, які їх наповнюють.

Таким чином, структура механізму злочину являє собою послідовний лінійний процес виникнення, зміни й розвитку відносин (малюнок 1):

Малюнок 1

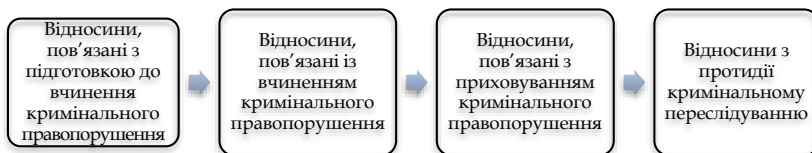
В. І. Куликов, досліджуючи діяльність злочинних груп, указував, що активна протидія слідству виявляється в різноманітних прийомах і методах зацікавленого втручання в хід слідства ... після виявлення правоохоронними органами окремого епізоду або ланки ОЗГ у процесі оперативно-розшукових заходів чи досудового слідства, що почалося [7, с. 69].

М. Г. Бушинська у дисертаційному дослідженні вказує, що кримінальна протидія починається на стадії порушення кримінальної справи або під час досудового розслідування [4, с. 21-22].

Більш узагальнено вказана позиція висловлювалася в працях М. В. Карагодіна, який зазначав, що протидія спрямована на перешкоджання виконанню завдань попереднього розслідування та встановлення об'єктивної істини по кримінальній справі [5, с. 18].

Проаналізувавши наведені погляди можна дійти висновку, що відносини протидії між злочинцями та іншими зацікавленими особами, з

однієї сторони (суб'єкти), та правоохоронними органами, з іншої сторони (об'єкти), мають місце після вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, злочинний механізм повинен бути доповнений ще одним елементом – «відносини з протидії кримінальному переслідуванню» і мати такий вигляд (малюнок 2):

Малюнок 2

У попередньому нашому дослідженні [8, с. 70], при розгляді процесуального та непроцесуального видів відносин з протидії, доведено, що одним з підвидів останнього є – *знищення, приховування* або зміна матеріальних слідів, засобів і знарядь злочину, предметів, отриманих злочинним шляхом, які вчиняються стороною захисту.

Указані дії починаються з моменту вчинення кримінального правопорушення й можуть тривати:

- до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;
- після початку кримінального провадження і, навіть, вручення підозри.

Період існування інших підвидів протидії, наприклад, *фізичний, психологічний та фінансовий вплив на інших учасників кримінального процесу*, буде аналогічним. Таким чином, часові межі можливого існування відносин з приховування кримінального правопорушення збігаються з деякими підвидами відносин з протидії кримінальному переслідуванню, що є їх спільною рисою.

Проте для чистоти наукового пізнання, потрібно вказати, що час існування окремих підвидів протидії має жорсткі обмеження:

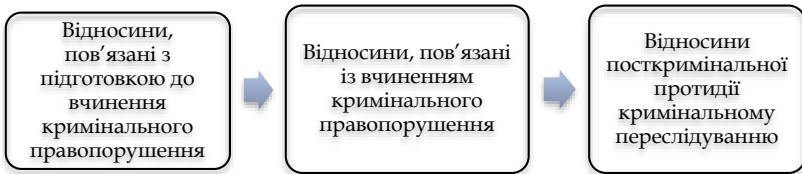
- одні притаманні тільки стадії досудового розслідування та судового розгляду, наприклад, *відмова або надання завідомо неправдивих повідомлень або доказів злочинцями та іншими учасниками кримінального процесу*;
- інші, навпаки, можуть існувати тільки до початку кримінального провадження (на їх визначенні зупинимось пізніше).

Іншою відмінністю відносин з приховування кримінального правопорушення від протидії кримінальному переслідуванню є коло суб'єктів. Так, суб'єктами приховування зазвичай стають особи, які вчинили кримінальне правопорушення; тоді ж як до кола суб'єктів протидії, окрім них, також входять й інші особи, які не зацікавлені в здійсненні ефективного досудового розслідування.

Проаналізувавши спільні та відмінні риси, можна дійти висновку, що відносини з протидії кримінальному переслідуванню за своєю сутністю є

пиршими за відносини приховування кримінального правопорушення та включають останні.

У зв'язку з викладеним, такий елемент як «відносини, пов'язані з приховуванням кримінального правопорушення», доцільно об'єднати з «відносинами з протидії кримінальному переслідуванню» шляхом повного поглинання останнім. У результаті вказаних дій злочинний механізм знову складатиметься з трьох частин (малюнок 3), але за сутністю вже буде відрізнятися від запропонованого Р. С. Белкіним наявністю відносин з протидії, яка має місце після вчинення кримінального правопорушення – «відносини з посткримінальної протидії кримінальному переслідуванню».

Малюнок 3

Відносини, пов'язані з підготовкою до вчинення злочину, також потребують окремого розгляду на предмет співвідношення з протидією кримінальному переслідуванню. У зв'язку з цим, варто навести позицію С. Ю. Журавльова та О. Ф. Лубіна щодо мети протидії. Остання, на думку вчених, полягає в перешкодженні залученню слідів злочину до сфери кримінального судочинства та дальшого їх використання як судових доказів [6, с. 345].

С. М. Зав'ялов указує, що способи готування до вчинення злочину нерідко поєднуються зі способами його приховання: розробка й засвоєння легенди прикриття; виготовлення й придбання відповідних документів; швидкий збут викраденого; відпрацювання лінії поведінки співучасників під час слідства у випадку затримання або допитів у зв'язку з підозрою чи обвинуваченням у вчиненні злочину [9, с. 10-11].

Загалом підтримуючи ідею, висловлену С. М. Зав'яловим щодо можливого поєднання підготовки та приховування кримінального правопорушення, вважаємо, що наведені приклади не дозволяють однозначно це стверджувати. Оскільки, наприклад, розробка й засвоєння легенди прикриття, а так само й підготовка місць для переховування чи переробки викраденого не являють собою приховування (частину протидії), а лише полегшують його.

На наш погляд, більш точно зазначені роздуми підтверджує приклад, коли підготовчі дії, спрямовані на виведення з ладу освітлювальних приладів чи камер відеоспостереження в місці запланованого кримінального правопорушення. За таких умов реалізуються як завдання підготовки, тобто полегшення вчинення кримінального правопорушення, так і подальшого приховування, тобто знищення можливих слідів протиправної поведінки.

Викладене ілюструє можливість поєднання підготовки та приховування як виду відносин непроцесуальної протидії кримінальному переслідуванню. Проте, як нами було вказано раніше, можливі й інші види протидії, які передують учиненню кримінального правопорушення, зокрема, *втручання в процесуальну діяльність правоохоронних органів, прокуратури, суду*.

Указаний вид процесуальної протидії, безумовно, пов'язаний з корупцією або іншою особою зацікавленістю окремих посадових осіб правоохоронних органів. Прикладом такої протидії є формальне заведення оперативно-розшукової справи, без проведення комплексу необхідних заходів стосовно особи (групи осіб), яка планує вчинення кримінальних правопорушень. Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10] указані дії унеможливають проведення оперативно-розшукових заходів щодо цих злочинців іншими співробітниками, що в результаті об'єктивно зменшить шанси на їх документування та викриття.

Таким чином, протидія кримінальному переслідуванню в окремих випадках може поєднуватися з підготовкою до вчинення злочину, а іноді й передувати їй (докримінальна протидія). Тож слушною є думка О. В. Александренко, що завчасне приготування до здійснення протидії якраз і направлено на те, щоб зробити її ефективною. Про протидію, на переконання автора, слід говорити стосовно всього, що має на меті перешкодити здійсненню правосуддя [3, с. 26].

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що для формування остаточного вигляду й складу злочинного механізму, який відповідатиме реаліям сьогодення, останній необхідно доповнити елементом, який передуватиме відносинам з підготовки, а саме – «відносини докримінальної протидії кримінальному переслідуванню» (малюнок 4).

Малюнок 4

Беручи до уваги тезу про спрямованість протидії кримінальному переслідуванню на вирішення або нейтралізацію кримінального конфлікту, тобто взаємовпливу суб'єктів кримінального провадження ... у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення [11, с. 195], можна зробити висновок про залежність її виникнення й існування тільки від наявності факту вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, відносини з протидії кримінальному переслідуванню (докримінальної та посткримінальної) відіграють другорядну роль у порівнянні з відносинами, пов'язаними з підготовкою та безпосереднім

учинення кримінального правопорушення, які є основними в структурі злочинного механізму. Ураховуючи викладене, логічно припустити, що навіть узагалі «утративши» докримінальну та посткримінальну протидію кримінальному переслідуванню, злочинний механізм буде «працювати» за призначенням, хоча й буде більш «уразливий» до дій по документуванню та притягненню до відповідальності.

У зв'язку з цим, за умови наявності всіх чотирьох елементів будемо вважати злочинний механізм повноструктурним, за відсутності хоча б одного – неповноструктурним.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо:

1) Злочинний механізм структурно являє собою послідовний лінійний процес виникнення, зміни й розвитку відносин:

- докримінальної протидії кримінальному переслідуванню;

- пов'язаних з підготовкою до вчинення кримінального правопорушення;

- пов'язаних з учиненням кримінального правопорушення;

- посткримінальної протидії кримінальному переслідуванню.

За такого складу злочинний механізм вважається повноструктурним, при відсутності будь-якого елемента – неповноструктурним.

2) Злочинний механізм та протидія кримінальному переслідуванню співвідносяться як ціле та частина. Виникнення та існування докримінальної та посткримінальної протидії кримінальному переслідуванню (другорядної частини злочинного механізму) безпосередньо залежить від підготовки та вчинення кримінального правопорушення (основної частини злочинного механізму) – кримінальне правопорушення може бути вчинене й задокументоване за відсутності відносин з протидією; протидія ж без кримінального правопорушення неможлива та позбавлена сенсу.

3) Роль протидії кримінальному переслідуванню (другорядної частини) у структурі злочинного механізму полягає у створенні різноманітних перешкод та бар'єрів кримінальному переслідуванню для захисту підготовки та вчинення кримінального правопорушення (основної частини) від викриття.

Перспективи подальших наукових розробок нами вбачаються у проведенні наукових досліджень мотивів, що спонукають суб'єктів протидіяти кримінальному переслідуванню.

Використані джерела:

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общие и частные теории. – М., 1987., – 272с.

2. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступлений //Криминалистика. Т.1. /Под ред. Р.С.Белкина и И.М.Лузгина. – М.: РИО Академии МВД СССР, 1978. – С. 60.

3. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Олена Віталіївна Александренко. – К. 2004. – 253 с.

4. Бушинская М. Г. Криминальное противодействие и пути его преодоления при расследовании мошенничества // дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Марина Геннадьевна Бушинская. – М. 2006. – 211 с.

5. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию / В. Н. Карагодин. – Свердловск, 1992. – С. 18.

6. Журавлев С. Ю., Лубин А. Ф. Нейтрализация противодействия расследованию // Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник / Под ред. В. А. Грабовского, А. Ф. Лубина. – Ниж. Новгород: Нижегород. ВШ МВД России, 1995. – С. 345.

7. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: Филиал МГУ, 1994., – с. 69.

8. Патрелюк Д. Структурні елементи діяльності щодо протидії кримінальному переслідуванню / Д. Патрелюк // Вісник Прокуратури. – 2015. – № 12(174). – С. 64-71.

9. Зав'ялов С.М. Спосіб учинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання в боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Сергій Михайлович Зав'ялов. – К. 2005. – 21 с.

10. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua;

11. Патрелюк Д. Мета й завдання протидії кримінальному переслідуванню // Підприємництво, господарство й право. – 2016. – № 8. – С. 191-196.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2017

Патрелюк Д. А. Противодействие уголовному преследованию в структуре преступного механизма

Статья посвящена исследованию места и роли противодействия уголовному преследованию в структуре преступного механизма. Обоснована целесообразность рассмотрения названных явлений через призму наполняющих их отношений. Доказано, что преступный механизм состоит из основной (отношения по подготовке и совершению уголовного правонарушения) и дополнительной (отношения доуголового и постуголового противодействия) частей. Последняя служит для создания препятствий и барьеров уголовному преследованию с целью защиты основной части от изобличения.

Ключевые слова: *противодействие уголовному преследованию, преступный механизм, доуголовное противодействие, постуголовное противодействие, отношения противодействия уголовному преследованию.*

Patreljuk D. Counteraction to Criminal Prosecution in Criminal Mechanism Structure

The article investigates the role of counter space and prosecution in criminal structure mechanism. Anti prosecuted as criminal mechanism generally considered not as the author of activities of crime and through the prism of relations between subjects (criminals and other stakeholders) and objects (the investigator, prosecutor, victim, etc.). The above position is justified by the author as more appropriate for understanding the nature of the aforementioned processes and development on the

basis of effective measures to overcome the resistance. In support of its position the author states that "active approach" undermines legal nature (de jure) counter prosecution, reducing it exclusively to the activities of (de facto); odnostronniy only examines the impact of the subject to the object relations; only determines the specific behavior on the chosen subject of a criminal offense or combating criminal prosecution; the relationship is (as a set of legal and factual content) provide all possible scenarios and behavior of objects and their compliance with legislation and so on.

The analysis dokrynalnyh sources and examples from the practice of law enforcement agencies proved that the criminal structural mechanism is a linear sequential process of changes and development of relations:

- tocriminal combating criminal prosecution;
- related to preparations for a criminal offense;
- related criminal offense;
- postcriminal combating criminal prosecution.

In this part of the criminal is considered full-structural mechanism.

The author concludes that the criminal mechanism and combating criminal prosecution related as a whole and the part. The emergence and existence tocriminal and postcriminal combating criminal prosecution (criminal of secondary mechanism) depends on the preparation and commission of a criminal offense (the main part of the criminal mechanism) - criminal offense may be committed in the absence of documented anti relations; resistance is not a criminal offense impossible and meaningless.

Key words: *counteraction to criminal prosecution; criminal mechanism; precriminal counteraction; post-head countermeasures; the relationship of counteraction to criminal prosecution.*

УДК 343.13 (477)

Г. В. Рось

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ

Проаналізовано порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України та раніше чинного. Приділено увагу трансформуванню поняття давності притягнення до кримінальної відповідальності в поняття звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності. Зауважується на відсутності в чинному кримінальному процесуальному законодавстві визначення поняття «ухилення від слідства або суду» та доцільності надання роз'яснення з цього питання Пленумом Верховного Суду України. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення положень чинного Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: *звільнення від кримінальної відповідальності, закінчення строків давності, ухилення від слідства або суду, закриття кримінального провадження, кримінальне правопорушення, кримінальне процесуальне законодавство.*

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) 2012 р. визначає новий, порівняно з попереднім

Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК) 1960 р. порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема й у зв'язку із закінченням строків давності, що обумовлює необхідність дослідження оновленого процесуального інституту, при цьому доцільним убачається здійснення порівняльного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства з раніше чинним щодо регламентації порядку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання інституту давності та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності розглядали такі вчені, як С. М. Благодир, С. Г. Келіна, І. А. Лібус, В. Т. Маляренко, П. Я. Мшвенієрадзе, А. А. Рзаєв, В. Є. Смольников, Ю. М. Ткачевський та багато інших. Проте переважну більшість, у тому числі й вітчизняних, наукових досліджень було здійснено на підставі аналізу КПК 1960 р.

Формування цілей. Метою статті є дослідження законодавчої регламентації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності в контексті порівняльного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства з раніше чинним.

Виклад основного матеріалу. Строк давності звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачений Кримінальним кодексом України (далі – КК) певний проміжок часу після вчинення злочину, сплив якого є підставою звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності [1, с. 175]. Розгорнуте поняття та значення інституту давності викладено в науковій літературі [2; 3; 4].

Слід погодитися з тими авторами [3, с. 16-18; 5, с. 202-203], які вважають, що підставою давності є втрата через певний проміжок часу особою, яка вчинила злочин, суспільної небезпеки. У зв'язку з цим, виходячи з мети покарання, немає необхідності у виправленні чи перевихованні такої особи, оскільки вона не є суспільно небезпечною, а, отже, немає підстав для застосування до неї покарання. Застосування покарання в такому разі не переслідуватиме мети загального й спеціального попередження злочинів. Карати особу, яка не становить суспільної небезпеки, означало би мститися їй.

До прийняття КК України 2001 р. ми мали справу з таким поняттям, як «давність притягнення до кримінальної відповідальності», під якою розумілися встановлені законом строки, після закінченні яких винний за певних умов не підлягав притягненню до кримінальної відповідальності [6, с. 22].

Однією з новел КК 2001 р. є трансформування поняття давності притягнення до кримінальної відповідальності (стаття 48 КК 1960 р.) у поняття звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності (стаття 49 КК 2001 р.). Вочевидь, що ці зміни пов'язані з прийняттям Конституційним Судом України 27 жовтня 1999 року рішення, відповідно до якого кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, а початковим етапом притягнення до кримінальної відповідальності, як стадії кримінального

переслідування, є пред'явлення обвинувачення¹ (цей етап можна порівняти з таким новоствореним процесуальним інститутом, згідно із чинним КПК, як повідомлення про підозру) [7, с. 13]. Таким чином, слід розуміти, що в статті 49 КК 2001 р. визначаються строки давності настання кримінальної відповідальності, а не притягнення до неї, як це було раніше.

З урахуванням змін у КК відбулися зміни й КПК України. Зокрема, на підставі Закону № 2670-III від 12.07.2001 з КПК 1960 р. було виключено пункт 3 частини першої статті 6 КПК [8], відповідно до якого кримінальна справа² не могла бути порушена, а порушена підлягала закриттю внаслідок закінчення строків давності. При цьому було запроваджено нову норму – статтю 11¹ КПК, що регламентувала порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Згідно з частиною першою цієї статті КПК 1960 р. прокурор, а також слідчий за згодою прокурора на підставі, передбаченій частиною першою статті 49 КК, виносять постанову про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. А оскільки в КК є тільки поняття «звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності», а також, зважаючи на формулювання частини першої статті 11¹ КПК, виходило, що вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності можливе було тільки щодо особи, яку притягнуто до кримінальної відповідальності. Іншими словами, до суду могла бути направлена тільки порушена кримінальна справа й тільки після пред'явлення особі обвинувачення.

Також згідно із частиною другою статі 11¹ КПК суд у судовому засіданні за наявності підстав, передбачених частиною першою статті 49 КК, закриває кримінальну справу у зв'язку із закінченням строків давності у випадках, коли справа надійшла до суду з обвинувальним висновком. Вочевидь мався на увазі тільки суд першої інстанції й тільки стадія судового розгляду, тобто після призначення справи до розгляду.

При цьому головні проблеми, пов'язані із застосуванням законів, що регулюють питання застосування давності, полягали в суперечності та непослідовності положень самих законів.

Так, згідно із частиною третьою статті 11¹ КПК 1960 р., якщо під час дізнання та досудового слідства протягом строків, зазначених у частині першій статті 49 КК, не встановлено особу, яка вчинила злочин, прокурор або слідчий за згодою прокурора направляє кримінальну справу до суду для вирішення питання про її закриття на підставі, передбаченій частиною другою статті 49 КК, у якій закріплено правило, що перебіг давності

---

¹ Цей етап можна порівняти з таким новоствореним процесуальним інститутом, згідно із чинним КПК, як повідомлення про підозру.

² Відповідно до чинного КПК термін «кримінальна справа» на досудовому розслідуванні замінено терміном «кримінальне провадження», й розпочинається воно з моменту внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

зупиняється, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням чи її затримання, або особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

В узагальненні Верховного Суду України (далі – ВСУ) «Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ» від 1 лютого 2004 року також указувалося на необхідність закриття кримінальних справ щодо невстановленої особи після закінчення п'ятнадцяти років [9], що підтверджується й рішеннями ВСУ. Як приклад, можна навести ухвалу колегії суддів Судової палати в кримінальних справах ВСУ від 12 лютого 2004 року. Згідно із цією ухвалою, у кримінальній справі, порушеній за фактом підробки підпису в платіжних документах, за ознаками ч. 1 ст. 358 КК, особу, яка підробила підпис, встановлено не було, і прокурор звернувся до суду з постановою про закриття кримінальної справи у зв'язку із закінченням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності. Справу було закрито постановою Ізмаїлівського міського суду Одеської області. Колегія суддів судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду Одеської області цю постанову залишила без зміни. Перевіривши кримінальну справу, колегія суддів Судової палати в кримінальних справах ВСУ касаційне подання прокурора та касаційну скаргу потерпілого, у яких порушено питання про скасування судових рішень і направлення справи для проведення нового досудового слідства, задовольнила, судові рішення скасувала й направила кримінальну справу на нове досудове слідство. Зазначивши, що оскільки в цій справі особу, яка вчинила злочин, не встановлено і п'ятнадцятирічний строк від дня скоєння злочину не минув, рішення про її закриття у зв'язку із закінченням строку давності суперечили вимогам кримінально-процесуального та кримінального законів [10].

Частина третя статті 11¹ КПК не узгоджувалася з частиною третьою статті 49 КК, зокрема, у тому, що перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах 1 і 2 цієї статті строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Яким же чином суддя міг закрити кримінальну справу, якщо невідомо, учинила особа новий злочин чи ні, тобто, переривався перебіг строку давності чи не переривався. Крім того, окремі злочини мають такі кваліфікуючі ознаки, як: повторність; учинення злочину за попередньою змовою групою осіб; учинення злочину організованою групою або злочинною організацією, тобто кваліфікація цих злочинів залежить від особи злочинця. А тому оцінювати такий злочин тільки з погляду фактичної сторони не можна.

Погодитимось з В.Т. Маляренком, який на той час зазначав, що вказана норма частини третьої статті 11¹ КПК 1960 р. уявляється шкідливою для боротьби зі злочинністю. Насамперед вона не спрямована на захист інтересів потерпілого від злочину: він залишається наодинці зі своєю проблемою. Фактично частина третя статті 11¹ КПК спонукає злочинця, якого не було вчасно встановлено й притягнуто до відповідальності, не з'являтися до органів слідства із зізнанням. Ця норма не спонукає й органи слідства

провадити особливо активні дії щодо пошуку особи, винної в учиненні злочину. Як органів слідства, так і злочинця влаштує те, що по закінченні встановленого в законі строку справу буде закрито судом, який, таким чином, бере на себе відповідальність за дії чи бездіяльність правоохоронних органів [11, с. 60]. Натомість, згідно з даними судової статистики, наприклад у 2007 р. порівняно з 2006 р. утричі збільшилася кількість розглянутих судами постанов слідчих щодо вирішення питання про закриття справ у зв'язку із закінченням строків давності щодо невинуватених осіб, які вчинили злочини. Задоволено 99, 2 % таких постанов [12, с. 40].

Крім того, положення частини третьої статті 11¹ КПК суперечили змісту частини третьої статті 7¹ КПК, оскільки в останній закріплено норму про те, що закриття кримінальної справи у зв'язку із закінченням строків давності можливе тільки щодо обвинуваченого чи підсудного, тобто конкретної особи. А будь-яких винятків щодо можливості закриття кримінальної справи стосовно невинуватеної особи статтею 7¹ КПК не передбачалося.

Якщо особу не встановлено, то виникає питання, – на підставі яких фактичних даних слід робити висновки: чи вчинила вона новий злочин, ухиляється вона від слідства або суду, чи ні. Іншими словами, чи є підстави для переривання або зупинення давності.

З цього приводу І.А. Лібус зазначав, що під час закриття кримінальної справи через закінчення строків давності щодо невинуватених осіб неможливо визначити, чи було перервано строк давності вчиненням нового злочину. Але це не означає, що зупинену з цієї підстави справу взагалі ніколи не треба закривати. Так би, зауважує цей автор, було назбирати тисячі справ за багато віків, і чим далі, тим менше шансів залишалося б для розкриття злочинів за цими справами [13, с. 202].

Але якщо закриття кримінальних справ щодо невинуватених осіб через закінчення строків давності – це лише «розчищення» архівів, то можна було б просто зі сплином певного часу (наприклад, 25 років) знищувати зупинені кримінальні справи без поновлення в них провадження задля їх закриття.

Спірною видається точка зору С.М. Благодира, який, на відміну від закінчення строків давності щодо особи, яку він відносить до не реабілітуючих підстав, закінчення строків давності щодо невинуватеної особи не вважає ані реабілітуючою, ані не реабілітуючою й відносить до підстав, що констатують неможливість подальшого провадження. При цьому зазначає, що оскільки особа, яка вчинила діяння, узагалі не встановлена, тому говорити про доведеність факту вчинення злочину не можна [14, с. 83]. Але ж, якщо не доведено факт учинення злочину, закриття провадження повинно здійснюватися за пунктом 1 чи 2 частини першої статі 284 КПК, і аж ніяк не через закінчення строків давності.

У чинному КПК 2012 р. порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності регламентовано параграфом 2 глави 24. Так, відповідно до статті 285 цього параграфу, особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності в разі здійснення

передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності й право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. Тож вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише щодо конкретної особи, яка до того ж набула відповідного статусу – підозрюваного чи обвинуваченого.

Таким чином, на відміну від попереднього КПК 1960 р., який передбачав можливість закриття кримінальної справи (кримінального провадження) через закінчення строків давності щодо невстановленої особи (ч. 3 ст. 11¹), чинний КПК 2012 р. цього не передбачає, що слід визнати позитивним надбанням вітчизняного кримінального процесуального законодавства, адже за відсутності даних про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а, отже, й даних про переривання або зупинення перебігу строку давності, закриття кримінального провадження з цієї підстави неможливе.

Як уже зазначалося, строки давності, після закінчення яких з дня вчинення кримінального правопорушення до дня набрання вироком законної сили особа звільняється від кримінальної відповідальності визначено в частині першій статті 49 КК. Відповідно до частини другої статті 49 КК перебіг давності зупиняється, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилялася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років», тобто, якщо особа не ухиляється від слідства або суду, щодо неї повинні застосовуватися загальні строки давності – зазначені в частині першій статті 49 КК (що, принагідно буде зазначити, передбачалося частиною 4 статті 173 проекту КПК № 1233 [15]), а не спеціальні, зазначені в частині другій статті 49 КК (що передбачалося частиною третьою статті 11¹ КПК 1960 р.).

Вивчення слідчої практики показує, що найчастіше не надається значення тому, що винний тривалий час переховувався від слідства. Питання про те, чи ухиляється винний від кримінальної відповідальності, вирішується в такий спосіб. Якщо є підстави для зупинення досудового слідства за пунктом 1 частини третьої статті 206 КПК 1960 р. (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК 2012 р.), виходить, особа ухилялася від слідства. Якщо ж слідство не зупинялося, а винний тим часом знищував сліди злочину й дало маскувався в соціальному середовищі, замовчуючи про вчинений злочин, виходить, як указує В.В. Свєрчков, пасивність слідства можна списати на закінчення строків давності [16, с. 89].

Цю слідчу практику не можна визнати позитивною, оскільки при вирішенні питання щодо закриття кримінального провадження через закінчення строків давності в обов'язковому порядку підлягає дослідженню постзлочинне поведіння особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Зауважимо, що ні КК, ні КПК 1960 р., ні КПК 2012 р. не містить визначення поняття «ухилення» узагалі й «ухилення від слідства або суду» зокрема. Однак у коментарі до КК зазначено: «під ухиленням від слідства або суду слід розуміти будь-які умисні дії, учинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин (нез'явлення без поважних причин за викликом до правоохоронних органів, недотримання умов запобіжного заходу, зміна місця проживання, зміна документів, що посвідчують особу, перехід на нелегальне становище тощо)» [17, с. 126]. Подібне визначення дає й В.Є. Смольников: «Умышленные действия лица, совершившего преступление, с помощью которых виновный скрылся от следствия или суда, направлены на то, чтобы избежать привлечения к уголовной ответственности» [3, с. 83]. Тому, як уважає цей автор, із цим слід погодитися, у кожному конкретному випадку потрібно встановити: чи спрямовані подібні дії на ухилення від кримінальної відповідальності, чи вони такої мети не переслідують. Наприклад, зміна місця проживання без мети ухилитися від кримінальної відповідальності не може розглядатися як доказ того, що особа ухилилася від слідства чи суду.

У практичній діяльності правоохоронних органів виникають й інші питання, зокрема, чи може бути особа, яка розшукується, звільнена від кримінальної відповідальності після перебігу певних строків давності, якщо її місцезнаходження встановлено не було.

Відповідно до статті 286 КПК звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом. Установивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду. Тож, оскільки обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності, відповідно до вимог КПК, є згода особи на таке звільнення, то за фактичної відсутності особи, звільнення від кримінальної відповідальності виключається. Таку позицію законодавця до того ж можна аргументувати й тим фактом, що особа, яка вчинила злочинне діяння, за різними обставинами (наприклад, не усвідомлювала, що її діяння спричиняє настання суспільно небезпечних наслідків; змінила місце проживання до вирішення питання про початок досудового розслідування чи повідомлення їй про підозру тощо) може бути непоінформована про те, що стосовно неї здійснюється кримінальне переслідування. Тож виникає ще одне питання: які строки давності повинні застосовуватися щодо такої особи – загальні, зазначені в частині першій статті 49 КК, чи спеціальні, зазначені в частині другій статті 49 КК. Крім того, у такому випадку матиме місце порушення конституційних прав людини, зокрема права на захист.

Через те, що строки давності минають у день набрання законної сили обвинувальним вироком суду, виникає питання, яким чином застосовується давність після винесення вироку та до набрання ним законної сили, зокрема й під час апеляційного провадження.

Як слушно зазначає Т.Шевченко, вказівка закону на обов'язковість скасування вироку апеляційним судом (у цьому випадку йдеться про статтю 376 КПК 1960 р., однак це цілком стосується й статті 417 чинного КПК) не зовсім конкретизована, оскільки таке рішення може бути правильним тільки тоді, коли строки давності минули до моменту винесення вироку, і суд першої інстанції замість того, щоб звільнити підсудного від кримінальної відповідальності, засудив його. Якщо ж такі обставини виникли під час винесення вироку, то згідно із частиною п'ятою статті 74 КК суд повинен був звільнити засудженого від покарання, і в такому випадку немає підстав для скасування вироку, апеляційний суд може його змінити в цій частині [18, с. 73-74].

Стосовно того, яке рішення повинен прийняти суд апеляційної інстанції, якщо строки давності минули після винесення вироку й до набрання ним законної сили, зокрема й під час апеляційного провадження, то це питання законом не врегульовано. Оскільки підстав для скасування чи зміни вироку в цьому випадку немає, а звільнити від покарання через закінчення строків давності, згідно із частиною п'ятою статті 74 КК, можна тільки за вироком суду.

Висновки. Таким чином, для більш чіткого й однакового застосування давності в кримінальному судочинстві доцільним убачається запровадити до КК норму, у якій би містилося поняття строків давності настання кримінальної відповідальності. З питання ж ухилення особи від кримінальної відповідальності доречно було б мати відповідні роз'яснення Пленуму ВСУ.

Для вдосконалення процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності КПК потрібно доповнити статтею 289¹ «Порядок звільнення від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності» такого змісту: «У випадку закінчення строків давності на момент винесення вироку суд звільняє засудженого від покарання. Якщо строк давності закінчиться під час здійснення апеляційного провадження, то за відсутності підстав для скасування або зміни вироку, суд своїм рішенням звільняє особу від покарання. Якщо вирок не оскаржено, а строк давності закінчився в період після винесення вироку й до набрання ним чинності, суд, який виніс вирок, звільняє засудженого від покарання».

Утім, порушені питання не є остаточними та потребують і надалі теоретичного опрацювання.

Використані джерела:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2004. – 575 с.

2. Мшвениерадзе П. Я. Институт давности в советском уголовном праве / П. Я. Мшвениерадзе. – Тбилиси, 1970. – 291 с.
3. Смольников В. Е. Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. – М., 1973. – 144 с.
4. Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве / Ю. М. Ткачевский. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 128 с.
5. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / Софья Григорьевна Келина. – М., 1974. – 232 с.
6. Рзаев А. А. Прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования: учебное пособие / Анатолий Алимович Рзаев. – Караганда : Карагандинская высшая школа МВД СССР., 1982. – 76 с.
7. Рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 № 9-рп / 99 // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 10. – С. 7-13.
8. Закон України «Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12 липня 2001 року № 2670-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 44. – Ст. 234.
9. Узагальнення Верховного Суду України за 2002 р. «Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ» від 01.02.2004 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 27-33.
10. Ухвала колегії суддів Судової палати в кримінальних справах Верховного Суду України від 12.02.2004 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 37-38.
11. Маляренко В. Т. Про закриття кримінальної справи (окремі аспекти): Судова практика й проблеми вдосконалення законодавства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3. – С. 56-62.
12. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6. – С. 37-43.
13. Либус И. А. Презумпция невиновности в советском уголовном процессе / Иза Аронович Либус. – Ташкент : Узбекистан, 1981. – 232 с.
14. Благодар С. М. Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві : Навчальний посібник / Сергій Миколайович Благодар. – Тернопіль : ТАНГ «Економічна думка», 2001. – 112 с
15. Проект Кримінально-процесуального кодексу України / [редакція, запропонована народними депутатами України – членами Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності для другого читання]. – Харків, 2004, квітень. – 129 с.
16. Сверчков В. В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности / В. В. Сверчков // Журнал российского права. – 2000. – № 2. – С. 85-92.
17. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. В. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [вид. 2-е, переробл. та допов.]. – Х. : ТОВ «Одісей», 2004. – 1152 с.
18. Шевченко Т. Деякі питання застосування давності в кримінальному судочинстві / Т. Шевченко // Право України. – 2002. – № 10. – С. 72-75.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2016

Рось А.В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности

Проанализирован порядок освобождения от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности согласно действующего уголовного процессуального законодательства Украины и ранее действующего. Уделено внимание трансформированию понятия давности привлечения к уголовной ответственности в понятие освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности. Отмечается отсутствие в действующем уголовном процессуальном законодательстве определение понятия «уклонение от следствия или суда» и целесообразности предоставления разъяснения по этому вопросу Пленумом Верховного Суда Украины. Высказаны предложения по усовершенствованию положений действующего Уголовного кодекса Украины и Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, истечение сроков давности, уклонение от следствия или суда, прекращение уголовного производства, уголовное правонарушение, уголовное процессуальное законодательство.

Ros H. Exemption from Criminal Responsibility Due to Limitation Period Expiration

The author of the article analyzes the procedure for exemption from criminal responsibility in connection with the expiration of the limitation period in accordance with the current criminal procedural legislation of Ukraine and the previously existing one. The author pays attention to the transformation of the notion of limitation of prosecution into the concept of exemption from criminal responsibility in connection with the expiration of the limitation period. In the article is noted that in the current criminal procedure law there is no definition of the concept of "evasion from the pre-trial investigation or trial" and the expediency of providing explanations on this issue to the Plenary Assembly of the Supreme Court of Ukraine. It is stated that since, in accordance with the requirements of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the mandatory condition for the release from criminal liability is the consent of the person to such a dismissal, and then in the absence of the person, exemption from criminal liability is excluded. The author supports the legal position about the impossibility of closing criminal proceedings in connection with expiry of the limitation period against an unidentified person. The author focuses an attention is on the unsettling of the law as to which decision should be taken by the court of appellate instance, if the limitation periods have passed since the sentence was issued and before it was legally enforced, including during the appeal proceedings, since there are no grounds for revoking or changing the sentence in this case. And the accused person could be released from punishment in connection with the expiration of the limitation period only by the court verdict, according to part five of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine. The author proposed some improvements to the provisions of the current Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: release from criminal responsibility, expiration of limitation periods, evasion from pre-trial investigation or court, termination of criminal proceedings, criminal offense, criminal procedural law.

УДК 343.542

К. В. Тітуніна,
Ф. О. Кіріленко

АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

У статті досліджено стан боротьби зі злочинами, що вчиняються в громадських місцях; досліджено вплив економічної ситуації в державі та недостатньої розвиненості соціального забезпечення на рівень злочинності; розглянуто причини зміцнення та укорінення цього небезпечного соціального явища. Установлено тенденції та закономірності їх поширення. Сформульовано поняття та ознаки громадських місць та розглянуто напрями вдосконалення заходів запобігання вчиненню злочинів у громадських місцях.

Ключові слова: *громадські місця, вуличні злочини, кримінальні правопорушення, патрульна поліція.*

Постановка проблеми. Повсякчас, вступаючи у відносини з іншими людьми, ми ризикуємо стати жертвою певного злочину. Небезпека чатує на нас повсюди: удома, на роботі, на відпочинку. Утім, найчастіше тривога за особисту безпеку та долю близьких людей з'являється в темний час доби при перебуванні на вулицях та в інших громадських місцях.

Так, за результатами досліджень Київського інституту проблем управління імені Горшеніна 75 % громадян визнають існування в їхньому населеному пункті місць, де небезпека стати жертвою кримінального насильства найбільш висока. Найчастіше такими є вулиці, прибудинкові території, зупинки транспорту тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення злочинності в громадських місцях у самостійний вид злочинності відбулося досить давно як у кримінологічній науці, так і на практиці. До вивчення різних її аспектів у своїх працях зверталися такі науковці, як В. М. Дрьомін, О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Кулик, Д. В. Петров, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шахун та інші.

Формування цілей. Метою статті є проведення порівняльного аналізу проблемних питань злочинності в громадських місцях, її динаміки на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Злочинність супроводжує людство упродовж всієї історії його розвитку. При цьому чітко прослідковується закономірна зумовленість її зростання від зміни соціально-економічних чинників. У наш час стан злочинності загалом і окремих видів злочинів розглядається як один з важливих критеріїв оцінювання ситуації в державі в цілому. Аналізуючи криміногенну ситуацію, доходимо висновку, що її ускладнення тісно пов'язане із кризовими явищами в економіці, її криміналізацією та отже, соціальним напруженням у суспільстві, що породжує активізацію злочинного елементу на тлі кризових явищ, та нерівністю доходів у різних верств населення.

Зокрема, майнові злочини безпосередньо пов'язані з рівнем безробіття та ступенем доходів населення. Протидія злочинності на вулицях та в інших публічних місцях визнається одним зі стратегічних завдань для більшості

країн світу. Організація Об'єднаних Націй у резолюціях 5, 6, 7, 8, 9, 11 Конгресів віднесла протидію насильству на вулицях у великих містах до пріоритетних напрямів міжнародної політики ООН у сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя. Наслідки злочинів, особливо насильницьких, що вчиняються в умовах вуличного простору, акумулюються в суспільній свідомості як небезпека, що реально загрожує усім і кожному. А тому за станом вуличної злочинності міжнародні інспектори ООН оцінюють рівень безпечності проживання в певній країні, стан правопорядку в цілому.

Отже, очевидно, що злочинність – це соціальне явище, рівень якої об'єктивно залежить від низки чинників, що знаходяться поза межами впливу правоохоронних органів. Співробітники патрульної поліції щоденно отримують та реагують на виклики про злочини, скоєні проти власності, життя та здоров'я людей, найтиповішими серед яких є крадіжки, грабежі, розбої, нанесення тілесних ушкоджень, грубе порушення громадського порядку, переважна більшість яких відбувається на вулицях чи в громадських місцях.

До громадських місць належать місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб (вулиці, площі, вогзали, аеропорти, магазини, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також громадський транспорт під час перебування в ньому громадян, під'їзди житлових будинків, підземні переходи, ліфти, навчальні та освітньо - виховні заклади, дитячі та спортивні майданчики, стадіони, заклади громадського харчування, приміщення органів державної влади та органів місцевого самоврядування) тощо.

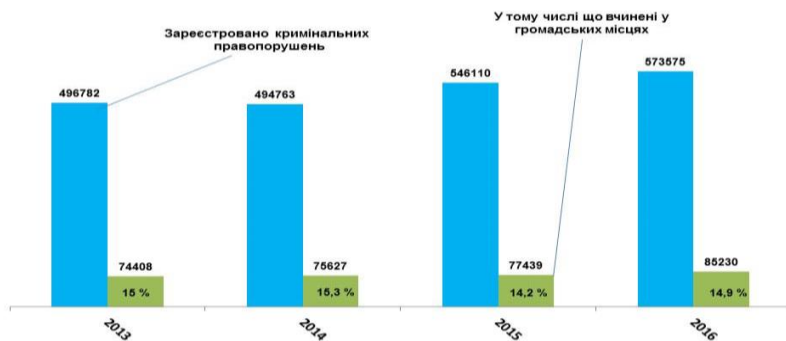
Проведене дослідження охоплює період 2013-2016 років. Це обумовлено змінами в демографічній ситуації в Україні, кримінально-процесуальному законодавстві, реформуванні МВС та Національної поліції.

Із розвитком міст та зміною соціально-економічних умов життя в нашій державі змінюється і вулична злочинність. З мал.1 видно як з кожним роком стрімко зростає кількість злочинів, зокрема, скоєних у громадських місцях: 2013 р. – 74408 (15%); 2014 р. – 75627 (15,3%); 2015 р. – 77439 (14,2%); 2016 р. – 85230 (14,9%).

Загалом за дванадцять місяців 2016 року в Україні зареєстровано 1094539 правопорушень, 15% з них було скоєно в громадських місцях. Достатньо показово, що з числа осіб, які вчинили злочини на вулицях та в публічних місцях, 70% не були встановлені.

Отже, незважаючи на системні перетворення, національна поліція не достатньо спроможна на здійснення профілактичної функції попередження правопорушень для локалізації та недопущення її проявів.

Крім того, значний некомплект особового складу, що утворився в процесі реформування МВС, своєю чергою, негативно відображається на здійсненні превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчинення правопорушень у громадських місцях, забезпечення публічної безпеки та порядку, розкриття злочинів та розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

Мал. 1. Кількість кримінальних правопорушень, зареєстрованих в ЄРДР, вчинених на території України а також у громадських місцях

Злочинність не стала більш кваліфікованою - вона стала більш примітивною, однак масовою. Найчастіше в громадських місцях трапляються такі види найпоширеніших і найдавніших корисливих злочинів, як крадіжки (пюків, акумуляторів із автомобілів, коліс із автомобілів, кабелів, грошей). Недаремно за ними закріпилася загальна назва злочину і злочинця: «крадіжка», «крадій» (злочинець).

Поряд з цим видом злочинів зросла кількість пограбувань («полюють» за мобільними телефонами містян, грошима, золотом, сумками й документами), нанесення тілесних ушкоджень, хуліганства.

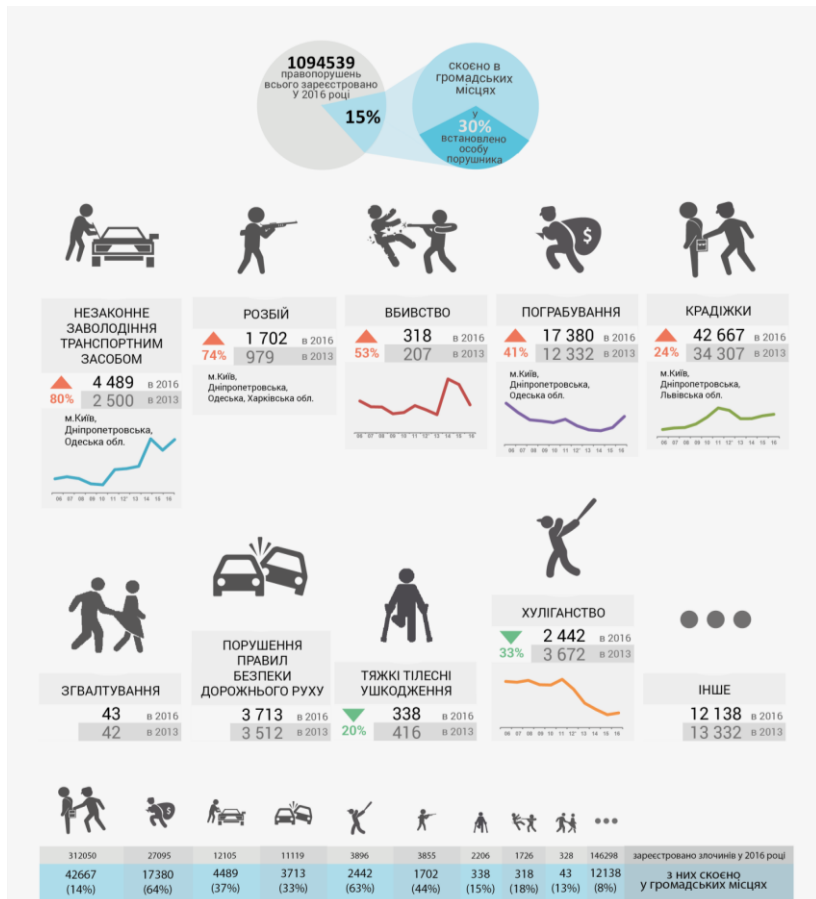
Причому, різко зросло, порівняно з 80-ми роками минулого століття, злочинів більш легких, на які наважитися простіше. Статистичне порівняння 2013 - 2016 років за видами злочинів свідчить, що в цей період збільшилася кількість таких злочинів, як незаконні заволодіння транспортними засобами (2500 проти 4489).

У країні частіше почали обкрадати автомобілі, зросла кількість таких вуличних злочинів, як незаконне заволодіння транспортним засобом (80%), розбоїв (74%), убивств (53%), пограбувань (41%), крадіжок (24%).

Натомість, порівняно з 2013 роком, у 2016-му на 20% поменшало тяжких тілесних ушкоджень (416 проти 338). Також поменшало на 33% таких злочинів, як хуліганство (3672 проти 2442).

Треба звернути увагу й на той факт, що зменшення кількості особливо тяжких кримінальних правопорушень відбулося насамперед за рахунок Донецької та Луганської областей, де приріст злочинності вдвічі зменшився саме через зменшення активності бойових дій на Сході, у результаті чого знизилась і кількість учинених злочинів цього ступеня тяжкості.

Аналіз криміногенної ситуації в громадських місцях у цілому вказує на окремі проблеми у сфері протидії злочинності. Достатньо показово, що в структурі зареєстрованих у ЄРДР у минулому році кримінальних правопорушень значна частка припадає на злочини проти власності.

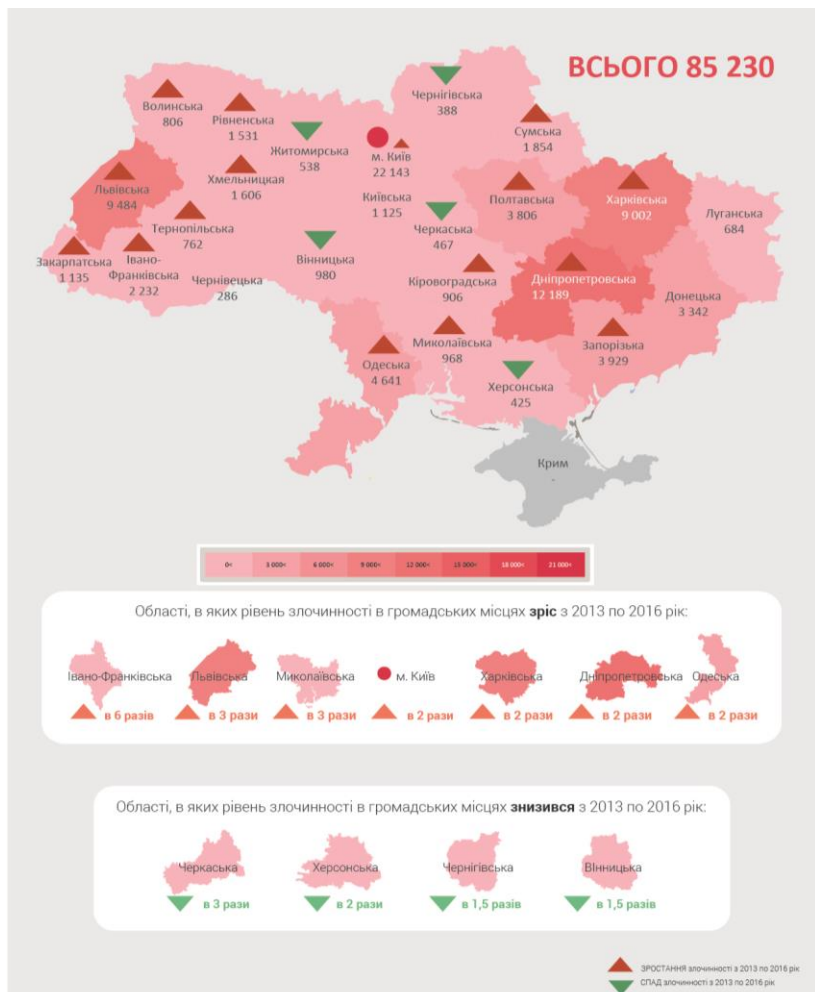
Мал. 2. Структура злочинів, скоєних у громадських місцях

З наведеного можна дійти висновку про корисливу спрямованість «вуличних» злочинів, що вчиняються в громадських місцях.

До особливостей «вуличних» злочинів також слід віднести вчинення щонайменше половини з них в умовах неочевидності в темний час доби, що зумовлює підвищений суспільний резонанс.

На фоні значного зменшення рівня злочинності в громадських місцях у Луганській та Донецькій областях відбувається щорічне зростання такого виду правопорушень в областях, які знаходяться поряд із зоною конфлікту.

Так, лише за 2013 -2016 р.р. у 6 разів зріс рівень злочинів, скоєних у громадських місцях в Івано-Франківській, у 3 рази у Львівській, Миколаївській, у 2 рази Харківській, Дніпропетровській, Сумській областях та місті Києві.

Мал. 3. Кількість кримінальних правопорушень, що були вчинені в громадських місцях, в 2016 році по областях України

За статистичними даними найнебезпечнішим містом в країні виявилось місто Київ. Київ приваблює злочинців: тут більше грошей, багатих людей і багатих квартир, більше машин, сюди їдуть злочинці з усіх регіонів. Порівняно з 2013 роком у столиці в 2 рази зріс рівень злочинності, у 2016 році тут зареєстрували 22143 тис. кримінальних правопорушень у громадських місцях.

Складають «конкуренцію» столиці Дніпропетровська (12189), Львівська (9484) та Харківська (9002) області – за ними друга, третя і четверта позиції в рейтингу найбільш криміногенних регіонів країни.

Спокійніше, за винятком Львівщини, жити в західних областях країни та на півночі – там рівень криміногенності мінімальний.

При цьому щорічна частка тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень з 20,4 % у 2013 році зростає до 25,7 % у 2016 році. Характер злочинів, що вчиняються у громадських місцях, є відносно стабільним; у 2016 році порівняно з 2013 суттєвих змін не зазнала.

З минулого року дещо збільшується кількість таких злочинів, як крадіжка (34481 проти 42667), тяжких та особливо тяжких злочинів (11776 проти 21874), грабежів (11986 проти 17380).

Однак динаміка рівня загальної кількості зареєстрованих злочинів та рівня зареєстрованих умисних убивств суттєво різняться. Тенденції і темпи зміни кількості зареєстрованих у країні вбивств не відповідають тенденціям зміни рівня злочинності в країні в цілому. Так починаючи з 2014 року, кількість зареєстрованих в країні умисних убивств стабільно знижується та в 2016 році становить 318 проти 611 у 2014 році.

Аналіз географії злочинності в Україні свідчить, що найвищий коефіцієнт злочинної інтенсивності в громадських місцях на 10 тис. населення протягом 2013–2016 років спостерігається у Дніпропетровській, Харківській, Одеській, Львівській областях та місті Києві.

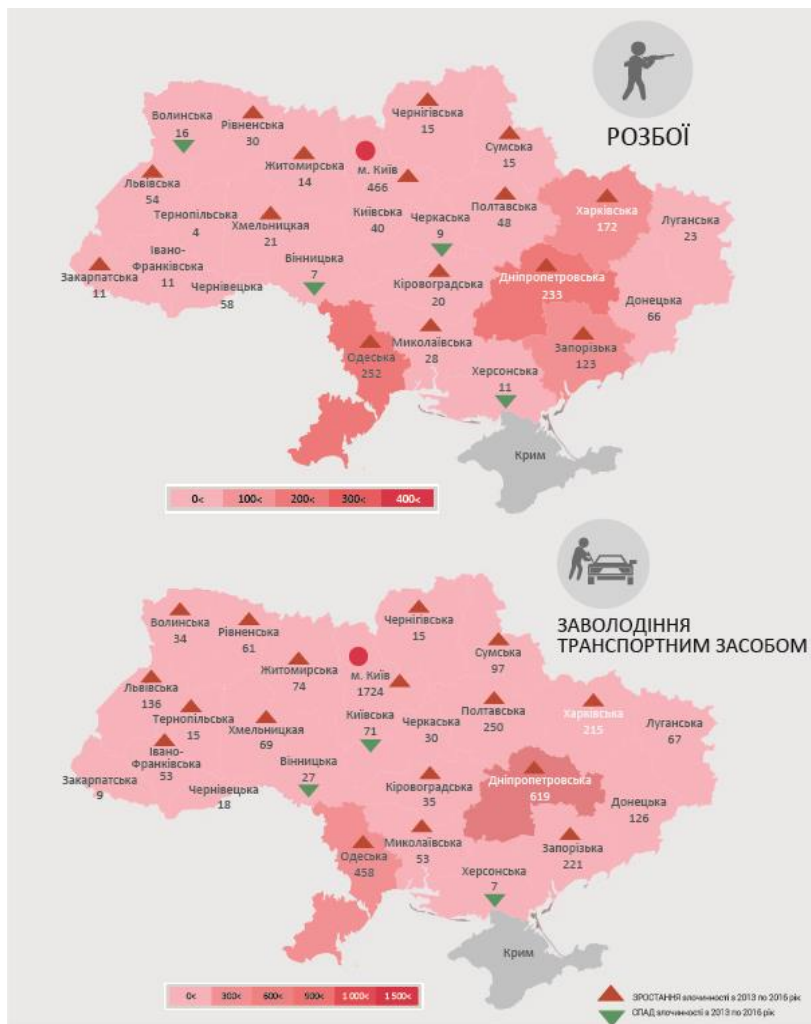
Як бачимо графічно, на мал. 4-5 зростає кількість розбоїв, заволодінь транспортним засобом, крадіжок та пограбувань у Рівненській, Закарпатській, Львівській, Полтавській, Хмельницькій та інших областях.

Зокрема, особливо увагу звертає на себе зростання в 2016 році таких фактів правопорушень у громадських місцях у розрізі областей України:

- *крадіжки*: місто Київ (11969), Львівська (5996), Дніпропетровська (5704), Харківська (5159), Донецька (1629) області;
- *пограбування*: місто Київ (5707), Дніпропетровська (2605), Одеська (2207), Запорізька (1328), Харківська (1246) області;
- *розбої*: місто Київ (466), Одеська (252), Дніпропетровська (233), Харківська (172), Запорізька (123) області;
- *незаконні заволодіння транспортним засобом*: місто Київ (1724), Дніпропетровська (619), Одеська (458), Запорізька (221), Харківська (215) області.

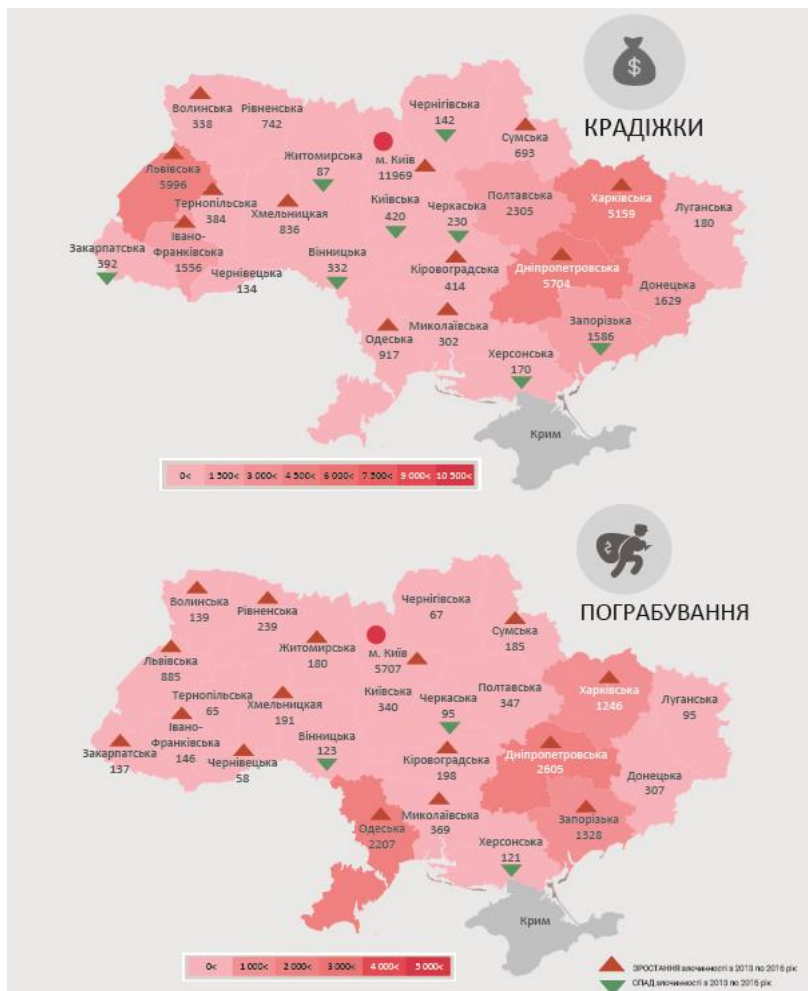
Найбільш вразливим до вчинення злочинів цієї категорії у 2016 році виявилось місто Київ. Найнижча злочинна інтенсивність в означений період зафіксована в Херсонській, Вінницькій, Черкаській областях.

Таким чином, спостерігається зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у стабільно криміногенних областях та колись «спокійних» західних регіонах, а також зниження цього показника в східних областях України.

Мал. 4. Кількість розбоїв та випадків незаконного заволодіння транспортним засобом по областях України, що були вчинені в громадських місцях, в 2016 році

Як би це звучало не зовсім популярно, але, треба відзначити, що основними причинами такого суттєвого зростання злочинів цієї категорії є масове зубожіння людей, безробіття та невисока інтенсивність системних зрушень у побудові нової правоохоронної системи в окремих областях України.

Мал. 5. Кількість крадіжок та пограбувань по областях України, що були вчинені в громадських місцях, в 2016 році

Висновки. На завершення зазначимо, що на сьогодні спостерігається тенденція до збільшення масштабів криміналізації основних сфер життєдіяльності населення в державі в цілому, а кількість злочинів, скоєних у громадських місцях, помітно збільшується. Зазначені фактори негативно позначаються на іміджі держави в цілому, її економічному становищі, призводять до зменшення обсягу інвестицій та зниження рівня довіри людей до органів державної влади.

Система запобігання злочинам потребує розвитку та вдосконалення саме на рівні визначення правових основ цієї діяльності, кола суб'єктів та їх класифікації, постійного поглиблення наукового знання працівниками правоохоронних органів, дослідження попереджувальної діяльності, оперативного реагування. Лише в сукупності соціальних, економічних, психологічних та інших засобів попереджувальна діяльність здатна вирішити нагальні проблеми сьогодення.

Використані джерела:

1. Головкін Б.М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях / Б.М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Харків.: Право, 2013. – Вип. 26. – С. 87-98.
2. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013.
3. Півень А. В. Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Півень; Нац. акад. внутр. справ України. – К.:НАВСУ, 2013.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2016 рр.) : статистична інформація Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
5. Звітність:судова статистика (2010–2016 рр.). Судова влада України: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/.
6. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: затв. наказом Генер. прокурора України від 17 серпня 2012 року № 79.
- 7.Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – червень 2016 року, затверджений наказом ГПУ від 23.10.2012 № 100.
8. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, затверджений наказом ГПУ від 23.10.2012 № 101.
9. Статистичні дані Державної служби статистики України від 23.08.2016 № 10.2-15/154-16.- К: Держслужба, 2016..

Стаття надійшла до редколегії 16.04.2016

Титунина Е. К., Кириленко Ф. А. Анализ преступности в общественных местах

В статье исследовано состояние борьбы с преступлениями, которые совершаются в общественных местах; исследовано влияние экономической ситуации в государстве и недостаточной развитости социального обеспечения на уровень преступности; рассмотрены причины укрепления и укоренения этого опасного социального явления. Установлено тенденции и закономерности их распространения. Сформулировано понятие и признаки общественных мест и рассмотрены направления совершенствования мер предупреждения совершения преступлений в общественных местах.

Ключевые слова: *общественные места, уличные преступления, уголовные преступления, патрульная полиция.*

Titunina K., Kirilenko F. Crime Analysis in Public Places

Creating an effective crime prevention system, reducing the degree of influence of criminogenic factors on the development of democratic foundations and social relations is a strategic direction of state policy in combating crime. Strengthening the rule of law in the country requires focused and highly organized actions by the authorities and the forces of law and order.

The article contains a comparative analysis of problem issues of crime in public places, its dynamics at the present stage of development of Ukrainian society. The study covers the period from 2013 to 2016, due to changes in the demographic situation in Ukraine, criminal procedure legislation, and the reform of the Ministry of Internal Affairs and the National Police.

According to the research results of the Gorshenin Institute of Problems of the Kiev Institute, 75% of citizens acknowledge the existence of places in their settlements, where the danger of becoming a victim of criminal violence is the highest. Most often these are public places. The article examines the state of the fight against such criminal manifestations as crimes committed on the streets, quays, bridges, public transport stops, parks, lanes, stealing from restaurants, public catering establishments, kiosks, etc., if criminals penetrate these objects from Streets, theft of vehicles on the street, near buildings, at unguarded parking lots.

The influence of the economic situation in the state and social security on the level of crime is considered; The reasons of strengthening and rooting of this dangerous social phenomenon are analyzed, tendencies and regularities of their distribution are established, concepts and features of public places are formulated and directions of improvement of measures to prevent crimes in public places are considered.

Key words: *public places, street crimes, criminal offenses, patrol police.*

УДК 343.985

М. Г. Щербаковський

ОСОБЛИВОСТІ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДЕКІЛЬКОХ ЕКСПЕРТІВ

У статті розглянуто проблеми одночасного допиту двох і більше експертів, які проводили експертні дослідження й дали висновки, що містять розбіжності. Проаналізовано процесуальні умови, організаційні заходи й тактика одночасного допиту експертів.

Ключові слова: *судова експертиза, одночасний допит, експерти, розбіжності у висновках експертів.*

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 4 ст. 356 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України в суді може бути проведено «одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного й того самого предмета чи питання дослідження». Оскільки висновки експертів є джерелом доказів у кримінальному провадженні, то цілком очевидна значущість установлення серед декількох висновків саме тих, які несуть достовірну інформацію про обставини злочину, що розслідується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальним, організаційним, тактичним проблемам допиту експерта присвячені роботи вітчизняних та закордонних учених: Л. Ю. Ароцкера, О. О. Бондаренка, І. В. Буркова, Ю. М. Грошевого, Є. Є. Демидової, О. Є. Кіскиної, © Щербаковський М. Г., 2017

Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, Л. В. Лазаревої, О. М. Мойсєєва, Ю. К. Орлова, А. Н. Петрухіної, М. І. Порубова, О. Р. Росинської, Т. В. Сахнової, О. В. Селіної, Д. А. Сорокотягіної, І. М. Сорокотягіна, С. М. Стахівського, Л. Д. Удалової, Л. Х. Уразгільдєєва, В. Ю. Шейп'їтка та ін. Однак у сучасній криміналістичній та кримінально-процесуальній літературі проблеми одночасного допиту експертів достатньо не висвітлено, а керівні документи Вищого спеціалізованого суду України повністю не розкривають процедуру одночасного допиту одного чи більше експертів [1, п. 9]. Тому в умовах дії нового кримінального процесуального закону існує необхідність розвитку загальних положень одночасного допиту декількох експертів.

Формування цілей. Метою статті є розгляд процесуальних умов, організаційних заходів і тактичних прийомів одночасного допиту двох чи більше експертів, які проводили експертні дослідження й надали висновки, що містять розбіжності.

Виклад основного матеріалу. Чинна регламентація одночасного допиту декількох експертів викликає зауваження. Звертає увагу неточність формулювання норми щодо цілі одночасного допиту експертів. По-перше, предметом судово-експертного дослідження, згідно з положеннями судової експертології, є фактичні дані (факти, обставини), що встановлюються експертом на основі досліджень наданих йому об'єктів (матеріалів кримінального провадження) [2, с. 335]. Предмет дослідження детермінується питаннями, що ставляться експертові в документі про призначення експертизи (залучення експерта). У цьому сенсі абсолютно правильно розділено предмет та об'єкти дослідження в п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України. Таким чином, у ч. 4 ст. 356 КПК України ціль одночасного допиту експертів визначено, по-суті, двома тотожними термінами – «предметом» та «питаннями» проведених досліджень. По-друге, оскільки в статті йдеться про одночасний допит двох або більше експертів щодо наданих ними висновків, які відрізняються, то можна зрозуміти, що ними було проведено експертизи, одна з яких первинна, а друга – відповідно до КПК України 1960 р. іменувалася «повторною». Для характеристики повторної експертизи недостатньо вказати на збіг її предмета з предметом первинної експертизи. Характерною відмінністю експертиз (первинних та повторних), з приводу провадження яких можуть одночасно допитуватися експерти є збіг як предмета (питань), так і досліджуваних об'єктів [3, с. 70]. Тому ч. 4 ст. 356 КПК України вимагає уточнення й заміни «предмета чи питання дослідження» на «предмета та об'єктів дослідження».

Зауважимо, що процесуальний закон не передбачає проведення на досудовому слідстві не тільки одноосібного допиту експерта, але й одночасного допиту декількох експертів, що не можна визнати правильним. Згідно із ч. 9 ст. 224 КПК України одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Однак між одночасним допитом експертів та іншими учасників кримінального провадження є суттєві відмінності, які полягають у такому:

1) предметом одночасного допиту раніше допитаних підозрюваного, потерпілого, свідка є обставини розслідуваної злочинної події, що

сприймалися органами чуттів учасниками кримінального провадження, у показаннях яких встановлено істотні суперечності [4, с. 949]. Предметом одночасного допиту експертів є фактичні дані, що встановлені під час дослідження, проведеного із застосуванням спеціальних знань різними експертами;

2) істотні суперечності між показаннями підозрюваних, свідків, потерпілих встановлюються після проведення попередніх допитів. Розбіжності або протиріччя між результатами досліджень експертів встановлюються після провадження експертиз;

3) істотні суперечності встановлюються співставленням показань підозрюваних, свідків, потерпілих, а розбіжності в дослідженнях експертів – після оцінки наданих ними процесуальних документів. Уточнимо, що розбіжності можуть бути встановлені не тільки між висновками двох чи більше експертів, що передбачено законодавцем, але й висновками та повідомленнями про неможливість провести експертизу, декількома повідомленнями про неможливість провести експертизу тощо;

4) істотні суперечності в показаннях підозрюваних, свідків, потерпілих встановлюються тільки між свідченнями, наданими цими особами в різних поєднаннях (підозрюваний-підозрюваний, підозрюваний-потерпілий, потерпілий-свідок та ін.). В експертів розбіжності виникають тільки між наданими результатами досліджень;

5) для усунення суперечностей або розбіжностей між показаннями підозрюваного, потерпілого або свідка й встановленими експертом фактами неможливо провести одночасний допит експерта з іншими особами, оскільки предмети допитів указаних осіб не збігаються.

Таким чином, предмет одночасного допиту експертів, який торкається тільки предмета проведених досліджень, та процесуальний статус експертів передбачає й особливу процедуру їх спілкування зі слідчим, прокурором, суддею, іншими учасниками кримінального провадження та між собою.

Зі змісту ч. 4 ст. 356 КПК України вбачається, що процесуальними передумовами одночасного допиту експертів є: а) проведення комісійної експертизи або первинної та наступної повторної (повторних) експертиз; б) наявність розбіжностей у результатах досліджень експертів, якими є надання різних за формою (категоричні-вірогідні, позитивні-негативні, умовні-безумовні та ін.) й змістом висновків. Додатковими передумовами можуть бути одноосібні роздільні допити експертів, які проводили дослідження, за результатами яких не вдалося з'ясувати причин розбіжностей у наданих висновках.

Організація та проведення одночасного допиту експертів вимагає рішення низки питань: чи потрібно перед одночасним допитом дотримуватися процедури попереднього допиту кожного експерта окремо, у якому порядку проголошувати висновки та допитувати експертів, чи можуть вони ставити питання один одному тощо.

На нашу думку, процедура допиту декількох експертів повинна мати таку послідовність. Спочатку потрібно обов'язково провести одноосібний допит усіх експертів, яких передбачається допитувати одночасно. Уважаємо, що експерти, які проводили комісійну експертизу, первинні та наступні

(повторні) експертизи повинні всі разом перебувати в приміщенні, де проходить одноосібний допит. Це можна пояснити тим, що, по-перше, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України експерт має право бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. По-друге, на відміну від свідків, які можуть змінити свої показання під впливом свідчень інших свідків і тому повинні допитуватися порізно (ч. 4 ст. 352 КПК України), експерт свої показання обґрунтовує змістом наданого ним висновку та спеціальними знаннями, змінити які неможливо. По-третє, присутній експерт сприймає висловлювання опонентів, аргументацію їх умовиводів, критику на адресу проведеної ним експертизи й готує відповіді на них.

Порядок одноосібних допитів експертів повинен збігатися із черговістю проведених експертиз. У суді першим допитується експерт, який проводив первинну експертизу. Експертові спочатку ставить питання сторона, за ініціативою якої проводилось експертне дослідження (прямий допит). Потім йому ставлять питання інша сторона, потерпілий і суд, інші учасники процесу (перехресний допит) згідно із частинами 2-3 ст. 365 КПК України. На нашу думку, інші присутні експерти з дозволу голови також мають право «ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні» згідно з п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України. Після першого експерта допитується інший експерт, який проводив наступну експертизу, і так далі.

Після завершення одноосібних допитів експертів здійснюється одночасний допит декількох експертів, коли питання ставляться всім присутнім експертам (шаховий допит). Можна погодитися з пропозицією В. В. Коваленко першому ставити питання експертові, який на думку суду, дав правильний, обґрунтований, ясний висновок [5, с. 34]. Після того, як на всі питання сторін та суду надано відповіді, експерти мають право задавати питання один одному. У процесі ретельного, докладного з'ясування всіх особливостей проведених досліджень, причин виниклих протиріч між висновками експертів під час допиту, у якому беруть участь суд, учасники процесу та експерти, знаходить реальне відображення принцип змагальності кримінального провадження. Визначення достовірного висновку встановлюється через одночасний допит експертів сторонами, судом, іншими часниками з можливістю експертів ставити питання один одному.

Відзначимо, що експерт, залучений однією стороною, не може бути допитаний протилежною стороною під час досудового слідства. Указана заборона впливає з п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України, згідно з яким експерт зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, а також дані про хід її провадження та результати. Це цілком узгоджується з принципами змагальності в частині автономного збирання доказів, збереження таємниці досудового слідства та професійної таємниці захисника.

Висновки. Поведений аналіз показує необхідність уточнення норми щодо одночасного допиту декількох експертів у суді, формулювання відповідної норми стосовно допиту експертів під час досудового слідства, а також розробки тактичних прийомів одночасного допиту двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках.

Використані джерела:

1. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні в першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 № 223-1446/0/4-12.

2. Энциклопедия судебной экспертизы / под. ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М.: Юрист, 1999. – 552 с.

3. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза : организация и проведение: учебное пособие / А. Р.Шляхов. – М. : Юридическая литература, 1979. – 168 с.

4. Чаплинский К. О. Підготовка до очної ставки як необхідна умова якісного проведення слідчої дії / К. О. Чаплинский // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 947-952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11ckorpcd.pdf>

5. Коваленко В. В. Допит експерта в суді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. В. Коваленко // Сучасні тенденції розвитку судової експертизи: матер. міжн. наук.-прак. конф. (м. Сімферополь, 20-21 вересня 2012 рік). – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2012. – С. 32-34.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2016

Щербаковский М. Г. Особенности одновременного допроса нескольких экспертов

Автором рассматриваются проблемы одновременного допроса двух и более экспертов, которые проводили экспертные исследования и дали выводы, которые содержат противоречия. В статье анализируются процессуальные условия, организационные мероприятия и тактика одновременного допроса экспертов.

Ключевые слова: *судебная экспертиза, одновременный допрос, экспертизы, разногласия в выводах экспертов.*

Shcherbakovsky M. Features of Simultaneous Interrogation of Several Experts

The Criminal Procedural Code of Ukraine provides in court for simultaneous interrogation of two or more experts in order to find out the reasons for the discrepancy in their conclusions. Simultaneous interrogation of two or more experts requires correction of procedural order, development of organizational measures and tactical methods. The subject of the simultaneous interrogation of experts is the actual data established by different experts during a forensic examination conducted with the use of special knowledge

According to the author, the procedure for the simultaneous interrogation of several experts should have such a sequence. At first individual interrogation is carried out by all experts who are supposed to simultaneous interrogate. The experts who conducted the commission forensic examination, the primary and subsequent forensic examinations should be all together in the room where the individual interrogation takes place. The expert during the individual interrogation of other experts receives the sayings of the opponents, their arguments, criticizes the examination conducted by him

and prepares the answers to them. The procedure for carrying out individual interrogation of experts should coincide with the order of the forensic examinations. In the court, the expert who was doing the initial examination was first interrogated. Then the expert answers the questions of the other party, the victim, the court, other process participants, and other experts. After the first expert, another expert who was doing an next forensic examination is questioned and so on.

After the individual interrogation of experts simultaneous interrogation of several experts is delayed when questions are put to all experts. In the process of simultaneous interrogation of several experts, the reliability of the forensic research is established.

Key words: forensic examination, simultaneous interrogation, experts, disagreements in the conclusions of experts.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Абламський С. Є.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Андрєєв Д. В.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Берназюк Я. О.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноправових дисциплін Київського національного торговельно-економічного університету, Заслужений юрист України (м. Київ)
- Бочковий О. В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Бурбело Б. В.** викладач кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Галагура Є. Л.** ад'юнтк відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дідич Т. О.** кандидат юридичних наук, доцент, докторант юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)
- Дрозд А. В.** аспірант кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дудоров О. О.** доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, заслужений діяч науки і техніки України (м. Северодонецьк)
- Дунаєва Т. Є.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків)
- Загоруй Л. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноюридичних дисциплін Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)

- Карчевський М. В.** доктор юридичних наук, професор, проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)
- Кіріленко Ф. О.** кандидат юридичних наук, начальник відділу управління інформаційно-комунікацій Міністра Департаменту організаційно-апаратної роботи Міністерства внутрішніх справ України (м. Київ)
- Коваленко В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради, професор кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)
- Комісаров С. А.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник Головного управління Національної поліції України в Луганській області (м. Сєвєродонецьк)
- Коновалов В. В.** старший викладач кафедри історії та теорії держави і права, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв)
- Корнієнко П. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (м. Київ)
- Крайник Г. С.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Крупнова Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)
- Кудінов А. С.** кандидат юридичних наук, заступник начальника відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)
- Кузубова Т. О.** ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Лисенко В. В.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)
- Лисенко О. В.** кандидат юридичних наук, керівник комунікативного напрямку ГО «Юридична сотня» (м. Київ)
- Мозолок-Боднар Л. М.** кандидат юридичних наук, завідувач кафедри правознавства Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна» (м. Хмельницький)
- Москвич Л. М.** доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судострою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України (м. Харків)

- Нестерович В.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)
- Недоступ М. Ф.** кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)
- Новіков Д. О.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права, Харківського Національного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків)
- Патрелюк Д. А.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг)
- Петренко Ю. І.** ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Політова А. С.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг)
- Розовський Б. Г.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, заслужений юрист України (м. Сєвєродонецьк)
- Рось Г. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Сєвідов О. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Сердюк І. А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Сімонович Д. В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу організації освітньо-наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Тітуніна К. В.** кандидат юридичних наук, помічник Міністра – начальник управління стратегічного аналізу та прогнозування Департаменту організаційно-апаратної роботи Міністерства внутрішніх справ України (м. Київ)
- Федоренко В. Л.** доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук), директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України (м. Київ)

- Фоміна Т. Г.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Хряпінський П. В.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології ДВНЗ «Національний гірничий університет», заслужений діяч науки й техніки України (м. Дніпро)
- Чистоколяний Я. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)
- Шведова Г. Л.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)
- Щербаківський М. Г.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 2 (78)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 20.06.2017.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 18,54.
Тираж 500 прим. Зам. № 2506-01.

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Приватне підприємство «Виробничо-комерційне підприємство «Петіт»
вул. Федоренка 10, м. Северодонецьк, Луганська область, 93407
Свідоцтво А01 № 000647 від 28.04.2005